

Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Дніпровської
політехніки

Науковий журнал

№ 4 (72) • 2020

Виходить 4 рази на рік • Заснований у березні 2003 р.

Економічна теорія
Міжнародні економічні відносини
Підприємництво та економіка підприємства
Фінанси
Облік та оподаткування
Економіка природокористування
Менеджмент
Економіко-математичні методи прийняття управлінських рішень
Маркетинг
Публічне управління та адміністрування

Дніпро
2020

Головний редактор	Г. М. Пилипенко
Заступники головного редактора	О. Г. Вагонова, О. І. Амоша
Голова редакційної ради	В. Я. Швець
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ (УКРАЇНА):	А. В. Бардась, І. П. Булєєв, А.Г. Герасименко, О.В. Єрмошкіна Ю. С. Залознова, М. І. Іванова, С. І. Кострицька, Є. В. Кочура, Н. І. Литвиненко, М. С. Пашкевич, Ю. І. Пилипенко, В. І. Прокопенко, Е. В. Прушківська, О. В. Трифонова, В. М. Шаповал.
ЗАКОРДОННІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:	В. Тарас (Університет Північної Кароліни, м. Грінсборо, США), М. Шефер (Науково-освітня асоціація «SEPIKE», м. Мюнхен, Німеччина), Ш. Фоліч (Вища банківська школа, м. Вроцлав, Польща) Г. Кошебаєва (Карагандинський державний технічний університет, Казахстан).
Журнал включено до Переліку фахових видань України групи Б, в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата економічних наук Наказ МОН України від 28.12.2019 №1643.	
Журнал індексується в: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib3 2013поКу.	
Провідний редактор	Н. А. Черченко
Літературний редактор	М. Л. Ісакова
Комп'ютерна верстка	О. В. Казимиренко
Журнал підписано до друку за рекомендацією вченої ради Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (протокол № 9 від 23.09.2020 р.) Наклад 300 прим. Зам. № Підписано до друку 26.09.2020 р. формат 60*90/8 Ум. друк. арк. 15. Папір офсетний	
Журнал зареєстровано	у Державному комітеті інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ №7070 від 18.03.2003 р.
Засновник та видавець	Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет»), м. Дніпро. Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, м. Київ. Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК№ 1842 від 11.06.2004 р.
Адреса видавця та редакції	49027, м. Дніпро, пр. Дмитра Яворницького, 19, корп. 1 Тел.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua
Виготовлення	Видавництво «Свідлер А.Л.» 49041, м. Дніпро, а/с 2493 Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи: серія ДК № 3876 від 10.09.2010 р.

Dnipro University of Technology

ECONOMICS BULLETIN

of Dnipro University
of Technology

Scholarly Journal

№ 4 (72) • 2020

Quarterly statement • Founded in March 2003

Economic theory
International economic relations
Entrepreneurship and economics of enterprise
Finances
Accounting and audit
Environmental management
Management
Econometrics in management decision-making
Marketing
Public management and administration

Dnipro
2020

Chief Editor	H. M. Pylypenko
Deputy Chief Editors	O. G. Vagonova, O. I. Amosha
Head of editorial board	V. Ya. Shvets
EDITORIAL BOARD (UKRAINE)	A. V. Bardas, I. P. Bulieiev, A. H. Gerasymenko, O. V. Iermoshkina Yu. S. Zaloznova, M. I. Ivanova, S. I. Kostytska, Ye. V. Kochura, N. I. Lytvynenko, M. S. Pashkevych, Yu. I. Pylypenko, V. I. Prokopenko, E. V. Prashkivska, O.V. Tryfonova, V. M. Shapoval
FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD	V. Taras (University of Northern Carolina, Greensboro, USA) M. Shefer (Scientific and educational association «SEPIKE», Magdeburg, Germany) S. Forlich (Wroclaw School of Banking, Wroclaw, Poland) G. Koshebayeva, Dr. Sc. (Econ.), (Professor, Management DepartmentKaraganda State Technical University, Kazakhstan)
	The Bulletin is included in the group B of the List of scientific professional editions of Ukraine which are entitled to publish the results of dissertations for obtaining the academic degrees of Doctor and Candidate of Sciences (Econ). Order of Ministry of Education and Science of Ukraine №1643 of December 28, 2019
	The journal is indexed in: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib since 2013.
Senior editor	N. A. Cherchenko
Language editor	M. L. Isakova
Technical editor	O. V. Kazymyrenko
	Passed for printing under recommendation of Academic Council of Dnipro University of Technology (transaction № 9 dated 23.09.2020) Number of copies printed 300. Order No._____ Passed forprinting 26.09.2020 Sheet size 60*90/8 Presswork 15. Offset paper.
Journal was registered	at the State Committee for Informational Policy, Television and Radiobroadcasting of Ukraine on 18th March 2003. Certificate of state registration: KB # 7070.
Founder and editor	Dnipro University of Technology (State highereducational institution «National Mining University»), Dnipro, Certificate of Publisher ДК№1842 dated 11.06.2004 Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv
Address of editor and editorial office	19, Dmytra Yavornytskoho Ave., building 1, Dnipro, 49027 Tel.: +380(56)47-15-66, +380(97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua
Production	Publisher « Svidler A.L.», Dnipro, a / b 2493, 49041 Certificate of registration in the State Register of publishing: Series ДК№ 3876 dated 10.09.2010

ЗМІСТ

СТОР.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Дубей Ю. В. Діалектика монополії та конкуренції у техніко-технологічному розвитку суспільства	9

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Литвиненко Н. І. Оцінка асиметрії показників міжнародної торгівлі: уроки для України.....	18
Прушківська Е. В., Авраменко К. О. Інноваційні стратегії розвитку міжнародних компаній в умовах глобалізації.....	28
Грицишен Д. О. Міжнародна співпраця в сфері запобігання та протидії економічній злочинності: державно-управлінський аспект.....	36
Орлов І. В., Ксендзук В. В. Складові зовнішньоекономічної політики України: перспективні вектори розвитку в сфері державного управління.....	51

ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ

Шишкова Н. Л., Шевченко О. Гармонізація обліку капітальних інвестицій підприємства.....	61

МЕНЕДЖМЕНТ

Pshinko O. M., Charkina T. Yu., Orlovskaya O. V., Carra A. O. Anti-crisis management of passenger transport as a factor of incising railway competitiveness	76
Тимошенко Л. В., Ус С. А. Когнітивне моделювання в управлінні підприємницькою структурою як екологічною системою.....	89
Букресва Д. С. Інтегральна система показників оцінки ефективності інноваційного проєкту на стадії його впровадження.....	101
Криничко Л. Р., Криничко Ф. Р., Петрик С. М. Етапи формування та реалізації проєктів державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я.....	110
Приймак Н. С., Ніколайчук О. А., Олініченко І. В. Розвиток підприємств готельно-ресторанного бізнесу Дніпропетровської області та напрямки ефективної організації готельного господарства регіону.....	118
Трішин Ф. А., Крупіца І. В., Байрачна О. К., Шведюк К. Г. Аналіз привабливості гастрономічного туризму в Україні та Одеській області.....	126

ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Трифорова О. В., Баранець Г. В. До питання про циклічність ділової активності промислових підприємств.....	133
Прохорова В. В., Залуцька Х. Я. Кросс-функціональні бізнес-процеси підприємства як основа системи управлінських інновацій в ракурсі стратегічного розвитку.....	146
Ареф'єва О. В., Побережна З. М. Організаційно-економічне забезпечення антикризового управління бізнес-процесами при реалізації реінжинірінгу діяльності підприємства	155
Хаустова В. Е., Мушнікова С. А. Диверсифікація та інтеграція: домінуюча роль в процесі розвитку підприємств в неотехнологічному середовищі	163
Роганова Г. О., Шірінян Л. В. Оцінка ефективності управління грошовими потоками підприємств харчової промисловості на основі дискримінантної функції.....	170
Дерігін О. Д. Специфіка впливу макроекономічних чинників на регулювання інноваційної активності середнього бізнесу в Україні	181
Карлова О. А., Секірож Я. В. Концептуальний підхід до формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств	188
Юхман Я. В. Адаптивно-орієнтована система управління промисловими підприємствами на засадах інновінгу: науково-практичні аспекти розробки механізму формування	200
Ковальчук А. М. Управлінські аспекти оцінювання економічної безпеки підприємства в умовах трансформаційної економіки.....	211
Вагонова О. Г., Беклєшов Д. О. Обґрунтування раціональних умов інвестування підприємницької діяльності машинобудівного підприємства	219

CONTENTS

ECONOMIC THEORY

Dubiei Yu. V. Dialectics of monopoly and competition in technical and technological renewal of society.....	9

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Lytvynenko N. I. Evaluation of asymmetry of indicators in international trade: a case study for Ukraine.....	18
Prushkivska E. V., Avramenko K. O. Innovative strategies for development of international companies in the conditions of globalization.....	28
Grytsyshen D. O. International cooperation in the field of prevention and combating economic crime: public administration aspect.....	36
Orlov I. V., Ksendzuk V. V. Components of foreign economic policy of Ukraine: prospective vectors of development in the field of public governance.....	51

ACCOUNTING AND AUDIT

Shyshkova N. L., Shevchenko O. Harmonization of the accounting of capital investments of an enterprise.....	61

MANAGEMENT

Pshinko O. M., Charkina T. Yu., Orlovskaya O. V., Carra A. O. Anti-crisis management of passenger transport as a factor of increasing railway competitiveness.....	76
Tymoshenko L. V., Us S. A. Cognitive modeling of management of entrepreneurial structure as an ecological and economic system.....	89
Bukreieva D. S. Integral system of indicators for evaluating the effectiveness of an innovative project at the implementation stage.....	101
Krynychko L. R., Krinichko F. R., Petrik S. M. Stages of formation and implementation of public-private partnership projects in the field of healthcare.....	110
Pryimak N. S., Nikolaichuk O. A., Olinichenko I. V. Development of enterprises of hotel and restaurant business in Dnepropetrovsk oblast and directions of effective organization of hotel facilities in the region.....	118
Trishyn F. A., Krupitsa I. V., Bairachna O. K., Shvediuk K. H. Analysis of the attractiveness of gastronomy tourism in Ukraine and Odessa region.....	126

ENTREPRENEURSHIP AND ECONOMICS OF ENTERPRISE

Tryfonova O. V., Baranets H. V. On business cycle of industrial enterprises.....	133
Prokhorova V. V., Zalutska H. Ya. Cross-functional business processes at an enterprise as the basis of management innovation system in terms of strategic development.....	146
Arefieva O. V., Poberezhna Z. M. Organizational and economic support of anti-crisis management of business processes in the implementation of reengineering activities.....	155
Khaustova V. E., Mushnikova S. A. Diversification and integration: the dominant role in enterprise development in the neotechnological environment.....	163
Rohanova H. A., Shirinyan L. V. Assessing the efficiency of cash flow management at food industry enterprises by using the discriminant function.....	170
Derigin O. D. Specificity of influence of macroeconomic factors on regulation of innovative activity of medium-sized enterprises in Ukraine.....	181
Karlova O. A., Sekirozh Ya. V. Conceptual approach to the formation of innovative support for sustainable development of machine-building enterprises.....	188
Yukhman Ya. V. Adaptive-oriented system of management of industrial enterprises on the basis of innovation: scientific and practical aspects of developing the mechanism of its formation.....	200
Kovalchuk A. M. Management aspects of estimating the economic security of the enterprise in the conditions of the transformation economy.....	211
Vagonova O. G., Bekleshow D. O. Justification of rational conditions for investing entrepreneurial activities of a machine-building enterprise.....	219

ДІАЛЕКТИКА МОНОПОЛІЇ ТА КОНКУРЕНЦІЇ У ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНОМУ ОНОВЛЕННІ СУСПІЛЬСТВА

Ю. В. Дубей, к. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка»,
yuliya.dubey@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3415-3470

Методологія дослідження. При виконанні дослідження було використано методи аналізу й синтезу – для з'ясування взаємозв'язку між техніко-технологічним розвитком та домінуючим типом ринкової структури; логіко-історичний аналіз – для виокремлення теоретико-методологічних підходів, у межах яких здійснювались дослідження діалектики монополії й конкуренції; метод загального й особливого – при визначенні специфіки поглядів Т. Веблена, Й. Шумпетера та Дж. К. Гелбрейта на основних суб'єктів техніко-технологічного розвитку суспільства.

Результати. У статті проаналізовано взаємозв'язок між техніко-технологічним розвитком суспільства та домінуючим типом ринкової структури. На основі дослідження теоретико-методологічних підходів, реалізованих у працях таких представників інституціональної теорії, як: Т. Веблен, Й. Шумпетер та Дж. К. Гелбрейт виокремлено етапи еволюції організаційно-правового устрою підприємницьких структур, що виступають провідниками науково-технічного прогресу. Продемонстровано несумісність досконалої конкуренції з мотивацією фірм до впровадження новачій. Охарактеризовано форми реалізації ринкової влади, які сприяють інноваційній діяльності фірм. Простежено еволюцію організації основних суб'єктів техніко-технологічного розвитку та виокремлено такі її етапи, як: вільне підприємництво, крупне підприємство з ринковою владою, зріла корпорація, транснаціональна корпорація.

Новизна. Встановлено суперечливий характер взаємозв'язку між техніко-технологічним розвитком і монополією, який, з одного боку, сприяє технічному прогресу, а з іншого – гальмує його. Показано, що він мав місце на стадії домінування конкурентної боротьби, яка розгорталася між виробниками продукції за кращі умови ведення бізнесу і найбільш прибутковій сфері прикладення капіталу. З'ясовано, що в сучасних умовах, коли змінилася сама конкуренція і стала вестись не з боку виробників, а з боку продукту, який вони постачають на ринок, транснаціональні компанії сприяють продукуванню новачій та їхньому впровадженню у виробництво.

Практична значущість. Результати дослідження мають теоретичну і практичну цінність, оскільки дозволяють врахувати нову роль корпорацій у техніко-технологічному розвитку суспільства та прогнозувати інноваційну динаміку національної та світової економіки.

Ключові слова: техніко-технологічний розвиток, інноваційна фірма, підприємець-новатор, крупне виробництво, зріла корпорація, транснаціональна корпорація.

Постановка проблеми. Традиційно монополія розглядається переважно як негативне явище. Ключовою тезою в економічній теорії є твердження, що монополія веде до гальмування науково-технічного прогресу. Ця тенденція пояснюється тим, що посла-

бивши натиск конкуренції, монополія створює економічні передумови для стримування запровадження у виробництво технічних новинок, сповільнення інновацій. Монопольне становище і вигоди, що з нього випливають, дозволяють фірмі з ринковою владою не

надто перейматися постійним вдосконаленням виробництва, оскільки максимізація прибутку здійснюється нею більшою мірою за рахунок скорочення обсягу виробництва і підвищення цін. Тому ті ефекти, що зазвичай досягаються шляхом раціоналізації, монополія може досягти значно «дешевше» – використовуючи свою привілейовану позицію.

При цьому, визнаючи одним із негативних наслідків для суспільства ці особливості функціонування монополій, завжди зазначається, що це зовсім не означає зупинку науково-технічного прогресу. «В сучасному світі й монополіям не забезпечується спокійне життя, їм постійно доводиться вступати у конкурентну боротьбу, захищаючи свої позиції. Це змушує шукати шляхи зниження витрат виробництва, у тому числі й через удосконалення техніки та технології. Але сама можливість уникнути конкуренції, щоденної гонитви за лідерством у науково-технічному прогресі використовується тільки у зручних ситуаціях і приводить до уповільнення економічного розвитку» [1, с.190]. Тому загальноприйнятим є розуміння неоднозначності впливу монополії на розвиток науки і техніки: досягнувши монопольного становища підприємство повільно реагує на вимоги науково-технічного прогресу до того часу, доки не відчує загрози втрати своїх монопольних позицій. Така загроза в сучасних умовах часто пов'язується із посиленням глобальних тенденцій соціально-економічного розвитку, коли потужна національна монополія зустрічається з аналогічним суперником з іншої країни. Як вважається, саме поглиблення процесів інтернаціоналізації господарського життя створює об'єктивні умови для посилення науково-технічного суперництва, стимулює розвиток науково-дослідних робіт і зростання продуктивних сил суспільства.

Однак не все так однозначно. Реалії свідчать, що потужні транснаціональні корпорації через реалізацію стратегій диверсифікації у межах світового господарства монополізують певні галузі виробництва окремих країн і, по суті, усувають своїх конкурентів на світових ринках. Однак при цьому саме ці організаційні структури утримують першість

серед найпотужніших інноваційних компаній світу. Отже, діалектика монополії і конкуренції все ще потребує подальших наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень вітчизняних науковців з даної проблематики можна виокремити праці Д. Г. Лук'яненка [2], Г. М. Філюк [3], І. І. Берестенко [4], А. В. Кілічавого [5], присвячені виявленню специфіки взаємодії конкуренції і монополії в сучасному світі. Техніко-технологічний розвиток суспільства і мотивація фірм до інноваційної діяльності перебувають у центрі уваги Ю. І. Пилипенка, який досліджує інновації у якості складових технологічної структури національної економіки [6]. Інституціональні аспекти соціально-економічного розвитку та технічного прогресу притаманні роботам Г. М. Пилипенко, Н. І. Литвиненко та Е. Прушківської [7–8]. Соціально-економічні наслідки монополізму представлені, зокрема, у дослідженнях Л. М. Хоменко та О. М. Борисенко [9].

Формулювання мети статті. Метою даної статті є з'ясування характеру взаємозв'язку між техніко-технологічним розвитком і монополістичними тенденціями, що притаманні сучасному етапу еволюції суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характер взаємодії конкуренції та монополії не розглядався в економічній науці як поняття усталене. Досліджуючи теоретико-методологічні підходи, реалізовані фундаторами інституціональної теорії Т. Вебленом, Й. Шумпетером та Дж. К. Гелбрейтом щодо даної проблематики, можна прослідкувати певну еволюцію уявлень про діалектику монополії та конкуренції. Найбільш розповсюдженим в роботах, присвячених ролі різних типів організаційних структур у реалізації здобутків технічного прогресу, є тенденція пов'язувати з останнім крупну фірму і, як правило, таку, що володіє ринковою владою.

Таке бачення представлено Т. Вебленом в роботі «Теорія ділового підприємства» (1904), в якій послідовно доводиться теза про те, що саме технічні винаходи, викликані до життя працівниками науки, потребують розширення масштабів фірм, яке, однак, не завжди підтримується їх власниками. Ведучи

мову про розвиток машинної індустрії, Т. Веблен зазначає, що кроки бізнесмена сприяють економії від масштабу виробництва носять чисто механічний характер. Вони є відображенням самого факту існування машинної індустрії. «Сприятливі умови для концентрації промисловості на вказаній основі, – вказує вчений, – формуються не бізнесменами. Вони пов'язані з рівнем «виробничої майстерності» і є результатом праці осіб, зайнятих у виробництві, а не в бізнесі. Винахідники, інженери, спеціалісти – можна як загодно назвати клас працівників розумової праці, який пов'язаний із розвитком машинної індустрії, – прокладають дорогу тим, хто працює у сфері фінансових операцій, створюючи для них сприятливі можливості економії від масштабу і демонструючи інші переваги... Бізнесмен не вникає в роботу з удосконалення механізованих процесів і об'єднання наявних засобів на нові або більш значимі види використання. Цим займаються ті, хто проєктує механізовані процеси і здійснює нагляд за їхнім функціонуванням. Люди, що працюють в промисловості, спочатку мають створити технічні можливості для запровадження цих нових ефективних методів і взаємозв'язків, перш ніж бізнесмен оцінить шанси на успіх. В період між прийняттям рішення про доцільність таких удосконалень і ефективним завершенням об'єднання відповідних виробничих процесів бізнесмен гальмує індустріальний прогрес» [10, с. 34–41].

Такі рішення приймаються бізнесом упродовж певного періоду, який, власне, й визначає динаміку техніко-технологічного розвитку суспільства: чим довшим є проміжок часу щодо запровадження удосконалень, тим більше уповільнюються темпи технічного прогресу. Головним фактором, який здійснює вплив на прийняття рішень, є, на думку Т. Веблена, ринкова влада економічного суб'єкта. «Бізнесмену недостатньо просто бачити шанс підвищення ефективності за рахунок ефекту економії від масштабу або якоїсь нової комбінації виробничих процесів, – стверджує Т. Веблен. Природа його мотивації пов'язана із фінансовими міркуваннями і стимулом для нього є фінансовий дохід, який він вилучає із підприємства. Тому метою

його діяльності є не тільки оптимальна концентрація виробництва, тобто експлуатаційна надійність, а те, як її реалізувати в такій конфігурації прав власності, щоб отримати максимально можливий прибуток. Тому головним об'єктом його зусиль є не підтримання постійного рівня ефективності промислового обладнання, а тимчасовий вплив на стан ринку» [10, с.35].

Отже, за словами Т. Веблена, бізнесмену необхідно «винайти» такий варіант концентрації виробництва, який поставить його в найбільш сприятливе становище з точки зору власних інтересів. Тому він діє як на користь, так і всупереч новій, більш ефективній організації. В періоди падіння цін, що викликані технічними удосконаленнями, важливим є відновлення прийнятної норми прибутку, що на практиці означає доведення цін до такого рівня, за якого можна здійснити прийнятну капіталізацію. Це досягається шляхом об'єднання підприємств і укладання угод щодо регулювання цін та обсягів випуску. А це, як правило, веде до монополізації. «З наведених вище міркувань, – робить висновок Т. Веблен, – стає зрозумілим, що управління промисловістю в режимі конкуренції несумісне із затяжним процвітанням, коли розвиток машинного виробництва досягає висот ефективності. Подальший технічний прогрес покликаний продемонструвати недовільність конкуренції у сфері бізнесу» [10, с.194].

Ця ж ідея притаманна шумпетеріанському напрямку досліджень, однак, дещо в іншому звучанні. Як відомо, Й. Шумпетер в «Теорії економічного розвитку» (1911) вперше пов'язав технічний прогрес з новими комбінаціями факторів виробництва (сучасною мовою – інноваціями), які реалізуються новою категорією бізнесменів – підприємцями-новаторами. Останні, завдяки таким унікальним якостям своєї особистості, як прагнення влади, що походить із потреби в самореалізації, воля до перемоги – бажання боротьби і досягнення успіху заради самого успіху, радість творчості, розривають звичний хід розвитку і виходить за межі відомого. Тому власне технічні відкриття (винаходи) слугують тільки потенціалом для розвитку. Реально його забезпечує підприємець, який у

силу своєї унікальної психології починає змінювати комбінацію факторів виробництва, вдосконалює їх, спрямовує до нової комбінації, яка повинна забезпечити як більш кращі умови його діяльності, так і реалізацію його внутрішніх мотивів.

Однак, вже в роботі «Капіталізм, соціалізм і демократія» (1968) у фокусі Й. Шумпетера знаходиться вже не індивідуальний підприємець-новатор, а корпоративний капітал як система, в якій дух підприємництва хоча й існує, але поступово зазнає занепаду. «Ми бачимо, що сучасний бізнесмен, чи то підприємець, чи то директор-розпорядник, належить, як правило, до виконавців. У силу логіки положення, яке він займає, його психологія починає набувати рис, що характерні для чиновників... Його воля до боротьби за виживання вже не та, та й не може бути такою, якою володіла людина, знайома з тим, що таке власність і особиста відповідальність у первинному значенні цих термінів» [11, с.540].

Й. Шумпетер представляє сучасну йому економіку як потік нововведень, виникнення нових форм і подальшого їх відмирання. Впровадження нового підриває звичний перебіг відтворювального процесу, робить неможливим використання старих методів виробництва, знецінює морально застаріле обладнання, обумовлюючи тим самим «творче руйнування» старих способів виробництва і забезпечуючи рух вперед, технічний прогрес економіки.

Розвиваючи ці ідеї щодо динамічного розвитку капіталістичної економіки, Й. Шумпетер приходить висновку, що досконала конкуренція несумісна з технологічними нововведеннями. Якщо на ранніх порах існування машинної індустрії техніка й технологія дозволяли фірмам знизити витрати виробництва і за рахунок цього отримати перевагу над суперником при зміні ринкової кон'юнктури і, особливо, при різкому падінні цін, то в нових умовах, що визначаються інноваціями, техніко-технологічні фактори відіграють дещо іншу роль.

«У центрі уваги економістів, – пише Й. Шумпетер, – все ще знаходиться конкуренція, яка відбувається в межах незмінних методів виробництва й організаційних форм. Однак... переважаючого значення набуває

інша конкуренція, заснована на відкритті нового товару, нової технології, нового джерела сировини, нового типу організації (наприклад, найбільших фірм). Ця конкуренція забезпечує рішуче зниження витрат або підвищення якості, вона загрожує існуючим фірмам не просто незначним скороченням прибутків і випуску, а повним банкрутством. За своїми наслідками така конкуренція має таке відношення до традиційної, як бомбардування до виламування дверей» [11, с.462].

Цей новий тип конкуренції докорінно змінює оцінку соціально-економічних наслідків монопольної влади. Якщо за умов стаціонарного стану суспільства або його повільного збалансованого зростання, де ринкова влада дозволяла максимізувати прибутки за рахунок підвищення цін і виступала одним із способів нагромадження засобів для додаткового інвестування, а отже, визнавалась хижацькою, то в умовах «творчого руйнування» її роль є принципово іншою. Обмежувальна стратегія монополій за нових умов дозволяє стабілізувати економічний розвиток. Перш за все, в умовах нестабільності, яка виникає внаслідок появи нових товарів або технологій, патенти, збереження технологічної таємниці, укладання довгострокових угод, слугують своєрідним засобом страхування бізнесу й убезпечення його інвестицій.

Як відомо, будь-який підприємець зацікавлений у збереженні інвестованого капіталу. І це, на перший погляд, протидіє удосконаленням, оскільки в умовах появи нових старі виробничі потужності, з якими вони конкурують, мають бути або пристосовані до нових умов, або знищені. Це вимагає додаткових витрат. Однак в галузях, де немає досконалої конкуренції, крупні концерни «можуть потягатися з самим прогресом».

Утримуючи тимчасову монополію на новинку, вони досягають значних переваг над своїми суперниками. Справа в тому, що фірми намагаються максимізувати поточну чисту цінність сукупних активів, що дорівнює дисконтованій цінності очікуваних від них чистих доходів. Отже, вони завжди впровадять новий метод виробництва, якщо він, як передбачалося, забезпечить більший потік майбутніх доходів на одиницю майбутніх

вкладень у порівнянні з тим методом, який використовувався раніше. [11, с.475].

Таким чином, – робить висновок Й. Шумпетер, – у підприємницькому прибутку, який отримує успішний новатор, міститься або може міститися елемент монопольного доходу. Однак кількісне значення цього елемента, його тимчасовий характер і специфічна функція заставляють виділити його в особливий клас. Основна цінність, яку являє для концерну позиція єдиного продавця, що забезпечується патентом або монополістичною стратегією, пов'язана не тільки з тим, що концерн тимчасово отримує можливість вести себе як монополіст, скільки в тому, що ці умови страхують його від можливої дезорганізації ринку і дозволяють застосовувати довгострокове планування [11, с. 480–481].

Отже, крупна є учасником процесу «творчого руйнування» – динамічної конкуренції, пов'язаної з впровадженням нових комбінацій і тому, на думку Й. Шумпетера, «ми повинні примиритися з крупним підприємством як з неминучим злом, що невіддільне від економічного прогресу. Ми маємо визнати, що крупне підприємство стало потужним двигуном цього прогресу і в особливості довготермінового нарощування обсягів виробництва не тільки всупереч, але й завдяки тій стратегії, яка в кожному індивідуальному випадку і в кожен даний момент часу виглядає обмежувальною» [11, с.484].

Ідея про позитивний вплив крупних підприємств на техніко-технологічний розвиток була підтримана учнем Й. Шумпетера по Гарвардському університету – Дж. К. Гелбрейтом. Досліджуючи нові тенденції у розвитку суспільства, Дж. К. Гелбрейт відзначає, що реалізація індивідуальної підприємницької функції була можлива лише при таких техніці й технології, які не відзначалися складністю. Передова техніка, потреба в масштабних інвестиційних вкладеннях і всебічному плануванні виводять на передній план крупне підприємство, яке здатне стати реальним провідником технічного прогресу.

«Таким чином, справа, створена підприємцем, невблаганно виходила потім із під його контролю. Він був здатен цю справу започаткувати. І протягом певного часу він був здатен на неї впливати. Однак, щоб слугувати тим цілям, заради яких вона була

створена, творіння підприємця стало вимагати, щоб на його місце прийшли інші. Управляти справою, яку створив підприємець, в кінцевому рахунку могла лише група людей, кожен із яких володів спеціальними знаннями» [12, с.98].

Отже, шумпетеріанський підприємець-новатор, який поєднував в собі власність на капітал зі здатністю організувати інші фактори виробництва та впроваджувати новачії, відходить у минуле. Йому на зміну приходять не просто крупне підприємство, а зріла корпорація, яка підпорядковується вимогам сучасної техніки й планування, в якій функція власності на капітал відділяється від функції контролю над підприємством. За таких умов замість підприємця рушійною силою стає адміністрація, серед представників якої виокремлюється невелика група людей, яка безпосередньо працює з інформацією для прийняття групових рішень і володіє для цього спеціальними знаннями та здібностями. Цю групу вчений називає техноструктурою і визначає її як «апарат для поєднання й аналізу інформації, яка надається безліччю людей з тим, щоб прийти до рішення, яке виходить з за межі компетентності кожного окремо» [12, с.88].

З появою техноструктури змінюється й мотивація корпорацій до технічних удосконалень. З одного боку, зберігається їхнє прагнення за рахунок удосконалення виробничого або інших процесів знизити витрати виробництва і завдяки цьому встановлювати такі ціни, які будуть стимулювати більший обсяг продажу і сприяти зростанню. Однак з іншого боку, з'являється ще одне принципово нове прагнення, яке безпосередньо реалізує техноструктура. Це прагнення пов'язане з її бажанням утримати владу в корпорації та забезпечити собі стабільність.

Дж. К. Гелбрейт відкриває той факт, що єдиним фактором, який важко піддається контролю техноструктури, виступає робоча сила. Оскільки технічний прогрес завжди приводить до заміни праці капіталом, то техноструктурі значно легше контролювати техніку, ніж робочу силу. Ціни на машини й обладнання значно легше підлягають передбаченню, ніж витрати на заробітну плату. «Машини, після того, як їх встановили, страйків

не оголошують. Таким чином витрати капіталу і результати його діяльності відзначаються значно більшою стабільністю й надійністю, ніж витрати на робочу силу і результати її функціонування. Відповідно, технічний прогрес і підпорядковане йому витіснення праці капіталом підвищує доходність фірми і завдяки цьому слугує захисним цілям техноструктури. Практично це означає, що для сучасної корпорації питання щодо машин, які понижують витрати праці, є аж ніяк не фінансовим питанням» [12, с.464].

В сучасних умовах головним суб'єктом техніко-технологічного розвитку стає транснаціональна компанія. Остання набуває нового типу, перетворюючись на глобальну монополію, яка завдяки внутрішньому зростанню та дії механізмів злиттів і поглинань зосереджує в своїх руках всезростаючі масштаби глобального виробництва, колосальні активи та матеріально-сировинний ресурс, найчисленнішу армію високоосвіченої та кваліфікованої робочої сили, передову наукомістку техніку та інноваційні технології, а також володіє сотнями тисяч дрібних і середніх підприємств та підкоряє дрібнотоварну власність через систему монопольних цін.

На сьогодні монополізація капіталу і виробництва досягла свого найвищого рівня, охопивши практично всі країни світу та всі фази суспільного відтворення на галузевому й територіально-регіональному рівнях. Саме глобальні корпорації, як ключові гравці світового ринку, перетворилися сьогодні у найбільших продуцентів високотехнологічних виробів і наукомісткої продукції та сконцентрували у своїх руках практично всі інноваційні галузі глобального виробництва. Володіючи колосальним виробничим та фінансовим ресурсом, ці структури мають змогу здійснювати великомасштабне фінансування НДДКР та їх матеріально-технічне забезпечення через внутрішнє нагромадження капіталу, наймати висококваліфікований персонал та готувати власні кадри, а також завдяки реалізації стратегій науково-технологічного обміну зміцнювати свої позиції як світових науково-технологічних лідерів. [2, с.142].

При цьому слід зауважити, що спонукає глобальні корпорації до інноваційності

конкурентна боротьба, що кардинальним чином змінила свою природу. На передній план виходить боротьба не за кращі умови реалізації й збуту продукції, а за новий товар, який приверне увагу покупця. Тому інноваційність стає невід'ємною складовою діяльності компаній, оскільки дозволяє їм утримувати свої панівні позиції. Як зазначається у доповіді ЮНЕСКО про науку, найбільш розповсюдженими у світі є саме продуктові інновації. Відповідно до огляду компаній 2013 р. продуктові інновації були найбільш поширеною формою інновацій в 11 країнах з високим рівнем доходів, а процесні інновації – в 12 країнах з високим рівнем доходів. У Німеччині приблизно половина компаній впроваджує продуктові інновації, і майже стільки ж – маркетингові (48%) й організаційні (46%) інновації; подібна ситуація спостерігається і в Канаді [13, с.60].

При цьому чітко простежується тенденція до прагнення компаній утримувати інвестиції в знання всередині своєї країни. Наприклад, НДДКР та інші форми інвестицій, пов'язаних із знаннями, набагато менше схильні до глобалізації, ніж інші форми інвестицій. І хоча транснаціональні компанії часто розміщують за кордоном своє виробництво або сервісні підрозділи, вони з меншою зацікавленістю роблять те ж саме у разі інвестицій в знання [13, с.62]. А це породжує глобальну нерівномірність техніко-технологічного розвитку.

Висновки. Таким чином, у теоретико-методологічних підходах, реалізованих фундаторами інституціональної теорії Т. Вебленом, Й. Шумпетером та Дж. К. Гелбрейтом, ми простежуємо поступову еволюцію поглядів щодо суб'єктів техніко-технологічного розвитку та їхнього ринкового положення. Така еволюція може бути умовно представлена трьома етапами: поява індивідуального підприємця-новатора, який запроваджує нові комбінації виходячи із своєї особливої психології; домінування крупного підприємства, яке за рахунок ефекту масштабу або тимчасової монополії на новинку здатне створити бар'єри для входу в галузь і запровадити у виробничий процес технічні удосконалення з метою максимізації прибутку; утвердження зрілої корпорації, в якій мотивація до техніч-

ного прогресу пов'язана не тільки з очікуваною прибутковістю, але й із збереженням влади техноструктури; транснаціональна корпорація, яка через диверсифікацію в глобальному просторі отримує високий потенціал ринкової влади і, замикаючи в собі ланцюг наука-винаходи-виробництво, максимізує глобальну інноваційну ренту. Всі ці етапи демонструють нам суперечливе поєднання конкуренції й монополії.

Література

1. Основи економічної теорії: підручник / За ред. С. В. Мочерного. – Тернопіль : АТ «Тарнекс», 1993. – 688 с.
2. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія / за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2010. – 334 с.
3. Филюк Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації: монографія / Г. М. Филюк – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 404 с.
4. Берестенко І. І. Проблеми монополізації у сучасному світі / І. І. Берестенко // Управління розвитком. – №19(159). – 2013. – С. 50–53.
5. Келічавий А. В. Монополія в системі конкурентних відносин / А. В. Келічавий // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Випуск 1(117) – С. 93–96. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ird.gov.ua/sep/sep20161\(117\)/sep20161\(117\)_093_KelichavyA.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20161(117)/sep20161(117)_093_KelichavyA.pdf)
6. Пилипенко Ю. І. Механізми інноваційної мотивації та їх специфіка в умовах України / Ю. І. Пилипенко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – №1. – 2003. – С. 16–20.
7. Пилипенко Ю. І. Інституціональні інновації як фактор інноваційного розвитку національної економіки / Ю. І. Пилипенко, Г. М. Пилипенко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – №2. – 2009. – С. 33–40.
8. Pylypenko Yu. Institutional components of socio-economic development / Yu. Pylypenko, N. Lytvynenko, O. Tryfonova, E. Prushkivska // Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. – №3. – 2019. – P. 199–206.
9. Хоменко Л. М., Борисенко О. М. Соціально-економічні наслідки монополії / Л. М. Хоменко, О. М. Борисенко // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – Випуск 2(49). – 2008. – Частина 1. – С. 127–132.
10. Т. Веблен Т. Теория делового предприятия / Т. Веблен. – М. : Дело. – 2007. – 288 с.
11. Шумпетер, Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. / Й. Шумпетер – М. : Эксмо, 2007. – 864 с.
12. Гелбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество. Избранное. / Дж. К. Гелбрейт. – М. : Эксмо, 2008. – 1200 с.
13. Доклад Юнеско о науке: на пути к 2030 году, ЮНЕСКО, 2016, 794. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000235406_rus

References.

1. Mochernyy, S.V. (Ed). (1993). Osnovy ekonomichnoi teorii. Ternopil: AT «Tarneks».
2. Lukianenko, D.H., & Poruchnyk, A.M. (Ed.). (2010). Antytsyklichne rehulivannia rynkovoi ekonomiky: hlobalizatsiyna perspektyva. Kyiv: KNEU.
3. Fyliuk, H.M. (2009). Kokurentsia i monopolia v epokhu hlobalizatsii. Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU imeni Franka.
4. Berestenko, I.I. (2013). Problemy monopolizatsii u suchasnomu sviti. Upravlinnia rozvytkom, 19(159), 50–53.
5. Kelichavyi, A. (2016). Monopoliiia v v systemi konkurentnykh vidnosyn. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy, Issue 1(117), 93–96. Retrieved from [http://ird.gov.ua/sep/sep20161\(117\)/sep20161\(117\)_093_KelichavyA.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20161(117)/sep20161(117)_093_KelichavyA.pdf)
6. Pylypenko, Yu.I. (2003). Mekhanizmy innovatsiynoi motyvatsii ta yikh spetsyfika v umovakh Ukrainy. Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu, (1), 16–20.
7. Pylypenko, Yu.I., & Pylypenko, H.M. (2009). Instytutsionalni innovatsii yak faktor innovatsiynoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky. Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu, (2), 33–40.
8. Pylypenko, Yu., Pylypenko, H., Lytvynenko, N, Tryfonova, O., & Prushkivska, E. (2019). Institutional components of socio-economic development. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, (3), 199–206. DOI: 10.29202/nvngu/2019-3/21
9. Khomenko, L.M., & Borisenko, O.M. (2008). Sotsialno-ekonomichni naslidky monopolii. Visnyk KDPU imeni Mykhayla Ostrohradskoho, Issue 2(49), Part 1, 127–132.
10. Veblen, T. (2007). Teoriya delovoho predpriyatiya. Moskva: Delo.
11. Shumpeter, Y. (2007). Teoriya ekonomicheskoho razvitiya. Kapitalizm, sotsializm i demokratiya. Moskva: Eksmo.
12. Gelbreit, Dzh. K. (2008). Novoe industrialnoe obshchestvo. Moskva: Eksmo.
13. Doklad Yunesko o nauke: na pyti k 2030 godu. (2016). Yunesko. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000235406_rus

ДИАЛЕКТИКА МОНОПОЛИИ И КОНКУРЕНЦИИ В
ТЕХНИКО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ ОБНОВЛЕНИИ ОБЩЕСТВА*Ю. В. Дубей, к. э. н., доцент, НТУ «Днепровская политехника»*

Методология исследования. При выполнении исследования были использованы методы анализа и синтеза – для выяснения взаимосвязи между технико-технологическим развитием и доминирующим типом рыночной структуры; логико-исторический анализ – для выделения теоретико-методологических подходов, в рамках которых осуществлялись исследования диалектики монополии и конкуренции; метод общего и особенного – при определении специфики взглядов Т. Веблена, Й. Шумпетера и Дж. К. Гэлбрейта на основных субъектов технико-технологического развития общества.

Результаты. В статье проанализирована взаимосвязь между технико-технологическим развитием общества и доминирующим типом рыночной структуры. На основе исследования теоретико-методологических подходов, реализованных в трудах таких представителей институциональной теории, как Т. Веблен, Й. Шумпетер и Дж. К. Гэлбрейт выделены этапы эволюции организационно-правового устройства предпринимательских структур, которые выступают проводниками научно-технического прогресса. Продемонстрирована несовместимость совершенной конкуренции с мотивацией фирм к внедрению новаций. Охарактеризованы формы реализации рыночной власти, которые способствуют инновационной деятельности фирм. Прослежена эволюция организации основных субъектов технико-технологического развития и выделены такие ее этапы, как: свободное предпринимательство, крупное предприятие с рыночной властью, зрелая корпорация, транснациональная корпорация.

Новизна. Установлен противоречивый характер взаимосвязи между технико-технологическим развитием и монополией, которая, с одной стороны, способствует техническому прогрессу, а с другой – тормозит его. Показано, что он имел место на стадии доминирования конкурентной борьбы, которая разворачивалась между производителями продукции за лучшие условия ведения бизнеса и наиболее прибыльные сферы приложения капитала. Установлено, что в современных условиях, когда изменилась сама конкуренция и стала вестись не со стороны производителей, а со стороны продукта, который они поставляют на рынок, транснациональные компании способствуют продуцированию новаций и их внедрению в производство.

Практическая значимость. Результаты исследования имеют теоретическую и практическую ценность, поскольку позволяют учесть новую роль корпораций в технико-технологическом развитии общества и прогнозировать инновационную динамику национальной и мировой экономики.

Ключевые слова: технико-технологическое развитие, инновационная фирма, предприниматель-новатор, крупное производство, зрелая корпорация, транснациональная корпорация.

DIALECTICS OF MONOPOLY AND COMPETITION IN TECHNICAL
AND TECHNOLOGICAL RENEWAL OF SOCIETY*Yu. V. Dubiei, Ph. D (Econ.), Associate Professor,
Dnipro University of Technology*

Methods. In the research, the following methods were used: analysis and synthesis – to clarify the relationship between technical and technological development and the dominant type of market structure; logical-historical analysis – to identify theoretical and methodological approaches to study the dialectics of monopoly and competition; method of general and specific – in determining the specifics of the views of T. Veblen, J. Schumpeter and J. K. Galbraith on the main subjects of technical and technological development of society.

Results. The article analyzes the relationship between the technical and technological development of society and the dominant type of market structure. Based on the study of theoretical and methodological approaches implemented in the works of such representatives of institutional theory as T. Veblen, J. Schumpeter and J. K. Galbraith, there have been determined the stages of evolution

of the organizational and legal system of business structures – the leaders of scientific and technological progress. The incompatibility of perfect competition with the motivation of firms to implement innovations has been demonstrated. The forms of realization of the market power which promote innovative activity of firms are characterized. The evolution of the organization of the main subjects of technical and technological development is traced, and its following stages are singled out: free enterprise, large enterprise with market power, mature corporation, transnational corporation.

Novelty. The contradictory nature of the relationship between technical and technological development and monopoly has been established, which, on the one hand, contributes to technical progress and, on the other hand, inhibits it. It is shown that it took place at the stage of dominance of competition, which unfolded between producers for the best conditions for doing business and the most profitable areas of capital investment. It has been found that in modern conditions, when competition itself has changed and is not driven by manufacturers, but by the product they supply to the market, multinational companies promote the production of innovations and introduce them into production.

Practical value. The results of the study have theoretical and practical value, as they allow taking into account the new role of corporations in the technical and technological development of society and predicting the innovative dynamics of the national and world economy.

Keywords: technical and technological development, innovative firm, entrepreneur-innovator, large-scale production, mature corporation, transnational corporation.

Надійшла до редакції 16.09.2020 р.

ОЦІНКА АСИМЕТРІЇ ПОКАЗНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

*Н. І. Литвиненко, д. е. н., доцент,
НТУ «Дніпровська політехніка», natalyt33@ukr.net, orcid.org/0000-0003-3797-8398*

Методологія дослідження. У процесі дослідження імпорتنих операцій України з лікарськими засобами використано методи аналізу й синтезу, метод спостереження, прийоми індукції та дедукції, методи компаративного аналізу, графічний, логічний та табличний методи. Методологічною основою дослідження були методи компаративного аналізу (дзеркальний аналіз) та спостереження, що надали можливість провести оцінку рівня асиметрії показників міжнародної торгівлі. Для виявлення тенденцій у рівні відносних розбіжностей між зустрічними товаропотоками застосовано графічний метод. При систематизації результатів обчислення відносних відхилень показників міжнародної торгівлі в натуральному та вартісному виразах використано метод узагальнення.

Результати. Застосування компаративного аналізу дозволило встановити розбіжності в списках країн-партнерів в міжнародній торгівлі. Частково ці розбіжності пояснюються методологічними особливостями визнання країни партнером при імпорتنих та експортних операціях. За результатами дзеркального аналізу виявлено асиметрію в обсягах імпорتنих операцій з лікарськими засобами України та доведено, що в окремих випадках вона має суттєві розміри. Встановлено чотири типи асиметрії в зустрічних товаропотоках, які формуються під впливом різних факторів. Інтерпретація результатів розрахунків дозволила встановити ймовірні варіанти пояснень існуючих розбіжностей, серед яких як недоліки у формуванні митних звітів, так і зловживання в сфері міжнародної торгівлі.

Новизна. При застосуванні дзеркального аналізу до імпорتنих операцій України з лікарськими засобами виявлено чотири типи асиметрії товаропотоків, які виникають через недостатність та низьку якість митних звітів, а також через зловживання в сфері міжнародної торгівлі.

Практична значущість. Виявлені причини розбіжностей статистичних даних можна використовувати для удосконалення митної звітності, а також для виявлення зловживань в міжнародній торгівлі фармацевтичною продукцією.

Ключові слова: міжнародна торгівля, лікарські засоби, дзеркальна статистика, статистика міжнародної торгівлі, імпорتنі-експортні операції, зустрічний товаропотік.

Постановка проблеми. Драматичні події, що відбувались протягом 2020 року – світова пандемія COVID-19 привернули увагу світової спільноти до фармацевтичної промисловості, де розгорнулись змагання із створення антивірусного препарату. Хто перший розробить і зможе налагодити виробництво, той отримає надприбутки. У зв'язку з цим виникає питання, як працює світовий ринок медпрепаратів та які існують

проблеми пов'язані із зовнішньоекономічними операціями на цьому ринку. Оскільки в нашій країні майже 30% роздрібної торгівлі мед-препаратами у натуральному виразі припадає на імпорتنі засоби, то важливе значення має завчасне визначення зловживань в цій сфері. З експортно-імпортними операціями пов'язано декілька суттєвих проблем –

проблема «сірого імпорту», контрабанди медпрепаратів та їх фальсифікація. Відмітимо, що ці проблеми притаманні і високорозвинутим країнам, а отже не залишаються поза увагою наукової спільноти і світових міжурядових організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню зазначених проблем присвячено значна кількість наукових праць, а також методичних розробок міжурядових організацій. Відмітимо, що першими, хто почав вивчати питання зовнішньоекономічних відносин з метою винайдення шляхів максимізації добробуту країни, вважаються меркантилісти. В своїх працях вони використовували дані зовнішньої торгівлі країни (на ті часи ці данні були практично єдиним джерелом більш менш достовірної інформації), які можна вважати найстарішими статистичними базами даних. Лише при наявності якісної статистичної бази даних можливо розробити методологію дослідження міжнародних товаропотоків як для оцінки впливу на економічний розвиток суспільства, так і для виявлення зловживань у цій сфері. На сьогодні існує декілька регіональних та глобальних статистичних баз даних з міжнародної торгівлі. Найбільш потужними серед них є статистична база даних ООН «UN Comtrade», Світового банку «World Integrated Trade Solution» (WITS). Практично всі науковці в своїх дослідженнях користуються даними саме цих баз.

Для вивчення статистичних даних використовуються різні методи аналізу. Одним із таких методів, який застосовується для вивчення даних міжнародної торгівлі є метод дзеркальної статистики. Так Т. Кантенс (T. Cantens), економіст із дослідницького підрозділу Світової митної організації, в своїй програмній роботі відмічає широке використання означеного методу для вирішення певних задач. Він пише, що такі економісти як Аллен (Allen), Макхул (Makhoul), Отерстром (Otterstrom), Гуо (Guo), Хаманака (Hamanaka), Тафгар (Tafgar) використовували означений метод для встановлення критерія можливості використання даних і причин їх неточності, Гольє (Gaulier), Зігнаго (Zignago) на основі дзеркальної статистики розробили метод і створили базу даних для гармонізації даних міжнародної торгівлі між

країнами партнерами [1]. Йетс (Yeats), Чоу (Choo), Барб'єрі (Barbieri) використовували дзеркальні дані для заміни відсутніх даних. У разі, коли дані про країну вважаються помилковими, або ненадійними, вони обчислюються на основі даних про експорт та імпорт країн партнерів. Крім того, Бхагваті (Bhagwati), Каррер (Carrère), Григоріу (Grigoriou), Макдоналд (McDonald), Фісман (Fisman), Вей (Wei), Кубо (Kubo) використовували дзеркальний аналіз для встановлення можливих зловживань у сфері міжнародної торгівлі [1]. Зазначимо, що Департаментом з економічних і соціальних питань та Статистичним відділом економічної статистики ООН, спираючись на чисельні дослідження даних міжнародної торгівлі, розроблено методичні рекомендації з аналізу міжнародних товаропотоків з метою усунення їх асиметрії [2].

Формулювання мети статті. Метою даної роботи є аналіз зовнішньої торгівлі медпрепаратами у частині імпорتنих операцій України та оцінка можливих зловживань у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. В даній роботі для досягнення поставленої мети було використано метод дзеркальної статистики, який передбачає спів-ставлення даних митної статистики імпортно-експортних операцій між країнами партнерами за одним і тим же товаром або послугою. Схема дослідження за цим методом для України буде виглядати наступним чином: обсяг «товаропотік український імпорт від закордонних постачальників» порівнюється з обсягом «товаропотік закордонні постачальники експорт до України».

Джерелом зведених статистичних даних використано базу даних міжнародної торгівлі ООН (UN Comtrade – United Nations Commodity Trade Statistics Database – база даних міжнародної торгівлі ООН). В базі представлено продукцію за номенклатурою, яка класифікована у відповідності до «Гармонізованої системи класифікації та кодування товару» (ГС) (Harmonized Commodity Description and Coding Systems) [3]. UN Comtrade забезпечує перекодування звітів країн, представлених згідно «Стандартній міжнародній торговій класифікації» (Standard International Trade Classification)

[4]. Система дозволяє знайти товар з максимально точним кодом у 6 знаків, обрати напрям товарного потоку (імпорт, експорт, реімпорт та реекспорт), а також країну партнера. Глибина часового горизонту для окремих країн складає 55 років. Дані представляються у вартісному та натуральному вимірі. До безперечних переваг означеної бази даних слід віднести те, що вона формується у відповідності до загальноприйнятої методології, а отже забезпечує співставлення даних без додаткової їх обробки, але необхідно відмітити і ряд недоліків. В першу чергу те, що надані країнам для широкого використання митні дані можуть мати не точності і бути не у повному обсязі.

Загалом в отриманих нами даних обсяги зустрічних товаропотоків при порівнянні повинні співпадати. Однак, в більшості випадків вони мають розбіжності – асиметрію. Для оцінки масштабів розбіжностей (асиметрії) застосуємо «дзеркальний метод» співставлення даних митної статистики імпортно-експортних операцій з фармацевтичної продукції між країнами партнерами. Слід зазначити, що розбіжності у торговельних даних не можуть бути однозначно визначеними як наслідки незаконних операцій або зловживань (контрабанда, «сірий» імпорт, перекручення в митних деклараціях). Вони можуть бути наслідками різних видів статистичних розривів (методологічними, технічними). Підкреслимо, що сам метод «дзеркальної статистики» не визначає причин утворення асиметрії, а лише дозволяє встановити факт наявності або відсутності таких відхилень.

Для аналізу імпорتنних операцій України на фармацевтичному ринку було обрано проміжок часу у 10 років з 2009 року по 2018 рік.

Операції з реімпорту та реекспорту ліків за досліджуваний період не зазначено в статистичній базі UN Comtrade.

Порівняння проводяться за товарною позицією без виокремлення субпозицій, що дозволяє уникнути впливу помилок у класифікації медпрепарату.

Нами проведено порівняльний аналіз двох товарних позицій за ГС: 3003 – лікарські засоби (крім перелічених у товарній позиції 30.02, 30.05 або 30.06), що складаються

із суміші двох або більше продуктів для терапевтичного або профілактичного застосування, але не розфасовані у вигляді дозованих лікарських форм або у форми або упаковки для роздрібної торгівлі; 3004 – Лікарські засоби (крім перелічених у товарній позиції 30.02, 30.05 або 30.06), що складаються із змішаних або незмішаних продуктів, для використання в терапевтичних чи профілактичних цілях, розфасовані у вигляді дозованих лікарських форм (включаючи лікарські засоби у формі трансдермальних систем) або в форми або упаковки для роздрібного продажу [3].

У якості досліджуваних показників нами обрано обсяги зовнішньої торгівлі фармацевтичною продукцією у вартісному та ваговому (кг) виразі.

Кількісну оцінку розбіжностей торговельних операцій між двома країнами згідно публічних даних проведено в абсолютних і відносних показниках за наступними формулами:

1) розмір абсолютних розбіжностей публічних даних

$$\Delta^{AB} = M^{AB} - E^{BA}, \quad (1)$$

де

M^{AB} – обсяг імпорту країни А із країни В;
 E^{BA} – обсяг експорту країни В до країни А;

2) розмір відносних розбіжностей публічних даних

$$I_{AB} = \frac{(M^{AB} - E^{BA})}{M^{AB}} \cdot 100 \quad (2)$$

Розглянемо розподіл країн партнерів за долями в загальному обсязі імпорту лікарських засобів, що представлено на рис. 1.

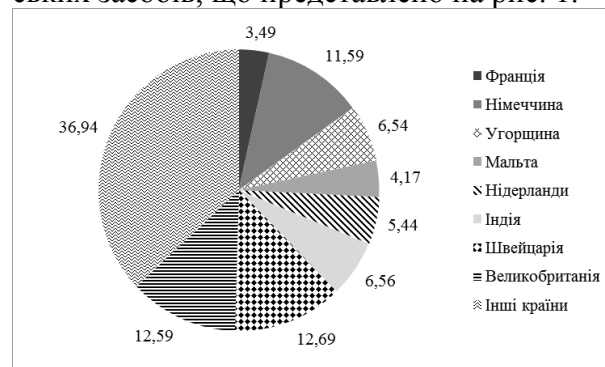

Рисунок 1 – Доля країни експортера в загальному імпорті ліків України, 2018 р. [5]

Як ми бачимо із рис.1, найбільша частка в українському імпорті медпрепаратів належить країнам – світовим лідерам фармацевтичного ринку (за виключенням Мальти та Угорщини). Загалом, партнерами України на світовому фармацевтичному ринку у 2018 р. було 80 країн.

Пропонуємо аналіз розпочати з простого порівняння списків країн партнерів за 2009–2018 р., яких вказала Україна у митних звітах та країн, що вказали Україну як торговельного партнера. Результати такого порівняння представлено в таблиці 1, де можливо простежити, що 22 країни не мають зустрічного товаропотоку. Так 5 країн, яких Україна вказала як країни, з яких вона імпортувала лікарські засоби, у своїх митних звітах не вказували Україну у якості партнера, до якого вони експортували товар. Крім того, 17 країн вказали, що вони експортували до України фармацевтичну продукцію, але їх не вказано в українських звітах з імпорту у якості партнерів. Слід зазначити, що обсяги товаропотоку за досліджуваний період з цих країн були дуже різні, так Бангладеш у своєму звіті експортера вказав 70 724 кг ліків, а Норвегія – всього 15 кг. Означені розбіжності можуть бути обумовлені методологічними основами визнання країни партнера. Так при обліку імпортних операцій вказується країна походження товару в той час як при експорті – країна призначення товару. Наприклад, в своїх звітах з імпортних операцій Україна вказує країну походження лікарських засобів Індію, в той час коли означені медпрепарати

ввозяться з митної території Індонезії і ця країна в своїх звітах зазначає партнером Україну. Отже, у митних звітах товаропотоки буде вказано наступним чином: імпортні операції Україна-Індія, експортні операції Індонезія-Україна. Таким чином, зустрічні товаропотоки не співпадають.

Таблиця 1

Списки країн торговельних партнерів

Країни, які вказала Україна	Країни, що вказали Україну
Багамські острови, Ліван, Панама, Уругвай, Узбекистан	Азербайджан, Бангладеш, Коста-Ріка, Індонезія, Іран, Люксембург, Мексика, Чорногорія, Марокко, Намібія, Непал, Північна Македонія, Норвегія, Оман, Пакистан, Шрі Ланка

Джерело: розраховано за: [5]

Зважаючи на такі суттєві розбіжності у списку країн партнерів нами проведено більш детальне дослідження товаропотоків між Україною та Багамськими островами.. Зазначимо, що Багамські острови було обрано випадково. За результатами виявлено досить цікаві факти, так за митними звітами України обсяг імпортованих ліків із Багамських островів. за період 2016–2018 роки у натуральному виразі склав 87660 кг, а у вартісному в цінах FOB – 440706 дол. США (дивись табл. 2).

Таблиця 2

Обсяги товаропотоку «імпорт України від Багамських островів» та «експорт Багамських островів до країн Світу» за 2016–2018 роки

Контрагенти	2016 р.		2017 р.		2018 р.	
	Вага, кг	Вартість, дол. США	Вага, кг	Вартість, дол. США	Вага, кг	Вартість, дол. США
Багамські острови експорт, всього – до країн Світу	7446	133153	90748	157596	48439	136313
Україна імпорт від Багамських островів	8529	49439	26377	138635	52754	252632
Відхилення, +/-	1083	-83714	-64371	-18961	4315	116319

Джерело: розраховано за [5]

За даними митної статистики за цей період Багамські острови не постачали фармацевтичну продукцію до України. Крім того,

обсяг лікарських засобів, які за звітом імпортувала Україна в 2016 році, перевищує на

1083 кг загальний обсяг експортних операцій, що були здійсненні Багамськими островами.

Отже, нескладне дослідження виявило проблему – асиметрію у митних звітах країн і тільки детальне дослідження може встановити її причину.

Наступним кроком проведемо порівняльний аналіз агрегованих річних даних зустрічних товаропотоків між Україною та країнами партнерам.

Для коректного співставлення обсягів торговельних операцій необхідно провести коригування вартості базису ціни FOB до базису ціни CIF за кожною країною. Зазначимо,

що співвідношення між цінами CIF/FOB може змінюватись в залежності від країни-партнера, але нам доступні лише загальні дані платіжного балансу України [6]. Отже, на основі даних НБУ (платіжного балансу) нами розраховано загальний коефіцієнт співвідношення цін CIF/FOB (таблиця 3). На жаль, зазначений коефіцієнт можливо розрахувати з 2014 року, оскільки з цього року НБУ розпочав складання платіжного балансу згідно Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції, шостого видання (МВФ, 2009) за яким проводиться коригування ціни імпортера (CIF) до ціни експортера (FOB) [7].

Таблиця 3

Розрахунок коефіцієнту співвідношення цін CIF/FOB

Показник	2014	2015	2016	2017	2018
Дані обсягу імпорту Державної служби статистики, млн. дол. США	54429	37517	39250	49607	57189
Коригування до цін FOB, млн. дол. США	-1947	-1186	-1110	-1118	-1244
За ціною FOB, млн. дол. США	52482	36331	38140	48489	55945
CIF/FOB	1,0371	1,0326	1,0291	1,0230	1,0222

Джерело: розраховано за: [6]

За допомогою коефіцієнту CIF/FOB (таблиця 3) дані статистичної бази ООН перераховано до цін CIF, що дозволить нам провести розрахунки розміру абсолютних і відносних розбіжностей обсягів імпорту та експорту з даними країн партнерів.

Таблиця 4

Дзеркальна статистика загального обсягу товаропотоків за 2009–2018 рр.

Рік	Відхилення ваги, тис. кг	Відхилення ваги, %	Відхилення вартості, млн. дол. США	Відхилення вартості, %
2009	-8903,4	-31,10	н/д	н/д
2010	-5289,5	-16,77	н/д	н/д
2011	-12653,9	-36,54	н/д	н/д
2012	-11837,9	-33,43	н/д	н/д
2013	-15448,3	-53,74	н/д	н/д
2014	-12018,3	-49,66	-407,65	-19,43
2015	-9336,8	-52,95	-351,31	-31,92
2016	-15268,8	-66,14	-548,07	-42,12
2017	-16936,5	-65,46	-590,60	-41,04
2018	-16663,5	-66,06	-897,18	-58,10
Всього	-123520,4	-44,92	-2794,81	-37,35

Джерело: розраховано за: [5,6]

Абсолютні та відносні розбіжності між експортно-імпортними потоками розраховано за допомогою формул 1 та 2. Результати

оцінки розміру асиметрії річних торговельних потоків наведено у таблиці 4.

Як ми можемо бачити із таблиці 4 існує значна від'ємна асиметрія потоків і це означає, що обсяг фармацевтичної продукції, який країни партнери зазначили в своїх експортних звітах перевищує обсяг, який був зазначений Україною в її звітах з імпорту. Наприклад, у 2018 р. за даними звіту на митну територію нашої країни було ввезено 25,2 млн. кг вартістю 1544,3 млн. дол. США, в той час як за даними країн партнерів відправлено 41,9 млн. кг вартістю 2441,5 млн. дол. США. Таким чином, абсолютна різниця в натуральному виразі складає 16,7 млн. кг, у вартісному – 897,2 млн. дол. США, а в відносному 66,06% та 58,10% відповідно.

На рисунку 2 представлено результати компаративного порівняння річних товаропотоків медичних препаратів.

На рис. 2 спостерігається стійка тенденція до збільшення відносних розбіжностей в представлених митних даних країн партнерів про зовнішні товаропотоки. Слід зауважити, що розраховані розбіжності агрегованих даних по роках дещо, перевертають результати і приводять до втрати повної кар-

тини спрямованості товаропотоків. Проведемо більш деталізований компаративний аналіз на основі порівняння річних товаропотоків між Україною та країнами партнерами.

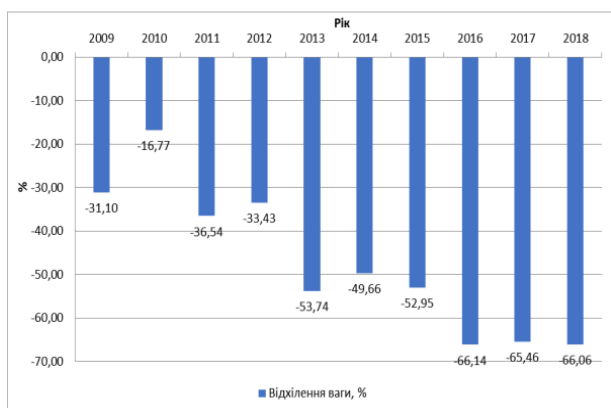

Рис. 2. Динаміка відносних розбіжностей даних закордонних контрагентів від українських за 2009–2018 рр. за товаропотоком «український імпорт від закордонних постачальників – закордонні постачальники експорт до України», % [5]

Методика аналізу полягає у розрахунку абсолютної і відносної різниці між зустрічними товаропотоками «Україна – країна пар-

тнер» за відповідний рік і агрегування результатів за напрямом потоку. Результати аналізу представлено в таблиці 5.

Детальний фрагмент дзеркального порівняння для країн з найбільшою долею в імпорті України лікарських засобів представлено в табл. 6. Особливу увагу привертають до себе результати дзеркальної статистики для України-Німеччини.

Ми можемо спостерігати значні негативні різниці у порівнянні обсягів у натуральному та вартісному виразі, які складають відповідно – 734,23% та –602,64%.

Як видно із табл. 5,6 товаропотоки можуть мати різну спрямованість і, відповідно, різну комбінацію між обсягом у натуральному та вартісному вимірі, що дозволяє нам виділити чотири типи потоків: позитивна різниця у натуральному і вартісному виразі; негативна різниця у натуральному і вартісному виразі; позитивна різниця у натуральному виразі та негативна різниця у вартісному виразі; негативна різниця у натуральному виразі та позитивна різниця у вартісному виразі

Таблиця 5.

Дзеркальна статистика з урахуванням спрямованості товаропотоків

Рік	Показник	Відхилення ваги, тис. кг +/-	Відхилення ваги, % +/-	Відхилення вартості, млн. дол. США +/-	Відхилення вартості, % +/-
2016	Потік «вага +/- вартість»	31670,5	93,75	1653,21	89,93
	Потік «вага +/- вартість»	1342,4	67,00	-47,01	-59,77
	Потік «вага -/- вартість»	-41342,9	-422,18	-1545,48	-253,78
	Потік «вага -/+ вартість»	-1014,6	-172,88	43,99	57,82
2017	Потік «вага +/- вартість»	34300,2	95,95	1815,71	91,40
	Потік «вага +/- вартість»	1566,2	42,51	-68,09	-35,85
	Потік «вага -/- вартість»	-49720,2	-433,04	-1837,12	-275,14
	Потік «вага -/+ вартість»	-538,3	-65,51	3,91	11,53
2018	Потік «вага +/- вартість»	6754,2	82,62	333,57	66,15
	Потік «вага +/- вартість»	1885,6	32,34	-149,01	-40,97
	Потік «вага -/- вартість»	-25043,2	-232,51	-1090,67	-169,97
	Потік «вага -/+ вартість»	-260,1	-55,65	8,92	25,55

Джерело: розраховано за:[5,6]

Виникає проблема інтерпретації отриманих результатів компаративного аналізу. Дослідження наукової літератури з проблем митної статистики та зловживань в міжнародній торгівлі дозволили нам виділити різні варіанти можливих пояснень асиметрії товаропотоків [1,2,8,9]. Нижче приведено найпоширеніші, але в будь-якому разі кожен випадок вимагає ретельного дослідження.

1. Суттєва негативна різниця у нату-

ральному та вартісному виразі (дивись табл. 6 Німеччина) для товару з 6-значним кодом ГС (обсяги за звітом експортера перевищує обсяги за звітом країни, що імпортує зазначений товар). Таке відхилення можна пояснити наступним: у звіті експортера вказано країну призначення товару, а у звіті імпортера вказано країну походження товару; реекспортом; різними торговельними системами; країна є великим торговельним хабом. Крім того,

можливі зловживання – маніпуляція тарифами. У цьому разі зазначається продукції, яка схожа на товар, але з меншим митним тарифом у межах того ж самого розділу. Прикладом може слугувати промислова продук-

ція, яка нібито імпортується як запасні частини. У випадку коли різниці тарифів не існує, а також значної різниці за розділом це може бути ознакою контрабанди [1,2,8,9].

Таблиця 6

Дзеркальна статистика за країнами з найбільшою долею в імпорті України

Країна	Рік	Відхилення ваги, +/-	Відхилення ваги, %	Відхилення вартості, +/-	Відхилення вартості, %
Німеччина	2016	-17702703	-734,23	-840766995,83	-602,64
	2017	-19585685	-702,85	-1027412639,46	-667,26
	2018	-6808447	-234,31	-399701735,50	-229,27
Індія	2016	-1251414	-96,50	-29287807,41	-57,52
	2017	-1231773	-102,46	-35338106,72	-67,65
	2018	-600838	-36,76	-72006170,23	-113,86
Швейцарія	2016	5218800	91,14	133525778,71	63,46
	2017	4557060	86,89	131748247,72	58,29
	2018	882580	27,90	-51530896,49	-22,84
Великобританія	2016	154200	11,85	30206878,35	32,62
	2017	438766	23,53	-8850565,32	-7,53
	2018	2553858	81,30	70875900,68	50,38

Джерело: розраховано за: [5,6]

В нашому випадку висока вірогідність контрабанди ліків тому, що згідно Закону України «Про Митний тариф України» лікарські засоби товарних позицій 3003 та 3004 оподатковуються за 0% митною ставкою [10]. Отже, маніпуляцію тарифами виключаємо. Також підтвердженням може слугувати те, що при розгорнутому дослідженні дзеркальних товаропотоків Україна-Німеччина виявлено значне відхилення обсягів саме товарним за розділом (дивись табл. 6). Крім того, за митними звітами Україна придбала лише 28,9% обсягу у натуральному виразі і відповідно 20,7% у вартісному виразі безпосередньо в Німеччині, то б то країна походження і країна відправлення товару співпадають. У всіх інших випадках зазначено країну походження ліків Німеччину, а в графі «країна відправлення» позначено іншу країну (загалом позначено 30 країн світу та «Світ»). Крім того, ціна за 1 кг лікарських засобів імпортованих безпосередньо з Німеччини складала 52,94 дол. США/кг, з інших країн 82,44 дол. США/кг. Залишається незрозумілим чому безпосередньо у виробника придбано лише 28,9% обсягу товару, а 71,1% придбано через посередників, не зважаючи на високий рівень контрафактної фармацевтичної продукції.

2. Несуттєва негативна різниця у вартості (наприклад у 2017 р. Великобританія – 7,53%). Є ймовірність, що окремі фірми-імпортери занижують оціночну вартість товару, або створення картелю великими фірмами-імпортерами. Крім того, можливо продукція має різну якість, а також коливання валютного курсу [1,2,8,9].

3. Позитивна різниця у вартості (вартість товару за звітом імпортера перевищує вартість за звітом експортера приведена до відповідної базової вартості). Цей випадок пояснюється: різницею у цінах FOB/ CIF; конфіденційним експортом; урахування звітів із зон переробок (виробництво із давальницької сировини) як експортних, також це може бути маніпулюванням із трансфертними цінами для прикриття податкового шахрайства [1,2,8,9].

4. Позитивна різниця в натуральному вимірі. Можливі пояснення: транзит, митні правила, що не звільняють туристів-резидентів від декларування цінностей, в країнах партнерах різні порогові значення для митної статистики, а також використання товару для прикриття контрабанди [1,2,8,9].

Оцінимо детальніше, ще один зустрічний товаропотік між Україною та Швейцарією за 2018 р. Як видно із табл. 6 означений

потік відноситься до типу «позитивна різниця у натуральному виразі та негативна різниця у вартісному виразі» з незначною різницею. Розгорнуте дослідження виявило, що безпосередньо у Швейцарії придбано 1,9% товару в натуральному виразі за вартістю у 14,0% від загального обсягу відповідно, при цьому ціна імпортованого товару склала 460,6 дол. США/кг. Ціна на лікарські засоби країна походження яких зазначена Швейцарія, а імпортованих з інших країн склала 55,97 дол. США/кг. Отже, у випадку із Швейцарією можливо стверджувати про імпорт некондиційної / підробленої / свідомо невірно маркованої / фальсифікованої / контрафактної фармацевтичної продукція.

Висновки. Проведений компаративний аналіз у сфері зовнішньої торгівлі фармацевтичної продукцією із застосуванням методу дзеркальної статистики виявив значну асиметрію показників міжнародної торгівлі. Як видно із результатів аналізу рівень асиметрії досить значно варіюється в залежності від багатьох факторів, до найвагоміших слід віднести базу даних, яка використовується для аналізу, глибину деталізації дослідження, повноту та якість наданих країнами митних звітів. Результати дослідження можуть бути застосовані для виявлення зловживань у сфері зовнішньої торгівлі лікарськими засобами і дозволить скоротити обсяги імпортової некондиційної / підробленої / свідомо невірно маркованої / фальсифікованої / контрафактної фармацевтичної продукція.

Зазначимо, що проведений нами аналіз не є вичерпним і його можливо доповнити і вдосконалити. Так слід приділити увагу динаміці змін величини розбіжностей у часі, що дозволить виявити рівень впливу процесу гармонізації митної статистики між країнами на якість та повноту наданої ними інформації. Це в свою чергу сприятиме розумінню того надмірна чи недостатня інформація відображається у звітах про імпортно-експортні операції. Удосконалення митної звітності дозволить скоротити статистичні помилки та можливості для шахрайських операцій.

Література

1. Cantens T. Mirror Analysis and Revenue Fraud: research paper / T. Cantens – Брюссел: World Customs Organization, WCO, 2015. - 17 с. - (WCO Research Paper № 35, April 2015). - URL:

<http://www.wcoomd.org/en/topics/research/activities-and-programmes/~media/9F730547EF794600ADB7B2012B55EE63.ashx> (дата звернення: 25.12.2020).

2. IMTS Bilateral asymmetries – how to measure, analyze, reduce and way forward: working paper – New York: United Nations Department of economic and social affairs, Statistics Division, 2019. - 18 с. - (Version 23 april 2019).

3. Knowledge base. Harmonized Commodity Description and Coding Systems (HS) // UN Comtrade Database: офіц. веб-сайт. - Geneva, 2020. - URL: <https://comtrade.un.org/> (дата звернення: 23.12.2020).

4. Standard International Trade Classification, Revision 4. Series M. No. 34/Rev. 4. - [Чинний від 01.01.2006]. - Brussels : United Nations publication, 2006. - С. 191.

5. UN Comtrade Database: офіц. веб-сайт. - Geneva, 2020. - URL: <https://comtrade.un.org/> (дата звернення: 15.12.2020).

6. Дані статистики зовнішнього сектору // Національний банк України: офіц. веб-сайт. - Київ. - URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 28.12.2020).

7. Balance of payments and international investment position manual, Sixth Edition / International Monetary Fund. - The Manual: International Monetary Fund, 2009. - 371 с.

8. Javorsek M. Asymmetries in International Merchandise Trade Statistics: A case study of selected countries in Asia-Pacific: working paper series / M. Javorsek - Bangkok: Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP), 2016. - 19 с. - (SD/WP/02/April 2016). - URL: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7828051/8076585/Asymmetries_trade_goods.pdf (дата звернення: 25.12.2020).

9. Asymmetries in trade data: updating analysis of UK bilateral trade data // Office for National Statistics: офіц. веб-сайт. - London, 2020. - URL: <https://www.ons.gov.uk/economy/nationalaccounts/balanceofpayments/articles/asymmetriesintradedatadivingdeeperintoukbilateraltradedata/updatinganalysisofukbilateraltradedata#introduction> (дата звернення: 16.12.2020).

10. Про Митний тариф України: Закон України від 04.06.2020 № 674-IX // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2020. – № 42. – ст.344. – Київ : Верховна Рада України, 2020. – 9 с.

References

1. Cantens, T. (2015, April). Mirror Analysis and Revenue Fraud: research paper. Brussels: World Customs Organization. Retrieved from <http://www.wcoomd.org/en/topics/research/activities-and-programmes/~media/9F730547EF794600ADB7B2012B55EE63.ashx>.

2. IMTS Bilateral asymmetries – how to measure, analyze, reduce and way forward: working paper. (2015, April). – New York: United Nations Department of economic and social affairs, Statistics Division, Version 23, 18.

3. Knowledge base. Harmonized Commodity Description and Coding Systems (HS). UN Comtrade

Database. United Nations. Retrieved from <https://comtrade.un.org/>

4. Standard International Trade Classification, Revision 4. Series M. No. 34/Rev. 4. (2006). - Brussels : United Nations publication, 191.

5. UN Comtrade Database. United Nations. Retrieved from <https://comtrade.un.org/>

6. Dani statystyky zovnishnoho sektoru. Natsionalniy bank Ukrainy. Retrieved from <https://bank.gov.ua/>

7. Balance of payments and international investment position manual, Sixth Edition (2009). International Monetary Fund, 371.

8. Javorsek, M. (2016, April). Asymmetries in International Merchandise Trade Statistics: A case study

of selected countries in Asia-Pacific: working paper series . Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. Retrieved from

https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7828051/8076585/Asymmetries__trade_goods.pdf

9. Asymmetries in trade data: updating analysis of UK bilateral trade data. Office for National Statistics. Retrieved from

<https://www.ons.gov.uk/economy/nationalaccounts/balanaceofpayments/articles/asymmetriesintradedatadivingdeepertointoukbilateraltradedata/updatinganalysisofukbilateraltradedata#introduction>

10. Pro Myniy taryf Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 04.06.2020 № 674-IX. (2020). Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR), 42, st.344, 9.

ОЦЕНКА АСИММЕТРИИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ: УРОКИ ДЛЯ УКРАИНЫ

Н. И. Литвиненко, д. э. н., доцент, НТУ «Днепропетровская политехника»

Методология исследования. В процессе исследования импортных операций Украины с лекарственными средствами использованы методы анализа и синтеза, метод наблюдения, приемы индукции и дедукции, методы компаративного анализа, графический, логический и табличный методы. Методологической основой исследования были методы компаративного анализа (зеркальный анализ) и наблюдения, которые дали возможность провести оценку уровня асимметрии показателей международной торговли. Для выявления тенденций в уровне относительных расхождений между встречными товаропотоками использован графический метод. Метод обобщения был использован при систематизации относительных отклонений показателей международной торговли в натуральном и стоимостном выражении.

Результаты. Применение компаративного анализа позволило установить расхождения в списках стран-партнеров в международной торговле. Несовпадение списков частично объясняются методологическими особенностями признания страны партнером при импортных и экспортных операциях. Использование зеркального анализа позволило выявить асимметрию в объемах импортных операций с лекарственными средствами Украины и доказать, что в отдельных случаях она имеет существенные размеры. Установлено четыре типа асимметрии во встречных товаропотоках, которые формируются под влиянием различных факторов. Интерпретация результатов позволила установить возможные варианты объяснений существующих разногласий, среди которых как недостатки в формировании таможенных отчетов, так и злоупотребления в сфере международной торговли.

Новизна. Зеркальный анализ, примененный к импортным операциям Украины с лекарственными средствами, позволил обнаружить четырех типа асимметрии товаропотоков, которые возникают из-за недостаточности и низкого качества таможенных отчетов, а также из-за злоупотребления в сфере международной торговли.

Практическая значимость. Установленные причины расхождения статистических данных можно использовать для совершенствования таможенной отчетности, а также для выявления злоупотреблений в международной торговле фармацевтической продукцией.

Ключевые слова: международная торговля, лекарственные средства, зеркальная статистика, статистика международной торговли, импортно-экспортные операции, встречный товаропоток.

EVALUATION OF ASYMMETRY OF INDICATORS IN INTERNATIONAL TRADE: A CASE STUDY FOR UKRAINE

N. I. Lytvynenko, D.E., Associate Professor, Dnipro University of Technology

Methods. In the process of studying medicines imports in Ukraine, methods of analysis and synthesis, observation method, methods of induction and deduction, methods of comparative analysis, graphical, logical and tabular methods were used. The methodological basis of the study was the methods of comparative analysis (mirror analysis) and observations, which made it possible to assess the level of asymmetry in international trade indicators. To identify trends in the level of relative discrepancies between counter flows, a graphical method was used. The generalization method was used to systematize the relative deviations of international trade indicators in physical and value terms.

Results. The use of comparative analysis made it possible to establish discrepancies in the lists of partner countries in international trade. The discrepancy between the lists is partly explained by the methodological specifics of recognizing a country as a partner in import and export operations. The use of mirror analysis made it possible to reveal asymmetry in the volumes of import transactions with medicines in Ukraine and to prove that in some cases it has significant dimensions. Four types of asymmetry have been established in counter flows, which are formed under the influence of various factors. Interpretation of the results allowed establishing possible options for explaining the existing disagreements, including both shortcomings in the formation of customs reports and abuses in the field of international trade.

Novelty. Mirror analysis applied to Ukraine's import transactions with medicines revealed four types of asymmetry in commodity flows that arise from the inadequacy and low quality of customs reports, as well as from abuse in international trade.

Practical value. The established reasons for the discrepancy between statistical data can be used to improve customs reporting, as well as to identify abuse in international trade in pharmaceutical products.

Keywords: international trade, medicines, mirror statistics, international trade statistics, import-export operations, counter flow of goods.

Надійшла до редакції 14.09.2020 р.

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*Е. В. Прушківська, д. е. н., професор, em.prushkovskaya@gmail.com,
orcid.org/0000-0002-4227-8305, К. О. Авраменко, магістр, cariavramenko470@gmail.com,
ДВНЗ Національний університет «Запорізька політехніка»*

Методологія дослідження. В основу дослідження покладено структурно- функціональний аналіз, який дозволяє реалізувати принцип системності і завдяки цьому прослідкувати процес формування та реалізації інноваційних стратегій розвитку міжнародних компаній. Поряд з цим у процесі дослідження застосовувалися такі методи, як: абстрагування при – з'ясуванні сутності понять «стратегія» та «інноваційна стратегія», типологізації – при виокремленні сучасних інноваційних стратегій розвитку; класифікації – при виявленні чинників впливу на мінливість інноваційної стратегії.

Результати. У процесі дослідження узагальнено поняття «стратегія» та «інноваційна стратегія». Проаналізовано переваги та недоліки інноваційних стратегій на прикладі діяльності міжнародних компаній. Класифіковано типи та виокремлено характерні риси сучасних інноваційних стратегій міжнародних компаній. Виявлено, що найбільш дієвою є інноваційна стратегія компаній тоді, коли в процесі її реалізації враховуються внутрішні та зовнішні чинники впливу в певний період. Проаналізовано чинники, які суттєво впливають на формування гнучкості інноваційної стратегії розвитку компанії в умовах глобалізації.

Новизна. Обґрунтовано, що процес зародження інноваційної стратегії в умовах глобалізації відбувається шляхом послідовного перетворення «ідеї» на готовий продукт. Продемонстровано, що інноваційна стратегія повинна бути гнучкою, і в умовах ринкових змін має швидко трансформуватися в нову стратегію, яка забезпечує інноваційний розвиток компанії.

Практична значущість. Досвід міжнародних компаній, які є лідерами інноваційного розвитку свідчить про необхідність застосування інноваційної стратегії, оскільки це є запорукою тривалого успіху компанії та засобом забезпечення її конкурентної стійкості й конкурентоспроможності в умовах глобалізаційних викликів.

Ключові слова: глобалізація, стратегія, інновації, науково-технічний прогрес, інноваційна стратегія, міжнародні компанії, діяльність, інтеграція, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. В останні десятиліття ХХ і на початку ХХІ століть світ економіки зазнав суттєвих темпів у розвитку глобалізації. Цей процес світової економіки передбачає збільшення взаємодії національних економік усього світу та зумовлений швидким зростанням міграції послуг, товарів, капіталу та технологій через кордони. Глобалізація бізнесу зосереджена більше навколо врегулювання міжнародних тарифів й торгівлі, податків та інших перешкод які виникають у глобальній торгівлі.

Значних змін від впливу глобалізації зазнають у своїй діяльності транснаціональні корпорації (ТНК). Це було спричинено тим, що міжнародні ринки почали розширювати свої кордони, конкуренція між компаніями стала вимагати більш креативного підходу до вирішення тих чи інших питань, розвиток науково-технічного потенціалу країн дав поштовх для змін в управлінні міжнародними компаніями. Тому старі стратегії виходу на ринки, такі як: експорт, міжнародне ліцензування, міжнародний франчайзинг, прямі

зарубіжні інвестиції та ін., які мали широке використання для успішного функціонування ТНК на міжнародному ринку нині підлягають масштабній трансформації.

Реалії економічного буття свідчать, що міжнародна компанія буде успішно розвиватися лише в тому випадку, якщо процес її розвитку буде супроводжуватися взаємним використанням базових економічних інструментів, та розвитком сучасних інноваційних стратегій. Які дозволять швидко реагувати на економічні зміни в країнах, та підлаштовувати виробництво під певне середовище й споживача, з найменшими економічними втратами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перехід до інноваційного розвитку компаній було зумовлено низкою чинників, які потребували чіткого розуміння та деталізації.

Для того щоб дослідити проблеми розвитку інноваційних стратегій міжнародних компаній в умовах глобалізації було покладено багато зусиль як зарубіжних так і українських вчених. Що підтверджує значимість та актуальність даної теми.

Серед відомих зарубіжних вчених, які зробили вагомий внесок у дослідження цього питання є: М. Портер[1], А. Баркер[2], Й. Шумпетер [3] та інші. Ці вчені провели аналіз сучасних стратегій і моделей інноваційної діяльності ТНК, а також виокремили практичні і теоретичні проблеми в управлінні процесами розробки та реалізації науково-технічних ідей.

Серед українських вчених значний внесок у дослідження процесів формування та функціонування інноваційних стратегій зробили: В. В. Чубай [4], О. Кузьмін[5], Н. Краснокутська[6]. Вчені акцентують увагу на безперечному взаємозв'язку між міжнародною конкурентоспроможністю та інноваційною діяльністю суб'єктів глобального бізнесу.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, необхідно деталізувати і узагальнити певні розбіжності розуміння та трактування стратегії інноваційної діяльності компанії, а також провести узагальнюючі підсумки, щодо ефективності застосування інноваційних стратегій для розвитку міжнародних компаній в умовах глобалізації.

Формулювання мети статті. Метою статті є виявлення впливу інноваційних стратегій на розвиток міжнародних компаній задля ефективного їх розвитку на міжнародному ринку в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційні стратегії є важливою економічною умовою взаємодії між сучасним виробником та споживачем. Перехід до інноваційного розвитку міжнародних компаній повинен бути одним з основних напрямків в міжнародній діяльності. В умовах зростаючої конкуренції між компаніями, інноваційна діяльність дедалі більше визначає успіх нових ідей і організаційних рішень, які допомагають компаніям вийти з кризових ситуацій і гарантують їм фінансову стабільність [7, с.1]. Вміння швидко підлаштовуватися під смаки споживачів та розвиток науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), дозволяє компаніям виборювати лідерські позиції на ринку за рахунок створення «цінності» певного товару для покупця з орієнтиром на майбутнє.

Економічний механізм який формується в умовах переходу на інноваційний шлях, охоплює різні аспекти економічних відносин, а саме: (виробничі, соціальні, підприємницькі, науково-технічні). В результаті це дозволяє виробляти нові інноваційні продукти та технології з належною сертифікацією і стандартизацією як на зовнішньому так і на внутрішньому ринках.

На сучасному етапі глобалізаційні процеси посилюють інноваційний розвиток бізнесових структур, які в свою чергу призводять до змін в інноваційних системах країн. Проявом цього є те, що змінюється структура національної економіки, з одного боку, а з іншого, відбуваються суттєві зміни у інтеграції національних та світових компаній. Інтегратором цих процесів є транснаціональні корпорації, які успішно закріплюються та розвиваються на міжнародному рівні вдало витримуючи конкуренцію з боку інших схожих компаній.

Задля розуміння переваги та недоліків застосування інноваційних стратегій, доцільно з'ясувати категоріальний дослідницький апарат. Ключовою категорією у цьому

контексті є «стратегія». У таблиці 1 виокремлено сутність цієї категорії з точки зору зарубіжних та українських вчених (табл. 1).

Проаналізувавши думки вчених щодо визначення цієї категорії, узагальнимо, що *стратегія* – це загальний та довгостроковий

план, комплекс взаємопов'язаних дій, методів та цілей, які призводять до отримання певного результату в розвитку бізнесу, задля забезпечення прибутковості й укріплення позицій на внутрішньому та зовнішньому економічному ринках.

Таблиця 1

Визначення поняття стратегії різними вченими

Вчений	Визначення поняття стратегія
Визначення іноземних вчених	
Ф. Хедоурі	Стратегія – це детальний план який всебічно розкриває зміст поставленої мети, призначений для того, щоб забезпечити досягнення цілей компанії, і здійснення її місії.
М. Портер	Стратегія - це засіб реакції на зовнішні можливості, а також внутрішні сильні і слабкі сторони компанії, які виникають при реалізації ідеї.
А. Чандлер	Стратегія - це метод встановлення довгострокових цілей компанії, її програми, дій та напрямків розміщення ресурсів.
Визначення вітчизняних вчених	
Єршова Р. А.	Стратегія – це здатність компанії розробляти ефективні засоби використання виробничого, кадрового і фінансового потенціалів, задля підвищення попиту на продукцію.
Вербицький І. С.	Стратегія – це посилення ролі економічних регіонів, для вдосконалення робочих кадрів задля економічного та соціального розвитку компанії на міжнародному ринку.
Пічурін І. І.	Стратегія - це реальна здатність компанії, за наявності у неї можливостей виготовляти, проектувати, та збувати товари або послуги, які за своїми ціновими та якісними характеристиками більш привабливі для споживачів, ніж товари конкурентів.

Джерело: складено та узагальнено автором за [8]

В сучасних умовах розвитку та поширення процесів науково-технічного прогресу, будь-які стратегічні кроки компанії мають ґрунтуватися на нововведеннях, а діяльність повинна мати інноваційний характер.

В нашому розумінні *інноваційна стратегія* – це один із засобів досягнення цілей компанією, яка відрізняється своєю новизною та неординарними рішеннями, для ринку, споживачів, конкурентів тощо, в умовах глобалізаційних процесів.

В умовах зростаючої конкуренції відбувається процес зародження інноваційної стратегії шляхом послідовного перетворення

«ідеї» на готовий продукт. Цей процес проходить декілька взаємопов'язаних етапів, які складають стратегію виходу нового товару на ринок, а саме: фундаментальні та прикладні дослідження, конструкторські розробки, маркетинг, виробництво і збут. Всі ці кроки складаються у послідовний алгоритм, який має назву – *інноваційний процес*.

Зауважимо, що інноваційна стратегія повинна бути гнучкою, і в разі ринкових змін вона швидко трансформується в іншу стратегію. Чинники, що суттєво впливають на формування гнучкості будь-якої стратегії представлено та узагальнено на (рис.1). [9, с.108]

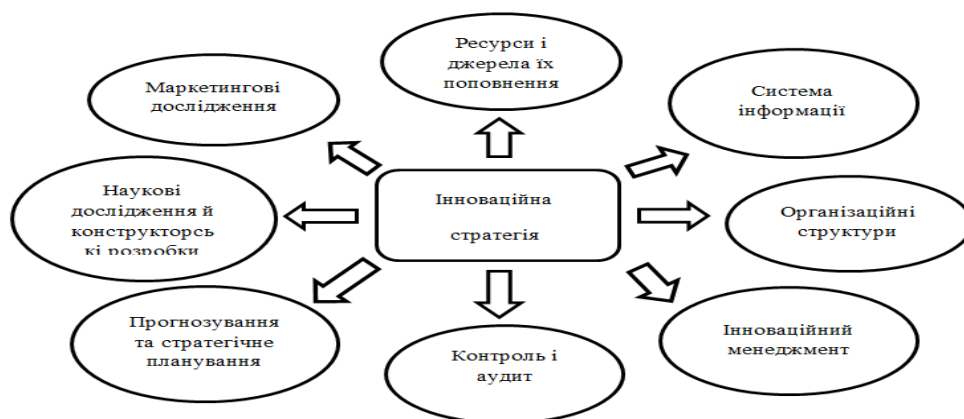

Рис.1. Забезпечення інноваційної стратегії [9, с.108]

Із вище зазначеного слідує, що процес створення та розробки інноваційної стратегії залежить від багатьох чинників. Це в свою чергу викликає двобічний процес. Який проявляється в тому, що інноваційні стратегії, з одного боку, створюють низку проблем в управлінні організацією, з іншого є ефективним управлінським інструментом.

На основі узагальнення досліджень вчених щодо інноваційних стратегій виокремимо риси ефективності та проблемності інноваційних стратегій.

Ефективність інноваційних стратегій:

- прискорюють ефективний розвиток організації в умовах ринку;
- забезпечують переваги в конкурентній боротьбі на основі технологій, якості продукції, послуг;
- сприяють лідерству в цінах;
- створюють основу для визнання компанії в суспільстві;
- визначають стійку позицію на світовому ринку, завдяки набору основних товарних ліній.

Проблемність інноваційних стратегій:

- підвищений рівень невизначеності кінцевих результатів;

– реалізація будь-якої інноваційної стратегії потребує внутрішньо-організаційної перебудови компанії;

– високі інвестиційні ризики довгострокових проектів, що потребують пошуку більш ризикованих інверторів.

Тобто, як будь-який економічний процес, інноваційна стратегія, може призводити як до ефективних, так і до проблемних дій у компанії.

Американський дослідник Греєм Морбі [10, с. 20–24] стверджує, що перехід до інноваційної моделі розвитку міжнародних компаній у глобалізованому світі буде успішним тоді коли будуть враховані всі критерії ефективності та проблемності. Поділяємо точку зору вченого, який стверджує, що прибутковість міжнародного бізнесу залежить перш за все від забезпечення ефективного використання НДДКР як основи інновацій, а не від абсолютних витрат на них.

Базуючись на наукові праці вченого К. Фрімена та аналітичні дослідження глобальної конкурентоспроможності[11], виділимо сім основних типів інноваційних стратегій [12, с. 330–348], які детально описано в (табл. 2):

Таблиця 2

Сучасні інноваційні стратегії міжнародних компаній

Тип стратегії	Характерні риси інноваційної стратегії	Приклад застосування	Зміст інноваційної стратегії
1. Традиційна	фактична відсутність будь-яких радикальних технологічних змін у компанії	ресторанний або готельний бізнес, автосервіс, будівельна індустрія	форма та якість продукції буде постійно удосконалюватися попри задоволення попиту на поточній технологічній базі
2. Залежна	залежність від політики компаній, які займають позицію «материнських»	субпідрядні компанії будівельного бізнесу та агросектору	компанії самостійно забезпечують високу якість роботи та гнучкість в пристосуванні до нових ринків збуту та технологій не здійснюючи певного інноваційного пошуку
3. Змішана	здійснюється на основі двох комплексних факторів: інноваційних можливостей та інноваційних цілей	використовується холдинговими компаніями	застосовується для компаній, які працюють у різних сферах бізнесу і на різних ринках. Кожна обирає свою стратегію, що підлаштовується під конкретного споживача та сферу діяльності
4. Опортуністична	відсутність у компанії власної науково-технічної діяльності	легка та харчова промисловості, ресторанний, туристичний бізнес, автоперевезення, роздрібна торгівля	орієнтація на продукт – лідер на ринку, що при цьому не потребує високих витрат на НДДКР

5. Оборонна	оптимізація у виробничому процесі співвідношення «витрати-випуск»	машинобудівна та автомобілебудівна галузі, харчова індустрія	концепція полягає в утриманні конкурентних позицій на існуючих ринках, при цьому не претендуючи на домінування
6. Імітаційна	пов'язано із копіюванням технології виробництва продукції компаній-новаторів, які є лідерами на ринку	харчова та легка промисловості, виробництво фармацевтичної продукції та побутової техніки.	реалізація продукції компаніями, які не є новаторами у випуску на ринок певних нововведень, вони долучаються до їх виробництва шляхом придбання ліцензій у підприємств-лідерів
7. Наступальна	створення і впровадження нових продуктів, та можливостей на ринку, за рахунок найвищого рівня інноваційного процесу	великі і малі інноваційні компанії, автомобілебудування, ІТ-сфера, при виробництві програмного забезпечення, ноутбуків, мобільних телефонів	стратегія є можливістю для оптимального поєднання дешевих ресурсів та технологічності виробництва для підприємств імітаторів

Джерело: складено та узагальнено автором за [12]

Особливістю сучасного етапу є те, що зростає кількість компаній, які намагаються перетворити інновації на системний організаційний процес. Керівники цих інноваційних компаній переглядають кожен етап процесу реалізації нових ідей та забезпечують швидку інвестиційну віддачу, і водночас прискорюють зростання прибутку, а саму поведінку стає стійкою, що і дозволяє реалізувати стратегію інноваційного розвитку. Найвідомішими компаніями, які запроваджують інновації, є: Apple, Google, Toyota Motor Corporation, Microsoft Corporation [13, с.21].

Аналізуючи і сучасні інноваційні стратегії, їх характерні риси та приклади застосування, можна відслідкувати як НДДКР суттєво впливає на вибір та побудову схеми розвитку інноваційної діяльності будь-якої компанії.

Всі стратегії ТНК спрямовані переважно на вдосконалення та розвиток власних конкурентних переваг. З урахуванням зростаючої конкуренції на міжнародному ринку інноваційні рішення є одним із найбільш успішних способів підтримки конкурентоспроможності компанії. Передусім на розроблення стратегій впливає як зовнішнє так і внутрішнє конкурентне середовище, в якому діє компанія. У випадку ТНК це середовище трансформується в глобальне і має складну структуру.

Міжнародні компанії які інвестують переважно в свій інноваційний розвиток будуть

мати провідне місце в світі завжди, бо глобалізація захоплює всі верстви споживачів, а це в свою чергу призводить до виникнення однотипних компаній які прагнуть на готових результатах своїх попередників побудувати власний бізнес. Тому важливо не стояти на місці, а розвиватися саме в напрямку інноваційних технологій, і залучати до співпраці нових партнерів, кваліфікованих кадрів, що прагнуть рухатися вперед.

Доказом цієї теорії є найвідоміші міжнародні компанії, які перш за все інвестують у відкриті інновації, що дають змогу успішно конкурувати з аналогічними світовими компаніями. Розглянемо 6 найбільш компаній які найбільше інвестують в інноваційні проекти за версією журналу Forbes (рис.2).

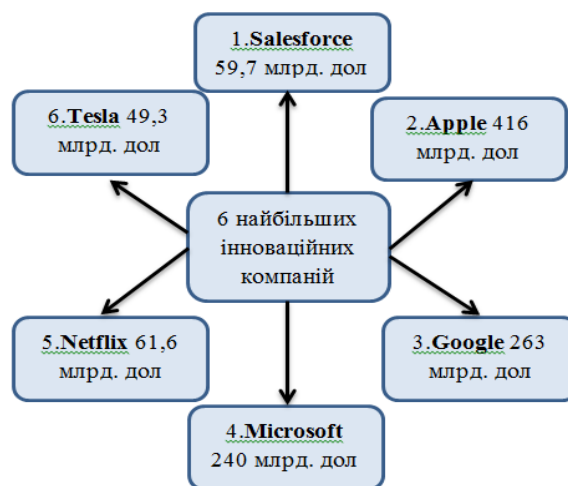

Рис.2. Найбільш інноваційні компанії світу за 2018 рік [14,15]

Представлені компанії [14,15] успішно використовують наведені інноваційні стратегії, що дає їм можливість невпинно розвивати свій продукт та успішно конкурувати на світовій економічній арені. Ринкова капіталізація представлених міжнародних компаній дає змогу з економічної точки зору оцінити ефективність використання інноваційних стратегій порівняно із базовими стратегіями, які використовувалися до початку розвитку світової глобалізації.

Слід узагальнити, що за сучасних умов розвитку світового бізнесу, коли в пріоритеті є якість продукції, її неординарність, простота та корисність у використанні, а також ціна, саме інноваційні стратегії у взаємодії з науково-технічним прогресом дозволяють отримати необхідний результат, з найменшими витратами на виготовлення та з максимальною орієнтацією на споживача.

Висновки. Дослідження теоретичних поглядів відомих вчених економістів дало можливість узагальнити поняття «стратегія» та «інноваційна стратегія». Аналізуючи всі переваги та недоліки інноваційних стратегій, базуючись на аналітичні дані та практичну діяльність відомих міжнародних компаній, дозволило нам відслідкувати як працюють інноваційні стратегії та технології в умовах сучасної глобалізації. Про доцільність їх впровадження свідчить також той факт, що вартість акцій інноваційних компаній зростає з кожним днем, а отже і прибуток компанії буде постійно зростати.

Теоретичні дослідження про типи інноваційних стратегій дозволять вирішити стратегічне питання, а саме: який тип інноваційної стратегії необхідний для компанії з урахуванням внутрішнього та зовнішнього середовища. Обґрунтована та зважена інноваційна стратегія з адекватним змістом, як певний стратегічний портфель, забезпечить інноваційний процес розвитку продукції під час виробництва на всіх її етапах, що є запорукою тривалого успіху будь-якої компанії. Інноваційні стратегії без сумніву є засобом забезпечення конкурентної стійкості та конкурентоспроможності будь-якої компанії, а відповідно і усієї національної економіки.

Література

1. Портер М. Конкуренция ; [пер. с англ.] / М. Портер. – М. : ИД «Вильямс», 2005. – 608 с

2. Баркер А. Алхимия инноваций / Алан Баркер ; [Пер. с англ. А. Р. Ханукаева]. – М. : Вершина, 2004. – С. 13.

3. Шумпетер Й. Теория экономического развития. / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.

4. Чубай В. М. Суть і види інноваційних стратегій машинобудівних підприємств / В. М. Чубай // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – Т. 2. – 2010. – № 1 (3). – С. 347–356.

5. Кузьмін Олег Євгенович. Конкурентоспроможність підприємства: планування та діагностика. / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, О. П. Романко: моногр. – Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2011. – 198 с.

6. Краснокутська Н. В. Інноваційний менеджмент / Н. В. Краснокутська. – К. : КНЕУ, 2003. – 504 с.

7. Івашенко О. В. Інноваційні стратегії та економічний розвиток / О. В. Івашенко, Є. В. Єжаченко // Донбас, Запорізька державна інженерна академія. – 2013. – С. 1–3.

8. Берданова О. Стратегічне планування місцевого розвитку / О. Берданова, В. Вакуленко // Практичний посібник; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні». Київ: ТОВ «Софія-А», 2012. – 88 с.

9. Рахимова С. А. Реализация инновационных проектов посредством формирования инновационной политики развитых и быстроразвивающихся стран. Научное обозрение / С. А. Рахимова // Экономические науки. – 2017. – № 2. – С. 108–117.

10. Morbey G. K. R & D. Expenditures and Profit Growth // Research-Technology Management, 1989, Vol. 32, № 3, May-June. – pp. 20–23.

11. Freeman C., Nelson R., Silverberg G. & Soete, L. (eds). Technical Change and Economic Theory, in G. Dosi «Japan: A New National System of Innovation», Pinter, 1988. – P. 330 – 348.

12. The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/reports/the-globalcompetitiveness-report-2016-2017>.

13. Лазарева Є. Дослідження закономірностей інноваційних перетворень у регіональній економіці / Є. Лазарева // Економіст. – 2009. – № 9. – С. 35–37.

14. ТОП-10 найбільш інноваційних компаній від Forbes 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mind.ua/news/20175360-top-10-najbilsh-innovacijnih-kompanij-vid-forbes>

15. Топ-20 найбільших компаній світу 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://marketer.ua/ua/top-20-largest-companies-in-the-world/>.

References

1. Porter, M. (2005). Konkurenciya. (Trans.). Moskva: Publishing House «Williams».

2. Barker, A. (2004). Alkhimiya innovatsiy. (A.R. Khanukaev, Trans.). Moskva: Vershina.

3. Schumpeter, Y. (1982). Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. Moskva: Progress.

4. Chubay, V.M. (2010). Sut i vydy innovatiynykh stratehiy mashynobudivnykh pidpriemstv. Biuleten Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu, T.2, 1(3), 347-356.

5. Kuzmin, O.Ye., Melnik, O.H., & Romanko, O.P. (2011). Konkurentospromozhnist pidpriemstva: planuvannya ta diahnostyka. Ivano-Frankivsk: IFNTUNH.
6. Krasnokutska, N.V. (2003). Innovatsiynny menedzhment. Kyiv: KNEU.
7. Ivaschenko, O.V., & Yezhachenko, Ye.V. (2013). Innovatyni stratehii ta ekonomichnyy rozvytok. Donbas, Zaporizka derzhavna inzhenerna akademiya, 1-3.
8. Berdanova, O., & Vakulenko, V. (2012). Stratehichne planuvannya mistsevoho rozvytku. Shveytsarsko-ukrainskyi projekt «Pidtrymka detsentralizatsii v Ukraini». Kyiv: TOV «Sofia-A».
9. Rakhimova, S.A. (2017). Realizatsiya innovatsionnykh proektov posredstvom formirovaniya innovatsionnoy politiki razvitykh i bystrorazvivayushchikhsya stran. Nauchnoe obozrenie. Ekonomicheskie nauki, (2), 108-117.
10. Morbey, G.K. R & D. (1989). Expenditures and Profit Growth // Research-Technology Management, Vol. 32, № 3, May-June. pp. 20-23.
11. Freeman, C., Nelson, R., Silverberg, G. & Soete. L. (1988). Technical Change and Economic Theory, in G. Dosi «Japan: A New National System of Innovation», Pinter, P. 330-348.
12. The Global Competitiveness Report 2016–2017 Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/the-globalcompetitiveness-report-2016-2017>.
13. Lazarieva, Ye. (2009). Doslidzhennia za-konomirnostey innovatsiynnykh peretvoren u rehionalniy ekonomitsi. Ekonomist, (9), 35-37.
14. TOP-10 naybilsh innovatsiynnykh kompaniy vid Forbes 2017. Retrieved from <https://mind.ua/news/20175360-top-10-najbilsh-innovacijnih-kompanij-vid-forbes>.
15. TOP-20 naybilshykh kompaniy svitu 2019. Retrieved from <https://marketer.ua/ua/top-20-largest-companies-in-the-world/>.

ИННОВАЦИОННЫЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ КОМПАНИЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

*Э. В. Прушковская, д. э. н., профессор, К. А. Авраменко, магистр,
ГВУЗ Национальный университет «Запорожская политехника»*

Методология исследования. В основу исследования положен структурно-функциональный анализ, который позволяет реализовать принцип системности и благодаря этому проследить процесс формирования и реализации инновационных стратегий развития международных компаний. Наряду с этим в процессе исследования применялись такие методы, как: абстрагирование – при выяснении сущности понятий «стратегия» и «инновационная стратегия», типологизации – при выделении современных инновационных стратегий развития; классификации – при выявлении факторов влияния на изменчивость инновационной стратегии.

Результаты. В процессе исследования обобщены понятия «стратегия» и «инновационная стратегия». Проанализированы преимущества и недостатки инновационных стратегий на примере международных компаний. Классифицированы типы и выделены характерные черты современных инновационных стратегий международных компаний. Выявлено, что наиболее действенной является инновационная стратегия компаний тогда, когда в процессе ее реализации учитываются внутренние и внешние факторы влияния в определенный период. Проанализированы факторы, которые существенно влияют на формирование гибкости инновационной стратегии развития компании в условиях глобализации.

Новизна. Обосновано, что процесс зарождения инновационной стратегии в условиях глобализации происходит путем последовательного преобразования «идеи» на готовый продукт. Продемонстрировано, что инновационная стратегия должна быть гибкой, и в условиях рыночных изменений должна быстро трансформироваться в новую стратегию, которая обеспечивает инновационное развитие компании.

Практическая значимость. Опыт международных компаний, которые являются лидерами инновационного развития, свидетельствует о необходимости применения инновационной стратегии, поскольку это является залогом длительного успеха компании и средством обеспечения ее конкурентной устойчивости и конкурентоспособности в условиях глобализационных вызовов.

Ключевые слова: глобализация, стратегия, инновации, научно-технический прогресс, инновационная стратегия, международные компании, деятельность, интеграция, конкурентоспособность.

INNOVATIVE STRATEGIES FOR DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL COMPANIES IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

*E. V. Prushkivska, D.E., Professor, K. O. Avramenko, master,
SHEI National University «Zaporizhzhya Polytechnic»*

Methods. The study is based on structural and functional analysis, which allows to implement the principle of systematization and thus to follow the process of formation and implementation of innovative development strategies of international companies. In addition, in the research process we used such methods as: abstraction – in clarifying the essence of the concepts of «strategy» and «innovation strategy», typology – in identifying modern innovative development strategies; classification – in identifying factors influencing the variability of innovation strategy.

Results. In the process of research, the concepts of «strategy» and «innovation strategy» are generalized. The advantages and disadvantages of innovation strategies are analyzed on the example of international companies. The types and characteristic features of modern innovation strategies of international companies are classified. It is revealed that the most effective is the innovative strategy of companies when internal and external factors of influence in a certain period are taken into account in the process of its implementation. The factors that significantly influence the formation of flexibility of the company's innovation development strategy in the context of globalization are analyzed.

Novelty. It is substantiated that the process of generating an innovation strategy in the context of globalization occurs through the consistent transformation of the “idea” into a finished product. It is demonstrated that the innovation strategy must be flexible, and in the face of market changes must be quickly transformed into a new strategy that ensures the innovative development of the company.

Practical value. The experience of international companies that are leaders in innovative development shows the need to apply an innovative strategy, as it is the key to long-term success of the company and a means of ensuring its competitiveness in the face of global challenges.

Keywords: globalization, strategy, innovations, scientific and technical progress, innovation strategy, international companies, activity, integration, competitiveness.

Надійшла до редакції 25.08.20 р.

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ В СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

*Д. О. Грицишен, д. е. н., професор, ДУ «Житомирська політехніка»,
gritsishen.do@gmail.com, orcid.org/0000-0002-1559-2403*

Методологія дослідження. Результати отримані за рахунок застосування методів: порівняльного аналізу – при дослідженні міжнародних договорів щодо екстрадиції злочинців; теоретичного узагальнення та системного аналізу – при дослідженні напрямів міжнародного співробітництва у правоохоронній сфері, економіко-математичного моделювання – при формуванні класифікаційної моделі міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності.

Результати. Визначено особливості міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності та на цій основі розроблено класифікаційну модель міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності. Класифікаційна модель передбачає ідентифікацію видів міжнародного співробітництва за такими класифікаційними ознаками: за напрямками (презентаційний, навчально-освітній, технічна та інші види допомоги, безпосередня взаємодія); за формами прояву (через налагодження інформаційно-комунікаційних зв'язків, через договірні відносини, через здійснення спільних правоохоронних заходів); за суб'єктами (шляхом створення міжнародних правоохоронних організацій (глобальні, регіональні), міжвідомча взаємодія (відомчі, через міжнародні організації); за діяльністю окремих осіб (офіцери зв'язку, особисті контакти).

В цілому визначені положення дозволяють сформувати комплекс взаємодії вітчизняної правоохоронної системи з подібними системами інших країн, що підвищує результативність та ефективність процесів запобігання та протидії економічній злочинності.

Новизна. На основі вивчення сукупності міжнародних документів та офіційних сайтів міжнародних організацій, в тому числі поліцейських міжнародних організацій, запропоновано класифікаційну модель міжнародної взаємодії в сфері запобігання та протидії економічній злочинності.

Практична значущість. Запропоновано застосовувати види міжнародної взаємодії в сфері запобігання та протидії економічній злочинності відповідно до їх форм прояву, а саме: угоду про співпрацю, обмін інформацією, здійснення спільних правоохоронних заходів.

Ключові слова: економічна злочинність, протидія, міжнародна взаємодія, екстрадиція злочинців, міжнародне співробітництво в правоохоронній сфері, спільні правоохоронні заходи, договірні відносини.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції глобалізації свідчать, що вона проникла в усі сфери соціально-економічного життя суспільства, що визначає її ключову роль серед детермінантів розвитку окремої держави. Це обумовлено в першу чергу тим, що національні економічні системи є взаємозалежними й відповідно їх окремі структури

та елементи теж взаємозалежні одне від одного. В таких умовах, задоволення економічних інтересів як законним, так і не законним шляхом, відбувається не лише на рівні економічної системи окремої держави, але на рівні регіональної або світової економічної системи.

© 2020. D. O. Grytsyshen. Published by Dnipro University of Technology on behalf of Economics bulletin of the Dnipro University of Technology. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, distribution and reproduction in any medium provided the original work is properly cited

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенні питання досить рідко піднімалися в межах наукових досліджень в сфері державного управління, саме тому за основу були взяті праці вітчизняних та зарубіжних вчених, що вивчали юридичні та дипломатичні аспекти взаємодії із міжнародними правоохоронними організаціями в контексті запобігання та протидії економічній злочинності. Даному питанню присвячені праці: І. В. Гаврилюк [7], А. А. Губернської [3], М. П. Данилюк [7], В. І. Дубини [7], І. В. Лешукової [1], Д. П. Никольского [4], Н. В. Остроухова [5], Ю. С. Ромашова [5], К. А. Фейсал [2].

Формулювання мети статті. Метою даної статті є визначення особливостей міжнародної співпраці в сфері запобігання та протидії економічній злочинності шляхом встановлення особливостей такої взаємодії та на цій основі розробки класифікаційної моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Сучасні проблеми боротьби зі злочинністю не можуть бути успішно розв'язані у межах однієї держави, оскільки відкритість кордонів унаслідок демократичних процесів, що відбуваються в країнах, які знаходилися раніше за «залізною завісою», сприяє поширенню транснаціональної злочинності. За роки своєї незалежності Україна приєдналася до багатьох європейських конвенцій, у тому числі з питань кримінального судочинства, двосторонніх договорів про надання правової допомоги у цивільних і кримінальних справах, інших міжнародно-правових актів» [1, с.3].

«Глобальна конкуренція здійснюється вже не стільки між країнами, скільки між транснаціональними відтворювальними системами, кожна з яких об'єднує багатонаціональні системи: утворення капіталу, організації науки, а також виробничо-підприємницькі, банківські та кредитно-фінансові структури, що працюють в масштабах світового ринку. Виживання нації в цих умовах вимагає нового державного регулювання, спрямованого на стимулювання конкурентних переваг і збереження національного суверенітету над основними життєвообезпечуючими системами і ресурсами країни, визначення і здійснення пріоритетів довгострокового соціально-економічного та науково-технічного

розвитку. Абсолютно очевидно, що змінюється і функція держави в попередженні та боротьбі зі злочинами, вчиненими в економічній сфері» [2, с.51]. Відповідно реалізація правоохоронної функції держави має відбуватися як з позиції реалізації внутрішньої політики, так і зовнішньої, зокрема в частині взаємодії із міжнародними правоохоронними організаціями.

В умовах глобалізації збільшується рівень небезпеки економічної злочинності, як фактору, що порушує національні інтереси та є загрозою державному суверенітету, економічній стабільності, а в окремих випадках навіть територіальній цілісності. Відповідно, високий рівень суспільної небезпеки економічних злочинів вимагає від системи державного управління та вітчизняних правоохоронних органів налагодження системи зв'язку на міжнародному рівні, а при формуванні державної політики в сфері запобігання та протидії економічній злочинності визначати вагому роль міжнародних правоохоронних організацій.

Питання міжнародного співробітництва в сфері правоохоронної діяльності як в контексті злочинності загалом та економічної злочинності, зокрема, є не новим для міжнародних відносин. «Навіть у давні часи ця проблема займала розуми правителів і вчених. Одним із перших міжнародних правових актів, який регламентує питання видачі злочинців, є договір від 1296 р. до н.е. між царем хеттів Хаттусілем III і єгипетським фараоном Рамзесом II. У документі закріплювалося: «Якщо хто-небудь втече з Єгипту і піде в країну хетів, то цар хетів НЕ буде його затримувати, але поверне в країну Рамсеса» [3, с.20].

На початковому етапі міжнародні відносини в сфері правоохоронної діяльності розвивалися в контексті розшуку злочинців ще на початковому етапі формування держав як таких, що мали власні кордони, систему державного правління та сукупність правил суспільної поведінки (правомірної и неправомірної) на території країни. В таких умовах взаємодія між країнами відбувалася через допомогу в пошуку та видачі злочинців, які були втікачами в інших країнах. Досить цікавою є історична знахідка, що датується сере-

диною II століття до нашої ери та знаходиться в музеї Гамбурга. Так, відповідно до тексту на дошці, афінська влада звертається до влади Олександрії з проханням віднайти та передати злочинця, яким є раб, що здійснив крадіжку дорогоцінностей. «З історії Стародавньої Греції відомі факти видачі афінянами царю Македонії Філіпу осіб, що зробили замах на його життя, а також вимоги ахейських племен до Спарти про видачу її громадян, які вчинили напад на одне з сіл. У римській історії є приклади вимог видачі Цезаря німцям за те, що той почав з ними несправедливу війну» [4].

Відповідно впродовж століть, навіть тисячоліть, відносини між окремими державами відбувалися як в контексті політичних, економічних (торгівельних) та соціальних аспектів, так і в контексті правоохоронної діяльності. Варто наголосити, що дане питання особливо гостро не піднімалося до початку XIX століття, а стосувалося лише видачі злочинців, які були втікачами за кордон певної

держави (табл. 1). З початком науково-технічного прогресу, що було фактором розвитку транспортної інфраструктури (наземний (автодорожний, залізничний та водний) та трансформації економічних відносин, економічна злочинність вийшла за межі окремої країни та стала проблемою світового масштабу. Зазначені напрямки співробітництва між країнами були направлені на вирішення окремих проблемних питань в контексті запобігання та протидії економічній злочинності, проте не вирішували комплекс проблем, які в подальшому були пов'язані із формуванням глобальної економіки відповідно зі зміною змісту, форми та засобів економічної злочинності. «Надання міжнародної правової допомоги (міжнародне співробітництво) у галузі боротьби зі злочинністю становить собою врегульовану нормами міжнародного і національного права узгоджену діяльність різних держав, спрямовану на захист інтересів особи, суспільства, держав, що уклали між собою такий договір.

Таблиця 1

Приклади міжнародних договорів щодо екстрадиції злочинців

Країни партнери		Рік	Зміст
Франція	Англія	1876	Договір про видачу злочинців
Франція	Данія	1877	Договір про видачу злочинців
Франція	Іспанія	1877	Каральна конвенція про видачу злочинців
Бельгія	Франція	1834	Конвенція про правову допомогу
Бельгія	Пруссія	1836	Конвенція про правову допомогу
Бельгія	Баварія	1869	Конвенція про правову допомогу
Бельгія	Німеччина	1874	Конвенція про правову допомогу
Нідерланди	Австрія	1756	Конвенція про правову допомогу
Нідерланди	Франція	1844	Конвенція про правову допомогу
Нідерланди	Бельгія	1863	Конвенція про правову допомогу
Нідерланди	Росія	1867	Конвенція про правову допомогу
Німеччина	Англія	1872	Конвенція про правову допомогу
Німеччина	Швейцарія	1874	Конвенція про правову допомогу
Німеччина	Бельгія	1874	Конвенція про правову допомогу

Джерело:[1]

Визначено, що таке співробітництво може бути ефективним лише за умови уніфікації кримінального і кримінально-процесуального права шляхом його систематизації на основі єдиних для країн-учасниць критеріїв. На підставі цього автор приходить до висновку, що в сучасних умовах для забезпечення ефективної боротьби з транснаціональною злочинністю потрібна уніфікація кримінально-процесуальної процедури притягнення винних до кримінальної відповідальності і розробка єдиних

правових гарантій забезпечення прав громадян, які залучаються у сферу кримінально-процесуального провадження» [4, с.10].

Говорячи про зазначені договори не можна вести мову про міжнародний напрямок правоохоронної діяльності, адже це лише фрагментарні відносини між тією чи іншою країною. В цілому питання формування повноцінних взаємовідносин між країнами в правоохоронній діяльності почало формуватися в

кінці XIX століття. Варто зауважити, що в контексті нашого дослідження питання міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності має будуватися не в контексті міжнародних договорів та конвенцій, а в напрямку формування співробітництва саме правоохоронних органів та формування міжнародних правоохоронних організацій.

«Перші ідеї створення універсального механізму поліцейського співробітництва почали обговорюватися в 1889 р. на установчому засіданні Міжнародного союзу кримінального права, що проводився по ініціативам відомих європейських криміналістів і кримінологів: Ф. Ліста (Німеччина), А. Прінсома (Бельгія), Г. Ван Гаммелема (Нідерланди). Учасники форуму констатували зростання так званої «міжнародної злочинності», боротьба з якою вимагає розробки відповідної міжнародно-правової бази співробітництва правоохоронних органів різних держав. На жаль, практичного втілення ці заклики не отримали. У 1905 р. на черговому конгресі Міжнародного союзу кримінального права делегати від держав знову повернулися до питання про необхідність міждержавної взаємодії з протидії злочинності. Результати

форуму висловилися в прийнятті резолюції, яка б підтверджувала, що розширюються можливості туризму і подорожей сприяють появі нових форм міжнародної злочинності, ефективна протидія якої можлива за допомогою об'єднання спільних міждержавних зусиль. Положення резолюції закріплювали необхідність створення в державах, в рамках поліцейських організацій, спеціальних підрозділів, що виконують завдання з обміну інформацією про міжнародну злочинність з метою протидії її проявам, а також зміцнення міждержавного співробітництва в цій сфері» [5, с. 27–28].

Проте на зазначених конгресах не було сформовано чітких правил співробітництва в правоохоронних органах. Дане питання було підняте лише на наступному конгресі у 1914 р. в Монако – «Перший міжнародний конгрес кримінальної поліції». Участь у форумі прийняли 24 держави (Монако, Франція, Португалія, Бельгія, Данія, Німеччина, Росія, Італія, Швейцарія, Сербія, Сполучені Штати Америки, Персія (Іран), Єгипет, Туреччина, Куба, Сальвадор), які направили 188 делегатів. Особливістю зазначеного стало визначення напрямів співробітництва в сфері кримінальної поліції (табл. 2).

Таблиця 2

Визначні напрями міжнародного співробітництва в правоохоронній сфері на «Перший міжнародний конгрес кримінальної поліції», 1914 р., Монако

Напрямок	Характеристика
Уніфікація процедури екстрадиції злочинців	Визначені загальні проблеми кримінальної поліції в країнах світу та напрями їх взаємодії
Міжнародна превентивна антропометрія	Обґрунтовані окремі аспекти роботи міжнародної поліції та розвитку національних законодавчих систем в даному напрямку. Було висунуто ініціативу щодо створення міжнародних комісій для розробки стандартів посвідчень особи та організації бюро з обліку міжнародних злочинів
Створення відділу з обліку міжнародної кримінальної інформації	
Розробка заходів щодо прискорення і спрощення арешту злочинців	Визначені напрями щодо співробітництва в контексті розшуку та спрощення арешту злочинців

Реалізація зазначених питань була припинена у зв'язку із загостренням геополітичних зв'язків через Першу світову війну. Робота в даному напрямі активізувалася в 1923 р., коли у Відні на Міжнародному поліцейському конгресі було створено Інтерпол.

«Разом з тим Перша світова війна внесла свої історичні корективи і II Міжнародний конгрес кримінальної поліції вдалося

скликати лише в 1923 р. Результати його проведення були суттєвими – 7 вересня 1923 р. була створена постійно діюча організація – Міжнародна комісія кримінальної поліції (The International Criminal Police Commission). Визнання австрійського головування в організації створеної поліцейської структури пояснювалося наступними факторами. По-перше, австрійська поліція протя-

гом багатьох років вела досьє на міжнародних злочинців. По-друге, Австрія висловила готовність забезпечувати місце перебування Міжнародної комісії кримінальної поліції і основні засоби фінансування. До 1939 р. кожна європейська держава, крім Радянського Союзу, приєдналася до Міжнародної комісії кримінальної поліції. Важливими моментами в діяльності цієї Комісії, які мають значення і в наш час, були правила її функціонування з повною повагою до національного суверенітету всіх держав, які беруть участь в її діяльності. Поліцейські однієї держави, як було закріплено в найперших статутних документах, не могли за власним бажанням і ініціативою продовжувати свої дії в межах національних кордонів іншої країни. Міжнародна комісія кримінальної поліції була покликана служити інформаційним і координаційним центром і зверталася до відповідних держав, що входять до її складу з проханнями щодо можливостей затримання і швидкої видачі (екстрадиції) за-арештованих злочинців. Члени Комісії боролися з загальною кримінальною злочинністю і не втручалися в політичні, расові та релігійні питання. Цей принцип і зараз залишається основоположним в діяльності Інтерполу» [6, с. 29–30].

Фактично з даного періоду починається формування цілісного інституційного механізму міжнародного співробітництва в правоохоронній сфері. За майже століття від початку інституційного міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії злочинності сформувався цілий комплекс таких напрямів та зв'язків. Механізм міжнародного співробітництва України в сфері правоохоронної діяльності проявляється як в підписанні двосторонніх та багатосторонніх угод, так і участі в міжнародних та регіональних поліцейських організаціях. В контексті зазначеного приділено увагу видам міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності. Це є особливо важливим з позиції формування системи такої взаємодії визначення організаційних зв'язків між інституціями, що в результаті дозволить визначити напрями реформування вітчизняних правоохоронних органів як суб'єктів реалізації державної політики в сфері запобігання та протидії економічній злочинності. Питання діяльності

суб'єктів формування та реалізації державної політики є особливо важливою складовою процесу організації, без якого будь-яка діяльність втрачає ефективність та результативність.

Виділення соціальних систем-організацій в самостійний клас стало результатом суспільного розвитку, підсумком тривалого історичного процесу, еволюції свідомості в осягненні потреби людини в організації взаємних зусиль, спрямованих на протидію силам природи, на виживання людської популяції. На відміну від природних, утворених в достатній мірі стихійно, побудова штучних систем відповідає певному задуму, плану. Крім того, поняття «організація» має на увазі наявність в системі певної внутрішньої структури, стійких зв'язків між її елементами, а також механізмів функціонування» [6, с.10].

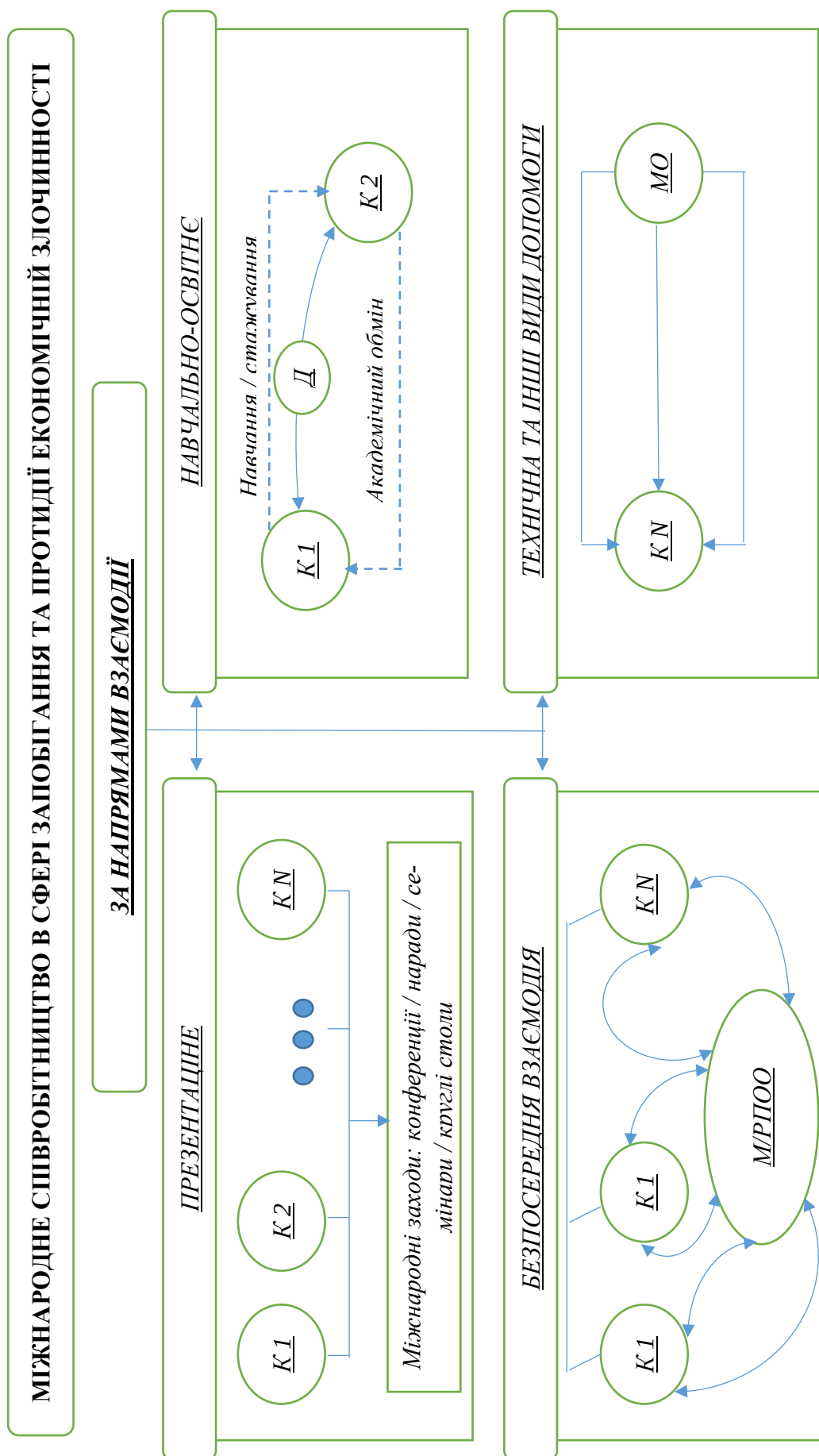
Вивчивши сукупність міжнародних документів та офіційні сайти міжнародних організацій, в тому числі поліцейських міжнародних організацій, ми прийшли до висновку, що в цілому міжнародне співробітництво може мати різні властивості та змістовне наповнення, що дозволяє групувати його за різними класифікаційними ознаками та видами. Для вирішення зазначеного пропонуємо наступну класифікаційну модель міжнародної взаємодії в сфері запобігання та протидії економічній злочинності (рис. 1, 2, 3, 4).

За напрямками взаємодії вітчизняні та зарубіжні вчені виділяють такі види міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності:

– *презентаційне*. Даний вид міжнародного співробітництва в більшій мірі пов'язаний із спільними міжнародними конференціями / симпозіумами / семінарами / круглими столами, учасниками яких є працівники правоохоронних органів різних країн, які презентують свої розробки щодо запобігання та протидії економічній злочинності, або ж вказують на проблеми з якими зіштовхуються для визначення спільних дій щодо їх вирішення.

Реалізація зазначеного виду співробітництва потребує застосування різних механізмів реалізації державної політики в сфері запобігання та протидії економічній злочинності, а саме: правовий,

Умовні позначення: K – країна; $Д$ – договір між країнами щодо навчально-освітнього співробітництва в сфері правоохоронної діяльності М/РПОО – міжнародні / регіональні правоохоронні органи; $МО$ – міжнародні організації

Рис. 1. Класифікаційна модель міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності (початок)

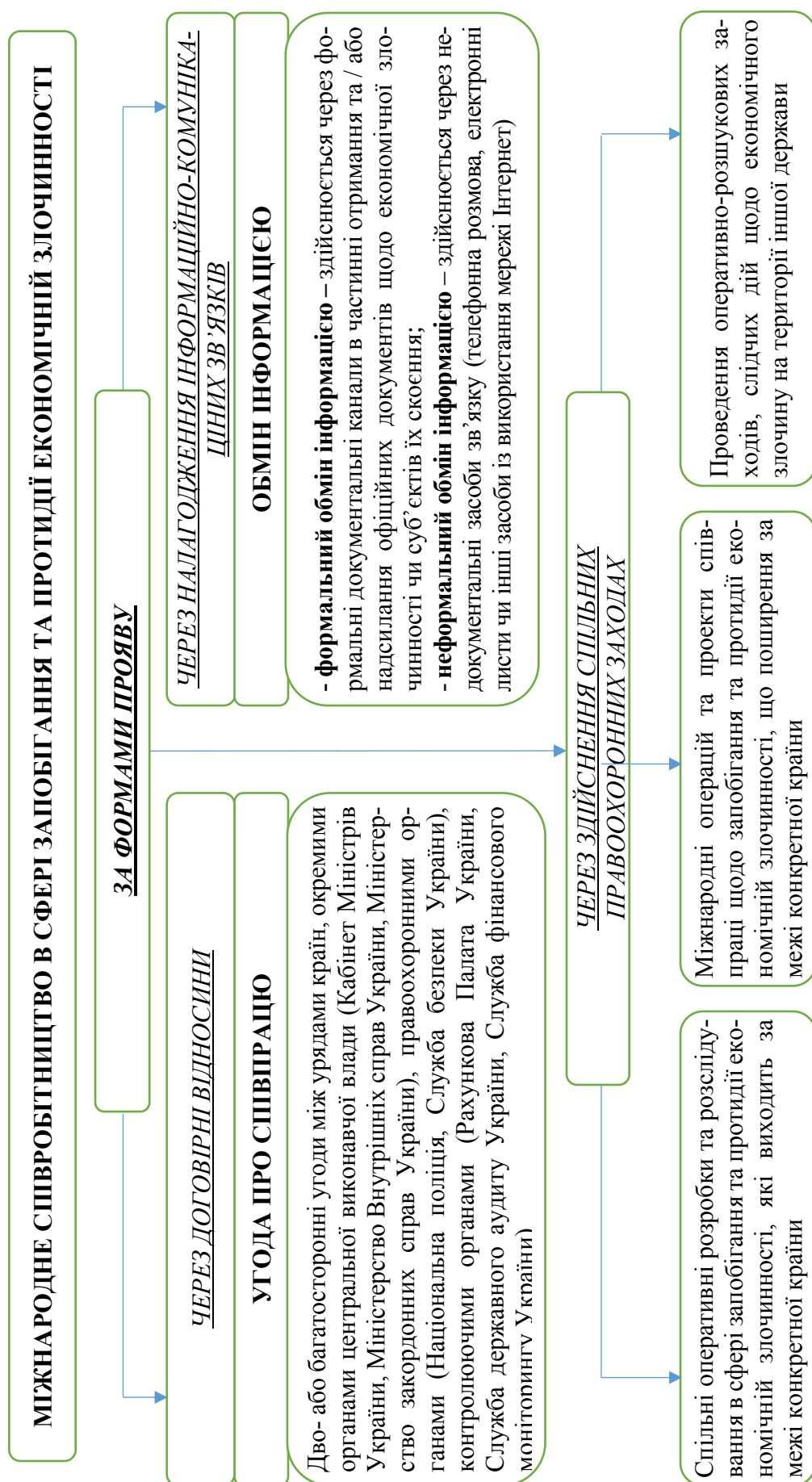

Рис. 2. Класифікаційна модель міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності (продовження)

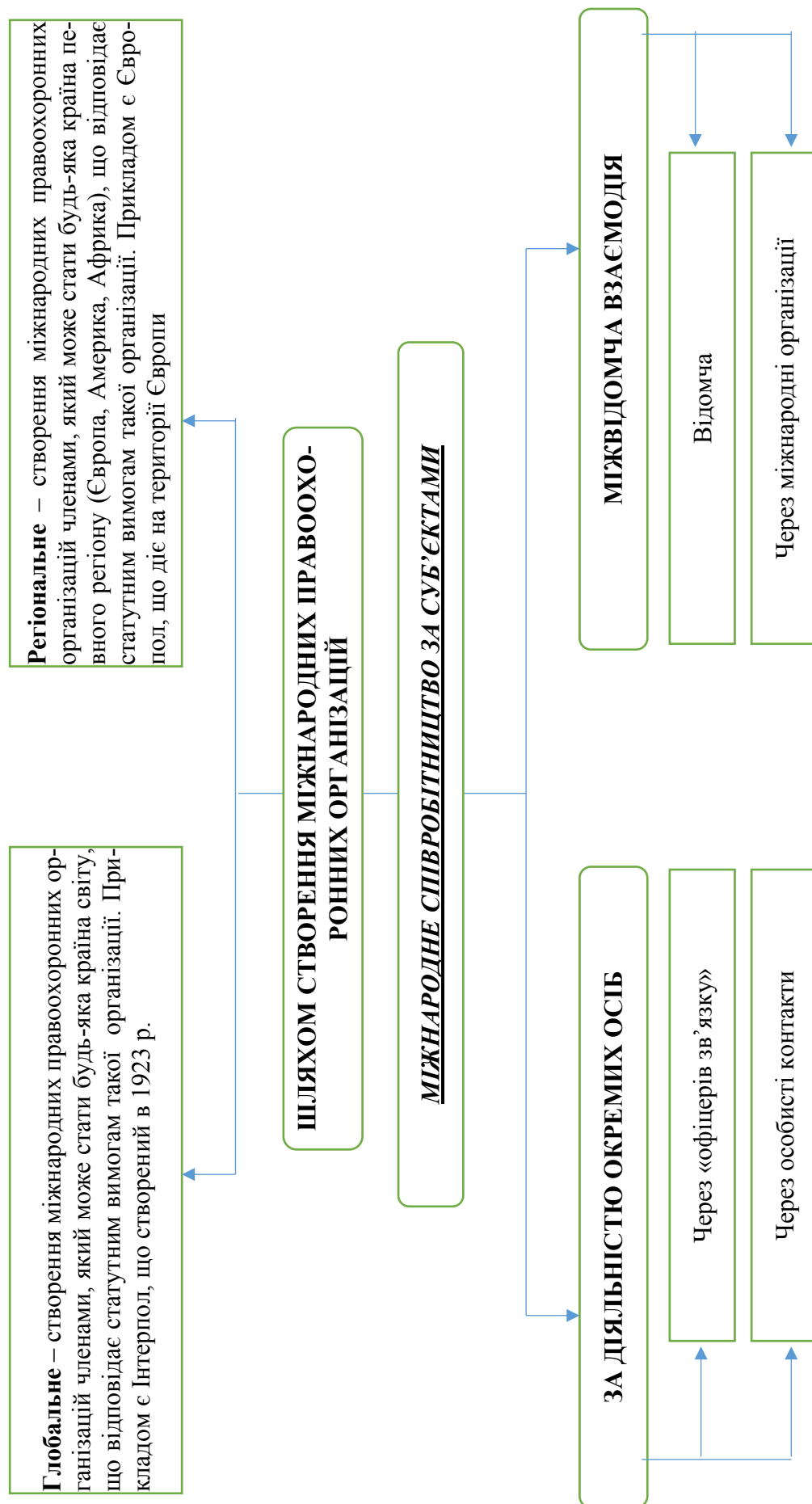

Рис. 3. Класифікаційна модель міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності (продовження)

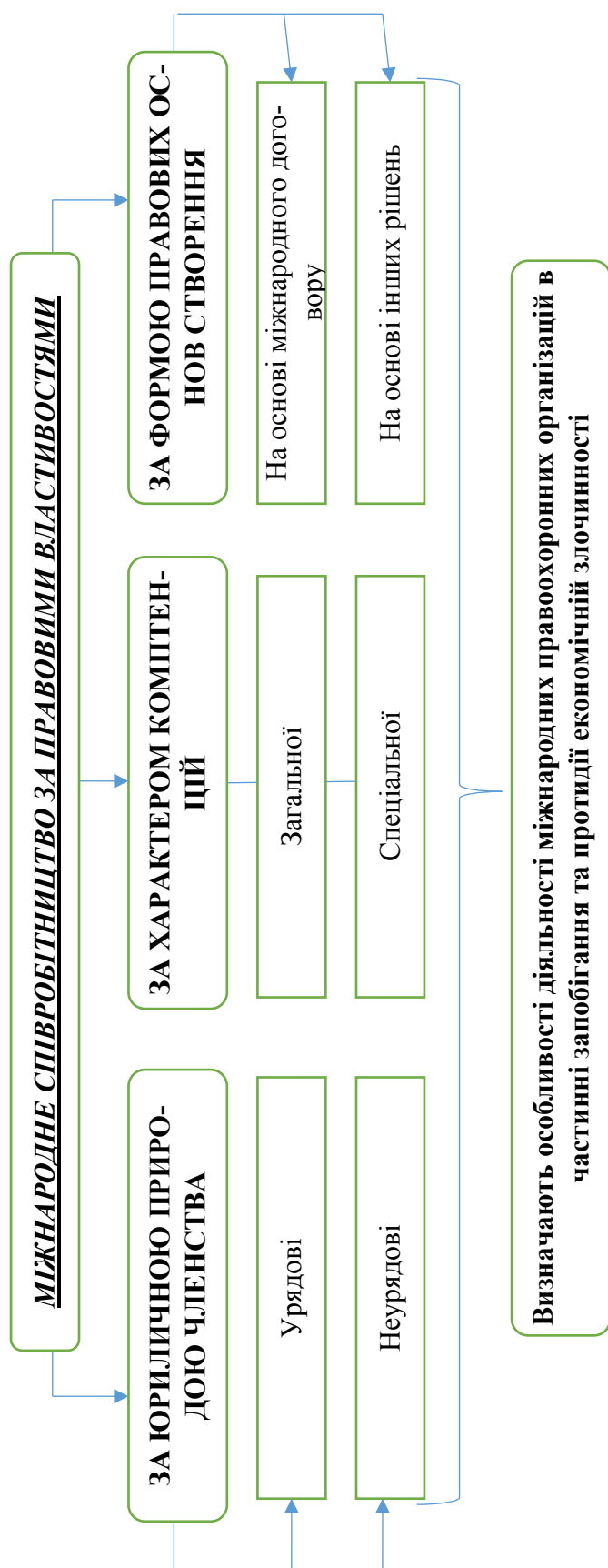

Рис. 4. Класифікаційна модель міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності (кінець)

інформаційний, організаційний;

– *навчально-освітнє*. Є особливим видом міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності, адже направлений на підвищення професійного рівня правоохоронців та в цілому якості діяльності вітчизняних правоохоронних органів через участь в різних освітніх програмах. Навчально-освітній напрям міжнародного співробітництва може реалізовуватися як: обмін досвідом; навчальні семінари; навчання в університетах / коледжах.

Велика кількість поліцейських України проходила навчання за «Програмою обміну поліцейськими 2017» Європейського поліцейського коледжу (CEPOL) в таких країнах як Чорногорія, Німеччина та інші. Крім того, у вітчизняних правоохоронних органах існує практика короткострокового стажування в рамках міжнародних тренінгів та круглих столів.

Вагоме значення в реалізації такого виду співробітництва мала «Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року»;

– *безпосередня взаємодія*. Полягає у взаємодії безпосередньо правоохоронних органів в операції щодо запобігання та протидії економічній злочинності. Даний вид взаємодії є особливо важливим в умовах глобалізації, адже являється напрямом правоохоронної діяльності, що на сьогоднішній день має сукупність міжнародних правоохоронних організацій. Даний напрямок розглянемо більш детально в контексті класифікації міжнародного співробітництва за суб'єктами, що поділяється на: глобальне, регіональне, відомче, через «офіцерів зв'язку», через особисті контакти, через міжнародні організації;

– *технічна та інші види допомоги*. Міжнародна допомога правоохоронним органам, як в контексті запобігання та протидії злочинності загалом та економічній злочинності зокрема, може бути як технічною, так і матеріальною. Прикладами технічної допомоги є обмін інформацією в пошуках злочинців або ідентифікації економічного злочину. Крім того, міжнародні організації можуть надавати і матеріальну допомогу, інформація про яку міститься на офіційному

сайті Міністерства внутрішніх справ України, а її систематизація представлена в табл. 3.

Відповідно до форми прояву можна представити наступні види міжнародної взаємодії в сфері запобігання та протидії економічній злочинності:

Угода про співпрацю. Дво- або багатосторонні угоди між урядами країн, окремими органами центральної виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, Міністерство Внутрішніх справ України, Міністерство закордонних справ України), правоохоронними органами (Національна поліція, Служба безпеки України), контролюючими органами (Рахункова Палата України, Служба державного аудиту України, Служба фінансового моніторингу України).

На сьогодні прикладами багатостороннього співробітництва є: Угода про співробітництво в боротьбі зі злочинами у сфері економіки (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизія, Молдавія, Росія, Таджикистан, Туркменія, Узбекистан); Угода про асоціацію з Європейським Союзом та інші.

Прикладами двосторонніх угод в сфері міжнародного співробітництва щодо запобігання та боротьби з економічною злочинністю є наступні:

– Конвенція між Урядом України і Урядом Латвійської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на дохід і на майно;

– Угода між Урядом Латвійської Республіки і Урядом України про передачу і приймання осіб;

– Договір між Кабінетом Міністрів України та Урядом Латвійської Республіки про співробітництво в боротьбі з тероризмом, незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та організованою злочинністю;

– Меморандум про співробітництво у сфері конкурентної політики між Антимонопольним комітетом України

– Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Австрія про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і антимонопольним комітетом України

та Федеральним конкурентним відомством Австрійської Республіки;

– Меморандум про взаєморозуміння між Державним департаментом фінансового моніторингу, що діє у складі Міністерства фінансів України, та Підрозділом обробки фінансової інформації Королівства Бельгії щодо співробітництва в сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом;

нансів України, та Підрозділом обробки фінансової інформації Королівства Бельгії щодо співробітництва в сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом;

Таблиця 3

Міжнародна допомога правоохоронним органам України

№	Назва	Од. виміру	К-ть
Міжнародною благодійною організацією «Фонд Східна Європа»			
1.	Програмне забезпечення електронної послуги	Шт.	2
Відділ з правоохоронних питань Посольства США в Україні			
2.	Програмне забезпечення	Шт.	1
3.	Програмне забезпечення	Шт.	242
4.	Кабель живлення	Шт.	32
5.	Перетворювач	Шт.	1
6.	Шлюзний пристрій	Шт.	1
7.	Телефонний апарат	Шт.	30
8.	Блок живлення	Шт.	30
9.	Планшетний комп'ютер	Шт.	105
10.	Сервер	Шт.	2
11.	Робоча станція у комплекті	Шт.	16
12.	Гарнітура „вільні руки”	Шт.	16
13.	Комутатор ресурсів з монітором	Шт.	1
14.	Шафа серверна	Шт.	1
15.	Розширена гарантія для серверів та системи збереження даних	Шт.	1
16.	Фуфайка з короткими рукавами	Шт.	4150
17.	Куртка літня	Шт.	2075
18.	Брюки	Шт.	75
19.	Кепі	Шт.	2075
Міжнародна програма підвищення кваліфікації для органів кримінального розслідування Департаменту юстиції США (ICITAP)			
20.	Планшетний комп'ютер	Шт.	195
21.	Сервер	Шт.	1
22.	Програмне забезпечення для серверів	Шт.	1
23.	Програмне забезпечення для планшетних комп'ютерів	Шт.	300
24.	Автомобільний зарядний пристрій до принтера	Шт.	300
25.	Принтер для планшетного комп'ютера	Шт.	300
26.	Стрічка для принтера	Шт.	1500

– Конвенція між Урядом України і Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії про усунення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на прибуток і приріст вартості майна;

– Угода про співробітництво у сфері попередження злочинів і в правоохоронній діяльності між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль;

– Конвенція між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та капітал;

– Меморандум взаємопорозуміння між Генеральною прокуратурою України та Міністерством юстиції Канади;

– Договір між Урядом України і Урядом Канади про взаємодопомогу в кримінальних справах;

– Принципова домовленість між Міністерством юстиції України і Міністерством юстиції Канади щодо співробітництва в галузі юстиції;

– Угода про співробітництво у боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом та іншими тяжкими злочинами;

– Конвенція між Урядом України і Урядом Фінляндської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно.

Обмін інформацією. На практиці виділяють два напрями обміну інформацією формальний та неформальний.

– формальний обмін інформацією – здійснюється через формальні документальні канали в частині отримання та / або надсилання офіційних документів щодо економічної злочинності чи суб'єктів їх скоєння;

– неформальний обмін інформацією – здійснюється через недокументальні засоби зв'язку (телефонна розмова, електронні листи чи інші засоби із використанням мережі Інтернет).

Здійснення спільних правоохоронних заходів реалізується наступними шляхами:

– проведення оперативно-розшукових заходів, слідчих дій щодо економічного злочину на території іншої держави .

– міжнародні операції та проекти співпраці щодо запобігання та протидії економічній злочинності, що поширюються за межі конкретної країни

– спільні оперативні розробки та розслідування в сфері запобігання та протидії економічній злочинності, які виходить за межі конкретної країни.

Питання функціонування глобальних та регіональних правоохоронних органів щодо запобігання та протидії економічній злочинності буде вивчено нами в подальшому в контексті діяльності Інтерпол та Європол.

Розглянемо більш детально інші види міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності:

– *Офіцери зв'язку.* Даний вид співробітництва функціонує в Україні через направлення поліцейських зв'язку до Європейського поліцейського офісу. Зазначений процес регулюється відповідним порядком,

що розроблений міністерством внутрішніх справ України..

– *Через особисті контакти.* Зазвичай проявляється через особисті контакти суб'єктів правоохоронної діяльності в міжнародних організаціях, що дозволяє пришвидшити отримання офіційної чи неофіційної інформації, або ж отримати правову чи технічну допомогу або консультацію з приводу запобігання та протидії економічній злочинності;

– *Відомче.* «Відомче міжнародне співробітництво полягає у дво- чи багатосторонній взаємодії поліцейських підрозділів відповідних органів державної влади. Останні, звичайно, налагоджують зв'язки і за допомогою інших видів співробітництва – глобального, регіонального, через «офіцерів зв'язку» тощо. Проте, сутність цього виду полягає у безпосередній співпраці, тобто у відсутності будь-яких посередників у ході здійснення сторонами робочих контактів. Досить часто представники правоохоронних органів співпрацюють таким чином із колегами з країн «ближнього зарубіжжя». Контакти встановлюються і тривають упродовж терміну, необхідного сторонам для здійснення перевірки інформації й оперативної розробки, і, що найголовніше, реалізації зібраних оперативних матеріалів та розслідування кримінальної справи. Такі зв'язки, як правило, у подальшому підтримуються і набувають систематичного характеру» [7].

– *через міжнародні організації.* Так, членство держави в певних міжнародних організаціях передбачає ряд положень щодо взаємодії правоохоронних органів в сфері запобігання та протидії економічній злочинності.

Особливо важливим є класифікація міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності за правовими властивостями. В даному напрямі нами виділено три класифікаційні ознаки, а саме: за юридичною природою членства; за характером компетенцій та за формою правових основ створення. Розглянемо більш детально зазначені ознаки класифікації міжнародного співробітництва як основи формування вітчизняної правоохоронної системи в сфері запобігання та протидії економічній злочинності.

За юридичною природою членства міжнародні поліцейські організації пропонуємо класифікувати наступним чином:

– урядові. До урядових міжнародних правоохоронних (поліцейських) організацій належать організації, які створені на основі укладання міжнародного договору між країнами членами такої міжнародної правоохоронної організації;

– неурядові. До неурядових міжнародних правоохоронних (поліцейських) організацій належать організації, створення яких не передбачає укладання міжнародного договору між урядами країн-учасників. Зазвичай членами таких організацій можуть виступати профільні громадські організації чи спільноти. Прикладом таких організацій є Міжнародна поліцейська асоціація, яка визнана ООН як міжнародна неурядова організація.

За характером компетенцій виділяють такі міжнародні правоохоронні (поліцейські) організації:

– загальної компетенції. Міжнародні правоохоронні (поліцейські) організації загальної компетенції спеціалізуються на усіх без винятку кримінальних злочинах, наприклад: тероризм, усі види економічної злочинності, організована злочинність, торгівля людьми, виробництво та поширення наркотиків та інші. Родионов К. С. вважає, що «міжнародні поліцейські організації загальної компетенції є Інтерпол. Пов'язано це в першу чергу з тим великим колом завдань, яке вирішують держави-учасниці даної організації: розкриття та розслідування злочинів; обмін оперативною інформацією в рамках надання оперативних інформаційних послуг і формування поліцейських баз даних; створення захищених всесвітніх поліцейських комунікаційних систем; розвиток в державах-членах національних установ, які можуть успішно сприяти попередженню кримінальної злочинності та боротьби з нею; оперативна підтримка поліцейських відомств; навчання і підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів держав-членів, включаючи проведення спеціальних семінарів-тренінгів» [8]. Крім того, прикладом таких організацій є Європол, Асеанопол, Америкпол та інші.

– спеціальної компетенції. Міжнародні правоохоронні (поліцейські) організації спеціальної компетенції займаються суто одним напрямком злочинності. Зазвичай найпоширенішим транснаціональним видом злочину є торгівля людьми, тероризм та його фінансування, протидія виробництву та торгівлі наркотиками. Досить часто міжнародні правоохоронні (поліцейські) організації мають регіональний характер, адже створюються країнами-сусідами щодо певного виду злочину, якому характерний транснаціональний характер.

За формою правових основ створення виділяють наступні види міжнародних правоохоронних (поліцейських) організацій:

– на основі міжнародного договору. Прикладом такої організації є Америпол.

– на основі інших рішень. На основі інших рішень були створенні Європол та Асеанопол.

Висновки. Визначено особливості міжнародного співробітництва в сфері запобігання та протидії економічній злочинності, шляхом встановлення особливостей такої взаємодії та на цій основі розробки класифікаційної моделі. Класифікаційна модель передбачає ідентифікацію видів міжнародного співробітництва за такими класифікаційними ознаками: за напрямками (презентаційне, навчально-освітнє, технічне та інші види допомоги, безпосередня взаємодія); за формами прояву (через налагодження інформаційно-комунікаційних зв'язків, через договірні відносини, через здійснення спільних правоохоронних заходів); за суб'єктами (шляхом створення міжнародних правоохоронних організацій (глобальні, регіональні), міжвідомча взаємодія (відомчі, через міжнародні організації); за діяльністю окремих осіб (офіцери зв'язку, особисті контакти). В цілому визначенні нами положення дозволяють сформувати комплекс взаємодії вітчизняної правоохоронної системи з подібними системами інших країн, що підвищує результативність та ефективність процесів запобігання та протидії економічній злочинності.

Література

1. Лешукова І. В. Процесуальні особливості міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України при розслідуванні злочинів : автореф.

дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / Ирина Володимирівна Лешукова; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2004. – 20 с.

2. Фейсал К. А. Международно-правовые основы сотрудничества государств в борьбе с экономическими преступлениями международного характера. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность: 12.00.10 – Международное право. Европейское право. – Москва, 2001.

3. Губернская А. А. Правовое регулирование деятельности международных полицейских организаций. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.10 – Международное право; Европейское право. – Москва, 2018.

4. Никольский Д. П. О выдаче преступников по началам международного права / Д. П. Никольский. – СПб., 1884. – С. 48.

5. Остроухов Н. В. Институт «передачи» лиц в международном уголовном праве / Н. В. Остроухов, Ю. С. Ромашов // Актуальные проблемы современного международного права: Материалы XI международного конгресса «Блищенковские чтения». В 2-х частях. (Москва, 12-13 апреля 2013 г.). – М. : РУДН, С. 223–229.

6. Смирнов М. В. Методы и модели анализа данных в системе международного полицейского сотрудничества. Специальность 05.13.10 – управление в социальных и экономических системах. Диссертация на соискание ученой степени кандидата технических наук. – Москва, 2018.

7. Гаврилюк В. І. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України на напрямку протидії торгівлі людьми / В. І. Гаврилюк, В. І. Дубина, М. П. Данилюк. – К. : Цифра, 2007. – 175 с.

8. Родионов К. С. Интерпол: вчера, сегодня, завтра / Л. С. Родионов. – М., 1990. – С. 29–30.

References

1. Ljeshukova, I.V. (2004). Protsesualni osoblyvosti mizhnarodnoho spivrobitnytstva orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy pry rozsliduvanni zlochyniv. Extended abstracts of candidate's thesis. Natsionalnyy universytet vnutrishnikh sprav. Kharkiv.

2. Feysal, K.A. (2001). Mezhdunarodno-pravovye osnovy sotrudnichestva gosudarstv v borbe s ekonomicheskimi prestupleniyami mezhdunarodnogo haraktera. Candidate's thesis. Moskva.

3. Gubernskaya, A.A. (2018). Pravovoe regulirovanie deyatel'nosti mezhdunarodnykh politseyskikh organizatsiy. Candidate's thesis. Moskva.

4. Nikolskiy, D.P. (1884). O vydache prestupnikov po nachalam mezhdunarodnogo prava. Sankt-Peterburg.

5. Ostrouhov, N.V., & Romashov, Yu.S. (2013). Institut «peredachi» lits v mezhdunarodnom ugodovnom prave. Proceedings from MIIM '13: Aktualnye problemy sovremennogo mezhdunarodnogo prava. XI mezhdunarodnyy kongress «Blischenkovskie chteniya». V 2-kh chastyakh. Moskva, 12-13 aprelya 2013 g. (pp. 223–229). Moskva: RUDN.

6. Smirnov, M.V. (2018). Metody i modeli analiza dannykh v sisteme mezhdunarodnogo politseyskogo sotrudnichestva. Candidate's thesis. Moskva.

7. Havryliuk, V.I., Dubyna, V.I., & Danyliuk, M.P. (2007). Aktualni aspekty mizhnarodnoho spivrobitnytstva orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy na napriamku protyidii torhivli liudmy. Kyiv: Tsyfra.

8. Rodionov, K.S. (1990). Interpol: vchera, segodnya, zavtra. Moskva.

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В СФЕРЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ: ГОСУДАРСТВЕННО-УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Д. А. Грицишен, д. э. н., профессор, ГУ «Житомирская политехника»

Методология исследования. Результаты получены за счет применения методов: сравнительного анализа – при исследовании международных договоров об экстрадиции преступников; теоретического обобщения и системного анализа – при исследовании направлений международного сотрудничества в правоохранительной сфере, экономико-математического моделирования – при формировании классификационной модели международного сотрудничества в сфере предотвращения и противодействия экономической преступности.

Результаты. Определены особенности международного сотрудничества в сфере предотвращения и противодействия экономической преступности и на этой основе разработана классификационная модель международного сотрудничества в сфере предотвращения и противодействия экономической преступности. Классификационная модель предполагает идентификацию видов международного сотрудничества по таким классификационным признакам: по направлениям (презентационное, учебно-образовательное, техническая и другие виды помощи, непосредственное взаимодействие); по формам проявления (через налаживание информационно-коммуникационных связей, через договорные отношения, через осуществление совместных правоохранительных мероприятий); по субъекту (путем создания международных правоохранительных организаций (глобальные, региональные), межведомственное взаимодействие (ведомственные,

через международные организации); по деятельности отдельных лиц (офицеры связи, личные контакты).

В целом определены положения позволяют сформировать комплекс взаимодействия отечественной правоохранительной системы с подобными системами других стран, что повышает результативность и эффективность процессов предотвращения и противодействия экономической преступности.

Новизна. На основе изучения совокупности международных документов и официальных сайтов международных организаций, в том числе полицейских международных организаций, предложена классификационная модель международного взаимодействия в сфере предотвращения и противодействия экономической преступности.

Практическая значимость. Предложено применять виды международного взаимодействия в сфере предотвращения и противодействия экономической преступности в соответствии с их формами проявления, а именно: соглашение о сотрудничестве, обмен информацией, осуществление совместных правоохранительных мер.

Ключевые слова: экономическая преступность, противодействие, международное взаимодействие, экстрадиция преступников, международное сотрудничество в правоохранительной сфере, совместные правоохранительные мероприятия, договорные отношения.

INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF PREVENTION AND COMBATING ECONOMIC CRIME: PUBLIC ADMINISTRATION ASPECT

D. O. Grytsyshen, D.E., Professor, Zhytomyr Polytechnic

Methods. The results were obtained through the use of methods: comparative analysis – in the study of international treaties on the extradition of criminals; theoretical generalization and systems analysis – in the study of areas of international cooperation in law enforcement, economic and mathematical modeling – in the formation of a classification model of international cooperation in the field of prevention and combating economic crime.

Results. The specifics of international cooperation in the field of prevention and counteraction to economic crime are determined by establishing the specific features of such interaction and on this basis the development of a classification model. The classification model provides for the identification of types of international cooperation on the following classification grounds: by areas (presentation, educational, technical and other types of assistance, direct interaction); by forms of manifestation (through the establishment of information and communication links, through contractual relations, through the implementation of joint law enforcement activities); by subjects (through the creation of international law enforcement organizations (global, regional), interdepartmental cooperation (departmental, through international organizations); by the activities of individuals (liaison officers, personal contacts).

In general, certain provisions allow to form a complex of interaction of the domestic law enforcement system with similar systems of other countries, which increases the effectiveness and efficiency of the processes of preventing and combating economic crime.

Novelty. In the course of studying a set of international documents and official websites of international organizations, including police international organizations, a classification model of international cooperation in the field of prevention and combating economic crime was proposed.

Practical value. It is proposed to use the following types of international cooperation in the field of prevention and combating economic crime in accordance with the form of manifestation: cooperation agreement, exchange of information, implementation of joint law enforcement measures.

Keywords: economic crime, counteraction, international cooperation, extradition of criminals, international cooperation in law enforcement, joint law enforcement measures, contractual relations.

Надійшла до редакції 15.09.20 р.

СКЛАДОВІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ В СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

І. В. Орлов, д. е. н., професор, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, iorlv@ukr.net, orcid.org/0000-0003-3119-0698

В. В. Ксендзук, к. е. н., доцент, Державний університет «Житомирська політехніка», valentyna.ksendzuk@gmail.com, orcid.org/0000-0001-7670-7350

Методологія дослідження. Результати отримані за рахунок застосування методів: порівняльного аналізу та групування – при узагальненні складових зовнішньоекономічної політики; аналізу й синтезу – при дослідженні статистичних даних щодо здійснення експортно-імпортних операцій, залучення іноземних інвестицій, здійснення валютних операцій та міграційних потоків в країні; індукції та дедукції – для визначення векторів розвитку механізмів державного управління зовнішньоекономічною діяльністю країни.

Результати. Розглянуто якісні та кількісні характеристики складових зовнішньоекономічної політики України. Обґрунтовано об'єктний підхід до виокремлення зовнішньоторговельної, валютної, зовнішньої інвестиційної та зовнішньої міграційної видів політики як складових зовнішньоекономічної політики держави. Проаналізовано сучасний стан розвитку зовнішньоекономічної політики України з використанням рейтингових оцінок та статистичних даних. Запропоновано напрямки удосконалення механізмів державного управління в сфері розробки та застосування інструментів і методів забезпечення їхньої реалізації.

Новизна. У ході моніторингу зовнішньоекономічної політики здійснено оцінку функціонального підходу до її складових, запропоновано авторський бачення даного процесу, що ґрунтується на видах зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Це дозволило проаналізувати сучасні тенденції розвитку зовнішньоекономічної політики та сформулювати пропозиції щодо напрямів удосконалення механізмів державного управління у цій сфері.

Практична значущість. Проаналізовані статистичні дані щодо стану зовнішньої торгівлі, напрямів інвестиційної політики, характерних особливостей валютного ринку та динаміки зростання показників міжнародної трудової міграції. Отримані результати дослідження є підставою для здійснення змін в сфері законодавства, прийняття оновлених програм та стратегій розвитку зовнішньоекономічної політики України.

Ключові слова: зовнішньоекономічна політика, державне управління, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоторговельні відносини, експорт, імпорт, іноземні інвестиції, митна політика, валютна політика, трудова міграція.

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів господарювання є одним з елементів та індикатором стану і перспектив розвитку зовнішньоекономічної політики країни. Натомість рівень інтеграції національної економіки до світового господарства оцінюється за показниками, що характеризують зовнішньоекономічну політику. В умовах лібералізації торговельних відносин та враховуючи характеристики відкритої економіки України розвиток

зовнішньоекономічної діяльності є одним із стратегічних напрямів державного управління економічними процесами країни. Застосування механізмів управління буде ефективним в тому випадку, якщо враховуватиме інтереси всіх зацікавлених сторін (держави, бізнесу та суспільства), що забезпечуватиме досягнення потрібного синергетичного результату (податки як джерело доходів державного бюджету, прибуток, заробітна плата). Тому дослідження питань

актуального стану та здійснення оцінки розвитку окремих складових зовнішньоекономічної політики (торгівельна, грошова-кредитна, валютна, фінансова, інвестиційна) сприятиме ідентифікації векторних напрямів удосконалення інструментів забезпечення, засобів контролю та розвитку політики України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науковій літературі серед вчених досить поширеними є дослідження зовнішньоекономічної діяльності та напрямів її удосконалення на рівні окремих груп суб'єктів господарювання, а також розгляд механізмів державної політики та її особливостей в даній сфері. Серед науковців даного напрямку досліджень можна виокремити О. Гаврилюка, В. Гейця, А. Мазаракі, Т. Мельник, Н. Іксарову [10], а також Ю. Вороніну [3], О. Гордуновського [4], С. Домбровську [7], А. Завгороднього [8]. Ряд факторів, що впливають на змінність зовнішнього середовища (політичні, виробничі, фінансові, споживчі тощо) визначають необхідність та посилюють актуальність здійснення досліджень в сфері державного управління зовнішньоекономічної діяльності.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є встановлення домінуючих тенденцій сучасного розвитку зовнішньоекономічної політики на основі аналізу статистичних даних щодо здійснення експортно-імпортних операцій, залучення іноземних інвестицій, валютних операцій та міграційних потоків в країні. Це дозволить окреслити вектори розвитку механізмів державного управління зовнішньоекономічною діяльністю країни та сприятиме створенню умов щодо підвищення її іміджу на міжнародному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до статті 10 Господарського кодексу України «зовнішньоекономічна політика, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника» [5]. Визначення, наведене в законодавстві, в повній мірі не відображає сутність досліджуваного об'єкту. Вважаємо, що більш обґрунтоване пояснення надають складові зовнішньоекономічної політики, які розкривають в своїх

наукових доробках автори. Так, Гордуновський О. М. [4] до основних складових зовнішньоекономічної політики держави відносить: зовнішньоторговельну політику; валютну політику; політику у сфері залучення іноземних інвестицій; митно-тарифну політику, міграційну політику, політику у сфері науково-технічного співробітництва. Улида В. Ю. [16] та Завгородній А. В. [8] виокремлюють наступні складові: міжнародна торговельна політика, митно-тарифна політика, валютна політика, політика стимулювання іноземних інвестицій. Мельник А. О. [11] головними складниками і засобами зовнішньоекономічної політики називає: торговельну політику, кредитно-грошову політику, валютно-кредитну політику, двосторонні та багатосторонні договори та угоди, митно-тарифні засоби, нетарифні засоби тощо.

Аналізуючи представлені підходи, варто відмітити структурно-функціональний аспект поділу зовнішньоекономічної політики країни на складові. Крім того, кожна зі складових має об'єкт реалізації політики, який характеризується кількісними та якісними ознаками. Обґрунтованим є необхідність розкриття підходу до зовнішньоекономічної політики через об'єкти, на які вона має вплив. Тому варто звернути увагу на види зовнішньоекономічної діяльності, які, перш за все, окреслюють актуальні напрями необхідних дій та заходів апарату державного регулювання.

До таких видів в законодавстві відносять:

- експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили;
- надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності; надання послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;
- наукова, науково-технічна, наукововиробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;
- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами;
- кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності

та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України;

– спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

– підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

– організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках;

– товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

– орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

– операції по придбанню, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку;

– роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

– інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній

формі законами України [9].

Якщо використовувати об'єктний підхід до характеристики зовнішньоекономічної політики, то узагальнюючи, можна згрупувати наступні її складові:

1) зовнішньоторговельна політика – ґрунтується на регулюванні зовнішньоторговельних відносин (зокрема, операцій експорту та імпорту товарів і послуг, в тому числі зустрічна торгівля) шляхом використання таких методів її реалізації, як тарифні (в тому числі, інструменти митного регулювання) і нетарифні методи, що здійснюється з метою формування додатного сальдо платіжного балансу та ефективного використання економічного потенціалу країни;

2) валютна політика – характеризує сукупність дій щодо регулювання валютних відносин задля підтримання економічної стабільності та створення підстав для розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, як інструменти реалізації даної політики використовується регулювання валютного курсу, процедури надання/отримання валютних кредитів, а також створення строкового ринку з можливістю використання валютних деривативів в діяльності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

3) зовнішня інвестиційна політика – передбачає розробку та здійснення заходів щодо залучення й ефективного використання іноземних інвестицій на території країни та регулювання процесу інвестування за кордон (в тому числі, створення спільних підприємств та підприємницька діяльність іноземних суб'єктів господарювання та суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України);

4) зовнішня міграційна політика – забезпечує регулювання процесів міграції населення та використовує такі інструменти, як: міграційні квоти, укладення міжнародних угод з країнами призначення емігрантів, залучення мігрантів до національних систем соціального страхування тощо.

У науковій літературі дослідники описують цілі та завдання зовнішньоекономічної політики. Наведемо декілька з них, що розкривають основні аспекти механізмів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Федосеєва Г. С. виділяє «дві найбільш важливі цілі зовнішньоекономічної політики: мирне співіснування з членами міжнародного співтовариства відповідно до світового економічного порядку; забезпечення суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності належних умов для ведення самостійної легальної прибуткової діяльності, полегшення доступу на світові ринки та збільшення присутності українських товарів на українському ринку за рахунок розвитку добросовісної конкуренції та сприяння підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних виробників» [17].

Домбровська С. М. до головних цілей державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні відносить: «забезпечення збалансованості економіки і рівноваги внутрішнього ринку країни; стимулювання прогресивних структурних змін в економіці; створення найбільш сприятливих умов для залучення національної економіки в систему світового розподілу праці; наближення до ринкових структур розвинених зарубіжних країн» [7].

Вороніна Ю. Е. додає до ключових завдань державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності: «диверсифікація зовнішньоекономічних зв'язків, що сприятиме зниженню рівня залежності національної економіки від монопольного імпорту товарних позицій, які є стратегічно важливими для галузей вітчизняного виробництва, зокрема, енергоносіїв, матеріальних ресурсів (у тому числі – сировинних)» [3].

Таким чином, на нашу думку, зовнішньоекономічна політика країни передусім повинна захищати інтереси свої громадян, забезпечувати надійність та ефективність функціонування валютного ринку, сприяти формуванню базису у вигляді законодавчих нормативних актів та сприяти розвитку підприємницької та інвестиційної діяльності національних суб'єктів господарювання. Це створюватиме підстави для підвищення конкурентоспроможності країни в міжнародному середовищі і визнання її вагомої ролі і місця серед суб'єктів міжнародних економічних відносин.

«Серед принципів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності слід виділити такі: відповідність національним

інтересам та економічній безпеці держави; прийняття до уваги вимог розвитку світової економіки та особливостей поділу праці в сучасних умовах глобалізації; побудова новітньої моделі зовнішньоекономічного розвитку з орієнтацією на процеси європейської інтеграції; забезпечення належного рівня відкритості вітчизняної економіки відповідно до стандартів і критеріїв міжнародного масштабу; встановлення паритетності в організації відносин з іншими країнами; підтримка виробництва експортних товарів та послуг з урахуванням належного ступеня їх конкурентоспроможності» [2].

Ідентифікація складових та завдань зовнішньоекономічної політики дозволила сформулювати сутність та авторське бачення якісних характеристик досліджуваного поняття. Натомість кількісні ознаки розглянуто через аналіз статистичних даних щодо зовнішньої торгівлі товарами і послугами, здійснення інвестиційних та валютних операцій, основних міграційних потоків.

За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства [6] зовнішньоторговельний оборот товарів і послуг в Україні у I півріччі 2020 року зменшився на 11,4% (на 7,0 млрд дол.) у порівнянні з показниками I півріччя 2019 року і становив 54,2 млрд дол. Сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів і послуг склалося позитивним у сумі 1,1 млрд дол. проти негативного в сумі 1,7 млрд дол. у порівнянні з I півріччям 2019 року. Проте сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів стало від'ємним у сумі 1,3 млрд дол., але покращилось на 2,5 млрд дол.

Аналізуючи товарну структуру експортних операцій варто зауважити той факт, що найбільшу питому вагу займає сировинна продукція сільськогосподарських продуктів чи промисловості. Щодо імпортних операцій, то найбільша частка у загальному обсязі імпорту припадає на: продукцію машинобудування (32,3%), продукцію хімічної промисловості (20,8%). Такий розподіл свідчить про неконкурентоспроможність вітчизняної економіки на міжнародному ринку. Це також підтверджують показники зовнішньої торгівлі в світових рейтингах.

Одним з показників, що характеризує

місце України в міжнародній торгівлі є Індекс залучення у світову торгівлю (Enabling Trade Index) [20], який складається з 4 основних складових елементів: доступ до ринків (на внутрішній та на зовнішній), адміністрування на кордоні (ефективність та прозорість процедур адміністрування), інфраструктура, операційне середовище. У 2016 році ситуація в Україні суттєво погіршилася – місце країни опустилося на 95 місце зі 136 країн порівняно з 2014 роком (83 місце).

Така ситуація пояснюється наступними чинниками: корупція на кордоні; тарифні та нетарифні бар'єри; обтяжливі процедури на кордонах; висока вартість або затримки, викликані внутрішніми та міжнародними перевезеннями; визначення потенційних ринків збуту та покупців; труднощі із задоволенням вимог закордонних покупців щодо якості / кількості; доступ до торгового фінансування; технічні вимоги та стандарти за кордоном; невідповідна технологія виробництва та навички; доступ до імпортованих матеріалів за конкурентними цінами тощо [20]. Як бачимо, більшість недоліків можна уникнути, якщо забезпечити внесення змін до законодавства, що регулює питання зовнішньої торгівлі та міжнародних перевезень, використати ефективні та дієві механізми тарифного та нетарифного регулювання, забезпечити умови використання експортного потенціалу та створити підстави для нарощення доданої вартості готової продукції, що експортується.

Прямі іноземні інвестиції в Україну за перший квартал 2020 р. скоротилися на 1 553,5 млн дол. За даними НБУ інвестиції з Кіпру скоротилися на 1 366,3 млн доларів, Німеччини – на 427,5 млн дол, Нідерландів – на 178,4 доларів. При цьому інвестиції з Швейцарії зросли на 112,1 млн доларів, з Польщі – на 48,0 млн доларів, з Франції – на 45,0 млн доларів [2].

Протягом 2018–2019 рр. відбувся незначний приріст обсягів іноземних інвестицій, що пояснюється здебільшого високим рівнем недовіри інвесторів щодо можливостей стабільного ведення бізнесу та покращення інвестиційного клімату в Україні. Також варто врахувати той факт, що «згідно із новими прогнозами Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), протягом 2020–

2021 рр. у світі матиме місце скорочення потоків ПІІ приблизно на 40%» [15].

Аналіз географічної структури прямих іноземних інвестицій в економіку України свідчить, що протягом тривалого періоду основними країнами-інвесторами (70% загального обсягу прямих інвестицій) є: Кіпр, Нідерланди, Російська Федерація, Велика Британія, Німеччина, Віргінські Острови (Британія), Швейцарія.

Щодо галузевої структури, то «найбільш пріоритетними для іноземних інвесторів в Україні залишаються галузі промисловості, частка інвестицій в які на початок 2019 року збільшилась порівняно з 2016 роком і склала 33,0 %, що безумовно є позитивним фактом. Значні кошти іноземних інвесторів вкладено в оптову та роздрібну торгівлю, в операції з нерухомим майном і в сферу інформації та телекомунікації, частка інвестицій в ці види діяльності за три роки також зросла і склала на 1 січня 2019 року відповідно 16,7 %, 12,4 % та 6,5 % загального обсягу іноземних інвестицій. Слід відмітити, що за аналізований період суттєво зменшувалась частка інвестицій у фінансову та страхову діяльність, яка у попередні роки була стабільно високою. За три останні роки вона скоротилась з 13,5 % у 2016 році до 10,9 % на початок 2019 року. Між тим є й негативні зміни у структурі іноземних інвестицій за видами економічної діяльності, до яких можна віднести зменшення суми та частки інвестицій у професійну, наукову та технічну діяльність з 7,0 % до 6,3 % та у будівництво – з 3,2 % до 2,9 %, а також те, що у таку галузь як, лісове та рибне господарство, де Україна запроваджує важливі інвестиційні проекти, було вкладено всього 1,7 % іноземних інвестицій» [18]. Тобто аналіз показує, що пріоритетні напрями розвитку економіки країни не залучають іноземні інвестиції на достатньо високому рівні, а інвестиції з України є здебільшого виведенням капіталу з країни з метою уникнення оподаткування.

Варто звернути увагу на те, що Україна покращила позиції в щорічному рейтингу інвестиційної привабливості Doing Business – 2020 [19] і зайняла 64 місце серед 190 країн, піднявшись зразу на 7 пунктів. Для порівняння можна зазначити, що в 2012 році країна знаходилася на 152 місці. Найбільший

ріст відбувся за показниками «Захист міно-ритарних акціонерів», «Отримання дозволів на будівництво», «Підключення до електромереж», «Міжнародна торгівля», «Реєстрація майна» і «Доступ до кредитів».

Здійснення операцій експорту та імпорту відбувається з використанням іноземної валюти, доходи та витрати експортерів та імпортерів формуються під впливом зміни валютного курсу. Валютна політика є частиною фінансового сектору економіки країни, її основні положення та регулятивні інструменти впливають на рішення, що приймають підприємства в сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Валютний ринок України характеризується нестабільністю національної валюти та низьким рівнем розвитку операцій з фінансовими інструментами, що перешкоджає ефективному веденню зовнішньоекономічних операцій суб'єктами господарювання та створює бар'єри для виходу підприємств на зовнішні ринки товарів і послуг, капіталу. Національна валюта України протягом останніх 10 років знецінилась в майже 3,5 рази по відношенню до євро, про що свідчать дані Національного банку України [13].

Девальвація курсу EUR/UAH негативним чином позначається на діяльності, в першу чергу, імпортерів. Враховуючи той факт, що експортери використовують в процесі виробництва імпорту сировину, витрати на експортні операції теж зростають. Таким чином, знижується рівень конкурентоспроможності підприємств на зовнішніх ринках товарів і послуг.

Створення стабільного валютного ринку є однією з умов економічного розвитку країни. Однак, на сьогодні суб'єкти господарювання, що здійснюють операції на зовнішніх ринках та використовують іноземну валюту, не завжди мають можливість брати участь на валютному ринку та використовувати всі його можливості. Адже в Україні строковий ринок є недостатньо розвинений та не надає тих переваг суб'єктам господарювання, які можуть забезпечують стабільність та передбачуваність доходів і витрат діяльності. Зокрема, це стосується управління валютними ризиками за допомогою фінансових інструментів.

За даними фондової біржі «Перспектива» [14] протягом жовтня договори уклалися щодо 34 фінансових інструментів, з початку 2020 року – щодо 73 фінансових інструментів. В Україні в обіг валютні деривативи були випущені в 2015 році, «але у 2018 році були призупинені через заборону РНБО України використовувати програмне забезпечення торговельної системи. За два роки Українська біржа відновила торги на новому програмному забезпеченні. Спочатку торгували цінними паперами (в березні 2019 року), і тепер - ф'ючерсними контрактами» [1].

Така ситуація негативним чином позначається в сукупності на загальному розвитку зовнішньоекономічної діяльності країни, адже не відсутність механізмів державного регулювання валютного ринку (в тому числі, використання валютного хеджування) впливає на посилення впливу фінансових ризиків на діяльність підприємств та зниження інвестиційної привабливості бізнесу в цілому.

Щодо зовнішньої міграційної політики як складової зовнішньоекономічної політики, то дана вона стосується здебільшого трудової міграції. Як зазначається в Фондом розвитку Міжнародної організації з міграції основною причиною трудової міграції українців за кордон є труднощі із пошуком гідно оплачуваної роботи на батьківщині. Упродовж останніх п'яти років економічні чинники міграції посилилися політичними та безпековими, що й привело до швидкого зростання міграційних настроїв населення та інтенсивності міграції [12]. Також на думку фахівців, найбільш вірогідною оцінкою чисельності одночасно працюючих за кордоном українців є 3 млн. Країнами призначення для трудових мігрантів з України є сусіди – Росія, Польща, Чехія, а також країни Південної Європи (Італія, Іспанія, Португалія) [12].

Зростання кількості трудових мігрантів з кожним роком повинно сигналізувати про необхідність зміни підходу до управління міграційними процесами в сфері державного управління. На сьогодні «тривалість 57% поїздок на заробітки не перевищує трьох місяців» [12]. Цей показник, на нашу думку, є досить критичним, адже з часом все більше мігрантів залишається на постійне місце проживання за кордоном. Хоча спостерігається зростання сум приватних переказів, які «в

2018 р. сягнули 11,1 млрд дол. США, що відповідає 8,5% ВВП країни. Сума переказів більш ніж учетверо перевищила суму прямих іноземних інвестицій» [12]. В таких умовах політика уряду повинна бути спрямована на управління реєміграцією та створення відповідних умов для повернення громадян в країну походження.

Висновки. Отже, розкриття сутності складових зовнішньоекономічної політики дозволило ідентифікувати наступні сфери застосування механізмів державного регулювання: зовнішньоторговельна, валютна, зовнішня інвестиційна та зовнішня міграційна політики. Застосований підхід обґрунтовано об'єктивним підходом, зокрема, використано види зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

Використовуючи метод аналізу та синтезу даних здійснено оцінку сучасного стану складових зовнішньоекономічної політики України та окреслено існуючі вектори розвитку державного регулювання щодо актуальних питань зовнішньої торгівлі, залучення іноземних інвестицій, функціонування строкового ринку валютних деривативів та управління міграційними процесами. Застосування відповідних ефективних інструментів та засобів реалізації зовнішньоекономічної політики дозволить покращити стан та посилити позиції національної економіки в міжнародних рейтингах, що створюватиме сприятливі умови для досягнення добробуту суспільства.

Література

- Білий Д. І. Фондовий ринок за тиждень 05.10-09.10 [Електронний ресурс] / Д. І. Білий, С. І. Джус. – Режим доступу: <https://ffin.ua/blog/articles/investytsiini-ohliady/post/fondoviy-rynok-za-tyzhden-0510-0910>
- Білоус О. Іноземні інвестори вивели з України понад 1,5 млрд доларів [Електронний ресурс] / О. Білоус // РБК-Україна 15 липня 2020. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/inostrannye-investory-vyveli-ukrainy-1-5-1594806915.html>
- Вороніна Ю. Є. Система державного управління зовнішньоекономічною діяльністю [Електронний ресурс] / Ю. Є. Вороніна // Young Scientist. – № 12 (64). December. – 2018. – Режим доступу: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/7686/1/2.pdf>
- Гордуновський О. М. Особливості зовнішньоекономічної політики України / О. М. Гордуновський // Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – 4: 337. – С. 22–29.

5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

6. Департамент взаємодії з експортерами та просування експорту Довідка «Зовнішня торгівля України товарами та послугами у I півріччі 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0ef708b-3765-46a5-ada2-9e0a7aebc4a3&title=DovidkazovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiUIPivrichchi2020-Roku>

7. Домбровська С. М. Напрями державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / С. М. Домбровська // Вісник НУЦЗУ. – Серія: Державне управління. – Вип. 1(6). – 2017. – Режим доступу: [https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol6\(17\)/Visnik_NUCZU_1%20\(6\)_2017_Dombr.pdf](https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol6(17)/Visnik_NUCZU_1%20(6)_2017_Dombr.pdf)

8. Завгородній А. В. Регіональні особливості організації зовнішньоекономічної діяльності / А. В. Завгородній // Український журнал прикладної економіки. – 2018. – Том 3. – № 4. – С. 145–152.

9. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року № 959-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>.

10. Зовнішня торгівля України: XXI століття: монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, Н. О. Іксарова [та ін.] ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – Київ : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2016. – 600 с.

11. Мельник А. О. Трансформація складових зовнішньоекономічної політики України в умовах світової економічної кризи / А. О. Мельник // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – С. 14–16.

12. Міграція в Україні цифри і факти 2019. Фонд розвитку МОМ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf.

13. Національний банк України (2018). Офіційний курс валют [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search/form/period>

14. Результати торгів ФБ «Перспектива» за жовтень 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fbp.com.ua/NewsEntry.aspx?id=6593>

15. У 2020–2021 роках потік прямих іноземних інвестицій зменшиться на 40% – ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mind.ua/news/20210601-u-2020-2021-rokah-potikpryamih-inozemnih-investicij-zmenshitsya-na-40-onn>

16. Улида В. Ю. Система державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності / В. Ю. Улида // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. – 2015. – №2 – С. 132–139.

17. Федосєєва Г. С. Особливості реалізації зовнішньоекономічної політики на сільськогосподарському ринку: проблемні аспекти та перспективи / Г. С. Федосєєва // Бизнес Информ. – 2018. – 1 (480). – С. 60–64.

18. Харчук С. А. Стан інвестиційної діяльності підприємств України в умовах економічної нестабільності / С. А. Харчук // Економіка та держава. – 2020. – №1. – С. 66–72.

19. World Bank. 2020. Doing Business 2020. Washington, DC: World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32436/9781464814402.pdf>

20. World Economic Forum The Global Enabling Trade Report 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-enabling-trade-report-2016/>

References

1. Bilyi, D.I., & Dzhus, S.I. (n.d.). Fondovyi rynek za tyzhden 05.10-09.10. Retrieved from <https://ffin.ua/blog/articles/investytsiini-ohliady/post/fondovyi-rynok-za-tyzhden-0510-0910>

2. Bilous, O. (2020). Inozemni investory vyvely z Ukrainy ponad 1,5 mlrd dolariv. RBK-Ukraina. 15 lypnia. Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr/news/inostrannye-investory-vyveli-ukrainy-1-5-1594806915.html>

3. Voronina, Yu.Ie. (2018). Systema derzhavnogo upravlinnia zovnishnoekonomichnoi diialnistiu. Young Scientist, 12(64). December. Retrieved from <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/7686/1/2.pdf>

doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-111

4. Hordunovskyi, O.M. (2015). Osoblyvosti zovnishnoekonomichnoi polityky Ukrainy. Visnyk Cherkaskoho universytetu, Seriya «Ekonomichni nauky», (4): 337, 22-29.

5. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 436-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

6. Departament vzaïmodii z eksporteramy ta prosuvannia eksportu Dovidka «Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy ta posluhamy u I pivrichchi 2020 roku». Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=a0ef708b-3765-46a5-ada2-9e0a7aebc4a3&title=DovidkazovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiUIPivrichchi2020-Roku>

7. Dombrovska, S.M. (2017). Napriamy derzhavnogo rehuliuвання zovnishnoekonomichnoi diialnosti v Ukraini. Visnyk NUTsZU, Ser.: Derzhavne upravlinnia, Vyp. 1(6). Retrieved from [https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol6\(17\)/Visnik_NUCZU_1%20\(6\)_2017_Dombr.pdf](https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol6(17)/Visnik_NUCZU_1%20(6)_2017_Dombr.pdf)

8. Zavhorodniy, A.V. (2018). Rehionalni osoblyvosti orhanizatsii zovnishnoekonomichnoi

diialnosti. Ukrainyskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky, T. 3, (4), 145-152.

9. Zakon Ukrainy «Pro zovnishnoekonomichnu diialnist» vid 16 kvitnia 1991 roku № 959-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>.

10. Mazaraki, A.A., Melnyk T.M., Iksarova, N.O. & «et alt.» (2016). Zovnishnia torhivlia Ukrainy: KhKhI stolittia. A.A. Mazaraki (Ed.). Kyiv: Kyivskyiy. natsionalnyy torhivelno-ekonomichnyy universytet.

11. Melnyk, A.O. (2012). Transformatsiia skladovykh zovnishnoekonomichnoi polityky Ukrainy v umovakh svitovoi ekonomichnoi kryzy. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky, 14-16.

12. Mihratsiia v Ukraini tsyfry i fakty 2019. Fond rozvytku MOM. Retrieved from https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf

13. Natsionalnyi bank Ukrainy (2018). Ofitsiinyi kurs valiut. Retrieved from <https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search/form/period>

14. Rezultaty torhiv FB «Perspektyva» za zhovten 2020 roku. Retrieved from <http://fbp.com.ua/NewsEntry.aspx?id=6593>

15. U 2020–2021 rokakh potik priamykh inozemnykh investytsiy zmenshytsia na 40% – OON. Retrieved from <https://mind.ua/news/20210601-u-2020-2021-rokah-potikpryamih-inozemnih-investicij-zmenshytsia-na-40-oon>

16. Ulyda, V.Iu. (2015). Systema derzhavnogo rehuliuвання zovnishnoekonomichnoi diialnosti. Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy, Seriya: Derzhavne upravlinnia, (2), 132-139.

17. Fedosieieva, H.S. (2018). Osoblyvosti realizatsii zovnishnoekonomichnoi polityky na silskohospodarskomu rynku: problemni aspekty ta perspektyvy. Byznes Inform, 1(480). 60-64.

18. Kharchuk, S.A. (2020). Stan investytsiinoi diialnosti pidpriemstv Ukrainy v umovakh ekonomichnoi nestabilnosti. Ekonomika ta derzhava, (1), 66-72.

doi.org/10.32702/2306-6806.2020.1.66

19. World Bank. 2020. Doing Business 2020. Washington, DC: World Bank. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32436/9781464814402.pdf>

20. World Economic Forum The Global Enabling Trade Report 2016. Retrieved from <http://reports.weforum.org/global-enabling-trade-report-2016/>

СОСТАВЛЯЮЩИЕ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ:
ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ В СФЕРЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО
УПРАВЛЕНИЯ

*И. В. Орлов, д. э. н., профессор, Закарпатский венгерский институт им. Ференца Ракоци II,
В. В. Ксендзук, к. э. н., доцент, Государственный университет
«Житомирская политехника»*

Методология исследования. Результаты получены за счет применения методов: сравнительного анализа и группировки – при обобщении составляющих внешнеэкономической политики; анализа и синтеза – при исследовании статистических данных по осуществлению экспортно-импортных операций, привлечения иностранных инвестиций, осуществлению валютных операций и миграционных потоков в стране; индукции и дедукции – для определения векторов развития механизмов государственного управления внешнеэкономической деятельностью страны.

Результаты. Рассмотрены качественные и количественные характеристики составляющих внешнеэкономической политики Украины. Обоснован объектный подход к выделению внешнеторговой, валютной, внешней инвестиционной и внешней миграционной видов политики как составляющих внешнеэкономической политики государства. Проанализировано современное состояние развития внешнеэкономической политики Украины с использованием рейтинговых оценок и статистических данных. Предложены направления совершенствования механизмов государственного управления в сфере разработки и применения инструментов и методов обеспечения их реализации.

Новизна. В ходе мониторинга внешнеэкономической политики осуществлена оценка функционального подхода к ее составляющим, предложено авторское видение данного процесса, основанное на видах внешнеэкономической деятельности субъектов хозяйствования. Это позволило проанализировать современные тенденции развития внешнеэкономической политики и сформировать направления относительно направлений совершенствования механизмов государственного управления в данной сфере.

Практическая значимость. Проанализированы статистические данные о состоянии внешней торговли, направлениях инвестиционной политики, характерных особенностях валютного рынка и динамики роста показателей международной трудовой миграции. Полученные результаты исследования являются основанием для осуществления изменений в сфере законодательства, принятия обновленных программ и стратегий развития внешнеэкономической политики Украины.

Ключевые слова: внешнеэкономическая политика, государственное управление, внешнеэкономическая деятельность, внешнеторговые отношения, экспорт, импорт, иностранные инвестиции, таможенная политика, валютная политика, трудовая миграция.

COMPONENTS OF FOREIGN ECONOMIC POLICY OF UKRAINE: PROSPECTIVE
VECTORS OF DEVELOPMENT IN THE FIELD OF PUBLIC GOVERNANCE

I. V. Orlov, D.E., Professor, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education,

V. V. Ksendzuk, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Zhytomyr Polytechnic State University

Methods. The results are obtained through the use of the following methods: comparative analysis and grouping – in generalizing the components of foreign economic policy; analysis and synthesis – in the description of statistical data on the implementation of export-import operations, attracting foreign investment, foreign exchange transactions and migration flows in the country; inductions and deductions – to determine the vectors of development of mechanisms of state management of foreign economic activity of the country.

Results. Qualitative and quantitative characteristics of the components of Ukraine's foreign economic policy are considered. An objective approach to the separation of foreign trade, currency,

foreign investment and foreign migration policies as components of foreign economic policy is substantiated. The current state of development of Ukraine's foreign economic policy is analyzed using rating assessments and statistical data. Conclusions are made on improving the mechanisms of public administration in the field of development and application of tools and methods to ensure their implementation.

Novelty. In the course of monitoring the essence of foreign economic policy, an assessment of the functional approach to the components of this policy was made, and the author's vision based on the types of foreign economic activity of economic entities was proposed. This allowed us to analyze current trends in foreign economic policy and draw conclusions on how to improve the mechanisms of public administration.

Practical value. Statistical data on the state of foreign trade, investment policy, characteristics of the foreign exchange market and the dynamics of growth of international labor migration are analyzed. The results of the study are the basis for the implementation of changes in legislation, the adoption of updated programs and strategies for the development of foreign economic policy of Ukraine.

Keywords: foreign economic policy, public administration, foreign economic activity, foreign trade relations, export, import, foreign investments, customs policy, currency policy, labor migration.

Надійшла до редакції 18.08.20 р.

ГАРМОНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА

Н. Л. Шишкова, к. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка», nlshishkova@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6675-8223,

О. Шевченко, студентка, НТУ «Дніпровська політехніка», aleksandrashevchenko62@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8090-8611

Методологія дослідження. У процесі розгляду системи бухгалтерського обліку капітальних інвестицій вітчизняних підприємств використано методи аналізу і синтезу, метод спостереження, прийоми індукції та дедукції, методи порівняння та аналогії, графічний, логічний та табличний методи. Методологічною основою дослідження були методи аналізу, синтезу та спостереження, що надали можливість актуалізувати основні проблеми бухгалтерського обліку капітальних інвестицій сьогодення. Прийоми дедукції та індукції були використані для визначення місця капітальних інвестицій в системі бухгалтерського обліку. Для побудови графіку документообігу та врахування факторів (подій), які впливають на процес капітального інвестування, використано графічний метод. Для визначення особливостей обліку капітальних інвестицій за МСФЗ застосовано метод порівняння. Метод узагальнення був використаний при систематизації результатів порівняння національних П(С)БО та МСФЗ. При дослідженні обліку безоплатного отримання капітальних інвестицій було застосовано метод аналогії.

Результати. Виявлені відмінності в регламентації обліку капітальних вкладень між національними та міжнародними стандартами бухгалтерського обліку. Сформовано деталізований графік документообігу при здійсненні капітальних інвестицій підприємствами України. Представлена схема процесу капіталовкладень у розрізі операцій придбання активів, створення їх власними силами та проведення будівельних робіт господарським та підрядним способами. Запропоновано вирішення проблеми узгодженості даних статистичної форми звітності № 2-ОЗ ІНВ з фінансовою звітністю, складеною за МСФЗ. Запропоновано порядок обліку безоплатного одержання капітальних інвестицій при веденні обліку за П(С)БО та розглянуто альтернативні підходи щодо обліку таких операцій за МСФЗ.

Новизна. У ході моніторингу за процесом обліку капітальних інвестицій на практиці виявлено проблемні питання, що виникли через відсутність комплексного методичного забезпечення як з боку П(С)БО, так і зі сторони МСФЗ, і запропоновано шляхи їх вирішення.

Практична значущість. Розглянуті та систематизовані шляхи усунення наявних недоліків облікового процесу капіталовкладень можуть слугувати основою для розроблення методичних рекомендацій з обліку капітальних інвестицій.

Ключові слова: процес капітального інвестування, бухгалтерський облік, міжнародні стандарти фінансової звітності, статистична звітність, національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, безоплатне отримання, фінансова звітність, капітальні інвестиції, графік документообігу, справедлива вартість.

Постановка проблеми. Процес інвестування є рушійною силою для оновлення діючих виробничих потужностей вітчизня-

них підприємств. Він забезпечується комплексом робіт, пов'язаних з проведенням проектно-вишукувальної та будівельної

діяльності, придбанням та/або створенням унікальних як матеріальних, так і нематеріальних активів власними силами підприємства. Процес капіталовкладення потребує прийняття стратегічних рішень з боку управлінського персоналу підприємства, для чого необхідна своєчасна та достовірна аналітична інформація. Вона може бути забезпечена лише бухгалтерським обліком та безпосередньо залежить від його якості. Облікова інформація про капітальні інвестиції використовується при формуванні плану інвестиційної діяльності, визначенні амортизаційної політики на поточний рік та на перспективу, заповненні форм фінансової та статистичної звітності й аналізу показників діяльності підприємства.

Водночас, капітальні інвестиції є важкою ділянкою обліку для бухгалтерів, оскільки потребують додаткових знань та компетентностей. Складність цієї ділянки обліку посилюється через відсутність комплексного методологічного підґрунтя у вигляді окремого положення (стандарту) бухгалтерського обліку. Це призвело до розкриття сутності капітальних інвестицій у контексті основних засобів, нематеріальних активів, довгострокових біологічних та інших необоротних матеріальних активів на національному рівні. На рівні МСФЗ капітальні інвестиції взагалі відсутні як окремий об'єкт обліку, що ставить під загрозу узгодження показників фінансової та статистичної звітності вітчизняних підприємств.

Недостатність та недосконалість методики обліку капітально-інвестиційної діяльності підприємства призводить до проблем, вирішення яких відбувається на основі професійного судження кожного з бухгалтерів, яке не завжди є обґрунтованим. Цим зумовлена актуалізація проблем бухгалтерського обліку капітальних інвестицій, їх вирішення з метою прозорого інформаційного забезпечення процесу управління капіталовкладеннями підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження вітчизняних науковців практичного та методичного спрямування щодо обліку та аналізу капітальних інвестицій присвячені обліку капітальних інвестицій за МСФЗ (А. В. Озеран і Р. С. Коршикова [1]), особливостям обліку у галузях ви-

робництва, таких як: сфера транспорту та логістики, сільського господарства (Г. І. Барбаш, Є. С. Гортовенко та А. В. Бурковська [2]), та обліково-аналітичному забезпеченню процесу капітального інвестування (В. А. Дерій та Т. Г. Камінська [3]).

Частина з публікацій дослідників свідчить про наявність низки дискусійних проблем. Вчені наголошують на недосконалість визначення капітальних інвестицій, відсутність системної їх класифікації, не урегульованість критеріїв визнання та порядку оцінки, низьку інформативність первинних документів та реєстрів їх обліку, недосконалість методики синтетичного і аналітичного обліку, неузгодженість вимог фінансового і податкового обліку, незіставність показників фінансової та статистичної звітності. Навіть при наявності досліджень вітчизняних вчених, невирішеність питань на законодавчому рівні залишає проблему якісного обліку капітальних інвестицій й досі актуальною.

Формулювання мети статті. Метою статті є окреслення кола проблемних питань обліку капітальних інвестицій та методів їх вирішення за допомогою практико-орієнтованих наукових підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з основних завдань бухгалтерського обліку капітальних інвестицій є здійснення безперервного, суцільного, взаємопов'язаного спостереження за господарськими операціями, які відбуваються. Для цього складаються первинні документи, які після завершення господарських операцій здаються до бухгалтерії. З метою забезпечення своєчасного надання документів для відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій з капітального інвестування на підприємствах розробляється та затверджується графік документообігу. В ньому зазначається назва документів, їх строк здачі до бухгалтерії (її відділів) та відповідальні за це виконавці. Міра відповідальності таких виконавців встановлюється їх посадовими інструкціями. При розробленні графіку документообігу процес здійснення капітальних інвестицій розподіляється на етапи з призначенням виконавців. Схема процесу капітального інвестування із зазначенням назв документів в розрізі операцій з

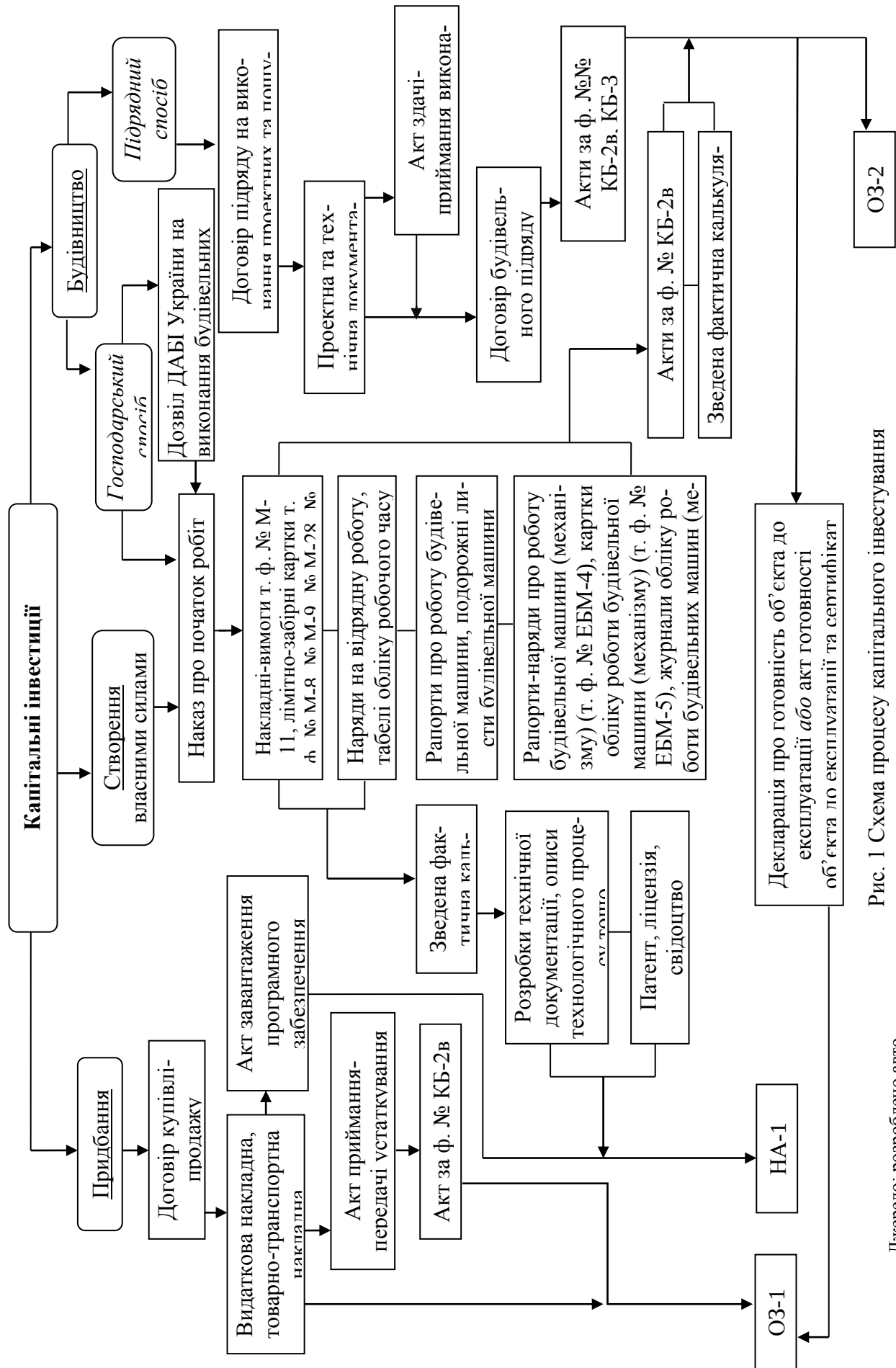

Рис. 1 Схеми процесу капітального інвестування

Джерело: розроблено автором

придбання капітальних інвестицій, їх створення власними силами та проведення будівельних робіт господарським та підрядним способами представлена на рис. 1. Відповідно до схеми процес капітального інвестування завершується введенням об'єктів до експлуатації та оформленням актів за т. ф. №№ ОЗ-1, НА-1, ОЗ-2.

Але документообіг, пов'язаний з капітальними інвестиціями, на цьому не закінчується. На основі даних первинного обліку складається фінансова звітність (форма 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)», форма

5 «Примітки до річної фінансової звітності»), формуються дані для проведення статистичного спостереження (форма № 2-ОЗ ІНВ «Звіт про наявність і рух необоротних активів, амортизацію та капітальні інвестиції», форма №2-інвестиції «Звіт про капітальні інвестиції», форма №1-кб «Звіт про виконання будівельних робіт»), проводиться аналіз виконання фінансового та інвестиційного планів підприємства та розробляються планові показники на майбутні періоди. Детальний графік документообігу капітальних інвестицій представлений у табл. 1.

Таблиця 1

Графік документообігу капітальних інвестицій

№ з/п	Найменування первинних документів і звітності	Строк здачі	Відповідальні Виконавці
1	2	3	4
1	Договір	Щоденно впродовж місяця	Економіст з матеріально-технічного забезпечення, договірної роботи – виконавець за договором
2	Наказ про початок робіт		Канцелярія підприємства, діловод(и) підприємства, підрозділів (відділів)
3	Видаткова накладна, товарно-транспортна накладна	Щоденно впродовж місяця, не пізніше 3-го числа місяця, наступного за звітним	Економіст з матеріально-технічного забезпечення, комірник
4	Акт завантаження програмного забезпечення		
5	Акт приймання-передачі устаткування до монтажу		
6	Накладні-вимоги т. ф. № М-11, лімітно-забірні картки т. ф. № М-8, № М-9, № М-28, № М-28а		Комірник; майстер, бригада – виконавці робіт
7	Наряди на відрядну роботу, таблиці обліку робочого часу		Економіст з нормування праці, діловод; майстер, бригада – виконавці робіт
8	Рапорти про роботу будівельної машини, подорожні листи будівельної машини		Майстер, бригада – виконавці робіт
9	Рапорти-наряди про роботу будівельної машини (т. ф. № ЕБМ-4), картки обліку роботи будівельної машини (т. ф. № ЕБМ-5), журнали обліку роботи будівельних машин (т. ф. № ЕБМ-6)		
10	Інша первинна документація		Виконавці робіт
11	Акти здачі-приймання виконаних робіт, за ф. №№ КБ-2в, КБ-3	Щоденно впродовж місяця, не пізніше 5-го числа місяця, наступного за звітним	Економіст з договірної роботи; майстер, бригада – виконавці робіт

1	2	3	4
12	Зведена фактична калькуляція	Щоденно впродовж місяця, не пізніше 6-го числа місяця, наступного за звітним	Бухгалтер
13	Проектна та технічна документація	Щоденно впродовж місяця	Виконавець робіт
14	Розробки технічної документації, описи технологічного процесу		Виконавець робіт з розробки НА
15	Патент, ліцензія, свідоцтво		
16	Акти за т. ф. №№ ОЗ-1, НА-1, ОЗ-2	Щоденно впродовж місяця, не пізніше 6-го числа місяця, наступного за звітним	Інженер з організації та експлуатації об'єктів ОЗ, НА підприємства (підрозділів, відділів)
17	Оборотна-сальдова відомість за рахунком 15 «Капітальні інвестиції»	Не пізніше 13-го числа місяця, наступного за звітним	Бухгалтер
18	Інформація для заповнення форми №1-кб «Звіт про виконання будівельних робіт» (місячна)	Не пізніше 14-го числа місяця, наступного за звітним	
19	Форма №1-кб «Звіт про виконання будівельних робіт» (місячна)	Не пізніше 15-го числа місяця, наступного за звітним [7]	Бухгалтер, відповідальна особа за подання статистичної звітності
20	Інформація для заповнення форми 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» (проміжна)	Не пізніше 20-го числа місяця, наступного за звітним кварталом	Бухгалтер
21	Форма 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» (проміжна)	Не пізніше 25-го числа місяця, наступного за звітним кварталом	Бухгалтер, відповідальна особа за подання фінансової звітності
22	Інформація для заповнення форми №2-інвестиції «Звіт про капітальні інвестиції» (квартальна)	Не пізніше 20-го числа місяця, наступного за звітним кварталом	Бухгалтер
23	Форма №2-інвестиції «Звіт про капітальні інвестиції» (квартальна)	Не пізніше 25-го числа місяця, наступного за звітним кварталом [6]	Бухгалтер, відповідальна особа за подання статистичної звітності
24	Інформація для заповнення звіту до фінансового плану підприємства (квартальна)	Не пізніше 20-го числа місяця, наступного за звітним кварталом	Бухгалтер
25	Звіт до фінансового плану підприємства (квартальна)	За I, II та III квартали – не пізніше 31 травня, 31 серпня та 30 листопада, за IV квартал – не пізніше 31 березня року, що настає за звітним періодом [4]	Бухгалтер, економіст з планування, економіст фінансового відділу
26	Інформація для аналізу освоєння капітальних інвестицій (квартальна)	Не пізніше 20-го числа місяця, наступного за звітним кварталом	Бухгалтер
27	Інформація для аналізу незавершених капітальних інвестицій (квартальна)		

1	2	3	4
28	Інформація для заповнення форми 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» (річна)	Не пізніше останнього числа місяця, наступного за звітним роком	Бухгалтер
29	Форма 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» (річна)	Не пізніше 28 лютого наступного за звітним року [5]	Бухгалтер, відповідальна особа за подання фінансової звітності
30	Інформація для заповнення форми 5 «Примітки до річної фінансової звітності» (річна)	Не пізніше останнього числа місяця, наступного за звітним роком	Бухгалтер
31	Форма 5 «Примітки до річної фінансової звітності» (річна)	Не пізніше 28 лютого наступного за звітним року [5]	Бухгалтер, відповідальна особа за подання фінансової звітності
32	Інформація для заповнення форми № 2-ОЗ ІНВ «Звіт про наявність і рух необоротних активів, амортизацію та капітальні інвестиції» (річна)	Не пізніше останнього числа місяця, наступного за звітним роком	Бухгалтер
33	Форма № 2-ОЗ ІНВ «Звіт про наявність і рух необоротних активів, амортизацію та капітальні інвестиції» (річна)	Не пізніше 28 лютого наступного за звітним року [6]	Бухгалтер, відповідальна особа за подання статистичної звітності
34	Інформація для аналізу освоєння капітальних інвестицій (річна)	Не пізніше останнього числа місяця, наступного за звітним роком	Бухгалтер
35	Інформація для заповнення звіту до фінансового плану підприємства (річна)	Не пізніше останнього числа місяця, наступного за звітним роком	Бухгалтер
36	Звіт до фінансового плану підприємства (річна)	Не пізніше 31 березня року, що настає за звітним періодом [4]	Бухгалтер, економіст з планування, економіст фінансового відділу
37	Інформація для заповнення звіту до інвестиційного плану підприємства (річна)	Не пізніше останнього числа місяця, наступного за звітним роком	Бухгалтер
38	Звіт до інвестиційного плану підприємства (річна)	Не пізніше 31 березня року, що настає за звітним періодом [4]	Бухгалтер, економіст з планування, економіст фінансового відділу

Джерело: розроблено авторами

При складанні статистичної звітності, а саме: форми № 2-ОЗ ІНВ «Звіт про наявність і рух необоротних активів, амортизацію та капітальні інвестиції», – нагальним постає питання зіставності даних з показниками фінансової звітності, складеної за МСФЗ. Взагалі, питання узгодженості даних виникає через відображення у формі № 2-ОЗ ІНВ показників, сформованих з використанням реєстрів бухгалтерського обліку на основі плану рахунків, національних по-

ложень (стандартів) бухгалтерського обліку, затверджених відповідними нормативно-правовими актами Міністерства фінансів України, міжнародних стандартів фінансової звітності. Вимоги щодо цього містяться у офіційному роз'ясненні Держстату щодо форми державного статистичного спостереження № 2-ОЗ ІНВ (річна) «Звіт про наявність і рух необоротних активів, амортизацію та капітальні інвестиції».

Відповідно до роз'яснення, у рядку 1400 «Незавершені капітальні інвестиції» розділу 1 «Наявність і рух необоротних активів, амортизація» зазначаються дані щодо вартості незавершених капітальних інвестицій на початок та кінець року. Тобто та сама інформація, що і в рядку 1005 «Незавершені капітальні інвестиції» форми № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан) за НП(С)БО 1. Але за МСФЗ капітальні інвестиції не підлягають окремому обліку і звітування щодо них відбувається у складі основних засобів, біологічних та нематеріальних активів. Також між національними та міжнародними стандартами обліку наявні відмінності у формуванні первісної вартості (собівартості) майбутніх основних засобів та нематеріальних активів, а тобто капітальних інвестицій. Детальне порівняння національного П(С)БО 7 та МСФЗ 16 щодо порядку обліку та відображення у фінансовій звітності капітальних інвестицій в основні засоби викладене у табл. 2.

Питання формування первісної вартості (собівартості) основних засобів за П(С)БО та МСФЗ має певні особливості в обліку фінансових витрат, витрат на запасні частини, резервне та допоміжне обладнання, витрат на демонтаж, переміщення та відновлення території, на якій розташований основний засіб, та сум сплачених коштів (перерахованих авансів) за майбутні основні засоби.

Начебто однакові вимоги між українською та «міжнародною» методологією ставляться до порядку обліку фінансових витрат: відсотків на кредити і позики. Параграф 9 МСБО 23 «Витрати на позики» визначає, що «витрати на позики, які безпосередньо відносяться до придбання, будівництва або виробництва кваліфікованого активу, включаються до собівартості цього активу. Такі витрати на позики капіталізуються як частина собівартості активу, якщо існує ймовірність того, що вони принесуть суб'єктові господарювання майбутні економічні вигоди і що ці витрати можна достовірно оцінити» [9]. Відповідно до параграфу 5 МСБО 23 кваліфікаційним активом є актив, який обов'язково потребує суттєвого періоду часу для підготовки його до передбачуваного використання або реалізації [9].

Параграфом 14 МСБО 23 визначені умови капіталізації витрат на позики загального характеру, які безпосередньо не відносяться на отримання кваліфікаційного активу. З метою визначення суми витрат за позиками, що підлягають капіталізації, підприємства повинні застосовувати норму капіталізації до витрат на кваліфікаційний актив. «Норма капіталізації повинна бути середньозваженою величиною витрат за позиками стосовно всіх позик суб'єкта господарювання, що непогашені протягом періоду. Однак, суб'єкт господарювання має виключити з цих розрахунків витрати за позиками, здійсненими спеціально з метою отримання кваліфікаційного активу допоки, значною мірою, усі заходи, необхідні для підготовки цього активу до передбачуваного використання або реалізації, не будуть завершені» [9]. При цьому, сума капіталізованих витрат за позиками протягом певного періоду, не повинна перевищувати загальну суму витрат за позиками цього періоду.

В Україні фінансові витрати (витрати на проценти та інші витрати підприємства, пов'язані із запозиченнями) не включаються до первісної вартості основних засобів, за виключенням собівартості кваліфікаційного активу – відповідно до П(С)БО 31 для такого активу існує можливість капіталізувати фінансові витрати.

На відміну від чіткого визначення «кваліфікованого активу» та умов капіталізації витрат на позики за МСФЗ, дефініція «кваліфікаційний актив» за П(С)БО звучить як: «актив, який обов'язково потребує суттєвого часу для його створення» [7], а приклади таких активів, наведені у Додатку 1 до П(С)БО 31, які відносяться до незавершених капітальних інвестицій, містять лише опис будівництва приміщень, будинків, будівель, споруд, виготовлення і монтаж устаткування, розробку (створення) програмного продукту та інших матеріальних активів, які тривають, та не допускають придбання кваліфікаційних активів. У більшості випадках такий виняток залишається лише можливістю для вітчизняних підприємств капіталізувати свої фінансові витрати, який не завжди використовується на практиці.

**Порівняння вимог П(С)БО 7 та МСФЗ 16
щодо відображення в обліку та фінансовій звітності капітальних інвестицій**

Вимоги П(С)БО 7	Норма, пункт	Вимоги МСБО 16	Норма, §
1	2	3	4
Визначення капітальних інвестицій як окремого об'єкту обліку			
Наведено поняття «капітальні інвестиції в необоротні матеріальні активи» з виділенням окремого рахунку для їх обліку	п. 4; <i>Інструкція про застосування Плану рахунків № 291</i>	Не передбачено ведення окремого обліку, сума капітальних інвестицій відображається одразу на рахунках основних засобів	-
Формування первісної вартості (собівартості) майбутнього основного засобу			
<i>Витрати на запасні частини, резервне та допоміжне обладнання</i>			
Не передбачено включення до первісної вартості об'єкта основного засобу, відображаються у запасах	п. 15; П(С)БО 9 «Запаси»	Дозволяється включення витрат у собівартість об'єкта основного засобу, якщо дотримується відповідність визначенню основних засобів	§ 8
<i>Резерв витрат на демонтаж, переміщення та відновлення території, на якій розташований основний засіб</i>			
Передбачено, що первісна вартість об'єкта основного засобу збільшується при створенні забезпечення на обґрунтовану суму зобов'язання щодо таких витрат	п. 8	Сума первісної попередньої оцінки таких витрат є складовою собівартості об'єкта основного засобу	§ 16
<i>Фінансові витрати (витрати на позики, кредити)</i>			
Фінансові витрати не включаються до первісної вартості об'єктів основних засобів, придбаних (створених) повністю або частково за рахунок запозичень, за винятком собівартості кваліфікаційних активів відповідно до П(С)БО 31 «Фінансові витрати»	п. 8; П(С)БО 31 «Фінансові витрати»	Витрати на позики, які безпосередньо відносяться до придбання, будівництва або виробництва кваліфікованого активу, включаються до собівартості цього активу (об'єкта основного засобу)	§ 22; МСБО 23 «Витрати на позики»
<i>Сума сплачених коштів (перерахованих авансів) за майбутні основні засоби</i>			
Не передбачено включення до первісної вартості об'єкта основного засобу, відображаються у складі оборотних активів як дебіторська заборгованість	п. 4 П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість»	Відповідно до визначення, наведеного у МСБО 16, собівартістю майбутнього основного засобу є сума сплачених грошових коштів або їх еквівалентів, тобто сума перерахованих авансів відображається у складі основних засобів	§ 6
Відображення подальших витрат на основні засоби			
<i>Витрати на ремонти та технічне обслуговування</i>			

1	2	3	4
Не передбачена зміна балансової вартості об'єкта основного засобу; відображаються у витратах звітного періоду	п. 15; <i>П(С)БО 16</i> <i>«Витрати»</i>	Не передбачена зміна балансової вартості об'єкта основного засобу; відображаються у прибутках чи збитках звітного періоду	§ 12
<i>Витрати на проведення значних технічних оглядів</i>			
Не передбачена зміна балансової вартості об'єкта основного засобу; відображаються у витратах звітного періоду	п. 15; <i>П(С)БО 16</i> <i>«Витрати»</i>	Визнаються в балансовій вартості об'єкта основного засобу як заміна, якщо задовольняються критерії визнання. Сума попереднього значного технічного огляду підлягає припиненню визнання	§ 14
<i>Витрати на заміну запасних частин</i>			
Не передбачена зміна балансової вартості об'єкта основного засобу; відображаються у витратах звітного періоду	п. 15; <i>П(С)БО 16</i> <i>«Витрати»</i>	Визнаються в балансовій вартості основного засобу в момент понесення витрат за умови задоволення критеріїв визнання. Балансова вартість частин, які замінюють, підлягає припиненню визнання	§ 13
Критерії визнання майбутнього основного засобу активом			
Об'єкт основних засобів визнається активом, якщо існує імовірність того, що підприємство отримає в майбутньому економічні вигоди від його використання та вартість його може бути достовірно визначена	п. 6	Собівартість об'єкта основних засобів слід визнавати активом, якщо і тільки якщо: а) є ймовірність, що майбутні економічні вигоди, пов'язані з об'єктом, надійдуть до суб'єкта господарювання; б) собівартість об'єкта можна достовірно оцінити	§ 7
Відображення капітальних інвестицій у фінансовій звітності			
Формою фінансової звітності № 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан) передбачено окремий рядок 1005 «Незавершені капітальні інвестиції»; формою 5 «Примітки до річної фінансової звітності» - розділ III «Капітальні інвестиції», рядки 280-340	<i>НП(С)БО 1</i> <i>«Загальні вимоги до фінансової звітності»</i>	Через відсутність такого об'єкту обліку, як капітальні інвестиції, їх відображення у фінансовій звітності (звіті про фінансовий стан, примітках) відбувається у складі основних засобів	-

Джерело: розроблено авторами відповідно до П(С)БО 7 та МСФЗ 16

При формуванні первісної вартості (собівартості) основних засобів відповідно до МСФЗ сума створеного резерву витрат на демонтаж, переміщення об'єкта та відновлення території, на якій він розташований, підлягає включенню до собівартості об'єкта основного засобу.

Згідно з П(С)БО 7 «первісна вартість об'єкта основних засобів збільшується з одночасним створенням забезпечення на об'єкт розрахунком суму зобов'язання, яке відповідно до законодавства виникає у підприємств щодо демонтажу, переміщення цього об'єкта та приведення земельної ділянки, на якій він розташований, у стан,

придатний для подальшого використання (зокрема на передбачену законодавством рекультивацію порушених земель)» [8]. Як можна побачити, однакові вимоги щодо цих витрат встановлені як міжнародними, так і національними стандартами. Проте не всі вітчизняні підприємства, які ведуть облік за П(С)БО, використовують норму щодо включення цих витрат у первісну вартість об'єкта основних засобів.

Однією з відмінностей між П(С)БО та МСФЗ є облік запасних частин, резервного та допоміжного обладнання. За МСБО 16 такі активи відображаються у собівартості об'єктів основних засобів, якщо вони відповідають визначенню основних засобів. У контексті національної стандартизації не передбачена зміна вартості об'єкта основних засобів у разі заміни старих деталей новими під час проведення ремонту та відображення таких запасних частин здійснюється у складі запасів [11].

«Незвичному» обліку за МСФЗ підлягають аванси, перераховані за ресурси, які передбачаються використовувати для капітально-інвестиційних цілей. За визначенням, наведеному у МСБО 16, собівартістю є сума сплачених грошових коштів чи їх еквівалентів, що обумовлює відображення перерахованих коштів (авансів) за майбутні основні засоби у складі основних засобів (або незавершеного капітальних інвестицій, як компонента основних засобів), оскільки такі активи набувають статусу необоротних активів. Відповідно до П(С)БО вони є оборотними та відображаються у складі дебіторської заборгованості за виданими авансами (рядок 1130 Балансу (Звіту про фінансовий стан)). Але не всі підприємства, які ведуть облік за МСФЗ, класифікують дебіторську заборгованість за капітальними інвестиціями як необоротний актив.

Для правильного та своєчасного обліку собівартості як основних засобів, так і нематеріальних та біологічних активів, за вимогами МСФЗ, вітчизняним підприємствам в Наказі «Про облікову політику» необхідно визначити конкретні вимоги щодо критеріїв визнання їх активами і складових собівартості. А з метою узгодженості даних форми статистичного спостереження № 2-ОЗ ІНВ та фінансової звітності підприємства, скла-

деної за вимогами МСФЗ, можна виділити суму капітальних інвестицій у примітках до фінансової звітності як окремий компонент, що дозволить здійснити порівняння показників як внутрішнім, так і зовнішнім користувачам. Так, наприклад, у консолідованій фінансовій звітності АТ «Українська залізниця» за 2019 рік, складеною за МСФЗ, сума капітальних інвестицій відображена у складі основних засобів як окремий компонент – «Незавершене будівництво та не встановлене обладнання». У примітках до фінансової звітності АТ «Українська залізниця» розкрито інформацію про надходження, переміщення та вибуття компонента «Незавершене будівництво та не встановлене обладнання», суму передплат (авансів) за майбутні основні засоби та суму капіталізованих витрат на позики (відсотки), що відносяться до придбання (створення) кваліфікованих активів. При цьому, компанія довідково публікує фінансову звітність за формами, визначеними НП(С)БО 1, складену у відповідності до МСФЗ, з відображенням суми капітальних інвестицій в окремому рядку, що дозволяє повністю зіставити зазначену інформацію з показниками форми № 2-ОЗ ІНВ.

Наступною проблемою, з якою можуть зіткнутися вітчизняні бухгалтери, є облік безоплатно отриманих капітальних інвестицій. В жодному національному стандарті або методичних рекомендаціях з обліку не визначений порядок обліку безкоштовно отриманих капітальних інвестицій, що призводить до застосування до цих операцій методичних засад з обліку основних засобів. В той же час у міжнародних стандартах фінансової звітності не міститься навіть вимог щодо обліку безоплатно отриманих основних засобів, окрім випадків отримання цих активів за державним грантом. Це вимагає від бухгалтерів використання професійного судження та затвердженого на основі нього порядку обліку безоплатного отримання активів у Наказі «Про облікову політику».

Перш ніж відобразити в обліку безоплатно отриманий об'єкт капітальних інвестицій, його потрібно оцінити за первісною вартістю. За аналогією з основними засобами (п. 10 П(С)БО 7) первісною вартістю безоплатно отриманих капітальних інвести-

цій є їх справедлива вартість на дату отримання з урахуванням супутніх витрат. Відповідно до П(С)БО 7 справедливою вартістю є сума, за якою можна продати актив або оплатити зобов'язання за звичайних умов на певну дату [8]. Визначити справедливу вартість можливо за допомогою первинних документів (видаткові накладні, акти приймання-передачі тощо) та/або договору, на підставі якого відбувається операція з безоплатного отримання (передачі) капітальних інвестицій. Якщо в цих документах інформація щодо вартості активів відсутня, визначити її можливо буде на основі відповідного експертного звіту незалежного оцінювача.

Відповідно до методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів № 561, на суму справедливої вартості безоплатно отриманих об'єктів основних засобів збільшується сальдо додаткового капіталу [12]. За аналогією, збільшення додаткового капіталу за кредитом рахунку 424 «Безоплатно одержані необоротні активи» відбудеться і при безоплатному одержанні капітальних інвестицій.

Проблема обліку за МСФЗ активів, отриманих безоплатно (зокрема, капітальних інвестицій), була розглянута Федерацією професійних бухгалтерів та аудиторів України (далі - ФПБАУ) у роз'ясненні від 16.08.2019 р. № 5.

В ньому висловлена позиція ФПБАУ, за якою «безоплатно отримані активи слід визнавати в обліку отримувача за справедливою вартістю з одночасним визнанням доходу в періоді отримання таких активів» [13]. Також висловлюється альтернативний підхід щодо обліку безоплатного отримання необоротних активів, за яким одночасно при визнанні активів відображається збільшення капіталу, а подальше його списання на доходи відбувається пропорційно нарахованій амортизації та при вибутті активів.

У роз'ясненні позиція ФПБАУ має обґрунтування. У відповідності до параграфу 10 МСБО 8, за відсутності МСФЗ, який конкретно застосовується до операції, іншої події або умови, управлінський персонал має застосовувати судження під час розробки та застосування облікової політики [6]. Згідно з параграфом 12 МСБО 8, під час

формування судження, згадуваного в параграфі 10, управлінський персонал має враховувати найостанніші положення інших органів, що розробляють та затверджують стандарти, які застосовують подібну концептуальну основу для розробки стандартів, іншу професійну літературу з обліку та прийняті галузеві практики [9]. Так, параграфом 23 МСБОДС 17 «Основні засоби» встановлено, що: «якщо актив був придбаний безоплатно або за номінальною вартістю, його собівартість визначається як справедлива вартість такого активу на дату його придбання» [13]. Таким чином, оцінка отриманих безоплатно капітальних інвестицій, за альтернативним підходом, повинна здійснюватися за справедливою вартістю. Одночасне визнання доходу при визнанні безоплатно отриманих активів за позицією ФПБАУ також підлягає поясненню. Ось які міркування з цього приводу наводяться у роз'ясненні: «Відповідно до параграфу 7 МСБО 1, загальний сукупний дохід – це зміна у власному капіталі протягом періоду внаслідок операцій та інших подій, окрім тих змін, що виникли внаслідок операцій із власниками, які діють згідно з їх повноваженнями власників. Загальний сукупний дохід включає всі компоненти «прибутку або збитку» та «іншого сукупного доходу». Інший сукупний дохід містить статті доходів або витрат (включаючи коригування перекласифікації), які не визнані у прибутку або збитку, як вимагають або дозволяють інші МСФЗ. Вартість безоплатно отриманих активів збільшує вартість активів отримувача, та не збільшує його зобов'язань. Таким чином, за операцією безоплатного отримання активів збільшується власний капітал отримувача. Отже, вказана операція приводить до збільшення загального сукупного доходу отримувача. При цьому жоден МСФЗ не дозволяє і не вимагає визнавати наслідки цієї операції в складі іншого сукупного доходу. Таким чином, вартість отриманих активів збільшить загальний сукупний дохід за компонентами «прибутку або збитку», тобто в складі доходу того звітного періоду, в якому відбулося безоплатне отримання» [13].

Попри це, наприкінці роз'яснення зазначено, що «ФПБАУ не приймає та не несе жодної відповідальності за будь-які втрати

чи збитки, що можуть виникнути в результаті дій або бездіяльності будь-якої особи в результаті використання матеріалів цієї публікації», що зумовлює необхідність закріплення цих (чи інших) рекомендацій з обліку безоплатно отриманих капітальних інвестицій за МСФЗ Мінфіном України, як центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері бухгалтерського обліку та аудиту [14,15].

Висновки. Встановлено, що сутність капітальних інвестицій розкрита лише у контексті необоротних активів, в які здійснюються капіталовкладення. В результаті спостерігається ускладнення і без того важкої ділянки обліку через відсутність національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку, методичних рекомендацій, у яких би окремо розглядалися підходи до обліку капітальних інвестицій, та офіційних роз'яснень з питань обліку капітальних інвестицій за МСФЗ з боку Мінфіну.

Виявлено, що відображення у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності капітальних інвестицій за національними стандартами відрізняються від вимог, викладених у МСФЗ, у частині формування первісної вартості, їх визнання окремим об'єктом обліку і, відповідно, різноманітним відображенням у фінансовій звітності (окремим – за П(С)БО, спільним з необоротними активами – за МСФЗ). Це призвело до виникнення проблеми зіставності даних фінансової звітності, складеної за МСФЗ, та однієї з форм статистичної звітності – № 2-ОЗ ІНВ, що вирішується шляхом виокремлення суми капітальних інвестицій в окремий компонент статті основних засобів та його детального розкриття у примітках до фінансової звітності. Розглянуто проблему обліку безоплатно отриманих капітальних інвестицій, яка, будучи не висвітленою у нормативно-правових актах, може бути вирішена шляхом застосування аналогії з методикою обліку безоплатного отримання основних засобів при веденні обліку за П(С)БО. У випадку застосування МСФЗ розглянуті альтернативні підходи до обліку цих операцій, що подаються у роз'ясненні від 16.08.2019 р. № 5 Федерацією професійних бухгалтерів та аудиторів України [12,13].

Таким чином, питання удосконалення обліку капітальних інвестицій як за національними, так і за міжнародними стандартами залежить від формування методичних засад обліку цих активів державою та деталізації їх на локальному рівні – в обліковій політиці підприємства.

Література

1. Озеран А. В. Гармонізація вимог П(С)БО України із МСФЗ щодо обліку основних засобів / А. В. Озеран, Р. С. Коршикова // Незалежний аудитор. – 2016. – № 15. – С. 54–61.
2. Гортошенко Є. С. Організація та особливості документального оформлення первинного обліку капітальних інвестицій в придбання, виготовлення та оновлення (модернізацію) основних засобів сільськогосподарських підприємств / Є. С. Гортошенко, А. В. Бурковська // Young Scientist. – 2016. – № 12 (40). – С. 701–705.
3. Дерій В. А. Облік і аналіз капітальних інвестицій для забезпечення розвитку процесу виробництва / В. А. Дерій, Т. Г. Камінська // Проблеми економіки. – 2015. – № 3. – С. 258–266.
4. Порядок складання, затвердження та контролю виконання фінансового плану суб'єкта господарювання державного сектору економіки від 02.03.2015 № 205. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0300-15#Text> (дата звернення: 10.11.2020).
5. Порядок подання фінансової звітності від 28 лютого 2000 р. № 419. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2020).
6. Про затвердження форм державних статистичних спостережень зі статистики капітальних інвестицій та основних засобів : Наказ Держстату України від 10.06.2019 № 205 // (online): <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0205832-19> (дата звернення: 10.11.2020).
7. Про затвердження форми державного статистичного спостереження № 1-кб (місячна) «Звіт про виконання будівельних робіт засобів»: Наказ Держстату України від 21.06.2019 № 224. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0224832-19/sp:max100> (дата звернення: 10.11.2020).
8. Основні засоби: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 7 від 08.02.2014. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00> (дата звернення: 10.11.2020).
9. Міжнародні стандарти фінансової звітності. Міністерство фінансів України: офіц. веб-сайт. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-finsanovoi-zvitnosti> (дата звернення: 10.11.2020).

10. Фінансові витрати : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 31 від 28.04.2006. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-06#Text> (дата звернення: 10.11.2020).

11. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій від 30.11.1999 р. № 291. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (дата звернення: 10.11.2020).

12. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів: Наказ Міністерства фінансів України 30.09.2003 № 561. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0561201-03#Text> (дата звернення: 10.11.2020).

13. Щодо обліку активів, отриманих безоплатно : Роз'яснення ФПБАУ від 16.08.2019 р. № 5. Федерація професійних бухгалтерів та аудиторів України: офіц. веб-сайт. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://lexinform.com.ua/wp-content/uploads/2019/09/rozjasnennja-5.pdf> (дата звернення: 10.11.2020).

14. Положення про Міністерство фінансів України : Постанова КМУ від 20 серпня 2014 р. № 375. Верховна Рада України: офіц. веб-сайт. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2020).

15. Шишкова Н. Л. Аналітичні інструменти забезпечення безпеки та якості облікової інформації / Н. Л. Шишкова // Бізнес Інформ. – 2018. – № 5. – С. 273–280. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_5_42

References

1. Ozeran, A.V., & Korshykova, R.S. (2016). Harmonizatsiia vymoh P(S)BO Ukrayini iz MSFZ shchodo obliku osnovnykh zasobiv. *Nezalezhnyy auditor*, (15), 54-61.

2. Gortovenko, E.S., & Burkovskaya, A.V. (2016). Organizatsiia ta osoblyvosti dokumentalnoho oformlennia pervynnoho obliku kapitalnykh investytsiy v prydbannia, vyhotovlennia ta onovlennia (modernizatsiui) osnovnykh zasobiv silskohospodarskykh pidpryyemstv. *Young Scientist*, (12), 701-705.

3. Deriy, V.A., & Kaminska, T.H. (2015). Oblik i analiz kapitalnykh investytsiy dlya zabezpechennia rozvytku protsesu vyrobnytstva. *Problemy ekonomiky*, (3), 258-266.

4. Poriadok skladannia, zatverdzhennia ta kontroliu vykonannia finansovoho planu subiekta hospodariuvannia derzhavnoho sektoru ekonomiky (02.03.2015). Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0300-15#Text>.

5. Poriadok podannia finansovoyi zvitnosti (28.02.2000). Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF#Text>.

6. Pro zatverdzhennia form derzhavnykh statystychnykh sposterezhen zi statystyky kapitalnykh investytsiy ta osnovnykh zasobiv (10.06.2019). Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0205832-19>.

7. Pro zatverdzhennia formy derzhavnoho statystychnoho sposterezhennia 1-kb (misiachna) «Zvit pro vykonannia budivelnnykh robit zasobiv» (21.10.2019). Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0224832-19/sp:max100>.

8. Polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku: osnovni zasoby (02.08.2014). Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.

9. Mizhnarodni standarty finansovoyi zvitnosti (2020). Ministerstvo Finansiv Ukrainy. mof.gov.ua. Retrieved from <https://www.mof.gov.ua/uk/mizhnarodni-standarti-finansovoi-zvitnosti>.

10. Polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku: Finansovi vytraty (28.04.2006). Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-06#Text>.

11. Instruktisiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhgalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsiy pidpryyemstv i orhanizatsiy (30.11.1999). Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>.

12. Ministerstvo finansiv Ukrainy: Metodichni rekomendatsii z bukhgalterskoho obliku osnovnykh zasobiv (30.09.2003). Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0561201-03#Text>.

13. Roziasnennia Federatsiyi profesiynykh bukhgalteriv i audytoriv Ukrainy: shchodo obliku aktyviv, otrymanykh bezoplatno (16.08.2019). Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://lexinform.com.ua/wp-content/uploads/2019/09/rozjasnennja-5.pdf>.

14. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy: Polozhennia pro Ministerstvo finansiv Ukrainy (20.08.2014). Verkhovna Rada Ukrainy. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>.

15. Shyshkova, N. (2018). Analitichni instrumenty zabezpechennia bezpeky ta yakosti oblikovoyi informatsiyi. *Biznes Inform*, (5), 273-280. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_5_42.

ГАРМОНИЗАЦИЯ УЧЕТА КАПИТАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ ПРЕДПРИЯТИЯ

*Н. Л. Шишкова, к. э. н., доцент, А. Шевченко, студентка,
НТУ «Днепровская политехника»*

Методология исследования. В процессе рассмотрения системы бухгалтерского учета капитальных инвестиций отечественных предприятий использованы методы анализа и синтеза, метод наблюдения, приемы индукции и дедукции, методы сравнения и аналогии, графический, логический и табличный методы. Методологической основой исследования были методы анализа, синтеза и наблюдения, которые дали возможность актуализировать основные проблемы бухгалтерского учета капитальных инвестиций настоящего времени. Приемы дедукции и индукции были использованы для определения капитальных инвестиций в системе бухгалтерского учета. Для построения графика документооборота и учета факторов (событий), которые влияют на процесс капитального инвестирования, использован графический метод. Для определения особенностей учета капитальных инвестиций по МСФО применен метод сравнения. Метод обобщения был использован при систематизации результатов сравнения национальных П(С)БУ и МСФО. При исследовании учета безвозмездного получения капитальных инвестиций был применен метод аналогии.

Результаты. Выявлены различия в регламентации учета капитальных вложений между национальными и международными стандартами бухгалтерского учета. Сформирован детализированный график документооборота при осуществлении капитальных инвестиций предприятиями Украины. Представлена схема процесса капиталовложений в разрезе операций приобретения активов, создания их собственными силами и проведения строительных работ хозяйственным и подрядным способами. Предложено решение проблемы согласованности данных статистической формы отчетности № 2-ОЗ ИНО финансовой отчетности, составленной по МСФО. Предложен порядок учета безвозмездного получения капитальных инвестиций при ведении учета по П(С)БУ и рассмотрены альтернативные подходы к учету таких операций по МСФО.

Новизна. В ходе мониторинга процесса учета капитальных инвестиций на практике выявлены проблемные вопросы, возникшие из-за отсутствия комплексного методического обеспечения как со стороны П(С)БУ, так и со стороны МСФО, и предложены пути их решения.

Практическая значимость. Рассмотрены и систематизированы пути устранения имеющихся недостатков учетного процесса капиталовложений, которые могут служить основой для разработки методических рекомендаций по учету капитальных инвестиций.

Ключевые слова: процесс капитального инвестирования, бухгалтерский учет, международные стандарты финансовой отчетности, статистическая отчетность, национальные положения (стандарты) бухгалтерского учета, бесплатное получение, финансовая отчетность, капитальные инвестиции, график документооборота, справедливая стоимость.

HARMONIZATION OF THE ACCOUNTING OF CAPITAL INVESTMENTS OF AN ENTERPRISE

*N. L. Shyshkova, Ph. D (Econ.), Associate Professor, O. Shevchenko, student,
Dnipro University of Technology*

Methods. In the process of considering the accounting system of capital investments of domestic enterprises there were used methods of analysis and synthesis, the method of observation, methods of induction and deduction, methods of comparison and analogy, graphical, logical, and tabular methods. The methodological and logical basis of the study were the methods of analysis, synthesis, and observation, which provided an opportunity to update the main problems of accounting the capital investments today. Deduction and induction techniques were used to determine the place of capital investment in the accounting system. A graphical method was used to build a document flow chart and take into account the factors that affect the capital investment process. The

method of comparison has been applied to determine the specifics of accounting the capital investments in accordance with IFRS. The generalization method was used in systematizing the results of comparing national standards and IFRS. The method of analogy was used in the study of accounting free capital investment.

Results. Differences in the regulation of capital investment accounting between national and international accounting standards have been identified. A detailed schedule of document circulation in the implementation of capital investments by enterprises of Ukraine has been formed. The scheme of the investment process in terms of operations of acquisition of assets, their creation by own forces, and carrying out construction work by economic and contractual ways is presented. The solution to the problem of consistency of the data of the statistical reporting form with the financial reporting prepared according to IFRS is offered. The procedure for accounting the free receipt of capital investments in accounting according to national standards is proposed, and alternative approaches to the accounting of such transactions under IFRS are considered.

Novelty. During the monitoring of the capital investment accounting process, in practice, problematic issues that arose due to the lack of comprehensive methodological support from both the national standards and IFRS were identified, and ways to address them were proposed.

Practical value. The considered and systematized ways to eliminate the existing shortcomings of the accounting process of capital investments can serve as a basis for the development of methodological recommendations for the accounting of capital investments.

Keywords: capital investment process, accounting, international financial reporting standards, statistical reporting, national accounting regulations (standards), gratuitous receipt, financial reporting, capital investments, document flow schedule, fair value.

Надійшла до редакції 26.08.20 р.

ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF PASSENGER TRANSPORT AS A FACTOR OF INCREASING RAILWAY COMPETITIVENESS

O. M. Pshinko, Dr. Sc. (Tech.), Professor, Rector, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, pshinko@r.dit.edu.ua, orcid.org/0000-0002-1598-2970, T. Yu. Charkina, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Associate Professor, Dnipro National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan, charkina@i.ua, orcid.org/0000-0001-6202-0910

O. V. Orlovskaya, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Associate Professor, Dnipro National University of Railway Transport named after academician V. Lazaryan, entony1972@ukr.net, orcid.org/0000-0002-7225-0717,

A. O. Carra, Manager-head of the Department of Support of Inspections, Audits of Financial and Economic activities of JSC «Ukrzaliznytsya», aa5533nn@ukr.net

Methods. To conduct research, the following methods were used: competition, SWOT analysis, mathematical analysis, marketing models, the PEST analysis method, the decision-making method, the Kaizen approach to achieve a high degree of quality of a product or service, as well as systems approach.

Results. The article proves the expediency of applying anti-crisis management of passenger transportation as a factor of increasing the competitiveness of the railway. The analysis of the development of the transport services market has shown that rail transport is gradually losing its passengers, in favor of air and road transport. The management of «Ukrzaliznytsia» has recently made many steps to improve the competitiveness of railway passenger transportation in the domestic market of transport services, but these measures are not sufficient today to restore the lost positions that the railway had before.

In order to increase the level of competitiveness of railway passenger transportation, as well as to develop a larger segment in the transport services market, the following tasks are identified: to conduct research and analysis of factors affecting the current situation in the service market, to analyze the advantages of existing potential competitors in the transport services market, to analyze the experience of passenger transportation in the European Union, to develop measures that can be proposed to «Ukrzaliznytsia» to improve the efficiency of passenger services and generate additional profit.

Novelty. Areas of crisis management to improve the efficiency of passenger transport are proposed, namely: the development of railway tourism, the introduction of a system of discounts «bonus ticket», the creation of a railway hub, implementation of Kaizen approach to achieve a high level of quality services, the organization of multimodal passenger transport by «travel card».

Practical value. The implementation of the proposed measures and strategies will allow «Ukrzaliznytsia» to identify promising mechanisms for managing the passenger complex in the context of an escalating crisis. All these measures will help «Ukrzaliznytsia» to get out of the crisis and get additional profit for the passenger industry.

Keywords: crisis, anti-crisis management, passenger transportation, anti-crisis management strategies, transport service, railway transport.

Statement of problem. Analysis of the development of the transport services market over the past twenty years has shown that railway transportation is gradually losing its passengers, in favor of air and road transport. In order to attract as many potential consumers as possible, the management of «Ukrzaliznytsia» has recently taken many steps to increase the competitiveness of railway passenger transport in the domestic market of transport services: introduction of hot meals (pilot project), gradual renewal of rolling stock by introduction of new generation wagons of Kriukovsky wagon construction plant, of introduction of day trains, expansion of the range of additional services in passenger railway stations and trains.

However, these measures are not enough today to restore the lost positions that the railway had before. It is impossible to solve this issue optimally without introduction of new management strategies and innovative measures.

Aim of the paper. In order to increase the competitiveness of railway passenger transportation services, as well as to cover a larger segment of the transport services market, a necessary step is to study and analyze the factors influencing the current situation in the services market, and analyze the advantages of existing potential competitors in national and European markets of passenger transportation in order to develop measures that can be offered to «Ukrzaliznytsia» to increase the efficiency of passenger management and generate additional income.

Materials and methods. In today's conditions, Ukraine is facing a very serious problem – the depletion of the country's budget due to an outbreak of the coronavirus pandemic, which led to the announcement of long-term quarantine. The work of many enterprises stopped and a large number of small and medium-sized businesses were ruined, which led to a significant reduction in tax revenues to local and state budgets. The introduction of new technologies and other innovations slowed down significantly.

However, the biggest danger for railway transport is the fact of a sharp reduction in the number of consumers due to the introduction of quarantine: a significant number of passengers stay at home, refusing to travel. Thus, the state

is forced to compensate the industry losses in greater amounts. Therefore, there are all the prerequisites for the emergence of an acute crisis situation not only in the industry itself, but also a crisis of self-government.

Economic crisis, from the Greek word – Krisis (turning point) is a violation of the balance between supply and demand for goods and services, which causes a depressive process in the economic situation of a particular country, regional or global economy. The crisis leads to a sharp deterioration in the economic situation of the country, which is manifested in a significant decline in production, disruption of industrial ties, bankruptcy of enterprises, rising of unemployment. The manifestation of the crisis leads to a violation of the macroeconomic balance, causing very dangerous consequences for the country: inflation and unemployment. As a result, the living standards and welfare of the population are declining. Different sectors of economy respond to the crisis differently.

The economic crisis is a slowdown in economic growth (especially the main indicator – GDP) to zero percent or the emergence of negative values in the dynamics of GDP in the period of 2–3 quarters. The economic crisis manifests itself as an organic disorder of economic life, the result of which is the loss of income and national values, people spend their savings, which can lead to the poorness of people due to the loss of possibility to earn incomes as a result of their work. The state of the so-called economic death of a significant number of entrepreneurs, which was clearly observed in the period of 1929–1998, is also dangerous [1].

As a rule, the part of the population during the economic crisis suffers from the depression, decreased motivation and desire to act in general, there may be psychosis, nervous breakdowns, which can lead to negative consequences. Limited funds do not allow the population to provide themselves and their families with everything they need: poor nutrition, exacerbation of chronic diseases, alcohol abuse lead to a general deterioration of the working capacity of the population.

Nevertheless, the crisis is also a positive, necessary phenomenon that plays a cleansing and regulatory role in the country's economy and business: only strong companies remain in

the commodity market, which already have ready plans to get out of this situation with as little loss as possible for their companies. In the market of transport services there is a redistribution of spheres of influence of segments of the transport market on potential consumers, change in moods of transport clients and a possibility to choose a vehicle for the population. The crisis, as a social phenomenon, can change the lives of the population, opening new opportunities for self-development and using new perspectives in their lives: mastering new professions, rethinking their lives, highlighting new perspectives and moments that came to the fore. This stage will allow the majority of the population to get out of the crisis with different approaches of adapting to new conditions. 3–5 years ago we did not even think that the economic situation of «Ukrzaliznytsia» could become even worse than it has been for the last 10 years. However, recent events have shown that the global crisis cannot be beyond the national economy and requires a review of planning and organization of each enterprise.

During the quarantine, in order to reduce the possibility of the virus spreading, passenger traffic, including railway, was completely suspended. [2] The losses that will be inflicted on the world economy, the national economy and «Ukrzaliznytsia» itself will be enormous, which will lead to a long period of stagnation.

China, where the pandemic began, can be an example of overcoming the crisis and returning to normal life. China, having lost about 3 000 people in 4 months, according to official data, was able to adjust its economy and launch almost all production facilities. In addition, China is helping other countries to overcome the pandemic: sending medical equipment, appliances, masks, working on the invention of vaccines, etc.

The economic crisis can completely change not only human behavior, but also change its priorities, encourage to develop strategies that help companies get to out of this situation as soon as possible. A special role in this process belongs to the management of «Ukrzaliznytsia», which will determine new strategic directions of its development. This is another opportunity to transform the railway work in accordance with the modern requirements, which makes it possible to create a

competitive post-industrial development model that combines technological innovative production and allows the introduction of a mechanism to improve the quality of services.

The cardinal changes caused by the pandemic prove the existence of a forced stage of the transition period of adaptation of the national economy to the new conditions of existence, and these processes are always accompanied by breaking the old and construction a new regulatory mechanism. The depth and nature of changing processes and their consequences will depend on the country's readiness for change, thoughtfulness and financial stability of the economy. If a country has problems with monetary or fiscal policy, then the crisis may be deeper, protracted and debilitating for the country. The weaker the country is, the more acute the crisis will be. Conversely, the stronger the country is, the sooner the economy will "recover" and the work on new development programs and analyze of the crisis phenomena and their main reasons will start.

Situation

This crisis against the backdrop of a pandemic caused an imbalance in the market of passenger transport services: reduced mobility of the population, changed the location of forces in the market of services, changed approaches to analysis and evaluation of services through the emergence of new requirements for transport. Presently, in terms of exit from quarantine, the main criterion for the success of transport services is its high level of competitiveness in relation to other modes of transport. Thus, having analyzed the situation, the industry leadership was faced with the need to answer the important economic questions:

- whether to continue providing transport services to passengers within the list that was before the quarantine and develop a way to implement it;
- whether to carry out modernization in order to transform the services into a product of market novelty;
- whether to introduce the latest ideas for improvement the quality of rendering services. In order to find new ideas for improving the quality of transport services by analyzing methods to increase the competitiveness of the service, it may be very timely to decide not to introduce new technologies for outdated mech-

anisms of long-known services, but to modify a service itself, according to the latest technologies. This should lead to positive results.

The application of marketing models can greatly simplify the process of thinking about new forms of passenger railway transportation services. For example, analyzing a popular Marketing-mix model (marketing mix model),

which is inherently simple and versatile in their use. It is a set of marketing tools that an industry can use to act on a target market.

The classic marketing complex consists of four elements (4P) (Fig. 1). Today, in the process of its use, it has become more complicated and expanded into a 12P marketing complex.

Fig. 1. Marketing model «4P» [3]

It is believed that the Marketing-Mix model includes the entire set of necessary service parameters that can be controlled and developed at the request of the target market. The main purpose of this approach to the study of transport services is to develop a strategy that will increase its value, as well as to maximize the long-term profits of the industry in the services market.

The main idea of using marketing tools is to act on the target market of passenger services, which in its structure includes a mutual and complementary approach. One approach should be characterized by a careful study of all market elements: demand, needs, wishes of potential customers and the orientation of transport companies to these wishes. The second approach should play an active role in influencing the service implementation market for, forming the demand for passenger service in the railway industry, using active and aggressive advertising companies to convey information to the consumer. [4].

The main thing in the application of marketing is a mutual and complementary approach to the study of consumers' taste trends of consumers in the transport service market. This is

manifested in a careful study of the transport market [5].

Thus, there is a question of mastering a larger segment of the transport market by the railway industry. To achieve the goals it is necessary to determine the potential of the industry, its capacity and ability to achieve the objectives. For this purpose, a necessary step is to analyze the passenger sector of the railway industry.

Summarizing the analysis results, it is possible to conclude that the problems of the industry require the following measures:

- ensuring the development of multi-modal passenger traffic and the introduction of a «single transport ticket» [10, 11];
- creating conditions for connecting regional centers with a network of speed (from 160 to 200 kilometers per an hour until 2025) and high-speed (from 250 to 400 kilometers per an hour – until 2030) railways, in particular on the basis of the state and private partnership [10];
- creation of a railway HUB [16];
- introduction of an expanded additional range of transport services;
- introduction of new directions to meet

the needs of passenger transportations and ensure the development of tourist routes;

- reforming of Ukrainian Railways basing on the European experience, accounting for the national particularities of the country;

- Attracting potential customers through a system of flexible discounts and «bonus ticket», which will attract more passengers [11];

- the emergence of new directions;

- optimization of passenger trains, by increasing the number of day trains;

- intensifying marketing elements in the work of the passenger industry in the field of studying competitors in industry, their strengths and, most importantly, weaknesses, and, depending on result, to develop plans to «conquer» an additional segment of the passenger services market;

- developing a system of motivational mechanism for employees of the industry.

This analysis shows that on the background of slow development of the passenger sector, its capabilities allow to anticipate and minimize possible threats. In turn, provided thoughtful and appropriate use of the industry strengths, it becomes possible to strengthen the weaknesses of the industry. The benefits of

passenger transport are not strong enough to withstand all the environmental troubles, but they exist and new development strategies need to be built on them. For example, for «Ukrzaliznytsia», this direction is the introduction of sufficient quantity of new generation wagons, transferring stations to concession, the development of multimodal passenger transport and the introduction of a «single transport ticket», which will meet the needs of passenger transport and tourist routes, construction of high-speed European railway Odessa-Kyiv-Lviv.

Application of consumer management (consumer experience) will be a string argument in favor of the railway passenger transport [12].

Since the scope of railway transport is a set of external and internal factors influencing the object, there is a need to analyze the environment of passenger transport. For this purpose, the method of PEST – analysis is used, which allows to investigate the political, legal, economic and socio-cultural, technological factors that affect the work of passenger transport in the railway industry (Table 2).

Table 2

PEST - analysis of environmental factors that affect the work of the passenger sector of railway transport

Political and legal factors	Economic factors
State transport policy State fiscal policy State budget policy Transport legislation Anti-trust law Environment protection legislation Legislation of Ukraine in the field of passenger transportation	Inflation rate Prices for fuels and lubricants GDP volume Average income per capita Unemployment rate
Sociocultural factors	Technological factors
Demographic fluctuations Development of society value system (environmental, spiritual, etc.) Changes in the lifestyle of the population, the level of education of the population. Changes in service requirements and comfort of passenger services	The latest technologies of production passenger wagons New technologies of production locomotives and electrical transport Changes in communication technologies using the Internet, GPS / GLONASS satellite systems, etc.) The level of state and sectoral funding of scientific and technical research and inventions in the field of digital technology development.

Source: [7] completed by the authors

Based on the analysis, we can conclude that since the industry operates in society, we can observe a situation where the transport work in today's conditions means almost nothing. It rather is forced to operate in the created conditions, planning its work on the demand of the transport market and the legal field. If SWOT – analysis provides opportunities to use their strengths, eliminate shortcomings, strengthen weaknesses in the work, the PEST – analysis describes the conditions in which transport has to work. However, not everything is so bad. Railway transport in the field of passenger transport has the opportunity to develop priority areas for development of the industry as a further division into potentially competitive and monopoly areas of transport.

Basing on the analysis of the legal field of activity of the industry, there are grounds for the introduction of a mechanism for dividing passenger transportations into private and socially significant.

Conducted studies of the passenger railway transportations in terms of their level of competitiveness indicate that the position of the railway sector in the transport market is positive, but some problems are also found. Analysis of the industry's capabilities in combination with strengths gives an optimistic picture of the further development of the railway. Attracting additional funds for the development of transport routes with a favorable geopolitical position gives Ukraine the opportunity to enter the world transport market as a worthy competitor to European railways in future.

Studies of threatening situations show that the use of industry opportunities is insufficient. The greatest danger is the political instability of the country, which is reflected in the economic development of all components of the national economy. This may have a negative impact on the prospects of integration into the European transport system, as well as on the creation of a single trade area.

We consider it necessary to improve the organizational structure of the railway industry in order to create a department of crisis management. This measure will minimize the negative effects of the crisis after the end of quarantine, to analyze professionally and prudently the development of the passenger service to increase the level of services' competitiveness in

order to intensify passenger railway transportations.

Crisis managers should monitor the dynamics of demand and supply, as well as identify any disruptions in the work of the transportation service, must be the first who respond to any changes of the demand in the market of passenger transport services. However, such departments should be formed not only in the crisis or post-crisis period, but also in the pre-crisis period. At the same time, their work must be constant, even if the economic situation is stable. This strategy should provide the implementation of the so-called model «PRRR» (Prevention, Readiness, Response and Recovery), which includes the following stages of action:

- identification of probable risks and needs,
  - proclamation of a policy that reflects those ways of dealing with similar risks and problems,
  - reflection, analysis and creation of a crisis manager response structure,
  - search for the necessary resources, skills and abilities to work in crisis situations.
- [8]

The result of these actions should be the use of *risk management* as the main driving force that can place emphasis on the allocation of resources in order to solve problems of paramount importance.

For example, now in a pandemic, when railway transport will recover its operation, it is very important to maintain its position, but services must be provided with quality and comply with the safety transport standards. It may be important to change the train composition: trains should contain VIP-class wagons and compartments instead of third-class wagons. This may be a temporary measure, but passengers will be willing to pay more for their safety.

The introduction of a «bonus ticket» will help regular customers to save money for more pleasant trips [11].

Basing on these statements, it is possible to develop a specific algorithm to prevent crises in the field of passenger transportations:

To carry out a detailed analysis of the services market;

1. To analyze all possible approaches to the implementation of the principles of crisis

management in the work of the industry in problem sectors;

2. To find weaknesses in the existing organizational management with the help of SWOT- analysis;

3. On the basis of the conducted analysis to define basic and improved management strategies;

4. To choose a single strategy by the Method of Selection and develop a plan for overcoming the crisis. [8]

In addition to the proposed mechanism of action in crisis situations, it would be appropriate to intensify the work of the tourism sector, in which the railway transport would play a role of transportation leader. [9] Attracting tourists to Ukraine would allow the passenger sector to make a profit in the organization of tourist transportation on wide and narrow tracks, as well as to involve the entire infrastructure of the transport industry in this process to provide hotel and restaurant services to passengers.

In order to solve the problem of improving the quality of transport services, it is important to study the opinions and attitudes of potential passengers, which are based on decisions about options for improving existing services in the railway industry. Presently, the study of the transport services market focuses on the dynamic analysis of passenger behavior using social networks such as Twitter, Facebook, etc.) [12]. These studies are conducted to intensify the combined transport of rail with road and air. Social researches will identify non-profit routes and find ways to increase revenue in these areas. This approach will allow the identification of data related to the topic under study, as well as to assess the tastes of passengers. This approach makes it possible to analyze carefully the slightest changes in sentiment, which are expressed in the dynamics of demand, as well as to respond to them immediately.

Certainly, an important step for the railway in the struggle for the returning of a prestige and a share in the market of transport services is the strategy of introduction a high-speed traffic on the railways of Ukraine. According to the National Transport Strategy until 2030 [10], it is planned to build new and to combine already laid track rails and to launch rolling stock on individual sections with a speed of 200-400

km/h.

Today, this prospect causes as minimum surprise of an average Ukrainian and as maximum strange emotions, but the leadership of the industry has a decisive opinion. For example, the first steps towards the introduction of high speeds can be considered the conclusion of an agreement between Ukraine and the Italian company Italferr on the preparation of technical documentation for high-speed railway traffic along the European track on the route Odessa-Kiev-Lviv. [13]. Due to the mass quarantine caused by the coronavirus epidemic, the consideration and financing of this plan has been temporarily postponed indefinitely. This strategy requires huge financial costs, which Ukraine is not able to bear alone. The prepared documentation will provide an opportunity to attract potential investors to this project, which can be financially supported by such well-known companies as the Japanese Central Japan Railway Company, German and French railways. They already have experience in construction and implementing the high-speed traffic. This project can be paid-off by increasing truck and passenger speeds, which will increase the competitiveness of the railway industry and the level of demand for passenger transport services.

The competitiveness of a transport service can be increased by focusing on consumer psychology. One of the interesting stages of the study of consumer behavior, potential passengers of the railway industry, is a philosophical approach to the analysis of the process of perception by potential passengers of various industry initiatives and their reaction. For this purpose, we suggest to apply the basic ideas of an ancient Japanese philosophy – Kaizen, which is based on understanding the way of a human thinking in the application of management methods and functions to improve customer servicing [14].

This philosophy, which means the process of continuous improvement of all elements of the work process and human relations, was introduced in Japan in the early 50's. The results of Kaizen's work are called the «Japanese miracle» because of the change in the perception of the latest ideas by the Japanese consciousness concerning the approach to industrial and social life.

The Japanese were interested in improv-

ing productivity and creating competitive products for their manufacturing complex to rebuild Japan's economy after World War II. For this purpose, Japanese manufacturers have invited American economist W. Edwards Deming to give lectures on improving the quality of production, who is considered the founder of the modern quality movement. The result of studying the mechanism of product quality improvement became the scientific work of Masaaki Imai «Kaizen: the key to the success of Japanese companies».

The main idea of this philosophy is to pay special attention to people and the production process, while Western companies focus on product and result, and the main goal of the philosophy is to get quality products at the maximum lowest price. To do this, it is important to analyze the constantly changing consumer needs, to conduct a constant monitoring and feedback from consumers. An important point in the approach to Kaizen is the motivation for the desire of employees to improve their products constantly.

The main difference between Japanese philosophy and American approach to corporate company management is the understanding of key concepts, and most important, the difference between the concepts of «boss» and «leader». Japanese leaders, in contrast to Western managers, work for their authority – the leadership through their professional knowledge, experience, personal example, attitude to employees, managerial, but not command skills. The most difficult for the European perception of this philosophy, according to our opinion, is rethinking ways to achieve results. To improve the results, the Japanese focus on the process of thinking about improving production processes that can bring good and productive results. In the West, there is a focus on getting results using any ways and methods at any price [15].

The Japanese work as a team, which is seen as a source of motivation, mental energy, synergy and constant creativity in the approach to work. This attitude to work goes through a number of stages of relationship formation: setting goals, removing obstacles, finding opportunities for continuous improvement, cost control.

However, the main goal of Kaizen is to

achieve the highest degree of goods or services quality, starting from the initial stages of meticulous preparation of production process (selection of raw material suppliers, hiring personnel, product development process at all stages). This approach is dictated by the total saving of raw materials, resources and time. This method allowed the Japanese almost completely to eliminate a defect phenomenon in their work, which led to an increase in product quality, speed of its release on a market, increasing productivity, profitability and competitiveness of the product.

Kaizen's philosophy in the field of production in many global companies is implemented in the following forms:

- total quality management (TQM - Total Quality Management);
- «timely» production system (just-in-time)

Applying Kaizen's philosophy, it is necessary to be ready to reveal shortcomings, such as the need for large amounts of investment; the result is not possible immediately, but in 3–5 years, the fight against human shortcomings (laziness, thirst for quick profit, dishonesty in work).

Concerning the improvement of the quality of passenger railway transportations, it would be appropriate to apply the philosophy of total quality management (TQM) – an approach based on ways to improve the quality of services. The principles on which this approach is based determine the approach to responsibility for people work, for the degree of each employee or all employees' quality, and not to put responsibility for the whole work only on a head of the department. This reduces the pressure on the department head from the company's head. Also a positive point is the search for solutions of chronic problems that are available in the company, rather than operational problems, which arise and recur constantly, becoming chronic [20].

After special measures to improve the quality of services, it is possible to use the model of Leonard Berry to measure the quality degree. This is one of various models that can be used to measure the quality of railway transport services [16]. Research on this topic has shown that more successful are those firms that focus on the customer needs, using all pos-

sible ways to achieve a goal.

The model is based on two approaches: attention to the client and the involvement of highly qualified specialists. The combination of these two factors will allow the industry to identify gaps in work and begin to correct them, for example, providing training for employees who will be able to respond quickly and efficiently to any changes not only in the rolling stock but also in management, respond the situation quickly and effectively. The analysis of consumer's dissatisfaction degree with the transport service, the main of which is non-compliance with the criteria of information quality and flexibility in dealing with emergencies, is not less important.

To study the degree of transport services' quality, it is also possible to use the method of dynamic models, which lies in the use of individual research methods. This method is innovative, able to take into account the expected and acceptable quality.

The use of consumer management principles can be a strong argument in favor of railway passenger transport. Analysis of consumer tastes is an important step in designing industry strategies in the field of passenger transport, but this approach can also be considered in terms of consumer experience. It is the «engine» of awareness and formation of a need for service by potential customer. Consumer experience can be described as the customer's experience with a vehicle he uses, a complex of his impressions of different moods. A consumer shares these emotions with other people through social networks, where a general opinion about the product of the industry is projected. This is what the industry management should pay attention to if it is interested in the effectiveness of its work.

The so-called architecture of experience is created, which embodies a guide to active action, a motivator for travel, a complex of customer beliefs in his own experience, company's brand assessment, analysis of the values professed by the industry in relation to consumers of its services. Thus, the formation of the culture and structure of customer service, where the responsibility lies on the leadership of the transport industry [18] Particular attention is paid to the head, the leader of the industry (division of the industry). Based on European ex-

perience, in order to design successfully a convenient and effective passenger service, special attention is paid to the formation of a leader's special characteristics – empathy, which is characterized as the ability of the leader to empathize and imagine himself in the place of others. This is also one of the important and valuable characteristics of a leader [19] It helps to understand how to communicate with superiors, colleagues and employees, consumers of his products better, allows to design developing strategies and how to master a larger segment of the passenger transportation market.

Applying the above approaches in general complex, the railway has all opportunities to create a modern effective brand of its company, which is able to go beyond the classic marketing, enable the passenger to get a maximal benefit from the trip and to choose his «own» transport. To do this, it is necessary to study the behavior of a potential consumer in the field of psychology of service perception, to study his reaction and attitude to the introduction of innovations in the industry, to study foreign experience of new approaches to service management.

Conclusions. Today, the railway industry is faced with a number of high-profile requirements, which primarily relate to the quality of railway passenger transport services. Competition in the services market is constantly growing, the range of services offered by other transport types is expanding and the methods of achieving international standards that reflect the constantly growing requirements of consumers are changing.

In order to find innovative approaches for the field of railway passenger transport, as well as to ensure the competitiveness of passenger transport, we propose the following:

- creation of transport passenger HUBs;
- to introduce a “single transport ticket” for passenger transportation;
- to reorganize the system of passenger transportations by dividing it into private and socially significant passenger transportations;
- introduction of the «bonus ticket» system and bonus program;
- development and commissioning of a high-speed mainline transport with a possibility to use two-storey passenger wagons;

- involvement the principles of the Japanese philosophy «Kaizen» in planning of work with clients;
- activation of the system of promo codes for passenger traffic;
- obligatory creation of an «anti-crisis management» department in the management structure of the industry with the constant monitoring of the demand for railway transport services;
- introduction of engineering principles in the work of the industry and passenger transport;
- optimization of the movement of passenger trains by increasing the number of day trains;
- intensification of transport and tourist activities, where the railway would play the main role in transportation process;

Література

1. Орловська О. В. Світові економічні кризи: причини виникнення, наслідки та шляхи подолання / О. В. Орловська // Науковий вісник національного лісотехнічного університету України. – 2015. – Вип. 25.2. – С. 197–202.
2. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.10.2020).
3. Концепция Маркетинг – микс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://powerbranding.ru/osnovy-marketinga/4p-5p-7p-model/#sixth> (дата звернення: 11.10.2020).
4. Орловська О. В. Конкурентні переваги залізниці на ринку транспортних послуг України / О. В. Орловська, А. І. Белова // Зб. наук. праць Державного економіко-технологічного університету: Серія «Економіка і управління». – 2013. – Вип. 23-24. – С. 103–109.
5. Лупак Р. Л. Конкурентоспроможність підприємства : навч. пос. / Р. Л. Лупак, Т. Г. Васильців. – Львів : Видавництво ЛКА, 2016. – 484 с.
6. SWOT-анализ. 5 главных правил, которых стоит придерживаться [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://geniusmarketing.me/lab/swot-analiz-5-glavnyx-pravil-kotoryx-stoit-priderzhivatsya> (дата звернення: 15.10.2020).
7. Метод SWOT-анализа в стратегическом управлении [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://geniusmarketing.me/lab/swot-analiz-5-glavnyx-pravil-kotoryx-stoit-priderzhivatsya> (дата звернення: 15.10.2020).
8. Роберт Хіт. Кризовий менеджмент для керівників : пер. с англ. / Роберт Хіт; Під заг. кер. Р. Л. Ткачук, С. М. Рябчук, Н. І. Мішеніна. – Київ :
- Наукова думка, 2002. – 566 с.
9. Марценюк Л. В. Теоретичні та практичні аспекти управління ефективністю залізничного туризму: монографія / Л. В. Марценюк; Дніпропетр. нац. ун-т заліз. трансп. ім. акад. В. Лазаряна. – Дніпропетровськ, 2016. – 242 с.
10. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року [Електронний ресурс]: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 430-р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018> (дата звернення: 17.10.2020).
11. Марценюк Л. В. Зміни у пасажирських перевезеннях за рахунок впровадження іменного квитка / Л. В. Марценюк, Т. Ю. Чаркіна, Р. С. Чалбаєва // Світові тенденції сучасних наукових досліджень: матеріали XXXV Міжн. наук.-практ. інтернет-конф. (28 жовтня 2019 р., м. Вінниця). – Ч.2. – С. 5–7.
12. Ryosuke Yashiroa, Hironori Kato. Success factors in the introduction of an intermodal passenger transportation system connecting high-speed rail with intercity bus services / Case Studies on Transport Policy. – 2019. – Vol. 7. – 708–717 pp.
13. Швидкісні потяги в Україні: жага швидкості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/economics/transport/10607526-shvidkisni-potyagi-v-ukrajini-zhaga-shvidkosti.html> (дата звернення: 18.10.2020).
14. Eva Nedeliaková. Six Sigma and Dynamic Models Application as an Important Quality Management Tool in Railway Companies / Eva Nedeliaková, Vladimira Štefancová, Štefan Kudláč // 10th International Scientific Conference Transbalta 2017: Transportation Science and Technology. Procedia Engineering. – Vol. 187 (2017). – 242–248 pp.
15. Орловська О. В. Формування та становлення системи менеджменту в Україні [Електронний ресурс] / О. В. Орловська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.3. – С. 180–186.
16. Berry, L. L. Relationship marketing / L. L. Berry, G. L. Shostack, G. D. Upah (Eds) // Emerging Perspectives of Service Marketing, American Marketing Association, Chicago, IL, 1983. – pp. 25–38.
17. Bobyl V. Rail passenger Hubs / V. Bobyl, T. Charkina, L. Martsenuik, O. Matusevich, A. Kersys // Transport means 2019. Sustainability: research and solution. Proceeding of the 23rd international scientific conference (October 02-04, 2019. Palanga, Lithuania). –P. 999–1003.
18. Соліс Б. Споживчий досвід: яким він є і яким повинен бути [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.management.com.ua/interview/int474.html (дата звернення: 18.10.2020).
19. Ричардс С. Соціальний експеримент з співпереживання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://video.management.com.ua/2018/10/18/radykal-ny-eksperyment-z-empatii/> (дата звернення: 17.10.2020).
20. Kiran D. R. Total Quality Management/1st Edition. Key Concepts and Case Studies [Electronic

resource]. – Available at: <https://www.elsevier.com/books/total-quality-management/kiran/978-0-12-811035-5> (accessed: 18.10.2020).

References

1. Orlovska, O.V. (2015). Svitovi ekonomichni kryzy: prychny vynyknennia, naslidky ta shliakhy podolannia. Naukovy visnyk natsionalnoho li-sotekhnichnoho universytetu Ukrainy, Issue. 25.2, 197-202.
2. Pro zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.03.2020 r. № 211. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text> (accessed: 10.10.2020).
3. Kontsepsiya Marketinh - miks Retrieved from <http://powerbranding.ru/osnovy-marketinga/4p-5p-7p-model/#sixth> (accessed: 11.10.2020).
4. Orlovska, O.V., & Belova, A.I. (2013). Konkurentni perevahy zaliznytsi na rynku transportnykh posluh Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats Derzhavnoho ekonomiko-tekhnologichnoho universytetu, Ser. «Ekonomika i upravlinnia», Issue 23-24, 103-109.
5. Lupak, R.L., & Vasylytsiv, T.G. (2016). Konkurentospromozhnist pidpriemstva. Lviv: Vydavnytstvo LKA.
6. SWOT-analiz. 5 glavnykh pravil, kotorykh stoit priderzhivatsya. Retrieved from <https://geniusmarketing.me/lab/swot-analiz-5-glavnyx-pravil-kotoryx-stoit-priderzhivatsya> (accessed: 15.10.2020).
7. Metod SWOT-analiza v strategicheskoy upravlenii. Retrieved from <https://geniusmarketing.me/lab/swot-analiz-5-glavnyx-pravil-kotoryx-stoit-priderzhivatsya> (accessed: 15.10.2020).
8. Robert Hit. (2002). Krizoviy menedzhment dlia kerivnikiv. R.L. Tkachuk, S.M. Rjabchuk, N.I. Mishenina (Trans. & Ed.). Kyiv: Naukova dumka.
9. Martsenyuk, L.V. (2016). Zminy u pasazhyrskykh perevezenniakh za rakhunok vprovadzhennia imennoho kvytka. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskyy natsionalnyy universytet zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazariana.
10. Pro skhvalennia Natsionalnoi transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2030 roku. Rozporiadzennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.05.2018 r. № 430-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018> (accessed: 17.10.2020).
11. Martsenyuk, L.V., Charkina T.Yu., & Chalbaieva, R.S. (2019). Zminy u pasazhyrskykh perevezenniakh za rakhunok vprovadzhennia imennoho kvytka. Proceedings from MIIM'19 XXXV Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsiia. (pp. 5-7). Vinnytsia.
12. Ryosuke Yashiroa, Hironori Kato. Success factors in the introduction of an intermodal passenger transportation system connecting high-speed rail with intercity bus services / Case Studies on Transport Policy. – 2019. – Vol. 7. – 708-717 pp. <https://doi.org/10.1016/j.cstp.2019.10.001>
13. Shvydkisni potiahy v Ukraini: zhaha shvydkosti. Retrieved from <https://www.unian.ua/economics/transport/10607526-shvidkisni-potyagi-v-ukrajini-zhaga-shvidkosti.html> (accessed: 18.10.2020).
14. Eva Nedeliaková. Six Sigma and Dynamic Models Application as an Important Quality Management Tool in Railway Companies / Eva Nedeliaková, Vladimira Štefancová, Štefan Kudláč // 10th International Scientific Conference Transbaltica 2017: Transportation Science and Technology. Procedia Engineering. – Vol. 187 (2017). – 242 – 248 pp. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2017.04.371>
15. Orlovska, O.V. (2014). Formuvannia ta stanovlennia systemy menedzhmentu v Ukraini Naukovy visnyk NLTU Ukrainy, Issue 24.3, 180-186.
16. Berry, L.L., Shostack, G.L., & Upah, G.D. (Eds.). (1983). Relationship marketing. / Emerging Perspectives of Service Marketing, American Marketing Association, Chicago, IL, pp. 25-38.
17. Bobyl, V., Charkina, T., Martsenuik, L., Matusovich, O., & Kersys, A. (2019). Rail passenger Hubs. Proceeding from MIIM '19: XXIII international scientific conference. Transport means 2019. Sustainability: research and solution. (pp. 999-1003). Palanga, Lithuania.
18. Solis, B. Spozhyvchy dosvid: yakym vin ye i yakym povynen buty (2020). Retrieved from www.management.com.ua/interview/int474.html (accessed: 18.10.2020).
19. Richards, S. Sotsialnyi eksperyment z spivpe-rezhyvannia. (2018). Retrieved from <http://video.management.com.ua/2018/10/18/radykal-ny-eksperyment-z-empatii/> (accessed: 17.10.2020).
20. Kiran, D.R. (n.d.). Total Quality Management/1st Edition. Key Concepts and Case Studies Retrieved from <https://www.elsevier.com/books/total-quality-management/kiran/978-0-12-811035-5> (accessed: 18.10.2020).

АНТИКРИЗОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗАЛІЗНИЦІ

О. М. Пішійко, д. т. н., професор, ректор, Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна,

Т. Ю. Чаркіна, к. е. н., доцент, Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна,

О. В. Орловська, к. е. н., доцент, Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна,

А. О. Карра, менеджер-начальник відділу супроводження перевірок, ревізій фінансово-господарської діяльності АТ «Укрзалізниця»

Методологія дослідження. Для проведення досліджень в роботі використовувалися методи: конкуренції, SWOT-аналізу, математичного аналізу, маркетингові моделі, використано метод PEST-аналізу, метод прийняття рішень, підхід Кайдзен для досягнення найвищого ступеня якості товару або послуги, системний підхід.

Результати. У статті доведено доцільність застосування антикризового менеджменту пасажирських перевезень як фактору підвищення конкурентоспроможності залізниці. Аналіз розвитку ринку транспортних послуг показав, що залізничні перевезення поступово втрачають своїх пасажирів на користь авіаційного та автомобільного транспорту. Керівництво «Укрзалізниці» за останні часи зробило багато кроків з підвищення конкурентоспроможності залізничних пасажирських перевезень на вітчизняному ринку транспортних послуг, але цих заходів сьогодні недостатньо, щоб відновити втрачені позиції, які мала залізниця раніше.

З метою підвищення рівня конкурентоспроможності залізничних пасажирських перевезень, а також опанування більшого сегменту на ринку транспортних послуг, встановлено необхідність вирішення таких завдань: провести дослідження та аналіз факторів, що впливають на існуючу ситуацію на ринку послуг, проаналізувати переваги існуючих потенційних конкурентів на ринку транспортних послуг, проаналізувати досвід пасажирських перевезень Євросоюзу, розробити заходи, які можна запропонувати «Укрзалізниці» для підвищення ефективності пасажирського господарства та отримання додаткового прибутку.

Новизна. У роботі запропоновано напрями антикризового управління для підвищення ефективності пасажирського комплексу, а саме: розвиток залізничного туризму, впровадження системи знижок «бонусного квитка», створення залізничного ХАБу, запровадження підходу Кайдзен для досягнення найвищого ступеня якості послуги, організації мультимодальних пасажирських перевезень за «єдиним транспортним квитком».

Практична значущість. Реалізація запропонованих заходів та стратегій дозволить «Укрзалізниці» визначити перспективні механізми управління пасажирським комплексом в умовах загострення кризи. Всі ці заходи допоможуть «Укрзалізниці» вийти з кризового стану та отримати додатковий прибуток пасажирською галуззю.

Ключові слова: криза, антикризовий менеджмент, пасажирські перевезення, стратегії антикризового менеджменту, транспортна послуга, залізничний транспорт.

АНТИКРИЗИСНЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ ПАССАЖИРСКИХ ПЕРЕВОЗОК КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ

А. Н. Пишнько, д. т. н., профессор, ректор, Днепровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна,

Т. Ю. Чаркина, к. э. н., доцент, Днепровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна,

А. В. Орловская, к. э. н., доцент, Днепровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна,

А. О. Карра, менеджер-начальник отдела сопровождения проверок, ревизий финансово-хозяйственной деятельности АО «Укрзализныця»

Методология исследования. Для проведения исследований в работе использовались методы: конкуренции, SWOT-анализа, математического анализа, маркетинговые модели, использован метод PEST-анализа, метод принятия решений, подход Кайдзен для достижения высокой степени качества товара или услуги, системный подход.

Результаты. В статье доказана целесообразность применения антикризисного менеджмента пассажирских перевозок как фактора повышения конкурентоспособности железной дороги. Анализ развития рынка транспортных услуг за последние двадцать лет показал, что железнодорожные перевозки постепенно теряют своих пассажиров, в пользу авиационного и автомобильного транспорта. Руководство «Укрзализниці» за последнее время сделало много шагов по повышению конкурентоспособности железнодорожных пассажирских перевозок на отечественном рынке транспортных услуг, но этих мер сегодня недостаточно, чтобы восстановить утраченные позиции, которые имела железная дорога раньше.

С целью повышения уровня конкурентоспособности железнодорожных пассажирских перевозок, а также освоения большего сегмента на рынке транспортных услуг, определена необходимость решения следующих задач: провести исследование и анализ факторов, влияющих на существующую ситуацию на рынке услуг, проанализировать преимущества существующих потенциальных конкурентов на рынке транспортных услуг, проанализировать опыт пассажирских перевозок Евросоюза, разработать меры, которые можно предложить «Укрзализниці» для повышения эффективности пассажирского хозяйства и получения дополнительной прибыли.

Новизна. В работе предложены направления антикризисного управления для повышения эффективности пассажирского комплекса, а именно: развитие железнодорожного туризма, внедрение системы скидок «бонусного билета», создание железнодорожного ХАБа, внедрение подхода Кайдзен для достижения высокой степени качества услуги, организацию мультимодальных пассажирских перевозок по «единому транспортному билету».

Практическая значимость. Реализация предложенных мероприятий и стратегий позволит «Укрзализниці» определить перспективные механизмы управления пассажирским комплексом в условиях обострения кризиса. Все эти меры помогут «Укрзализниці» выйти из кризисного состояния и получить дополнительную прибыль пассажирской отрасли.

Ключевые слова: кризис, антикризисный менеджмент, пассажирские перевозки, стратегии антикризисного менеджмента, транспортная услуга, железнодорожный транспорт.

Надійшла до редакції 15.09.2020 р.

КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ СТРУКТУРОЮ ЯК ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЮ СИСТЕМОЮ

*Л. В. Тимошенко, к. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка»,
Tymoshenko.L.V@nmu.one, orcid.org//0000-0003-4869-8244,
С. А. Ус, к. ф. м. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка»,
us.s.a@nmu.one, orcid.org//0000-0003-0311-9958*

Методологія дослідження. Результати отримано за рахунок застосування методів когнітивного моделювання – при дослідженні процесів впливу економічної діяльності підприємницької структури на стан довкілля; багатовимірною регресійного аналізу – при визначенні коефіцієнтів впливу факторів когнітивної моделі на цільові показники; когнітивного аналізу та імпульсного управління – при проведенні числових експериментів і визначенні оптимальної стратегії управління для досягнення бажаного стану.

Результати. Встановлено, що підприємницькі структури, які здійснюють виробничо-господарську діяльність та активно використовують природні ресурси, являють собою слабо-структуровані системи на підставі того, що з достатньою повнотою не визначені як сама система факторів, так і зв'язки між ними. Тому до цих структур доцільно застосовувати когнітивний аналіз. Побудовано когнітивну модель діяльності компанії паливно-енергетичного комплексу з урахуванням еколого-економічних аспектів. На основі побудованої когнітивної моделі проведено прогнозування стану підприємницької структури та визначено управляючі впливи, які забезпечують досягнення бажаних еколого-економічних показників діяльності компанії за певний період часу. Доведено, що когнітивне моделювання доцільно застосовувати для підвищення обґрунтованості прийняття управлінських рішень при виробленні сценарію досягнення бажаного стану підприємницької структури з урахуванням певного рівня забезпечення природоохоронної діяльності.

Новизна. Удосконалено методичний підхід до обґрунтування прийняття управлінських рішень щодо функціонування та розвитку підприємницької структури як еколого-економічної системи на підставі застосування когнітивного моделювання.

Практична значущість. Використання когнітивного аналізу для вироблення сценарію досягнення бажаного стану підприємницької системи з урахуванням еколого-економічних аспектів діяльності дозволить отримувати інформаційно-аналітичний матеріал для підвищення обґрунтованості прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: когнітивне моделювання, когнітивний аналіз, управляючий вплив, системний підхід, підприємницька структура, еколого-економічна система.

Постановка проблеми. Ведення підприємницької діяльності в умовах сучасного бізнес-середовища не дозволяє чітко визначити основні чинники досягнення визначеної мети, а тому прийняття обґрунтованих управлінських рішень потребує відповідного інформаційно-аналітичного забезпечення.

В умовах розвитку ринкового методу господарювання виходять на перший план проблеми щодо довготермінового й поточного планування діяльності чи можливостей

виробничо-господарських структур [1]. Це обумовлює доцільність застосування когнітивного моделювання, яке дозволяє встановити сценарій розвитку подій при відповідному наборі взаємозалежних факторів.

Діяльність компаній паливно-енергетичного комплексу України характеризується певною неузгодженістю економічного розвитку і екологічних вимог, що

обумовлює їх значне техногенне навантаження на навколишнє природне середовище. Тому управлінські рішення стосовно функціонування та розвитку компанії, що в силу технологічних особливостей виробничих процесів суттєво впливає на стан довкілля, потребують аналітичного обґрунтування, яке базується на когнітивному моделюванні еколого-економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцями активно використовується системно-ситуаційний підхід при дослідженні виробничо-господарських процесів, економічних та екологічних явищ, проблем управління на рівні самостійних суб'єктів господарювання.

Так, визначаючи сутність поняття «підприємницька структура» за системним підходом, З. Я. Шацька [2], наголошує на можливості здійснення комплексного вивчення підприємницької структури як складного об'єкта, розглядаючи її як єдину цілісну систему.

В роботі [3] з метою розроблення відповідних теоретичних засад в системі антикризового управління виробничо-господарськими структурами обґрунтовано основні закономірності їх функціонування і розвитку за умови виникнення кризової ситуації. Дослідження [4] спрямовано на визначення та впровадження інноваційних підходів в управління виробничо-господарських систем.

Поняття «еколого-економічна система» дає можливість здійснити системний підхід при дослідженні проблеми взаємодії виробничого підприємства з навколишнім середовищем [5]. Розум Р. І., Буряк М. В., Любезна І. В. [6] визначаючи у складі еколого-економічної системи дві взаємопов'язані підсистеми: екологічну та економічну, наголошують на тому, що об'єднуючою ланкою між ними є сфера природокористування як основа, яка забезпечує реалізацію економічних процесів, оскільки без освоєння природних ресурсів неможливо здійснювати підприємницьку діяльність.

Специфіка застосування засобів когнітивного моделювання полягає в їх орієнтованості на конкретні умови розвитку ситуації в тій або іншій предметній області [7]. І.

В. Ялдіним [8] визначено переваги когнітивного моделювання при управлінні та прогнозуванні стійкого розвитку інтегрованих структур бізнесу. В роботі [9] запропоновано формування стратегічних сценаріїв управління інноваційністю машинобудівних підприємств на основі когнітивного моделювання.

При цьому можливість застосування методики аналізу діяльності підприємницької структури з врахуванням еколого-економічних аспектів її функціонування, заснованої на когнітивному моделюванні, практично не досліджена, що вказує на актуальність даного дослідження.

Формулювання мети статті. Метою даної роботи є удосконалення методичного підходу до обґрунтування прийняття управлінських рішень щодо функціонування та розвитку підприємницької структури як еколого-економічної системи на підставі застосування когнітивного моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для будь-якої підприємницької структури важливою задачею є дослідження сценаріїв її розвитку, враховуючи можливі ситуації, а також визначення шляхів досягнення бажаного рівня показників її діяльності, через цілеспрямовані управлінські впливи.

Розв'язування цих задач можна розбити на такі етапи:

1. Побудова математичної моделі діяльності підприємницької структури, враховуючи економіко-екологічні аспекти.

2. Дослідження динаміки основних показників діяльності підприємницької структури протягом заданого періоду.

3. Визначення управляючого впливу, за якого досягаються бажані показники діяльності підприємницької структури за певний період часу.

Підприємницькі структури, які здійснюють виробничо-господарську діяльність, активно використовуючи природні ресурси, являють собою слабо-структуровані системи, функціонування яких описується великим набором факторів, причому не всі з цих факторів відомі заздалегідь. Зв'язки між факторами також часто є неявними, а інколи, і самі фактори, і зв'язки між ними можуть визначатися лише в процесі дослід-

ження. Тому для розв'язування поставленої задачі доцільно застосовувати когнітивний аналіз, який є орієнтованим саме на дослідження слабо-структурованих систем.

Когнітивний підхід до моделювання і управління слабо-структурованими системами передбачає розробку формальних методів і моделей, які містять або враховують когнітивні можливості (розуміння, сприйняття, пояснення уявлення), підтримуючи інтелектуальний процес при вирішенні завдань управлінського характеру [10].

Сутність цього підходу полягає в тому, що складні процеси і системи відображаються у спрощеному, інтуїтивно-зрозумілому вигляді, який дозволяє дослідити можливі сценарії розвитку системи.

До основних напрямків використання когнітивних моделей належать такі:

- аналіз впливів;
- аналіз динаміки зміни стану (прогноз розвитку ситуації);
- аналіз стійкості;
- сценарний аналіз;
- пошук управлінських впливів;
- оцінювання і інтерпретації прогнозів розвитку ситуації.

Дослідники приводять різний перелік етапів когнітивного аналізу. Їх схематичний огляд подано у роботі [10]. Але всі вони, розрізняючись у деталях співпадають у головному. Отже при проведенні когнітивного аналізу необхідно виконати такі кроки:

1. Сформулювати мету і завдання дослідження.

2. Вивчити проблемну ситуацію з позиції поставленої мети, що означає збір, систематизацію та аналіз існуючої статистичної та якісної інформації щодо системи і її зовнішнього середовища, визначення властивих досліджуваній ситуації вимог, умов і обмежень.

3. Виділення основних факторів, що впливають на розвиток ситуації.

4. Визначення взаємозв'язку між факторами (побудова когнітивної карти у вигляді орієнтованого графа).

5. Вивчення сили взаємовпливу різних факторів. Для цього використовуються як математичні моделі, які описують деякі точно виявлені кількісні залежності між факторами, так і суб'єктивні уявлення експерта

щодо формалізації якісних взаємин факторів.

6. Перевірка адекватності отриманої на попередніх кроках когнітивної моделі реальної ситуації (верифікація когнітивної моделі).

7. Дослідження за допомогою когнітивної моделі можливих варіантів розвитку системи та виявлення шляхів, механізмів впливу на ситуацію з метою досягнення бажаних результатів.

Кроки 3–5 описують побудову когнітивної моделі у вигляді зваженого графу, кроки 6 та 7 – дослідження і використання отриманої моделі.

Зауважимо, що є дві основні проблеми, які виникають перед дослідниками при побудові когнітивної моделі.

Перша – це визначення і ранжування факторів, тобто елементів системи, які є суттєвими для дослідження даної ситуації.

Друга – виявлення і опис зв'язків між цими факторами. У найпростішому випадку ми можемо назвати лише напрям цього зв'язку – позитивний (коли при збільшенні одного показника значення іншого також збільшується) і негативний (коли при збільшенні одного показника значення іншого зменшується). Навіть такі зв'язки іноді складно виявити, оскільки фактори можуть бути пов'язані не прямо, а через ланцюг інших факторів. Більш складною задачею є визначення вагових коефіцієнтів, які описують не тільки напрям, а і силу впливу одного показника на інший.

Класична когнітивна карта (КК) являє собою зважений орієнтований граф, в якому вершини відповідають факторам (показникам), суттєвим для досліджуваної ситуації, а дуги описують зв'язки між цими факторами. Як правило, серед вершин виділяють одну або кілька тих, що є цільовими, тобто відповідають показникам, які ми маємо дослідити, і певний набір вершин, якими ми можемо керувати, тобто подавати на них певні управлінські впливи з метою досягти бажаних значень цільових вершин.

Таким чином, когнітивні карти дозволяють здійснювати статичний аналіз, тобто аналіз досліджуваної ситуації за допомогою вивчення структури взаємних впливів концептів когнітивної карти, та динамічний

аналіз, який полягає у генерації можливих сценаріїв розвитку ситуації у часі.

Задача 1. Побудова когнітивної моделі.

Проведення заходів щодо охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів є складовою частиною виробничо-господарської діяльності підприємств, що відображаються не тільки в екологічних, але й в економічних результатах [11]. При цьому екологічна система на кожному підприємстві має передбачати природоохоронні заходи, які, з одного боку, зменшують порушення довкілля або запобігають шкідливому впливу забруднення на реципієнтів, з іншого – усувають наслідки забруднення [12]. А системний підхід передбачає врахування як витрат, які виникають при реалізації природоохоронного проекту, так і вигод, що мають екологічні, економічні і соціальні аспекти [13]. Тому для дослідження виробничо-господарської діяльності компанії як еколого-економічної системи було виділено такі основні показники (фактори), котрі будуть вершинами когнітивної карти (КК):

1 – інвестиції у природоохоронну діяльність, млн. грн. – це кошти, які компанія вкладає у реалізацію різноманітних екологічних проєктів, спрямованих на покращення стану навколишнього природного середовища.

2 – чистий грошовий потік, млн. грн. – являє собою різницю між грошовими надходженнями компанії та її витратами у розглянутий період часу.

3 – видобуток вугілля, тис. т. – це обсяг вугілля, видобутого за даний період часу.

4 – вироблення електроенергії, млн. кВт*год. – обсяг електроенергії, що була генерована внаслідок діяльності компанії.

5 – питомі викиди в атмосферу, т./т. – обчислено як відношення загальних викидів в атмосферу до обсягу видобутого вугілля.

Характеристику викидів в атмосферу було взято саме у такому вигляді, оскільки викиди в навколишнє середовище залежать не лише від застосовуваної технології очищення, але й від обсягів виробництва. Використання питомих викидів в атмосферне по-

вітря дає можливість оцінити саме ефективність екологічної діяльності компанії, оскільки вони відображають скільки тонн викидів приходить на одну тонну видобутого вугілля.

6 – питомі скиди стічних вод, куб. м. / кВт*год – дорівнює відношенню об'єму загального скиду стічних вод до виробленої електроенергії і демонструє скільки кубічних метрів стічних вод приходить на одну кіловат-годину виробленої енергії.

На першому етапі оцінювання напрямку та наявності зв'язків між виділеними факторами проводилось шляхом опитування експертів. Так було виявлено, що можна прослідити наступні зв'язки:

зі збільшенням грошового потоку зростає сума, яку компанія може інвестувати в охорону природи (ребро КК 2-1);

оскільки видобуток вугілля виступає один з основних чинників формування доходу компанії, то його збільшення призводить до зростання чистого грошового потоку (ребро КК 3-2);

компанія генерує електроенергію для дистрибуції користувачам, що безпосередньо впливає на грошовий потік компанії (ребро КК 4-2);

збільшення інвестицій в охорону навколишнього природного середовища дозволяє запровадити більш дієві заходи, що призводить до зменшення як питомих викидів в атмосферне повітря, так і питомих скидів стічних вод, що описують вплив виробничої діяльності підприємства на стан довкілля (ребра КК 1-5 та 1-6).

На основі вище зазначеного можна побудувати таку когнітивну карту (КК) (рис. 1).

Ця карта відображає тільки напрямки зв'язків між факторами. Проте задля вирішення поставленої задачі замало лише наочності зв'язків, необхідно кількісно оцінити взаємовплив факторів. Тобто необхідно зважити ребра когнітивної карти, задати значення, які будуть кількісно відображати ступінь впливу вершин одна на одну.

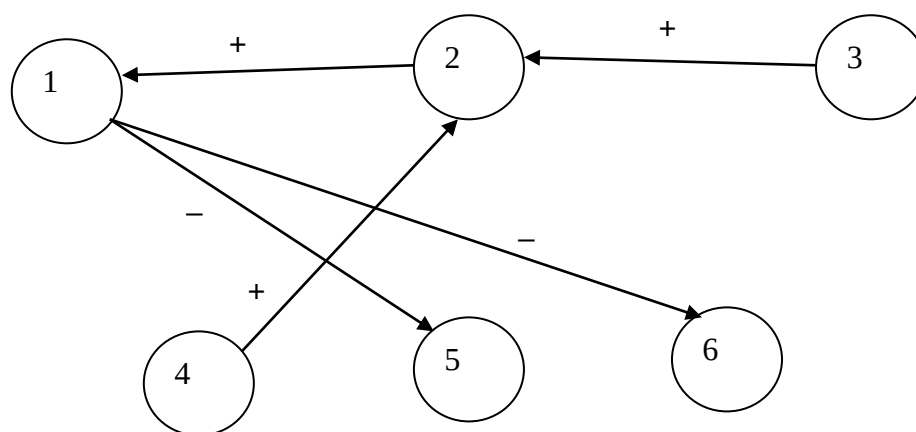

Рис. 1. Когнітивна карта діяльності компанії з урахуванням еколого-економічних аспектів

Для цього на основі статистичних даних [14] проведемо регресійний аналіз факторів, які відповідають вершинам КК. Використовуючи, наприклад, пакет «Аналіз даних» MS Excel.

Зауважимо, що аналіз проводимо лише для вершин, які пов'язані ребрами у КК. Для таких вершин визначаємо коефіцієнти регресії та перевіряємо їх значущість за критерієм Фішера. Якщо коефіцієнти регресії

значимі і логічно відповідають сутності зв'язку між вершинами, то приймаємо дані коефіцієнти за ваги відповідних ребер.

Розглянемо цей крок на прикладі зв'язку «Чистий грошовий потік» – «Інвестиції в охорону природи». Користуючись функцією «Регресія» у пакеті MS Excel «Аналіз даних» на основі вибірок значень даних показників були отримані такі результати (рис. 2).

Вывод итогов								
Регрессионная статистика								
Множественный R	0,957310667							
R-квадрат	0,916443712							
Нормированный R-квадрат	0,716443712							
Стандартная ошибка	231,7329123							
Наблюдения	6							
Дисперсионный анализ								
	df	SS	MS	F	Значимость F			
Регрессия	1	2944910,517	2944910,517	54,8399012	0,00177388			
Остаток	5	268500,7132	53700,14264					
Итого	6	3213411,23						
	Коэффициенты	Стандартная ошибка	t-статистика	P-значение	Нижние 95%	Верхние 95%	Нижние 95,0%	Верхние 95,0%
У-пересечение	0	#N/D	#N/D	#N/D	#N/D	#N/D	#N/D	#N/D
Переменная X 1	0,088914442	0,012006709	7,405396762	0,00070672	0,058050214	0,119778669	0,058050214	0,119778669

Рис. 2. Регресійний аналіз залежності між факторами «Чистий грошовий потік» та «Інвестиції в охорону природи»

Як бачимо, коефіцієнт регресії становить 0,088914442, при цьому коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,916443712$, а це означає що розрахункові параметри моделі на 91,64% пояснюють залежність між параметрами, що вивчаються. Коефіцієнт детермінації більший 0,8, що свідчить про високу

точність підбору рівняння (коефіцієнту) регресії.

Для розглянутої моделі всі коефіцієнти регресії виявилися значимими за критерієм Фішера. Проаналізувавши знак коефіцієнтів регресії та напрям зв'язку в знаковій КК можна дійти висновку, що вони також логічно відображають вплив факторів. Отже,

можна прийняти дані коефіцієнти за ваги дуг КК.

У нинішній час економічної та політичної нестабільності показники діяльності компанії можуть змінюватися. Припустимо, що кожного року компанія нарощує видобуток вугілля та виробництво електроенергії на 0,5%. Також припустимо, що екологічні

показники, які формуються під впливом виробничої діяльності компанії, не змінюються самі по собі, тобто без інвестування в природоохоронну діяльність.

Тоді зважена когнітивна карта діяльності компанії з урахуванням еколого-економічних аспектів прийме вигляд, зображений на рис. 3.

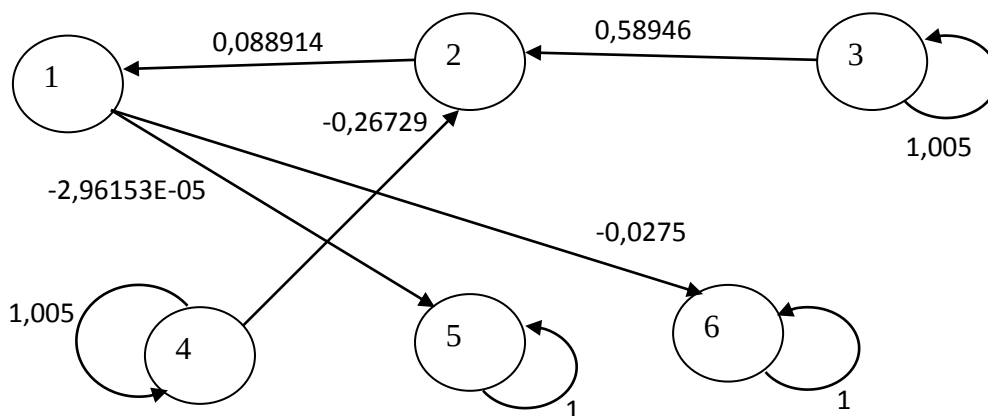

Рис. 3. Зважена когнітивна карта діяльності компанії з урахуванням еколого-економічних аспектів

Після того як КК зважена можна приступати до розв'язання задач аналізу.

Задача 2. Припустимо, що стан підприємства в кожний момент часу оцінюється набором показників – координат вершин КК, відомо їхні початкові значення. Керівництво компанії зацікавлене в дослідженні сценарію розвитку компанії з метою виявити необхідність застосування спрямованих управлюючих дій. Тобто необхідно спрогнозувати основні показники діяльності компанії на 5 років, враховуючи припущення, висунуті при побудові когнітивної карти.

Для розв'язування цієї задачі, скористуємось правилами зміни значень координат когнітивної карти при автономному імпульсному процесі, які описано у роботі [15], а саме:

$$y_i(k+1) = y_i(k) + \sum_{j=1}^n W_{ij} \Delta y_j(k), \quad (1)$$

Де $y_i(k)$ – значення координати y_i в момент часу k , W_{ij} – вагові коефіцієнти, що описують вплив координати y_j на y_i , $\Delta y_i(k) = y_i(k) - y_i(k-1)$, $i = 1, 2, \dots, n$ – зміна координати y_i в момент часу k .

У векторній формі рівняння (1) можна представити таким чином:

$$\Delta \bar{y}(k+1) = \sum_{j=1}^n W^T \Delta \bar{y}(k), \quad (2)$$

де W – вагова матриця суміжності КК.

Припустимо, задано початкове значення вектору координат вершин КК, а саме:

$$\bar{y}(0) = \begin{pmatrix} 822,5 \\ 5243 \\ 28692 \\ 38284 \\ 0,0269 \\ 23,401 \end{pmatrix}.$$

Матриця суміжності КК (рис. 3.) має такий вигляд:

$$W = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 & 0 & -0,00003 & -0,03 \\ 0,089 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0,59 & 1,005 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & -0,27 & 0 & 1,005 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}$$

Використовуючи рівняння (2) можна спрогнозувати значення основних показників діяльності компанії на 5 років. Прогнозовані зміни значень показників подано у табл. 1.

Прогнозовані зміни показників діяльності компанії протягом 5 років

Показник / рік	1	2	3	4	5
Інвестиції в природоохоронну діяльність, млн. грн.	10	8,891444	26,268755	26,4001	26,5321
Чистий грошовий потік, млн. грн.	100	295,4386	296,91576	298,4003	299,8923
Видобуток вугілля, тис. тон.	1000	1005	1010,025	1015,075	1020,151
Вироблення електроенергії, млн. кВт*год	1100	1105,5	1111,0275	1116,583	1122,166
Питомі викиди в атмосферу, т./т.).	0	-0,0003	-0,000559	-0,00134	-0,00212
Питомі скиди стічних вод, куб. м./кВт*год	0	-0,27531	-0,520092	-1,24329	-1,9701

Як можна бачити з табл.1, при стійкому незначному зростанні обсягів виробництва та без управляючих впливів ми маємо такі результати діяльності компанії через 5 років:

- обсяг інвестицій в охорону довкілля збільшиться в цілому на 98 млн. грн.;
- грошовий потік в цілому зросте на 1290,6 млн. грн.;
- видобуток вугілля збільшиться на 5050,3 тис. тонн;
- обсяг виробленої електроенергії взагалом збільшиться на 5555,4 млн. кВт*год ;
- відбудеться зниження питомих викидів в атмосферу в цілому на 0,00431 т./т. Це зменшення досягається суто за рахунок незначного, проте стабільного, зростання обсягів виробництва та, як наслідок, обсягів інвестування в охорону довкілля.
- зниження питомих скидів стічних вод в цілому на 4,009 куб. м./ кВт*год також досягається без управляючих впливів за рахунок зростання обсягів виробництва та інвестиційних коштів.

Таким чином, можна зробити висновки, що задля отримання позитивної тенденції зниження показників забруднення навколишнього середовища без управляючих впливів достатньо стабільного зростання обсягів виробництва, що дозволить збільшити фінансування заходів в охорону довкілля. Проте, якщо необхідно досягти

певних результатів у визначений термін, то необхідно застосовувати управляючі впливи.

Таким чином ми маємо наступну задачу.

Задача 3. Припустимо, що стан підприємницької структури в кожний момент часу описується певним набором еколого-економічних показників –координат вершин КК, відомо їхні початкові значення та задано певні бажані значення, яких необхідно досягти задля стабільної роботи компанії. Керівництво компанії зацікавлене в підвищенні ефективності виробничо-господарської діяльності та розробці стратегії управління, котра забезпечить досягнення суб'єктом господарювання заданого рівня еколого-економічних показників.

Необхідно визначити оптимальну стратегію управління, яка приведе підприємницьку структуру до бажаного стану.

У формальній постановці це є задачею розробки системи стабілізації нестійкого процесу координат вершин КК на заданих рівнях. У роботі [16] виконана розробка моделі керованого імпульсного процесу КК типу «вхід-вихід» з урахуванням зовнішніх управляючих впливів у вигляді (3).

$$(I - Aq^{-1})\Delta\bar{y}(k) = Bq^{-1}\Delta\bar{u}(k), \quad (3)$$

де q^{-1} – оператор зворотного здвигу на один період квантування, матриця A зіставлена з коефіцієнтів КК, $A = WT$.

У модель (3) введено вектор приросту зовнішніх управлінь

$$\Delta \bar{u}(k) = \bar{u}(k) - \bar{u}(k-1), \quad (4)$$

які впливають безпосередньо на вершини КК та формуються за окремим законом управління. При цьому діагональну матрицю B можна приймати одиничною.

Модель КК (3) відрізняється відсутністю динамічних зв'язків з управління та складною динамікою між координатами (вершинами) КК.

Зауважимо, що у побудованій моделі не можна гарантувати стабільність імпульсного процесу, тому для стабілізації нестійкого перехідного процесу КК в повних значеннях координат скористаємося запропонованим у роботі [16] методом, оснований на застосуванні еталонної моделі.

Згідно [16] закон управління для задачі стабілізації нестійкого процесу координат вершин КК на заданих рівнях буде отримано у такому вигляді:

$$\bar{u}(k) = (I + A + A_{M1} + (A_{M2} - A)q^{-1}) * [\bar{G} - \bar{y}(k)], \quad (5)$$

при цьому динаміка вершин КК описується таким чином:

$$\bar{y}(k) = -A_{M1}\bar{y}(k-1) - A_{M2}\bar{y}(k-2) + (I + A_{M1} + A_{M2})\bar{G}, \quad (6)$$

де A_{M1} , A_{M2} – параметри еталонної моделі, $\bar{G}$ – вектор параметрів, що описує заданий стан системи, на рівні складових якого необхідно стабілізувати вершини КК.

При цьому перехідний процес в керованій КК буде визначатися сформованою динамікою еталонної моделі.

Отже, припустимо, що задано вектор бажаних значень показників (вершин КК):

$$\bar{G} = \begin{pmatrix} 1000 \\ 7000 \\ 32996 \\ 44027 \\ 0,026 \\ 21 \end{pmatrix}.$$

Для когнітивної карти описаної вище, в прийнятих позначеннях отримуємо, що

$$A = W^T,$$

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 0,089 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0,59 & -0,27 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1,005 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1,005 & 0 & 0 \\ -0,00003 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 \\ -0,03 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}$$

$$B = I = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}$$

В якості еталонної моделі замкнутої системи було взято діагональний матричний поліном з однаковими поліномами на головній діагоналі, при цьому коефіцієнти $AM1 = -0,3I$, $AM2 = 0,02I$.

Початкові значення вектору координат вершин КК задамо на таких рівнях.

$$\bar{y}(0) = \begin{pmatrix} 822,5 \\ 5243 \\ 28692 \\ 38284 \\ 0,0269 \\ 23,401 \end{pmatrix}$$

В результаті проведення розрахунків у середовищі MS Excel отримано зміни значень координат КК і необхідні для досягнення бажаних показників управляючі впливи для кожного періоду і координат, що підлягають керуванню.

Приклад графіка зміни координати 1 – Інвестиції в природоохоронну діяльність – показано на рис. 3.

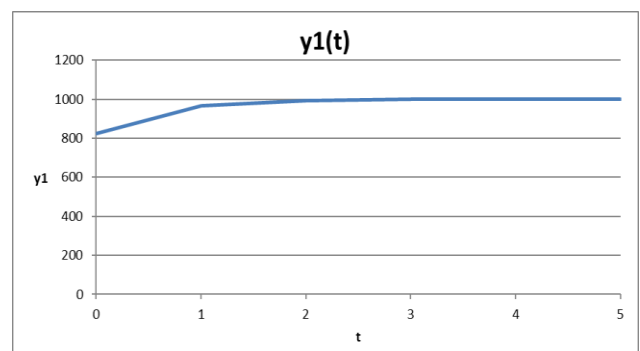

Рис. 3. Графік зміни показника «інвестиції в природоохоронну діяльність»

Як бачимо, завдяки управлінню, показник інвестицій в охорону природи досягає бажаних значень (зростає на 177,5 млн. грн.) вже через 2 роки.

Згідно з графіком змін координати 5 (див. рис. 4) питомі викиди в атмосферу до бажаних значень за допомогою управління можна досягти через 4 роки. Загальне зменшення питомих викидів при цьому становить 0,0009 т./т. Питомі скиди стічних вод вдасться призвести до бажаних показників також за 4 роки (рис. 5). Значення показника зменшиться на 2,401 куб. м./кВт*год.

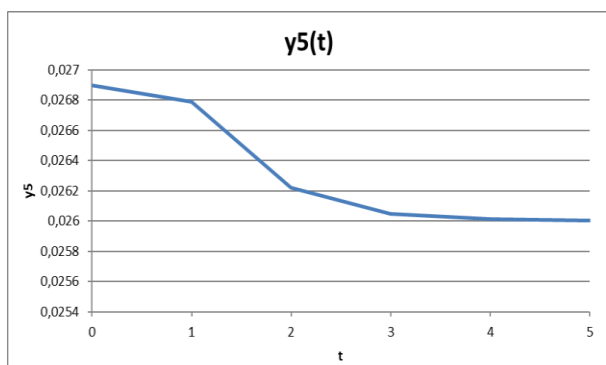

Рис. 4. Графік зміни показника питомих викидів в атмосферу, т./т.

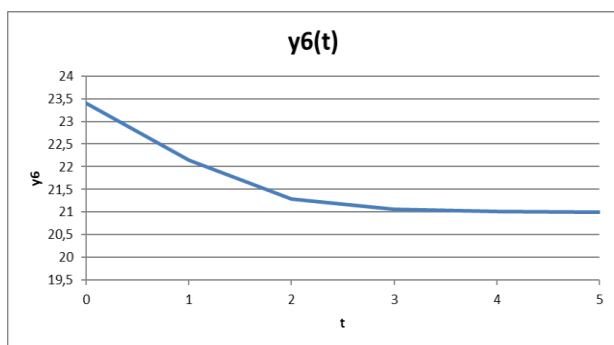

Рис. 5. Графік зміни показника питомих скидів стічних вод, куб. м./кВт*год

Отже, в результаті розв'язування задачі значення вершин КК, тобто показники діяльності компанії, було стабілізовано на рівні бажаних значень, проте різним показникам потрібен різний час на стабілізацію, але можна з впевненістю стверджувати, що за період у 5 років усі показники стабілізуються на рівні бажаних та похибки управління у всіх вершинах дорівнюють нулю.

Графіки зміни управлінь для вершин 1, 3 і 4 зображено на рис. 6–8.

Як видно з приведених графіків, найбільші значення управління приходяться на перші два роки, а це значить, що саме у ці роки будуть потрібні капітальні інвестиції в діяльність компанії.

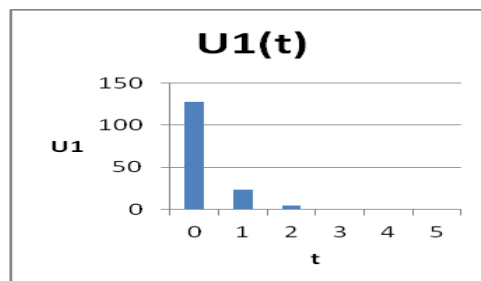

Рис. 6. Управління показником «інвестиції в природоохоронну діяльність»

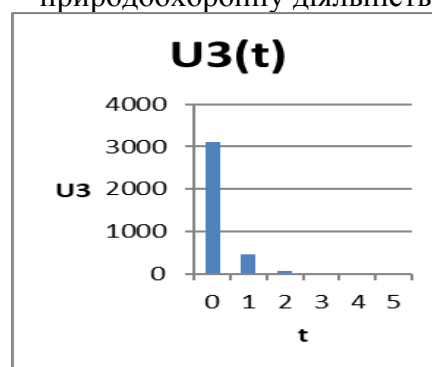

Рис. 7. Графік управління показником «видобуток вугілля»

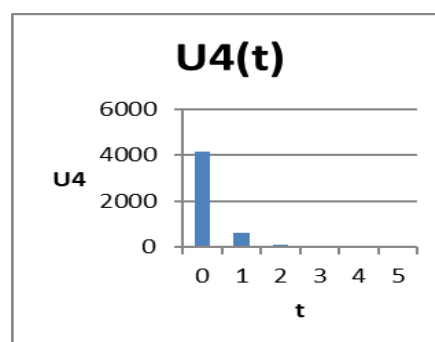

Рис. 8. Графік зміни показника «обсяг виробленої електроенергії»

Висновки. Встановлено, що підприємницькі структури, які здійснюють виробничо-господарську діяльність, активно використовуючи природні ресурси, являють собою слабо-структуровані системи. Це обумовлено, насамперед тим, що з достатньою повнотою не визначена сама система факторів і зв'язків між ними. Тому для досягнення поставленої мети доцільно засто-

совувати когнітивний аналіз, який є орієнтованим саме на дослідження слабоструктурованих систем.

У ході побудови когнітивної моделі було визначено основні фактори, що впливають на природоохоронну діяльність компанії паливно-енергетичного комплексу. Дослідження побудованої моделі показало, що за наявності зростання обсягів виробництва маємо тенденції як до зниження шкідливих викидів в атмосферне повітря, так і забруднення стічних вод за рахунок сталого зростання інвестицій у природоохоронну діяльність. За умови подання управляючих впливів заданих еколого-економічних показників можна досягти у значно коротший термін (всі результати досягаються за 4 роки, якщо не застосовувати управляючі впливи – результати не досягаються і протягом 5 років). При цьому основні інвестиції у природоохоронну діяльність мають бути здійснені у початковий період, а саме у перші два роки, далі вони використовуються як корегуючі дії. Отже, когнітивне моделювання доцільно застосовувати для підвищення обґрунтованості прийняття управлінських рішень при виробленні сценарію досягнення бажаного стану підприємницької структури з урахуванням певного рівня забезпечення природоохоронної діяльності.

Для більш глибокого аналізу моделі, описаної у вигляді зваженої когнітивної карти, необхідно встановлювати спеціальні припущення про вплив змін значення параметрів однієї вершини на параметри інших вершин. І вибір такого правила суттєво впливає на висновки, які будуть отримані при застосуванні моделі. Наприклад, якщо допустити, що основні дані (скажімо, початкові значення параметрів в кожній вершині і ваги) відомі лише неточно, то остаточні висновки, будуть також завжди неточними. Отже, всякий отриманий результат слід розглядати як попередній і він повинен бути підданий додатковому аналізу, який може включати також і повторне моделювання і, можливо, інші правила зміни параметрів.

Література

1. Франів І. А. Оптимізація просторової організації підприємницької діяльності на основі реформування її виробничо-господарських можливостей / І. А. Франів // Соціально-економічні проблеми

сучасного періоду України. – 2018. – № 2(2). – С. 62–67. – Режим доступу: [http://ird.gov.ua/sep/sep20184\(132\)/sep20184\(132\)_062_FranivI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20184(132)/sep20184(132)_062_FranivI.pdf)

2. Шацька З. Я. Сутність дефініції поняття «підприємницька структура» та підходи до її трактування / З. Я. Шацька // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія Економічні науки. – 2018. – № 6 (129). – С. 111–123.

3. Бондарчук М. К. Організаційне проектування в системі антикризового управління виробничо-господарськими системами / М. К. Бондарчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.14 – С. 161–168

4. Олексієнко Н. Інноваційні підходи до управління виробничо-господарськими системами в умовах глобалізації / Н. Олексієнко, А. Малтих // Вісник ТНЕУ. – 2011 – № 5–1 – С. 208–220.

5. Економічна енциклопедія: в 3 т. / [Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.] – К. : Видавничий центр «Академія», 2000 – Т. 1. – 864 с., с.376.

6. Розум Р. І. Еколого-економічні системи: основні аспекти / Р. І. Розум, М. В. Буряк, І. В. Любезна // Науковий огляд: Київ. – 2015. – № 6 (16). – С. 33–49.

7. Лебідь О. Ю. Побудова когнітивної моделі для аналізу діяльності електронних магазинів / О. Ю. Лебідь // Ефективна економіка – 2015 – № 11. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4563>

8. Ялдин І. В. Когнітивне моделювання у прогнозуванні сценаріїв стратегії стійкого розвитку інтегрованої структури бізнесу / І. В. Ялдин // Проблеми економіки. – 2011. – №4. – С. 142–150.

9. Колешук О. Я. Розвиток інноваційності машинобудівних підприємств на основі когнітивного моделювання: стратегічні сценарії управління / О. Я. Колешук // Проблеми економіки – 2019 – №4 – С. 257–263.

10. Манойленко О.В. Когнітивне моделювання забезпечення безпеки національної економіки України / О. В. Манойленко, М. Ягі // Причорноморські економічні студії. – 2018 – Випуск 28-1. – С. 188–193. – Режим доступу: http://bses.in.ua/journals/2018/28_1_2018.pdf

11. Баланенко О. Г. Сутність та основні завдання еколого-економічного аналізу діяльності підприємства / О. Г. Баланенко, Т. М. Стойкова, І. М. Стойкова // Молодий вчений – 2017 – № 1 (41) – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/1/126.pdf>

12. Тимошенко Л. В. Управління витратами екологічної системи при підземному видобуванні рудної сировини / Л. В. Тимошенко, С. А. Ус // Науковий вісник НГУ. – 2010. – № 7–8. – С. 128–134.

13. Тимошенко Л. В. Визначення пріоритетності фінансування природоохоронних проектів сировини / Л. В. Тимошенко, С. А. Ус, Д. В. Куліченко. // Економічний вісник НГУ. – 2017. – №1 – С. 168–175.

14. ДТЕК: офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dtek.com> (дата звернення 05.05.2020)

15. Робертс Ф. С. Дискретные математические модели с приложениями к социальным, биологическим и экономическим задачам / Робертс Ф. С.; Пер. с англ. А. М. Раппопорта, С. И. Травкина. Под ред. А. И. Теймана. – М. : Наука – 1986. – 496 с.

16. Романенко В. Д. Управление соотношениями координат когнитивной модели сложной системы при неустойчивом импульсном процессе / В. Д. Романенко, Ю. Л. Милявский // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2015 – № 1. – С. 121–129.

References

1. Franiv, I.A. (2018). Optymizatsiia prostоровoi orhanizatsii pidpriemnytskoi diialnosti na osnovi reformuvannia yii vyrobnycho-hospodarskykh mozhlyvostei. Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy, 2(2), 62-67. Retrieved from [http://ird.gov.ua/sep/sep20184\(132\)/sep20184\(132\)_062_FranivI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20184(132)/sep20184(132)_062_FranivI.pdf)
2. Shatska, Z.Ya. (2018). Sutnist definitsii poniattia «pidpriemnytska struktura» ta pidkhody do yii traktuvannia, Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dyzainu. Seriya Ekonomichni nauky, (6), 111-123.
3. Bondarchuk, M.K. (2010). Orhanizatsiine proektuvannia v systemi antykryzovoho upravlinnia vyrobnycho-hospodarskymy systemamy. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, 20.14, 161-168
4. Oleksienko, N., & Maltykh, A. (2011). Innovatsiini pidkhody do upravlinnia vyrobnycho-hospodarskymy systemamy v umovakh hlobalizatsii. Visnyk TNEU, (5–1), 208-220.
5. Mochernyy, S.V. (Ed.). (2000). Ekonomichna entsyklopediia: v 3 t. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia», Issue 1, pp.376.
6. Rozum, R.I., Buriak, M.V., & Liubezna, I.V. (2015). Ekoloho-ekonomichni systemy: osnovni aspekty. Naukovyi ohliad: Kyiv, (6), 33-49.
7. Lebid, O.Yu. (2015). Pobudova kohnityvnoi modeli dlia analizu diialnosti elektronnykh. Efektyvna ekonomika, (11). Retrieved from

<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4563>

8. Yaldin, I.V. (2011). Kohnityvne modeliuвання u prohnzuvanni stsenariiv stratehii stiikoho rozvytku intehrovanoi struktury biznesu. Problemy ekonomiky, (4), 142-150.

9. Koleshchuk, O.Ya. (2019). Rozvytok innovatsiinosti mashynobudivnykh pidpriemstv na osnovi kohnityvnoho modeliuвання: stratehichni stsenarii upravlinnia. Problemy ekonomiky, (4), 257-263. doi.org/10.32983/2222-0712-2019-4-257-263

10. Manoilenko, O.V., & Yahi, M. (2018). Kohnityvne modeliuвання zabezpechennia bezpeky natsionalnoi ekonomiky Ukrainy. Prychornomorski ekonomichni studii, 28(1), 188-193. Retrieved from http://bses.in.ua/journals/2018/28_1_2018.pdf

11. Balanenko, O.H., Stoikova, T.M., & Stoikova, I.M. (2017). Sutnist ta osnovni zavdannia ekoloho-ekonomichnoho analizu diialnosti pidpriemstva. Molodyi vchenyi, (1). Retrieved from <http://molodyvchenyi.in.ua/files/journal/2017/1/126.pdf>

12. Tymoshenko, L.V., & Us, S.A. (2010). Upravlinnia vytratamy ekolohichnoi systemy pry pidzemnomu vydobuvanni rudnoi syrovyny. Naukovyi visnyk NHU, (7–8), 128-134.

13. Tymoshenko, L.V., Us, S.A., & Kulichenko, D.V. (2017). Vyznachennia priorytetnosti finansuvannia pryrodokhoronnykh proektiv syrovyny. Ekonomichniy visnyk NHU, (1), 168-175.

14. DTEK: ofitsiyni sait [Elektronnyi resurs] – Retrieved from <https://dtek.com>

15. Roberts, F.S. (1986). Diskretnye matematicheskie modeli s prilozheniyami k sotsialnyim, biologicheskim i ekonomicheskim zadacham. A.M. Rapoport, S.I. Travkin (Trans.); A.I. Teyman (Ed.). Moskva: Nauka.

16. Romanenko, V.D., & Milyavskiy, Yu.L. (2015). Upravlenie sootnosheniyami koordinat kognitivnoy modeli slozhnoy sistemy pri neustoychivom impulsnom protsesse. Systemni doslidzhennia ta informatsiini tekhnolohii, (1), 121-129.

КОГНИТИВНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ В УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СТРУКТУРОЙ КАК ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМОЙ

*Л. В. Тимошенко, к. э. н., доцент, С. А. Ус, к. ф. м. н., доцент,
НТУ «Днепропетровская политехника»*

Методология исследования. Результаты получены за счет применения методов когнитивного моделирования – при исследовании процессов воздействия экономической деятельности предпринимательской структуры на состояние окружающей среды; многомерного регрессионного анализа – при определении коэффициентов влияния факторов когнитивной модели на целевые показатели; когнитивного анализа и импульсного управления – при проведении численных экспериментов и определении оптимальной стратегии управления для достижения желаемого состояния.

Результаты. Установлено, что предпринимательские структуры, осуществляющие производственно-хозяйственную деятельность и активно использующие природные ресурсы, представляют собой слабо-структурированные системы на основании того, что с достаточ-

ной полнотой не определены как сама система факторов, так и связи между ними. Поэтому для этих структур целесообразно применять когнитивный анализ. Построена когнитивная модель деятельности компании топливно-энергетического комплекса с учетом эколого-экономических аспектов. На основе построенной когнитивной модели проведено прогнозирование состояния предпринимательской структуры и определены управляющие воздействия, которые обеспечивают достижение желаемых эколого-экономических показателей деятельности компании за определенный период времени. Доказано, что когнитивное моделирование целесообразно применять для повышения обоснованности принятия управленческих решений при выработке сценария достижения желаемого состояния предпринимательской структуры с учетом уровня обеспечения природоохранной деятельности.

Новизна. Усовершенствован методический подход к обоснованию принятия управленческих решений по функционированию и развитию предпринимательской структуры как эколого-экономической системы на основании применения когнитивного моделирования.

Практическая значимость. Использование когнитивного анализа для выработки сценария достижения желаемого состояния предпринимательской системы с учетом эколого-экономических аспектов деятельности позволит получать информационно-аналитический материал для повышения обоснованности принятия управленческих решений.

Ключевые слова: когнитивное моделирование, когнитивный анализ, управляющее влияние, системный подход, предпринимательская структура, эколого-экономическая система.

COGNITIVE MODELING OF MANAGEMENT OF ENTREPRENEURIAL STRUCTURE AS AN ECOLOGICAL AND ECONOMIC SYSTEM

*L. V. Tymoshenko, Ph. D (Econ.), Associate Professor, S. A. Us, Ph. D (Phys.-math.),
Associate Professor, Dnipro University of Technology*

Methods. The results are obtained through the use of cognitive modeling methods – during the study of the processes of influence of business structure economic activity on the environment; multidimensional regression analysis – in determining the coefficients of cognitive model factors influence on target indicators; cognitive analysis and impulse control – when conducting numerical experiments and determining the optimal control strategy to achieve the desired state.

Results. It is established that business structures that carry out production and economic activities and actively use natural resources, are poorly structured systems for the fact that both the system of factors and the relationships between them are not sufficiently defined, so it is advisable to apply cognitive analysis for these structures. The cognitive model of the company activity of a fuel and energy complex is constructed, taking into account ecological and economic aspects. On the basis of the constructed cognitive model, the forecasting of a business structure state is carried out, and there are defined the managing influences which provide achievement of desirable ecological and economic indicators of the company activity for a certain period of time. It is proved that cognitive modelling should be used to increase the validity of management decisions in developing a scenario to achieve the desired state of the business structure, taking into account a certain level of environmental protection.

Practical value is the use of cognitive analysis to develop a scenario for achieving the desired state of the business system, taking into account the environmental and economic aspects of the activity will provide information and analytical material to increase the validity of management decisions.

Keywords: cognitive modelling, cognitive analysis, management influence, systems approach, business structure, ecological and economic system.

Надійшла до редакції 10.09.2020 р.

ІНТЕГРАЛЬНА СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЄКТУ НА СТАДІЇ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ

Д. С. Букреєва, к. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка», bukreieva.d.s@nmu.one, orcid.org/0000-0003-3175-5193

Методологія дослідження. Для вирішення поставлених в роботі задач були використані методи: критичного аналізу, узагальнення, систематизації, аналізу й синтезу – для визначення фаз, стадій та етапів інноваційного проєкту, а також видів ефекту від його впровадження; економетричного моделювання – для розрахунку сумарного ефекту від впровадження інноваційного проєкту.

Результати дослідження. У статті доведено необхідність визначення фази, стадії та етапу інноваційного проєкту з метою підвищення ефективності проведення його оцінки. На основі проведеного дослідження існуючих теорій виділено особливості та головні завдання «передінвестиційної» оцінки інноваційного проєкту в умовах невизначеності, яка пов'язана з відсутністю достовірної інформації про вибір пріоритетних напрямків і способів практичного використання інновації та специфічних умов її впровадження.

Досліджено багатоаспектність ефектів інноваційної діяльності, що зумовило доцільність систематизації видів ефекту від впровадження інноваційної технології з урахуванням особливостей діяльності гірничодобувного підприємства. Встановлено, що основними для гірничодобувних підприємств, з огляду на технологічні особливості, є науково-технічний, ресурсний, економічний, маркетинговий, соціальний та екологічний ефекти. Розроблено інтегральну систему показників оцінки ефективності інноваційного проєкту на стадії його впровадження та запропоновано алгоритм визначення сумарного ефекту від його реалізації.

Новизна отриманих результатів полягає у тому, що запропонована система критеріїв та показників оцінювання ефективності впровадження інноваційних розробок дозволяє використовувати сукупність індикаторів, що враховують інтереси суб'єктів інноваційного процесу задля отримання кінцевого результату з метою вдосконалення механізму впровадження інноваційних розробок та коригування управління впровадженням інновацій.

Практична значущість. Результати дослідження дозволяють врахувати інтереси учасників інноваційного процесу на етапі оцінки ефективності впровадження інноваційного проєкту з метою вибору стратегічної альтернативи його успішного впровадження.

Ключові слова: інноваційний проєкт, інноваційна технологія, комерціалізація інновацій, критерій ефективності.

Постановка проблеми. У сучасних ринкових умовах підвищуються вимоги до економічних вимірів і економічних обґрунтувань прийняття рішень стосовно інноваційних технологій та проєктів. Фінансування таких проєктів відбувається, як правило, після різносторонньої оцінки кожного з можливих варіантів розвитку. У цих умовах пріоритетною стає інноваційна діяльність спрямована на забезпечення конкурентоспро-

можності продукції та ефективності бізнес-процесів. Складність та тривалість інноваційного процесу на фоні впливу дестабілізуючих чинників обумовлюють значні труднощі щодо вибору та впровадження інновацій. Це зумовлює необхідність виваженої, гнучкої та комплексної оцінки ефективності інноваційної діяльності як основи прийняття об'єктивних управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інновація є каталізатором економічного зростання в сучасних умовах ведення бізнесу. Питання ролі інновацій у діяльності підприємства, дослідження проблем інноваційного розвитку економіки зайняли одне з провідних місць у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених. В науковій та методичній літературі питання визначення ефективності інноваційних проєктів досліджують вчені Геєць В. М. [1], Краус Н. М. [7], Пиряєв А. [2], Скалюк Р. В., Данієль М. [5], Базаз Ш. [5], Хаяді М. [5]. Питанням оцінки ефективності впровадження інновацій присвячено багато досліджень учених: Бібарцова К. [3], Блауг М. [6], Микитюка В. П. [4], Плахотник О. О. [9].

У зазначених наукових доробках для оцінки ефективності впровадження інновацій пропонується застосовувати сумарний та середньорічний прибуток, який одержують в результаті реалізації проєкту, рентабельність інвестицій та період окупності інвестицій (строк повернення інвестиційних коштів) та інші суто фінансові показники. Проте такий підхід є не зовсім доречним для гірничодобувних підприємств, оскільки від впровадження інновацій виникають інші види ефекту (екологічний, соціальний, науково-технічний та інші). Тому доцільно надати подальший розвиток існуючим підходам до оцінки ефективності інноваційних проєктів з урахуванням особливостей функціонування гірничодобувних підприємств, що й обумовлює мету даного дослідження.

Формулювання мети статті. Метою даного дослідження є розробка інтегральної системи показників оцінки інноваційного проєкту на стадії його впровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для уточнення категоріального апарату дослідження, варто зазначити, що відповідно до сучасної методології, визначення економічної ефективності різних заходів треба здійснювати в межах проєктного аналізу, тобто для оцінки економічних результатів інноваційної діяльності підприємства необхідно аналізувати відповідні інноваційні проєкти. Тому впровадження інноваційних технологій може бути як окремим інноваційним проєктом, так і частиною інноваційного

проєкту, який об'єднує декілька інноваційних технологій. Таким чином, в контексті нашого дослідження будемо вважати, що технологія є дещо більш вузьким поняттям, ніж проєкт, та/або тотожним.

Інноваційна діяльність відрізняється високим ступенем невизначеності результатів, що ускладнює оцінку її ефективності. Визначення ефективності інновацій – невід'ємна частина розробки і впровадження інноваційних технологій. Інновації мають сприяти більш повному задоволенню потреб, підвищенню конкурентоспроможності підприємства (родовища) за показниками якості продукції та ефективності виробництва, організації та управління виробництвом на сучасному рівні, охорони навколишнього середовища та забезпечення комфортних умов праці.

Особливості оцінки ефективності інновацій обумовлені низкою причин. До основних з них належать такі [1–3]:

- інноваційні проєкти характеризуються більш широким колом учасників в порівнянні з інвестиційними;
- інноваційні проєкти характеризуються більш високим ступенем невизначеності;
- інноваційні проєкти характеризуються довгим терміном окупності (відкладення результатів у часі);
- в загальному обсязі одноразових витрат на реалізацію інноваційних проєктів значну частину складають витрати на наукові дослідження і розробки;
- існує необхідність узгодження інтересів розробників і користувачів інновації;
- для інноваційних проєктів характерна багатокритеріальність оцінки ефективності, а також значне використання якісних оцінок, особливо на науковій та дослідницькій стадії інноваційного процесу.

Внаслідок зазначених особливостей інноваційних проєктів і різноманіття їх видів, стає неможливим використання будь-якої універсальної системи критеріїв для оцінки ефективності інноваційних проєктів, а також з метою підвищення ефективності проведення оцінки інноваційного проєкту доцільним є виділити та дослідити його окремі стадії.

При оцінці ефективності інноваційних проєктів рекомендується дотримуватися наступних основних принципів (або пунктів), пов'язаних з інвестиційними проєктами, які ми можемо застосувати до інновацій, враховуючи їх особливості [2, 4]:

- проєкт розглядається протягом усього його життя (від ідеї до завершення проєкту, тобто того, як проєкт почне приносити прибуток);

- оцінка повинна проводитися в кілька етапів, тобто на різних етапах ефективності проєкту;

- беручи до уваги участь усіх зацікавлених сторін проєкту, інтереси якого не завжди збігаються;

- облік всіх впливів проєкту: зовнішній внутрішні ефекти;

- порівняння «з проєктом» і «без проєкту» (принцип «з – без»). Сенс цього принципу полягає в наступному: «Рух грошових коштів одно грошового потоку підприємства з проєктом за вирахуванням потоку підприємства без проєкту» [1].

Як було зазначено вище, для підвищення ефективності проведення оцінки інноваційного проєкту доцільним є виділити його окремі стадії. Зазначимо, що підходи вчених до визначення стадій життєвого циклу інновацій є досить різними [2–5]. Узагальнивши існуючі підходи, пропонуємо виділяти такі фази, стадії та етапи інноваційного проєкту (табл. 1).

Таблиця 1

Фази, стадії та етапи інноваційного проєкту

Фаза інновації	Стадія інновації	Етап інновації
Створення інновації	Наукова	Фундаментальні дослідження
		Пошукові дослідження
	Дослідна	Прикладні дослідження
	Розробницька	Проектування
	Освоєння виробництва	Дослідне виробництво
Комерціалізація інновації	Впровадження інновації	Вихід на ринок
	Дифузія інновації	Промислове (серійне) виробництво

Джерело: розроблено автором на основі аналізу [3–5]

Виокремлення таких фаз інновацій передбачає також і певні особливості в проведенні оцінки їх ефективності. Так, наприклад, на фазі створення інновацій, доцільно провести передінвестиційний аналіз інноваційної технології [3].

Зазначимо, що найбільш гостра проблема «передінвестиційної» оцінки інноваційного проєкту – це, безумовно, невизначеність, пов'язана з відсутністю достовірної інформації про вибір пріоритетних напрямків і способів практичного використання інновації і специфічних умов її впровадження. Відповідно, головними завданнями «передінвестиційної» оцінки, що визначають етапи її проведення, можна вважати такі [6–8]:

- аналіз перспектив використання інновації на основі аналізу її відповідності вітчизняному і світовому рівню, бенчмаркінг конкуруючих (альтернативних) технологій;

- визначення комплексу ефектоутворюючих чинників економічних, соціальних, екологічних;

- виявлення основних ефектоутворюючих факторів;

- проведення розрахунків і інтерпретація результатів.

Ефект інноваційної діяльності є багатоаспектним. Складові ефекту від реалізації інновацій є різноякісними, але взаємопов'язаними. Вони характеризують результат інноваційного процесу, але тільки за притаманними їм критеріями і показниками. Дуже часто немає можливості їх точної кількісної оцінки. У зв'язку з істотною відмінністю цільових критеріїв окремих стадій і етапів інноваційного процесу виникають труднощі при розрахунку інтегрального ефекту від інновації.

У сучасній економічній літературі зустрічаються різні точки зору щодо видів ефектів від інноваційної діяльності. Зокрема,

у дослідженні [6] розглядаються три види ефектів: економічний, науково-технічний, соціальний. У роботі [7] враховується п'ять видів ефектів інноваційної діяльності: науково-технічний, економічний, ресурсний, соціальний та екологічний. Автори [8] пропонують враховувати шість видів ефектів: економічний, науково-технічний, фінансовий, ресурсний, соціальний та екологічний, оскільки на їх думку результати інноваційної діяльності можуть бути як якісними, так і кількісними, виражатися у натуральному, трудовому та вартісному вимірах. Будь-який

результат інновацій у вартісному виразі узагальнюється економічним ефектом. Науково-технічні, соціальні, екологічні та інші результати, що не можуть бути оцінені у вартісному виразі, не поглинаються економічним ефектом й існують самостійно.

Так, серед видів ефектів в залежності від результатів і витрат від впровадження інноваційних технологій, виділяють економічний, науково-технічний, ресурсний, соціальний, екологічний, маркетинговий, організаційно-управлінський (табл. 2).

Таблиця 2

Види ефекту від впровадження інноваційної технології

Вид ефекту	Фактори, показники
Економічний	Показники враховують у вартісному вираженні усі види результатів і витрат, обумовлених реалізацією інновацій
Науково-технічний	Новизна, простота, корисність
Ресурсний	Показники відображають вплив інновації на обсяг виробництва і споживання того чи іншого виду ресурсу
Соціальний	Характеризується насамперед підвищенням рівня життя населення, розвитком інфраструктури середовища проживання населення, якістю кадрового забезпечення та підвищенням привабливості інвестиційного клімату на рівнях регіонів, галузей діяльності та ін.
Екологічний	Проявляється через поліпшення екологічної ситуації, зменшення викидів та виробничих відходів в атмосферу, зменшення енергоємності виробництва та зносу обладнання Показники враховують вплив інновацій на навколишнє середовище
Маркетинговий	Проявляється в забезпеченні конкурентоспроможності інноваційної розробки та збільшенні кількості лояльних та потенційних споживачів з метою найбільш повного задоволення потреб, що існують на ринку
Організаційно-управлінський	Характеризується результатами роботи інформаційного та мотиваційного забезпечення процесу впровадження інноваційних розробок, а також позитивними показниками реалізації функцій планування та прогнозування, реалізації й контролю

Джерело: систематизовано автором на основі аналізу [6–8]

Однак основними для гірничодобувних підприємств, з огляду на технологічні особливості, є науково-технічний, ресурсний, економічний, маркетинговий, соціальний та екологічний ефекти. Розглянемо кожний з видів ефекту та його змістовне наповнення більш детально.

1. Науково-технічний ефект відображається в ефективності прийнятих технічних рішень, які відповідають технологічним вимогам інноваційного розвитку країни та сприя-

ють її подальшому ефективному економічному й інноваційному розвитку; у рівні та масштабах новизни проєкту інноваційного розвитку гірничодобувного підприємства, його складових частин, а також на яких основах він сформовано (ґрунтується на інтелектуальному продукті чи на захищеній патентами інтелектуальній власності); в перспективності технологій, технічних засобів й послуг, які закладені в проєкт інноваційного розвитку гірничодобувного підприємства;

2. Економічний ефект, який охоплює систему показників, які відображають відношення результатів і витрат кожного учасника інновації, результативність економічної діяльності, реалізації економічних заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату.

3. Ресурсний ефект, який визначає вплив інноваційних технологій на обсяги споживання певного ресурсу і подолання проблем його обмеженості або великої вартості. Ресурсний ефект від впровадження інноваційного проєкту на гірничодобувному підприємстві полягає у зміні обсягів матеріальних, технічних, інвестиційних, трудових, енергозберігаючих ресурсів. Тобто ресурсний ефект засновано на розробці та впровадженні нових ресурсозберігаючих технологіях. Даний ефект може бути визначено, наприклад, зростанням продуктивності праці, зростанням фондівддачі, зменшенням собівартості послуг (продукції, товарів) тощо.

4. Соціально ефект, який полягає у визначенні внеску інновацій у поліпшення життя працівників конкретного підприємства, розглядається як результативність соціальної діяльності, що відображає відповідність соціального ефекту і витрат цілям і соціальним інтересам суспільства.

5. Екологічний ефект враховує вплив інновацій на вирішення проблем охорони довкілля. Особливого значення це набуває під час реалізації інноваційних проєктів, які змінюють рівень економічної безпеки нашої країни.

6. Маркетинговий ефект, який полягає у тому, на який ринок (зовнішній чи внутрішній) та на який сегмент споживачів розраховані нові технології.

Варто зазначити, що ефекти впровадження інноваційних проєктів взаємозв'язані між собою. Безпосередньо економічна ефективність процесу впровадження інноваційних проєктів пов'язана із соціальним та екологічним ефектами [9]. У свою чергу, екологічний ефект визначається як наслідок науково-технічного прогресу і характеризується прямим впливом на економічний ефект упровадження інноваційних технологій.

З метою оцінювання ефективності впровадження інноваційних проєктів визначено ефекти та розроблено систему показників ефективності (рис. 1).

Наявність різнопланових видів ефекту обумовлює необхідність формування підходів щодо визначення кожного з видів ефекту у однопланових одиницях виміру, що надасть змогу визначити сумарний ефект. Сумарний ефект від реалізації інноваційного проєкту є дуже важливим з точки зору подальшого інноваційного розвитку цього підприємства. На нашу думку, доцільним є визначення кількісного значення сумарного ефекту від реалізації інноваційного проєкту (ΣE) за допомогою інтегральних показників його складових.

У загальному вигляді сумарний ефект від впровадження інноваційної технології на підприємстві має такий вигляд:

$$\Sigma E = \sum_{i=1}^n IP_{E_i} \times B_{IP_i} \quad (1)$$

де IP_{E_i} – інтегральний показник i -ої складової сумарного ефекту;

B_{IP_i} – ступінь впливу i -ої складової на сумарний ефект від впровадження технології;

n – кількість складових сумарного ефекту.

Сумарний ефект від реалізації інноваційної технології знаходиться у межах від 0 до 1. Чим ближче сумарний ефект наближено до 1, тим більш ефективним є інноваційна технологія.

Кількісне вираження кожної складової сумарного ефекту від впровадження технології може бути розраховано за допомогою інтегрального показника кожної складової, який має наступний вигляд:

$$IP_{E_i} = \sum_{j=1}^{m_i} I_{ji} \times B_{ji} \quad (2)$$

де I_{ji} – індекс приросту j -го показника i -ої складової сумарного ефекту;

B_{ji} – ступінь впливу j -го показника на i -у складову сумарного ефекту (розраховується за допомогою методу експертних оцінок);

m_i – кількість показників, які характеризують i -ту складову сумарного ефекту.

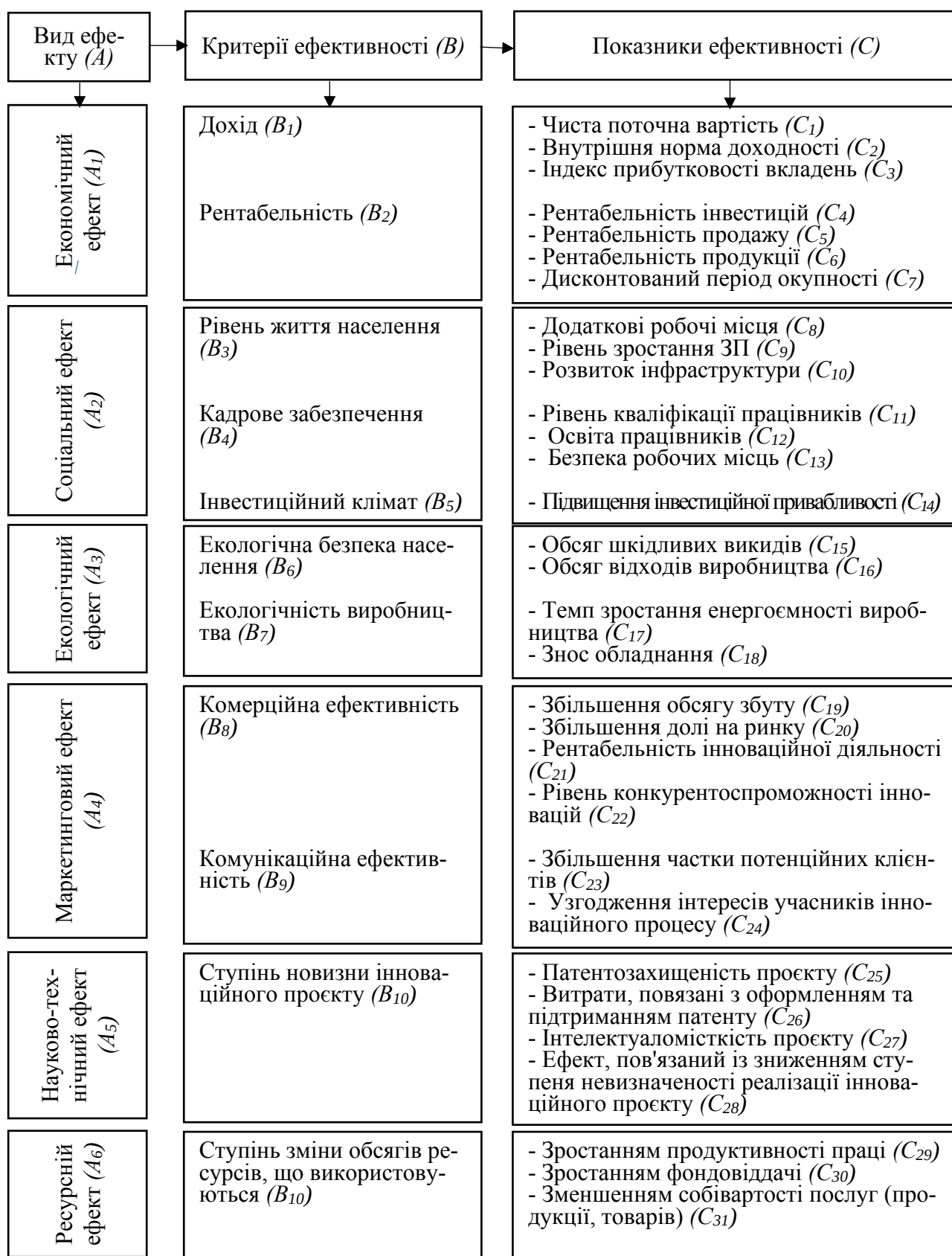

Рис. 1. Інтегральна система показників оцінки ефективності інноваційного проєкту на стадії його впровадження

Джерело: розроблено автором

Індекс приросту j -го показника розраховується: 1) якщо поліпшення показника пов'язано із зростанням кількісного значення, то формула приросту j -го показника i -ї складової сумарного ефекту має наступну формулу:

$$I'_{ji} = \frac{P_{j\text{інновац}}}{P_j} \quad (3)$$

де $P_{j\text{інновац}}$ – досягнутий рівень j -го показника в результаті впровадження інноваційного проекту;

P_j – рівень j -го показника до впровадження інноваційного проекту;

2) якщо поліпшення показника пов'язано зі зменшенням кількісного значення, то формула приросту j -го показника має таку формулу:

$$I''_{ji} = \frac{P_j}{P_{j\text{інновац}}} \quad (4)$$

Ступінь впливу j -го показника на i -у складову сумарного ефекту від впровадження інноваційної технології розраховується за допомогою методу експертних оцінок. Згідно методу експертних оцінок, для визначення вагомих значень вибирається ряд експертів – спеціалістів в даній сфері діяльності, які, керуючись досвідом та знаннями, здійснюють ранжування показників. При використанні методу експертних оцінок постає важливе питання – оцінка ступеня узгодженості думок експертів, для здійснення якої по всім показникам використовується множинний коефіцієнт рангової кореляції (коефіцієнт конкордації) [10]:

$$\omega = \frac{12S}{m^2(n^3 - n)} \quad (5)$$

де m – кількість факторів;

n – число одиниць спостереження;

S – відхилення суми по факторам квадрата сумарних рангів за усіма сукупностями від середнього квадрата рангів за всіма факторами та сукупностями, яке визначається за формулою:

$$S = \sum_{i=1}^n \left(\sum_{j=1}^m R_{ij} \right)^2 - \frac{(\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m R_{ij})^2}{n} \quad (6)$$

де R_{ij} – ранг за кожним i -м фактором у j -й одиниці сукупності.

Отримані результати порівнюються із нормативними значеннями, що дозволяє зробити висновок про загальну ефективність інноваційної технології, яка надає змогу гірничодобувному підприємству, з одного боку,

отримати конкурентні переваги (покращити конкурентну ситуацію на ринку свого продукту та фінансовий стан, якісно підвищити виробничий та кадровий потенціал тощо), а з іншого – позитивно вплинути на розвиток суспільства шляхом впровадження новітніх технологій, які сприятимуть підвищенню ефективності виробництва, прискоренню бізнес-процесів, підвищення життєвих зручностей та якості життя суспільства [10].

Висновки. Таким чином, результати оцінювання ефективності впровадження інноваційних технологій у розрізі зазначених ефектів дозволяють розробляти ефективні управлінські заходи. Комплекс таких заходів відрізняється залежно від показників кожного ефекту. Таким чином, управління впровадженням інноваційних технологій повинно бути спрямоване на ефективне впровадження інновацій на промисловий ринок та передбачати вплив негативних чинників. Найбільш складним у такому процесі є оперативне виявлення підприємством проблем, які виникають на кожному етапі впровадження інновацій. Тому реалізація інноваційного процесу неможлива без використання сформованої інтегральної системи критеріїв та показників оцінювання ефективності впровадження інноваційних технологій. Оперативне управління має бути побудовано таким чином, щоб можна було відстежити та своєчасно усунути негативні тенденції, ризики впровадження інноваційних технологій.

Запропонована система критеріїв та показників оцінювання ефективності впровадження інноваційних розробок дозволяє використовувати сукупність показників, що враховують інтереси суб'єктів інноваційного процесу, для отримання кінцевого результату з метою вдосконалення механізму впровадження інноваційних розробок та коригування управління впровадженням інновацій на ринку. Система забезпечує максимальне врахування особливостей об'єкта управління, оскільки передбачає врахування інтересів учасників інноваційного процесу, на основі яких можна проводити декомпозицію, змінюючи показники залежно від впливу маркетингового середовища з метою вибору стратегічної альтернативи успішного впровадження інноваційних розробок.

Література

1. Геєць В. М. Інноваційна Україна 2020. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця та ін.; НАН України. – К., 2015. – 336 с.
2. A. Puryaev. Evaluating of innovative projects' effectiveness at industrial enterprises / SHS Web of Conferences 35. 2017. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/317901152_Evaluating_of_innovative_projects%27_effectiveness_at_in_dustrial_enterprises
3. Bibarsov K., Khokholova G. Conceptual Basics and Mechanism of Innovation Project Management / K. Bibarsov, G. Khokholova and D. Okladnikova // European Research Studies Journal, 2017. – Volume XX, Issue 2B. – pp. 224–235.
4. Микитюк В. П. Підходи до оцінювання ефективності інноваційної діяльності підприємства / В. П. Микитюк // Науковий вісник НЛТУ України, 2017. – Т. 27. – № 7. – С. 107–111.
5. Danial M. Innovation and Improvements In Project Implementation and Management / M. Danial, H. Bazzaz, M. Sajjadi // Social and Behavioral Sciences. 2012. – Volume 41. – pp. 418–425. Режим доступу: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.04.050>
6. Блауг М. Управління інноваціями: Україна та зарубіжний досвід: Монографія / М. Блауг, В. Гаман. – К.: Вікторія, 2011. – 312 с.
7. Краус Н. М. Інноваційна економіка: дефініція поняття та інституціональний базис розвитку / Н. М. Краус // Науковий вісник Мукачівського національного університету. Серія Економіка. – 2015. – Випуск 2 (4). – Ч. 1. – С. 36–42.
8. Fagerberg J. Innovation, Economic Development and Policy: Selected Essays, Edward Elgar, Cheltenham. 2019. Режим доступу: <https://doi.org/10.1111/rsp3.12234>
9. Плахотник Е. А. Оценка эффективности процессов активизации инновационной деятельности предприятия / Е. А. Плахотник // Технологический аудит и резервы производства. – 2016. – №6/5 (32). – С. 15–21.
10. Волков И. М. Критерии оценки проектов. / И. М. Волков, М. В. Грачева, Д. С. Алексанов URL: https://www.cfin.ru/finanalysis/cf_criteria.shtml

References

1. Geets, V.M. (2015). Innovatsiyna ekonomika 2020. Naysionalna dopovid. Kyiv: NAN Ukrainy.
2. Puryaev, A. (2017). Evaluating of innovative projects' effectiveness at industrial enterprises. SHS Web of Conferences 35. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/317901152_Evaluating_of_innovative_projects%27_effectiveness_at_in_dustrial_enterprises. doi /10.1051/shsconf/20173501102
3. Bibarsov, K., & Khokholova, G. (2017). Conceptual Basics and Mechanism of Innovation Project Management. European Research Studies Journal, Vol. XX, Issue 2B, pp. 224–235. doi /10.35808/ersj/675
4. Mykytук, V.P. (2017). Pidkhody do otsiniuvannia efektyvnosti innovatsynoi diialnosti pidpriemstva. Naukoviy visnyk NLTU Ukrainy, 27(7), pp. 107–111. doi.org/10.24144/2409-6857.2020.1(55).103-107
5. Danial, M., Bazzaz, H., & Sajjadi, M. (2012). Innovation and Improvements In Project Implementation and Management. Social and Behavioral Sciences. Vol. 41. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.04.050>
6. Blaug, M., & Haman, V. (2011). Upravlinnia innovatsiiamy: Ukraina ta zarubizhnyi dosvid. Kiyv: Viktoriia.
7. Kraus, N.M. (2015). Innovatsiyna ekonomika: defynitsiia poniattia ta institutsionalnyi basys rozvytku. Naukovyy visnyk Mukachivskoho natsionalnoho universytetu, Seriya Ekonomika, Vol. 4(2), Part 1, 36–42.
8. Fagerberg, J. (2019). Innovation, Economic Development and Policy: Selected Essays, Edward Elgar, Cheltenham. Retrieved from: <https://doi.org/10.1111/rsp3.12234>
9. Plahotnik, E.A. (2016). Otsenka effektivnosti protsessov aktivizatsii innovatsionnoy deyatelnosti. Tehnologicheskii audit i rezervy proizvodstva, Vol. 6/5 (32), 15–21.
10. Volkov, I.M., Gracheva, M.V., & Alekzanov, D.S. Kriterii otsenki proektov. Retrieved from: https://www.cfin.ru/finanalysis/cf_criteria.shtml

ИНТЕГРАЛЬНАЯ СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННОГО ПРОЕКТА НА СТАДИИ ЕГО ВНЕДРЕНИЯ

Д. С. Букреева, к. э. н., доцент, НТУ «Днепропетровская политехника»

Методология исследования. Для решения поставленных в работе задач были использованы методы: критического анализа, обобщения, систематизации, анализа и синтеза – для определения фаз, стадий и этапов инновационного проекта, а также видов эффекта от его внедрения; эконометрического моделирования – для расчета суммарного эффекта от внедрения инновационного проекта.

Результаты исследования. В статье доказана необходимость определения фазы, стадии и этапа инновационного проекта с целью повышения эффективности проведения его оценки. На основе проведенного исследования существующих теорий сформулированы особенности и главные задачи «прединвестиционной» оценки инновационного проекта в условиях неопределенности, связанной с отсутствием достоверной информации о выборе приоритетных

направлений и способов практического использования инновации и специфических условий ее применения. Исследована многоаспектность эффектов инновационной деятельности, что обусловило целесообразность систематизации видов эффектов от внедрения инновационной технологии с учетом особенностей деятельности горнодобывающего предприятия. Установлено, что основными для горнодобывающих предприятий, учитывая технологические особенности, является научно-технический, ресурсный, экономический, маркетинговый, социальный и экологический эффекты. Разработана интегральная система показателей оценки эффективности инновационного проекта на стадии его внедрения и предложен алгоритм определения суммарного эффекта от его реализации.

Новизна полученных результатов заключается в том, что предложенная система критериев и показателей оценки эффективности внедрения инновационных разработок позволяет использовать совокупность индикаторов, учитывающих интересы субъектов инновационного процесса для получения конечного результата с целью совершенствования механизма внедрения инновационных разработок и корректировки управления внедрением инноваций.

Практическая значимость. Результаты исследования позволяют учесть возможность учета интересов участников инновационного процесса на этапе оценки эффективности внедрения инновационного проекта с целью выбора стратегической альтернативы его успешного внедрения.

Ключевые слова: инновационный проект, инновационная технология, коммерциализация инноваций, критерий эффективности.

INTEGRAL SYSTEM OF INDICATORS FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF AN INNOVATIVE PROJECT AT THE IMPLEMENTATION STAGE

D. S. Bukreieva, Ph. D (Econ.), Senior Lecturer, Dnipro University of Technology.

Methods. The following methods were used: critical analysis, generalization, systematization and synthesis – to determine the phase and stages of an innovative project, as well as the types of effect from its implementation; econometric modeling – to calculate the total effect of the implementation of an innovative project.

Results. There is proved the need to determine the phase and stage of an innovative project in order to increase the efficiency of its assessment. Based on the study of existing theories, there have been formulated the features and main tasks of the «pre-investment» assessment of an innovative project in conditions of uncertainty associated with the lack of reliable information on the choice of priority areas and methods of practical use of innovation and specific conditions for its application. There is investigated the multidimensionality of innovative activity effects, which determined the advisability of systematizing the types of effect from the introduction of innovative technology, taking into account the specifics of the mining enterprise. It has been established that, taking into account technological features, scientific and technical, resource, economic, marketing, social and environmental effects are the main ones for mining enterprises. A system of indicators for assessing the effectiveness of the implementation of an innovative project has been developed and an algorithm for determining the total effect of its implementation has been proposed.

Novelty of the results is the proposed system of criteria and indicators for assessing the effectiveness of the implementation of innovative developments allows using a set of indicators that take into account the interests of the subjects of the innovation process to obtain the final result in order to improve the mechanism for introducing innovative developments and adjusting the management of innovation implementation in the market.

Practical value of the findings is the possibility of taking into account the interests of the participants in the innovation process at the stage of assessing the effectiveness of innovative project implementation in order to select a strategic alternative for its successful implementation.

Keywords: innovative project, innovative technology, commercialization of innovations, efficiency criterion.

Надійшла до редакції 17.08.20 р.

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТІВ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

*Л. Р. Криничко, к. мед. н., здобувач, Державний університет «Житомирська політехніка»,
krynychkoliliia@gmail.com, orcid.org/0000-0002-2067-9925,*

*Ф. Р. Криничко, здобувач, Державний університет «Житомирська політехніка»,
felikskrinicko@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2378-3418,*

*С. М. Петрик, аспірант, Міжрегіональна академія управління персоналом,
petryk_sergii1@ukr.net, orcid.org/0000-0001-9942-1937*

Методологія дослідження. Результати отримані за рахунок застосування методів: теоретичного узагальнення, наукової абстракції та системного аналізу – при дослідженні етапів формування проєктів державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я; порівняльного аналізу – при проведенні кількісного аналізу опорних закладів охорони здоров'я в Україні до 2023 р. за десятима регіонами країни.

Результати. Визначено, що роль держави та органів державного управління за кожним етапом формування проєктів державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я відрізняється як за змістом, так і за безпосередньою участю в реалізації проєкту державно-приватного партнерства. Характеристика місця держави в реалізації різних форм проєктів представлена в контексті різних форм реалізації проєктів (концесія, спільна діяльність та оренда) за наступними змістовними складовими: загальна характеристика, постачальник ресурсу, трудова участь, участь в управлінні, розрахунки, контроль, результати.

Новизна. У результаті дослідження дістали подальший розвиток нові механізми реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я, які охоплюють ідентифікацію напрямів реалізації державно-приватного партнерства, визначення зацікавлених сторін в реалізації проєкту державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я, ідентифікацію властивостей етапів формування та реалізації проєктів.

Практична значущість. У результаті запровадження основних напрямів реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я має підвищитися ефективність використання цілісних майнових комплексів тих закладів охорони здоров'я, що втратили державну підтримку.

Ключові слова: еволюція, проєкт, державно-приватне партнерство, сфера охорони здоров'я, державна політика, механізм реалізації проєкту.

Постановка проблеми. Механізм державного управління процесами реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я матиме ефективність лише за умови існування чіткого теоретичного та практико-орієнтованого алгоритму. Для визначення напрямів удосконалення механізмів реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я є потреба в обґрунтуванні властивостей усіх етапів та порядку взаємодії

між учасниками партнерства. Зокрема сьогодні вкрай важливим є обґрунтування ролі держави як партнера для приватного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку державно-приватного партнерства в різних сферах суспільних послуг піднімалися наступними вченими: Антонюк С. А., Курділь Н. В., Кузнецов І. В., Панова Т. В., Степанова О. В. та інші [1–4; 8].

Формулювання мети статті. Метою даної статті є дослідження етапів формування та реалізації проєктів державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Положення розвитку нових механізмів реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я має ґрунтуватися на наступних положеннях: 1. Ідентифікація напрямів реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я; 2. Визначення зацікавлених сторін в реалізації проєкту державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я; 3. Ідентифікація властивостей етапів формування та реалізації проєктів державно-приватного партнерства. Розглянемо особливості зазначених положень.

1. Ідентифікація напрямів реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я. В. даному контексті в першу чергу необхідно визначити потенційні напрями реалізації проєктів державно-приватного партнерства в сфері

охорони здоров'я. Такі проєкти можуть бути реалізовані в сфері:

– передачі цілісних майнових комплексів (наприклад, лікарень, клініки, амбулаторій) в концесію з метою їх модернізації та реалізація якісніших послуг в сфері охорони здоров'я;

– реалізація науково-дослідних робіт медичного напрямку в стратегічно важливих сфер забезпечення охорони здоров'я (наприклад, трансплантація, онкологія, вірусологія та інше);

– передача в оренду цілісний майнових комплексів в сфері охорони здоров'я приватним закладам охорони здоров'я, які будуть реалізовувати відповідні послуги [5].

Особливо гостро зазначене питання стоїть в умовах політики щодо визначення опорних закладів охорони здоров'я та формування госпітальних округів. Зокрема, відповідно до розпорядження кабінету міністрів України від 15 січня 2020 р. в Україні лише 212 опорних закладів охорони здоров'я отримують державне фінансування (табл. 1).

Таблиця 1
Кількісний аналіз опорних закладів охорони здоров'я в Україні до 2023 р. за регіонами

Область	Кількість	Питома вага	Область	Кількість	Питома вага
1. Вінницька	10	4,7	14. Одеська	13	6,1
2. Волинська	7	3,3	15. Полтавська	8	3,8
3. Дніпровська	15	7,1	16. Рівненська	7	3,3
4. Донецька	11	5,2	17. Сумська	7	3,3
5. Житомирська	7	3,3	18. Тернопільська	6	2,8
6. Закарпатська	8	3,8	19. Харківська	15	7,1
7. Запорізька	9	4,2	20. Херсонська	8	3,8
8. Івано-Франківська	9	4,2	21. Хмельницька	10	4,7
9. Київська	13	6,1	22. Черкаська	8	3,8
10. Кропивницька	7	3,3	23. Чернівецька	5	2,4
11. Луганська	5	2,4	24. Чернігівська	9	4,2
12. Львівська	9	4,2	Разом		100
13. Миколаївська	6	2,8			

Таким чином, серед 212 опорних закладів охорони найбільша кількість припадає на Дніпровську та Харківську області – по 15 закладів охорони здоров'я, що становить 7,1 % від загальної кількості. По 13 закладів охорони здоров'я припадає на

Одеську та Київську області, що становить 6,1 %. По 4,7 % від загальної кількості затверджених опорних закладів (10) припадає на Вінницьку та Хмельницьку області. За іншими областями ситуація наступна: 1) по 9 опорних закладів затвердженого

для Запорізької, Івано-Франківської, Чернігівської, Львівської областей; 2) по 8 для Полтавської, Закарпатської, Черкаської, Херсонської; 3) по 7 для Волинської, Рівненської, Сумської, Житомирської, Кропивницької; 4) по 6 для Тернопільської та Миколаївської; 5) по 5 для Луганської та Чернівецької. Відповідно до зазначеного розпорядження в Україні значно скоротилася кількість закладів охорони здоров'я із державним фінансуванням. А це в свою чергу вказує, що значна кількість районів в областях залишилися без належної медичної допомоги. Значна кількість цілісних майнових комплексів в сфері охорони здоров'я не зможуть належно обслуговуватися без державного фінансування, а отже найбільш ефективним способом їх ефективного використання та належного та якісного процесу реалізації медичної послуги є передача в державно-приватне партнерство.

Таким чином, основними напрямками реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я має стати підвищення використання цілісних майнових комплексів закладів охорони здоров'я, що втратили державну підтримку, а відповідно певні територіальні об'єкти залишилися без якісного медичного обслуговування. Важливим напрямом реалізації проєктів в сфері охорони здоров'я є реалізація проєктів в сфері розробки та впровадження інновацій в лікувальну справу, що не можливо здійснити без залучення фінансового капіталу приватного сектору. Кожен напрямок передбачає потребу в реалізації державно-приватного партнерства за різними його формами: оренда, управління майном, концесія, спільна діяльність.

2. Визначення зацікавлених сторін в реалізації проєкту державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я. В реалізації проєктів державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я наступні учасники суспільних відносин:

– користувачі медичних послуг. Користувачі медичних послуг зацікавлені в якісному продукті, адже від цього залежить їх здоров'я та здоров'я нації в цілому.

Якість послуги залежить від таких факторів як: матеріально-технічне забезпечення (діагностика, лікування та інше), кадровий потенціал, використання інноваційних методик та технологій, умови лікування та інше. Усе це вимагає використання додаткових фінансових ресурсів, що можливе за умови укладання договору про державно-приватне партнерство;

– учасники конкурсу на участь в реалізації проєкту державно-приватного партнерства. Учасники, зацікавлені стати приватним партнером, а їх основний інтерес проявляється в отриманні державного майна та державної підтримки в реалізації послуг в сфері охорони здоров'я. Відповідно кожен учасник має відповідати сукупності вимог, які визначають законодавством про державно-приватне партнерство. При чому зазначенні вимог, можуть бути як загальними, так і галузевими, що визначенні специфікою реалізації проєктів в сфері охорони здоров'я. Крім того, зважаючи на специфіку проєкту державно-приватного партнерства, що може бути реалізованим в сфері охорони здоров'я, можуть встановлюватися додаткові критерії до учасників в конкурсі на заміщення приватного партнера;

– приватний партнер – це юридична або фізична особа, що виграла конкурс на участь в державно-приватному партнерстві та отримала відповідні державні гарантії та об'єкти державного майна для реалізації відповідного виду суспільних послуг в сфері охорони здоров'я. Таким об'єктом може бути цілісний майновий комплекс, зокрема лікарні, що не включені до переліку опорних закладів охорони здоров'я. Приватні партнери зацікавлені в отриманні відповідних економічних вигод, зокрема, позитивні фінансові результати від реалізації суспільної послуги в сфері охорони здоров'я, підвищення виробничої потужності шляхом отриманні об'єктів державного та комунального майна в сфері охорони здоров'я, підвищення рівня кадрового потенціалу, якщо проєкт державно-приватного партнерства реалізується у формі концесії (усі кадри лікарні мають бути збережені, що передбачено діючим концесійним законодав-

ством), отриманні спільного права на інноваційний медичний продукт, що отриманий в результаті реалізації державно-приватного партнерства та інші. Визначенні інтереси визначають політику приватного партнера, проте в то й же час зазначенні інтереси та дії приватного партнера по їх досягненню є обмеженими, адже держава встановлює сукупність регуляторних механізмів через систему нормативно-правових актів та умов договору про державно-приватне партнерство, що реалізується за відповідною формою передбаченою законодавством (спільна діяльність, концесія, оренда, управління майном та інше) [6].

– держава як регулятор суспільних відносин. В даному випадку держава зацікавлена в формуванні сукупності положень державної політики, яка дозволяє в повній мірі сформулювати комплекс умов для реалізації державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я;

– держава як суб'єкт реалізації суспільних послуг. Так, відповідно до діючого законодавства держава реалізує послуги в сфері охорони здоров'я через відповідні заклади охорони здоров'я, що знаходяться в державній та комунальній власності. Відповідно зазначенні заклади, як носії функцій держави, мають відповідний інтерес щодо реалізації проєктів державно-приватного партнерства;

– держава як приватний партнер. Державно-приватне партнерство дозволяє передати повноваження із реалізації зазначених послуг приватному партнеру, або ж реалізовувати їх спільно. Це дозволяє залучити фінансові ресурси приватного сектору для підвищення їх якості. Законом України Про державно-приватне партнерство встановлено сутність суспільних послуг, зокрема: «суспільно значущі послуги – послуги, спрямовані на забезпечення суспільних інтересів та потреб, що надаються необмеженому колу користувачів (споживачів) та/або надання яких має забезпечуватися органами державної влади, органами місцевого самоврядування або державними, комунальними підприємствами, установами, організаціями, господарськими товариствами, 50 і більше від-

сотків акцій (часток) яких належать державі, територіальній громаді чи Автономній Республіці Крим» [7]. Таким чином, різні форми реалізації проєкту державно-приватного партнерства передбачають різну партнерську участь держави, від постачальника майна до повноцінної трудової участі в реалізації послуг в сфері охорони здоров'я;

– постачальники ресурсів. В результаті реалізації проєктів державно-приватного партнерства є потреба в залученні різних видів ресурсів, зокрема фінансових – банки, кредитори, страхові компанії та інші; матеріальних ресурсів – постачальники обладнання, транспортних засобів та інше. Усі зазначені стейкхолдери зацікавлені в отриманні відповідних економічних вигід, що визначається фінансовим станом державно-приватного партнерства або власне приватного партнера, на якого покладено обов'язки із реалізації проєкту.

Таким чином, між різними учасниками реалізації проєкту державно-приватного партнера налагоджується сукупність зв'язків. Такі зв'язки направлені на задоволення інтересу кожного стейкхолдера. Основними стейкхолдерами державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я є: держава роль якої проявляється в трьох напрямках як регулятора, як реалізатора суспільних послуг та як приватного партнера; учасники конкурсу на участь в державно-приватному партнерстві, до яких висувається сукупність вимог щодо можливості реалізації проєкту та якісної послуги в сфері охорони здоров'я; приватний партнер, який є повноцінним суб'єктом на ринку медичних послуг та має забезпечити якість таких послуг; користувачі медичних послуг та постачальники ресурсів. Так, кожен із зацікавлених сторін переслідує відповідний інтерес, що вимагає від державного управління дієвих механізмів їх забезпечення, та відповідний рівень сфери охорони здоров'я в частинні виконання державних функцій.

3. Ідентифікація властивостей етапів формування та реалізації проєктів державно-приватного партнерства. Основними етапами реалізації проєктів державно-приватного партнерства є наступні:

– прийняття рішення про проєкт державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я. Так, відповідний орган державного управління, до функцій якого входить управління закладами охорони здоров'я оцінює можливості реалізації проєкту державно-приватного партнерства та приймає відповідне рішення. Рішення про можливість реалізації проєкту державно-приватного партнерства має ґрунтуватися та попередньому аналізі внутрішнього та зовнішнього середовища, що дозволяє виявити потребу в залученні приватного сектору до реалізації відповідних послуг в сфері охорони здоров'я;

– техніко-економічна оцінка проєкту державно-приватного партнерства. З метою оцінки потенційної ефективності проєкту державно-приватного партнерства оголошується конкурс та послуги щодо здійснення оцінки ризиків та загроз проєкту та економічних і соціальних вигід, реалізація якого дозволить отримати. Зазначений суб'єкт здійснює техніко-економічну оцінку проєкту та визначає його основоположні властивості, що в подальшому проявляються в додаткових вимогах до приватних партнерів, вибору форуму реалізації та положенням договору за відповідною формою;

– вибір форми реалізації державно-приватного партнерства. Більш детальніше зазначений етап буде охарактеризований при вивченні їх властивостей та розробці моделей взаємодії учасників;

– вибір приватного партнера. На основі техніко-економічної оцінки проєкту встановлюються вимоги до приватних партнерів та оголошується конкурс. На основі результатів конкурсу визначається переможець;

– договірний процес. На даному етапі відбуваються формування умов договору про державно-приватне партнерство. Зокрема в залежності від форми реалізації проєкту державно-приватного партнерства визначається основна мета та завдання за кожним етапом реалізації проєкту, формулюються положення щодо строків приймання-передачі ресурсів та результатів реалізації договору, порядок використання державного та / або комунального майна,

трудова участь кожного партнера в реалізації проєкту та інші. Особлива увага приділяються процесам модернізації об'єктів державного та комунального майна за умови концесії як форми реалізації проєкту державно-приватного партнерства з позиції їх впливу на якість послуги з охорони здоров'я;

– формування ресурсів для реалізації проєкту державно-приватного партнерства. Так, в залежності від форми реалізації проєкту державно-приватного партнерства формується ресурсний потенціал. Відповідно до зазначеного формується комісія з представників державного та приватного партнера;

– реалізація проєкту державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я. Кожна форма реалізації проєкту має свою специфіку, як визначає процес реалізації. Зазначена специфіка буде представлена в нижче поданих інформаційних моделях формування та реалізації проєктів державно-приватного партнерства. В частині концесії основними етапам реалізації проєктів державно-приватного партнерства є: 1) модернізація об'єкту концесії, що направлена на підвищення якості реалізації медичної послуги; 2) власне реалізація медичної послуги; 3) формування результатів концесійної діяльності; 4) концесійні платежі; 5) розрахунки з державним партнером. Спільна діяльність передбачає об'єднання ресурсів та трудову участь учасників спільної діяльності для досягнення мети проєкту. Специфічним є управління спільною діяльністю, зокрема визначається підприємство-оператор, тобто один з учасників, який виконує функції управління спільною діяльністю. Спільна діяльність може передбачати реалізацію проєкту як в сфері суспільних послуг в сфері охорони здоров'я так і проєкт, що пов'язаний з розробкою певної інноваційної технології, наприклад: методику лікування, технологію діагностики, інноваційні ліки та інше. В цілому усі бізнес процеси спільної та концесійної діяльності можна згрупувати за наступними господарськими процесами: придбання, виробництво, реалізації суспільної послуги в

сфері охорони здоров'я. Що стосується реалізації проєкту державно-приватного партнерства у формі оренди, то в даному випадку усі етапи пов'язанні із експлуатацією державного та комунального майна для реалізації суспільної послуги в сфері охорони здоров'я;

– контроль за виконанням проєкту з боку держави як регулятора та як державного партнера. Держава виконує контролюючу функцію через: власників об'єкту – органів центральної виконавчої влади або місцевого самоврядування; державний контролюючих органів (податкова служба, служба державного фінансового аудиту та інші органи); незалежний залучений суб'єкт, зазвичай суб'єкт аудиторської діяльності. Специфічну контролюючу функцію виконують обласні управління охорони здоров'я та власне Міністерство охорони здоров'я України. В цілому контроль за реалізацією проєктів здійснюється як в контексті використання ресурсів так і досягнення цілей;

– припинення реалізації проєкту державно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я. Реалізація проєкту може бути припинена одним із наступних шляхів: по-перше, по закінченню строку договору за відповідною формою реалізації проєкту; по-друге, достроково за умови досягнення мети проєкту; по-третє, достроково за умови не виконання умов проєкту державно-приватного партнерства; по-четверте, достроково за умови відсутності потреби в подальшій реалізації проєкту в сфері охорони здоров'я; по-п'яте, дострокове припинення реалізації проєкту за згодою усіх сторін; по-шосте, розірвання договору однією із сторін (державним або приватним партнером); по-сьоме, припинення реалізації проєкту через форс-мажорні обставини; по-восьме, припинення реалізації проєкту через не відповідність приватного партнера ліцензійним вимогам щодо реалізації послуг в сфері охорони; по-дев'яте, припинення реалізації проєкту через зміни в законодавстві;

– приймання-передача результатів реалізації проєкту державно-приватного партнерства. Результати будуть залежати

від форми реалізації проєкту, а саме: при концесії – модернізований об'єкт концесії та концесійні діяльність, якщо є доцільність реалізації суспільних послуг в сфері медицини, що надавалася концесіонером; при спільній діяльності – передані ресурси, розподілені ресурси, що були придбані спільною діяльністю та власне результат проєкту, яким може виступати, інноваційний продукт в сфері охорони здоров'я.

Висновки. На основі проведеного дослідження визначено, що роль держави та органів державного управління за кожним етапом відрізняється як за змістом, так і безпосередньою участю в реалізації проєкту державно-приватного партнерства. Характеристика місця держави в реалізації різних форм проєктів представлено в контексті різних форм реалізації проєктів (концесія, спільна діяльність та оренда) за наступними змістовними складовими: загальна характеристика, постачальник ресурсу, трудова участь, участь в управлінні, розрахунки, контроль, результати.

Література

1. Курділь Н. В. Державно-приватне партнерство в охороні здоров'я України: перспективи швидкого розвитку закладів екстренної медичної допомоги / Н. В. Курділь // Журнал Медицина неотложных состояний. – 2013. – №2. – С. 12–18.
2. Кузнецов И. В. Зарубежный опыт государственно-частного партнерства (США, Европа, Канада) / И. В. Кузнецов // Экономические науки. – №8 (93). – 2012. – С. 196.
3. Панова Т. В. Опыт развитых европейских стран в использовании форм и моделей ДПП в здравоохранении / Т. В. Панова // Экономика и управление народным хозяйством, 2015. – С. 99–102. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lawjournal.ru/files/pdf/201511/201511_99.pdf.
4. Степанова О. В. Стратегічні орієнтири розвитку державно-приватного партнерства в системі охорони здоров'я України / О. В. Степанова // Ефективна економіка. – 2014. – № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3157>.
5. Закон України «Про державно-приватне партнерство» №2404–VI від 25.10.2020 р. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>
6. Методичні рекомендації для впровадження проєктів державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я. МОЗУ. – 2018. – 72 с. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://moz.gov.ua/uploads/1/7840-1234567890.pdf>

7. Титарчук М. І. Концесія як форма реалізації державно-приватного партнерства як об'єкту економічного аналізу / М. І. Титарчук // Економічний простір. – 2018. – № 139. – С. 199–212.

8. Антонюк С. А. Державне регулювання розвитку приватного сектора в охороні здоров'я України на регіональному рівні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dysertaciya.org.ua>

References

1. Kurdil, N.V. (2013). Derzhavno-pryvatne partnerstvo v okhoroni zdorovia Ukrainy: perspektyvy shvydkoho rozvytku zakladiv ekstremnoi medychnoi dopomohy. Zhurnal Meditsina neotlozhnykh sostoyaniy, (2), 12-18.

2. Kuznetsov, I.V. (2012). Zarubezhnyy opyt gosudarstvenno-chastnogo partnerstva (SShA, Evropa, Kanada). Ekonomicheskie nauki, 8(93), 196.

3. Panova, T.V. (2015). Opyt razvitykh evropeyskikh stran v ispolzovanii form i modeley DPP v zdavookhraneni. Ekonomika i upravlenie narodnym khozyaystvom, 99-102. Retrieved from

http://www.lawjournal.ru/files/pdf/201511/201511_99.pdf.

4. Stepanova, O.V. (2014). Stratehichni oriientyry rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva v systemi okhorony zdorovia Ukrainy. Efektyvna ekonomika, (6). Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3157>.

5. Zakon Ukrainy «Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo» (2020). №2404–VI. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>

6. Metodychni rekomendatsii dlia vprovadzhennia proektiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi okhorony zdorovia (2018). MOZU. Retrieved from <https://moz.gov.ua/uploads/1/7840-1234567890.pdf>

7. Titarchuk, M.I. (2018). Kontsesiia yak forma realizatsii derzhavno-pryvatnoho partnerstva yak obiekta ekonomichnoho analizu // Ekonomichniy prostir. (139), 199-212.

8. Antoniuk, S.A. (n.d.) Derzhavne rehuliuвання rozvytku pryvatnoho sektora v okhoroni zdorovia Ukrainy na rehionalnomu rivni. Retrieved from <http://dysertaciya.org.ua>

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТОВ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Л. Р. Криничко, к. мед. н., соискатель, Ф. Р. Криничко, соискатель, Государственный университет «Житомирская политехника», С. М. Петрик, аспирант, Межрегиональная академия управления персоналом

Методология исследования. Результаты получены за счет применения методов: теоретического обобщения, научной абстракции и системного анализа – при исследовании этапов формирования проектов государственно-частного партнерства в сфере здравоохранения, сравнительного анализа – при проведении количественного анализа опорных учреждений здравоохранения в Украине в 2023 г. по десяти регионам страны.

Результаты. Определено, что роль государства и органов государственного управления по каждому этапу формирования проектов государственно-частного партнерства в сфере здравоохранения отличается как по содержанию, так и по непосредственному участию в реализации проекта государственно-частного партнерства. Характеристика места государства в реализации различных форм проектов представлена в контексте различных форм реализации проектов (концессия, совместная деятельность и аренда) по следующим содержательным составляющим: общая характеристика, поставщик ресурса, трудовое участие, участие в управлении, расчеты, контроль, результаты.

Новизна. В результате исследования получили дальнейшее развитие новые механизмы реализации государственно-частного партнерства в сфере здравоохранения, которые охватывают идентификацию направлений реализации проектов государственно-частного партнерства, определение заинтересованных сторон в реализации проекта государственно-частного партнерства в сфере здравоохранения, идентификацию свойств этапов формирования и реализации проектов.

Практическая значимость. В результате внедрения основных направлений реализации государственно-частного партнерства в сфере здравоохранения должна повыситься эффективность использования целостных имущественных комплексов учреждений здравоохранения, которые потеряли государственную поддержку.

Ключевые слова: эволюция, проект, государственно-частное партнерство, сфера здравоохранения, государственная политика, механизм реализации проекта.

STAGES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF PUBLIC-PRIVATE
PARTNERSHIP PROJECTS IN THE FIELD OF HEALTHCARE

*L. R. Krynychko, Ph. D (Med.), Applicant, F. R. Krinichko, Applicant,
State University «Zhytomyr Polytechnic»,*

S. M. Petrik, Post-graduate student, Interregional Academy of Personnel Management

Methods. The results are obtained through the use of methods: theoretical generalization, scientific abstraction and systematic analysis – in the study of the stages of formation of public-private partnership projects in the field of health, comparative analysis – in quantitative analysis of health care institutions in Ukraine until 2023 by region.

Results. It is determined that the role of the state and public administration bodies at each stage differs both in content and direct participation in the implementation of the public-private partnership project. Characteristics of the state's place in the implementation of various forms of projects are presented in the context of various forms of project implementation (concession, joint activities and lease) for the following substantive components: general characteristics, resource supplier, labor participation, management, calculations, control, results.

Novelty. As a result of the study, new mechanisms for the implementation of public-private partnerships in the field of health care were further developed.

Practical value. The main directions of the implementation of public-private partnership in the field of health care should be proposed to increase the use of integrated property complexes of health care institutions that have lost state support.

Keywords: evolution, project, public-private partnership, health care, public policy, project implementation mechanism.

Надійшла до редакції 17.09.20 р.

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА НАПРЯМКИ ЕФЕКТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ

*Н. С. Приймак, д. е. н., доцент, ДонНУЕТ ім. М. Туган-Баранговського,
priymak@donnuet.edu.ua, orcid.org/0000-0002-0313-2581,*

*О. А. Ніколайчук, к. е. н., доцент, ДонНУЕТ ім. М. Туган-Баранговського,
nikolaichuk@donnuet.edu.ua, orcid.org/0000-0002-7197-4713,*

І. В. Олініченко, к. е. н., доцент, приватний підприємець, irinaolinichenko097@gmail.com

Методологія дослідження. Результати проведеного дослідження отримані за рахунок застосування методів: аналізу – для оцінювання тенденцій розвитку готельно-ресторанного бізнесу регіону; порівняння – для визначення рівня співпадіння тенденцій розвитку сфери господарювання та ключових показників розвитку регіону; узагальнення – для встановлення ключових проблем розвитку готельно-ресторанного бізнесу регіону.

Результати. На основі аналізу ключових показників функціонування підприємств готельно-ресторанного бізнесу Дніпропетровської області за 2017–2019 роки (кількості підприємств досліджуваної галузі, їх структури за видами та масштабами діяльності, чисельності зайнятих трудових ресурсів, динаміки фінансових результатів діяльності та рентабельності) доведено, що дана сфера господарювання у регіоні знаходиться в кризовому стані та потребує підтримки та стимулювання свого розвитку на стратегічному рівні.

Для забезпечення стабільності розвитку та створення сприятливих умов ефективної організації підприємств готельного господарства запропоновано дві групи заходів, які передбачають, з одного боку, активізацію менеджменту підприємств даної сфери, а з іншого – розробку стратегічно-орієнтованих заходів пролонгованого характеру на рівні держави та регіонального управління. Перша група заходів дозволить досягти ефективної організації підприємств даного бізнесу, а друга – сформулювати умови функціонування готельно-ресторанного бізнесу на засадах конкурентоспроможності та високих стандартів обслуговування.

Новизна. Проведене дослідження дозволило виявити регіональні особливості функціонування підприємств готельно-ресторанного бізнесу, які було покладено у основу формування стратегічно-орієнтованих заходів розвитку готельно-ресторанного бізнесу з урахуванням автентичних потреб регіонального утворення та вимог сьогодення.

Практична значущість. Отримані результати аналізу особливостей та результатів функціонування підприємств готельно-ресторанного бізнесу Дніпропетровської області дозволяють визначити об'єктивний стан даної сфери господарювання регіону та використати їх для розробки програм розвитку та підтримки готельного господарства та ресторанного бізнесу в постпандемійний період.

Ключові слова: готельно-ресторанний бізнес, організація готельного господарства, туризм, управління, регіональне управління, розвиток, стратегічні програми, ефективність.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток економіки, зміни та перебудови, які відбуваються як у економічній системі України, так і у глобальному економічному просторі зумовлюють необхідність перегляду ключових акцентів стабілізації та розвитку національної економіки. Україна традиційно

відноситься до переліку промислово-орієнтованих підприємств, але динаміка ключових показників, які характеризують розвиток країни (реальний ВВП сезонного фактору) у порівнянні із I кварталом країни (у постійних цінах 2016 року) у II кварталі 2020 року зменшився на 9,9% (з урахуванням

2020 року і на 11,4% проти II кварталу 2019 року [1]) доводить необхідність пошуку нових шляхів та напрямів зростання, в першу чергу за рахунок ефективного використання всіх внутрішніх ресурсів, а також розвитку туризму та сфери обслуговування.

Дніпропетровська область, яка традиційно сприймається як суто-промисловий регіон, має всі потенційні можливості для розвитку туристичної сфери, в т. ч. і через інструменти удосконалення готельного господарства та інших місць тимчасового розміщення. Розвиток зазначених напрямків діяльності у сучасних умовах COVID-обмежень може стати, попри певні карантинні складнощі, напрямом антикризової програми розвитку регіону за рахунок диверсифікації напрямів формування доходів області. Проте, розвиток готельного господарства на регіональному рівні потребує розв'язання цілого кола проблем, актуальних для всієї індустрії гостинності України, а саме: доведення якості готельних послуг до європейського рівня, забезпечення гнучкості цінової політики готелів, широке використання маркетингових технологій в ході організації збуту готельних послуг, підвищення прибутковості готельного бізнесу, залучення інвестицій у галузь і т. ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність дослідження регіонального ринку готельних послуг та організації готельного господарства Дніпропетровської області пов'язана ще із однією проблемою – відсутністю системних досліджень даних процесів саме на рівні області. Окремі напрямки та специфіку організації готельного господарства досліджувалися такими науковцями як С. Г. Захарова [1], В. М. Зайцева [7], О. Д. Король [8], І. В. Лебедев [9] та ін. Проте, надзвичайний динамізм зовнішнього середовища, непередбачувані сценарії розвитку економічних систем та конкурентних умов господарювання забезпечують постійну актуальність подальших досліджень даного напрямку.

Формулювання мети статті. Метою даного дослідження виступає вивчення специфіки організації готельного господарства Дніпропетровської області та визначення напрямів ефективного її розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Україна має дуже сприятливі умови

і багаті рекреаційні ресурси для розвитку туристичного бізнесу, але законодавча база та несприятлива ситуація у країні зупиняють процес розвитку готельно-ресторанної індустрії. Тобто для вирішення питання розвитку готельно-ресторанного бізнесу необхідно стабілізувати надзвичайне положення в країні, налагодити економіко-політичну ситуацію в країні та оновити і покращити законодавчу базу управління туристичної діяльності, що дасть можливість для підвищення ефективності ведення готельно-ресторанного бізнесу та залучення закордонних та вітчизняних інвестицій» [1, с.52]. Цілком погоджуючись із зазначеним, додатково варто застосовувати важелі стимулювання розвитку готельно-ресторанного бізнесу у регіонах, де туристичний бізнес не є профільним, традиційно-розвинутим, що дозволить забезпечити не тільки зростання економіки регіону, але й економіки держави в цілому. Одним із таких регіонів може стати Дніпропетровська область.

Дніпропетровщина – область контрастів. Її оточують індустріальні міста й приголомшливі пейзажі, архітектурні пам'ятки та місця козацької слави. Займаючи 5,3% території з часткою населення 7,6%, Дніпропетровська область є одним з провідних регіонів України. Її внесок у валовий регіональний продукт держави становить більше 10% і значною мірою визначає загальну ситуацію в державі. Дніпропетровщина самодостатній регіон з потужним промисловим та науковим потенціалом, розвинутим сільськогосподарським виробництвом, високим рівнем розвитку транспорту і зв'язку, вигідним географічним положенням та багатими природними ресурсами [5].

Окрім промислового потенціалу, Дніпропетровська область має ряд принад, які можна вважати туристичними перлинами, до яких відносять: ботанічний сад у Кривому Розі, «Справжній Марс» у Кривому Розі, зоопарк села Хащове «Три ведмеді», Самарський Пустинно-Миколаївський монастир, курорт «Солоний лиман», перлину степової України с. Токівське, Свято-Покровський храм у Рубановському, Свято-Троїцький собор і т. і. [5].

Наведена інформація дозволяє дійти висновку, що область наділена як промисловим потенціалом, так і потенціалом розвитку туризму, тобто має передумови для розвитку готельно-ресторанного бізнесу регіону за рахунок бізнес-гостів та внутрішніх туристів (в умовах пандемії, залучення зовнішніх іно-

земних туристичних потоків не є актуальним та здійсненням).

Сучасний стан розвитку готельного бізнесу у Дніпропетровській області не можна визнати задовільним, що доводить динамічний аналіз ключових показників діяльності галузі господарювання (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники діяльності готельного господарства Дніпропетровської області за 2010–2019 рр.

Показник	2010 р.	2018 р.	2019 р.	Відх. 2019/2018, %	Відх. 2019/2010, %
Кількість готелів та інших місць для тимчасового проживання, од.	121	93	106	13,98	–12,40
Кількість номерів, од.	135125	11826	13070	10,52	–90,33
Обслуговано приїжджих, тис. осіб	161,9	13,07	383,91	2837,34	137,13

Джерело: [2]

Дані табл. 1 вказують, що за 2010–2019 рр. кількість готелів та інших місць для тимчасового проживання у області скорочувалася (на 12,4%), та на кінець 2019 року становила 106 од. Основними причинами такого зниження стали процеси загальної дестабілізації економічної ситуації у країні, переважання зовнішнього туризму над внутрішнім, військовий конфлікт на Сході України, соціальна напруженість в країні та регіоні, падіння платоспроможного попиту, відсутність чіткого механізму підтримки готельного господарства з боку держави та регіону, низька дієвість діючої законодавчої бази яка регулює діяльність засобів розміщування і т. д.

Номерний фонд підприємств готельного господарства теж має тенденцію до скорочення: у досліджуваному періоді на

90,33%. У області номерний фонд готельного господарства переважно представлений номерами вищої, першої, другої та третьої категорій, причому виключенням є номерний фонд м. Дніпро, де переважають номери вищої категорії. При цьому кількість обслуговування приїжджих за офіційною статистичною інформацією зростає майже у 2,4 рази у досліджуваному періоді, що дозволяє дійти висновку про наявність зростаючого попиту на послуги розміщення.

Для подальшого дослідження підприємств готельно-ресторанного бізнесу Дніпропетровської області доцільно проаналізувати показники, які характеризують динаміку та видові групи діючих підприємств (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка кількості підприємств з тимчасового розміщування й організації харчування у Дніпропетровській області з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2017–2019 рр., од.

Показник	Роки			Відхилення за роками, +-%		
	2017	2018	2019	2018/2017	2019/2018	2019/2017
1	2	3	4	5	6	7
Кількість підприємств всього	394	386	413	–2,03	6,99	4,82
великі	0	0	0	–	–	–
у % до загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності	–	–	–	–	–	–
середні	17	17	14	–	–17,65	–17,65

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7
у % до загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності	4,3	4,4	3,4	0,10	-1,00	-0,90
мали	377	369	399	-2,12	8,13	5,84
у % до загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності	95,7	95,6	96,6	-0,10	1,00	0,90
з них мікропідприємства	306	293	326	-4,25	11,26	6,54
у % до загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності	77,7	75,9	78,9	-1,80	3,00	1,20

Джерело: [3]

Дані табл. 2 доводять, що загальна кількість підприємств з тимчасового розміщення й організації харчування у Дніпропетровській області у 2017–2019 роках зростає із 394 од. до 413 од., тобто приріст становить 4,82%. При цьому, всі підприємства належать до середніх та малих підприємств. Відсутність великих підприємств пояснюється невеликими потоками бізнес-клієнтів та туристів у області.

Кількість середніх підприємств з тимчасового розміщення й організації харчування у Дніпропетровській області за три роки знижується із 17 до 14 (на 17,65%), а їх питома вага у загальній кількості підприємств даного типу становить 3,4% проти рівня 4,3% у 2017 році (зниження частки на 0,95 за три роки).

При цьому чисельність малих підприємств зростає на 5,84% та на кінець 2019 року становить 399 од. Питома вага таких підприємств у загальній кількості підприємств досліджуваного виду діяльності становила на кінець 2019 року 96,6%, що вище частки у 2017 році на 0,9%, тобто можна констатувати зростання кількості малих підприємств з тимчасового розміщення й організації харчування у Дніпропетровській області у 2017–2019 рр. Із чисельності малих підприємств з тимчасового розміщення й організації харчування 81,71% у 2019 році – це мікропідприємства. Загальна частка мікропідприємств у кількості підприємств з тимчасового розміщення й організації харчування у області становить 78,9%, що більше рівня 2017 року на 1,2%.

Зростання чисельності малих та мікропідприємств з тимчасового розміщення й організації харчування у Дніпропетровській області пов'язане із комплексом факторів:

– відсутністю достатнього попиту на послуги розміщення та харчування, які б задовольнили умовам організації великих підприємств;

– більший спектр послуг та підвищена мобільність малих та мікропідприємств які мають більше адаптаційних можливостей для задоволення потреб клієнтів із різними споживчими потребами;

– гнучка цінова політика малих та мікропідприємств, нижчі рівні цін;

– спрощений режим оподаткування.

Характеризуючи готельно-ресторанний бізнес Дніпропетровської області варто дослідити чисельність трудових ресурсів, задіяних у даній сфері господарювання за даними табл. 3.

З табл. 3 видно, що кількість трудових ресурсів, задіяних у наданні послуг з тимчасового розміщення й організації харчування у Дніпропетровській області у 2019 році становить 5937 осіб, що більше рівня 2017 року на 11,08%. У середніх підприємствах у 2019 працює 58,1 % осіб, задіяних у галузі, що на 4,59% більше ніж у 2017 році. У малих підприємствах у 2019 році працює 41,9% трудових ресурсів галузі, що на 19,52% більше рівня 2017 року, в т. ч. у мікропідприємствах працює 15,8% трудових ресурсів галузі, що на 31,06% більше ніж у 2017 році. Отже, можна констатувати, що найбільша зайнятість трудових ресурсів, задіяних у наданні послуг з тимчасового розміщення й організації харчування у Дніпропетровській області спостерігається в діяльності середніх підприємств. Загальна тенденція зростання кількості зайнятих у досліджуваній галузі доводить зростання інтересу до даного виду діяльності та підвищення попиту на трудові ресурси даної галузі.

Таблиця 3

Чисельність трудових ресурсів, задіяних у наданні послуг з тимчасового розміщування й організації харчування у Дніпропетровській області у 2017–2019 рр., осіб

Показник	Роки			Відхилення за роками, +-%		
	2017	2018	2019	2018/2017	2019/2018	2019/2017
Кількість зайнятих всього, в т. ч.	5345	5986	5937	11,99	–0,82	11,08
у великих підприємствах	0	0	0	–	–	–
у % до заг. кількості зайнятих працівників відповідного виду діяльності	–	–	–	–	–	–
у середніх підприємствах	3265	3715	3415	13,78	–8,08	4,59
у % до заг. кількості зайнятих працівників відповідного виду діяльності	61,1	62,1	58,1	1,00	–4,00	–3,00
у малих підприємствах	2080	2271	2486	9,18	9,47	19,52
у % до заг. кількості зайнятих працівників відповідного виду діяльності	38,9	37,9	41,9	–1,00	4,00	3,00
з ниху мікропідприємствах	718	770	941	7,24	22,21	31,06
у % до заг. кількості зайнятих працівників відповідного виду діяльності	13,4	12,9	15,8	–0,50	2,90	2,40

Джерело: [3]

На наступному етапі дослідження варто за даними табл. 4 вивчити показники, що характеризують фінансові результати діяльності підприємств, які здійснюють надання

послуг з тимчасового розміщування й організації харчування у Дніпропетровській області.

Таблиця 4

Фінансові результати підприємств, які здійснюють надання послуг з тимчасового розміщування й організації харчування у Дніпропетровській області у 2017–2019 рр.

Показник	Роки			Відхилення за роками, +-%		
	2017	2018	2019	2018/2017	2019/2018	2019/2017
Обсяг реалізованої продукції (послуг), тис. грн.	1914485	1719591,7	1249448,6	–10,18	–27,34	–34,74
Частка у реалізованій продукції регіону, %	0,21	0,16	0,11	–0,05	–0,05	–0,10
Підприємства які одержували прибуток, %	70,8	72	69,9	1,20	–2,10	–0,90
Підприємства які одержували збиток, %	29,2	28	30,1	–1,20	2,10	0,90
Рентабельність операційної діяльності, %	–1,3	0	3,1	1,30	3,10	4,40

Джерело: [3]

Аналіз даних табл. 4 дозволяє дійти висновків, що вартість реалізованої продукції (послуг) підприємств, які здійснюють надання послуг з тимчасового розміщування й організації харчування у Дніпропетровській області у 2017–2019 р. знижується на 34,74%, що є результатом щорічного падіння за три роки. При цьому, частка реалізованої продукції (послуг) галузі у загальному обсязі реалізації продукції регіону становить 0,21–0,11% у аналізованому періоді та знижується на 0,1%, що є наслідком, з одного боку, падіння вартості наданих послуг, а з іншого –

зростанням вартості реалізованої промислової продукції регіону [5].

Співвідношення підприємств, які мають результатом діяльності прибуток, та підприємств, які мають результатом діяльності збиток, становить 7:3 у 2017–2019 роках, та за результатами функціонування підприємств у 2019 році частка прибуткових підприємств становить 69,9% та вона є меншою на 0,9% за частку прибуткових підприємств 2017 року; частка збиткових підприємств становить 30,1% та вона приростає на 0,9% за три роки. Зниження частки прибуткових підприємств, та відповідно, зростання частки

збиткових, безумовно, є негативним явищем та потребує впровадження ряду заходів підтримуючого характеру з боку держави та органів регіонального управління.

Аналіз показника рентабельності операційної діяльності підприємств, які здійснюють надання послуг з тимчасового розміщення й організації харчування у Дніпропетровській області у 2017–2019 році показує, що лише у 2019 році діяльність була рентабельною – рівень рентабельності становив 3,1%, що вище рівня 2017 року на 4,4%. Для порівняння, у 2019 році середній рівень рентабельності діяльності підприємств регіону становив 9,7%, рентабельність операційної діяльності у промисловості становила 5,8%, у будівництві 4,5%, у оптовій та роздрібній торгівлі 38,5% [5]. Порівняння показників рентабельності операційної діяльності із аналогічними показниками у інших галузях дозволяє стверджувати, що дана діяльність не може вважатися високорентабельною, але при цьому, від’ємні значення рентабельності у 2017–2018 роках пояснюють зниження кількості підприємств, які надають послуги з тимчасового розміщення й організації харчування у Дніпропетровській області.

Висновки. Отже, оцінювання результатів діяльності підприємств, які здійснюють надання послуг з тимчасового розміщення й організації харчування у Дніпропетровській області доводить кризовий стан даної галузі у 2017 – 2019 роках, який був підсилений карантинними обмеженнями 2020 року. Галузь потребує підтримки та стимулювання розвитку, але не за допомогою наявних інструментів [6], а завдяки стратегічній програмі, яка буде містити дві комплексні групи заходів: підприємницькі та державні (регіональні). На рівні менеджменту кожного окремого доцільним є впровадження заходів, які забезпечать розвиток даної сфери господарювання та ефективну її організацію: максимальна диверсифікація надання послуг підприємствами, як у розрізі їх асортиментного наповнення, так і у цінній сфері; зростання якості надання послуг, доведення їх до європейських стандартів та максимальної відповідності критеріям зірковості; з максимізація ефективності організації бізнес-процесів

готельно-ресторанного господарства; використання концепції маркетингу як центрального інструменту управління закладами готельно-ресторанного бізнесу; постійний розвиток персоналу, його професійна підготовка та перепідготовка, забезпечення їх індивідуальних компетентностей.

На макрорівні та на рівні регіонального управління Дніпропетровської області доцільним є впровадження ряду стратегічно-орієнтованих заходів із пролонгованим характером, а саме: удосконалення нормативно-правової бази функціонування підприємств готельно-ресторанного бізнесу в Україні; підвищення ролі контролю та активізація контролюючих органів щодо дотримання параметрів якості їхньої діяльності та норм антимонopolного законодавства; налагодження системи надходження достовірної статистичної звітності щодо результатів діяльності на рівні держави та регіонів; розвиток наукового підґрунтя функціонування готельно-ресторанного бізнесу в Україні, стимулювання освіти як бази для підготовки кадрів для готельно-ресторанного бізнесу; створення спеціального режиму оподаткування, в т. ч. тих, що функціонують із участю іноземного капіталу; розробка реалістичних програм розвитку готельно-ресторанного бізнесу, їх прив’язка до реальних потреб підприємств та потреб промисловості регіону.

Література

1. Захарова С. Г. Аналіз впливу факторів зовнішнього середовища на розвиток готельно-ресторанного господарства України / С. Г. Захарова // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Державне управління. – 2015. – Т. 263. – Вип. 252. – С. 78–83.
2. Готелі та інші місця для тимчасового проживання Дніпропетровської області. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo/tur/tur3.htm>
3. Діяльність підприємств Дніпропетровської області. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo/rpid/>
4. Аналіз стану та визначення тенденцій соціально-економічного розвитку Дніпропетровської області та її адміністративно-територіальних одиниць за 2014–2018 роки. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/analizStanuTaviznachennjaTendenciy_2019.pdf

5. Сайт Дніпропетровської обласної державної адміністрації. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://adm.dp.gov.ua/pro-oblast/dnipropetrovshina/ekonomichnij-potencial>

6. Програма розвитку туризму у Дніпропетровській області. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://oblrada.dp.gov.ua/rishennia/sklikannia-7/x-sesiya/246-10vii-11-10-2017/>

7. Зайцева В. М. Шляхи вдосконалення систем страхування в туризмі / В. М. Зайцева // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – №10. – С. 335–338.

8. Географічні аспекти розвитку туризму (на прикладі України та Польщі): монографія / Король О. Д., Руденко В. П., Хомут З. І. та ін. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2010. – 344 с.

9. Лебедев І. В. Сталий розвиток туризму: досвід Європейського Союзу і завдання для України / І. В. Лебедев // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2018. – №3 (67). – С. 162–173.

References

1. Zakharova, S.H. (2015). Analiz vplyvu faktoriv zovnishnoho seredovyshcha na rozvytok hotelno-restorannoho hospodarstva Ukrainy. Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Seriya: Derzhavne upravlinnia, T. 263, Issue 252, pp. 78-83.

2. Hoteli ta inshi mistsia dlia tymchasovoho prozhyvannia Dnipropetrovskoi oblasti. Retrieved from <http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo/tur/tur3.htm>

3. Diialnist pidpriemstv Dnipropetrovskoi oblasti. Retrieved from <http://www.dneprstat.gov.ua/statinfo/rpid/>.

4. Analiz stanu ta vyznachennia tendentsii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Dnipropetrovskoi oblasti ta yii administratyvno-terytorialnykh odynyts za 2014-2018 roky. Retrieved from https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/analizStanuTaviznachennjaTendenciya_2019.pdf

5. Sait Dnipropetrovskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii. Retrieved from <https://adm.dp.gov.ua/pro-oblast/dnipropetrovshina/ekonomichnij-potencial>

6. Prohrama rozvytku turyzmu u Dnipropetrovskiy oblasti. Retrieved from <https://oblrada.dp.gov.ua/rishennia/sklikannia-7/x-sesiya/246-10vii-11-10-2017/>

7. Zaytseva, V.M. (2016). Shliakhy vdoskonalennia system strakhuvannia v turyzmi. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky, (10), 335-338.

8. Korol, O.D., Rudenko, V.P., Khomut, Z.I. & «et al». (2010). Heohrafichni aspekty rozvytku turyzmu (na prykladi Ukrainy ta Polshchi). Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet.

9. Liebediev, I.V. (2018). Stalyy rozvytok turyzmu: dosvid Yevropeyskoho Soiuzu i zavdannia dlia Ukrainy. Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen, 3 (67), 162-173.

РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННОГО БИЗНЕСА ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ И НАПРАВЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА РЕГИОНА

*Н. С. Приймак, д. э. н., доцент, ДонНУЭТ им. М. Туган-Барановского,
О. А. Николайчук, к. э. н., доцент, ДонНУЭТ им. М. Туган-Барановского,
И. В. Олиниченко, к. э. н., доцент, частный предприниматель*

Методология исследования. Результаты проведенного исследования получены при применении методов: анализа – для оценки тенденций развития гостинично-ресторанного бизнеса региона; сравнения – для определения уровня совпадений тенденций развития сферы хозяйствования и ключевых показателей развития региона; обобщения – для установления ключевых проблем развития гостинично-ресторанного бизнеса региона.

Результаты. На основе анализа основных показателей функционирования предприятий гостинично-ресторанного бизнеса Днепропетровской области за 2017–2019 годы (количества предприятий исследуемой отрасли, их структуры по видам и масштабам деятельности, численности занятых трудовых ресурсов, динамики финансовых результатов деятельности и рентабельности) доказано, что данная сфера хозяйствования в регионе находится в состоянии кризиса и нуждается в поддержке и стимулировании своего развития на стратегическом уровне. Для обеспечения стабильности развития и создания благоприятных условий эффективной организации предприятий гостиничного хозяйства предложены две группы мероприятий, которые предусматривают, с одной стороны, активизацию менеджмента предприятий данной сферы, а с другой – разработку стратегически-ориентированных мероприятий пролонгированного характера на уровне государства и регионального управления. Первая группа мероприятий позволит достичь эффективной организации предприятий данного бизнеса, а вторая – сформировать условия функционирования гостинично-ресторанного бизнеса на основе конкурентоспособности и высоких стандартов обслуживания.

Новизна. Проведенное исследование позволило выявить региональные особенности функционирования предприятий гостинично-ресторанного бизнеса, которые были положены в основу формирования стратегически-ориентированных мероприятий развития гостинично-ресторанного бизнеса с учетом аутентичных потребностей региона и требований современности.

Практическая значимость. Полученные результаты анализа особенностей и результатов функционирования предприятий гостинично-ресторанного бизнеса Днепропетровской области позволяют определить объективное состояние данной сферы хозяйствования региона и использовать их для разработки программ развития и поддержки гостиничного хозяйства и ресторанного бизнеса в постпандемийный период.

Ключевые слова: гостинично-ресторанный бизнес, организация гостиничного хозяйства, туризм, управление, региональное управление, развитие, стратегические программы, эффективность.

DEVELOPMENT OF ENTERPRISES OF HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS IN DNEPROPETROVSK OBLAST AND DIRECTIONS OF EFFECTIVE ORGANIZATION OF HOTEL FACILITIES IN THE REGION

N. S. Pryimak, D.E., Associate Professor, O. A. Nikolaichuk, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Donetsk National University of Economics and Trade named after Mikhail Tugan-Baranovsky, I. V. Olinichenko, Ph. D (Econ.), Associate Professor, private entrepreneur

Methods. The results of the research carried out in the article were obtained using the following methods: analysis – to assess the development trends of the hotel and restaurant business in the region; comparisons – to determine the level of coincidence of trends in the development of the economic sphere and key indicators of the development of the region; generalizations – to identify key problems in the development of the hotel and restaurant business in the region.

Results. Based on the analysis of the main indicators of the functioning of the enterprises of the hotel and restaurant business of the Dnipropetrovsk oblast for 2017–2019 (the number of enterprises in the studied industry, their structure by type and scale of activity, the number of employed labor resources, the dynamics of financial results of activities and profitability) it is proved that this sphere of economic activity in the region is in a state of crisis and needs support and stimulation of its development at the strategic level. To ensure the stability of development and favorable conditions for the effective organization of hospitality enterprises, two groups of measures have been proposed, which envisage, on the one hand, the activation of the management of enterprises in this sphere, and on the other, the development of strategically oriented actions of a prolonged nature at the state and regional government level. The first group of activities will help to achieve effective organization of enterprises in this business; the second is the formation of conditions for the functioning of the hotel and restaurant business based on competition and high standards of service.

Novelty. The study made it possible to identify the regional features of the functioning of the hotel and restaurant business, which were the basis for the formation of strategically oriented measures for the development of the hotel and restaurant business, taking into account the authentic needs of the region and the requirements of our time.

Practical value. The obtained results of the analysis of the characteristics and results of the functioning of the enterprises of the hotel and restaurant business in the Dnipropetrovsk oblast make it possible to determine the objective state of this sphere of the region's management and use them to set up programs for the development and support of the hotel industry and restaurant business in the post-pandemic period.

Keywords: hotel and restaurant business, organization of the hotel industry, tourism, management, regional management, development, strategic programs, efficiency.

Надійшла до редакції 10.09.20 р.

АНАЛІЗ ПРИВАБЛИВОСТІ ГАСТРОНОМІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Ф. А. Трішин, к. т. н., доцент, Одеська національна академія харчових технологій,
fatrishyn@gmail.com, [orcid.org/ 0000-0001-5994-3538](https://orcid.org/0000-0001-5994-3538),

І. В. Крупица, к. е. н., доцент, Одеська національна академія харчових технологій,
krupichka@ukr.net, [orcid.org/ 0000-0003-1438-5039](https://orcid.org/0000-0003-1438-5039),

О. К. Байрачна, ст. викладач, Одеська національна академія харчових технологій,
gilko0701@gmail.com, [orcid.org/ 0000-0003-2401-3685](https://orcid.org/0000-0003-2401-3685),

К. Г. Шведюк, студентка, Одеська національна академія харчових технологій,
karina.shvediuk@gmail.com

Методологія дослідження. Методологічною базою дослідження виступив системний підхід, завдяки якому туристична галузь та її окрема складова – гастрономічний туризм, були розглянуті як багатогранне явище, яке тісно пов'язане з економічною, культурною та екологічною сферами функціонування суспільства. Поряд з цим було використано SWOT-аналіз, який дозволив виявити сильні та слабкі сторони гастрономічної туристичної галузі України, а також компаративістський аналіз, на основі якого було встановлено специфіку галузі гастрономічного туризму в Одеській обл.

Результати. У статті розглянуто основні аспекти гастрономічного туризму як сучасного різновиду туристичних послуг та проаналізовано його розвиток в регіональному та національному розрізах. Визначено кількість гастрономічних фестивалів в Україні за останні роки та їх регіональну зосередженість. Одним із найбільш привабливих видів туризму визнано гастрономічний туризм, мета якого полягає не стільки в знайомстві споживачів з екзотичними стравами, скільки в можливості пізнання культури певної країни. Розглянуто та проаналізовано дегустаційні тури, які пропонуються на українському туристичному ринку, а також гастрономічні фестивальні заходи Одеської обл. На основі аналізу пропозиції на ринку туристичних послуг виявлено її недостатній рівень як з кількісної, так і якісної характеристик.

Новизна. Виявлено сильні та слабкі сторони гастрономічної туристичної сфери України та встановлено, що українська гастрономічна інфраструктура має достатньо сильних сторін і можливостей для запобігання загрозам і підсилення існуючих слабких сторін галузі. Виокремлено об'єкти привабливості для гастрономічного туризму, які є популярними в Одеській області та в Україні. Встановлено специфіку гастрономічної культури Одеського регіону в порівнянні із загальноукраїнською та показано шляхи її популяризації серед потенційних споживачів.

Практична значущість. Результати проведеного дослідження можуть бути корисними для підприємців, які здійснюють свою економічну діяльність у сфері гастрономічного туризму як в Одеському регіоні, так і в Україні в цілому. Поряд з цим вони можуть зацікавити безпосередньо самих туристів при виборі сфери відпочинку, а також національні меншини, які проживають на певній території, через можливість продемонструвати власну автентичність через їжу, зберігаючи при цьому традиції й отримуючи додаткові доходи.

Ключові слова: гастрономічний туризм, тенденції розвитку, гастрономічні фестивалі, дегустаційні тури, аналіз, Одеський регіон.

Постановка проблеми. Туризм, на сьогоdnішній день, це багатогранне явище, яке тісно пов'язане з культурою, архітектурою, економікою, географією, медициною,

історією, спортом та іншими науками. Туристична галузь вважається однією з найбільш швидкозростаючих галузей світової економіки XXI ст. [2, с.128]. Для багатьох країн індустрія туризму вважається одним з пріоритетних напрямків становлення економіки, тому що туризм – це одна із найважливіших статей доходу держави. Численні туристичні підприємства пропонують туристам туристичні подорожі, диференціюючи їх відповідно потребам, порою року, матеріальними можливостям та місцем для відвідування. Особливу увагу на сьогоднішній день приділяється специфічним видам туризму, зокрема, гастрономічному виду туризму.

Термін «гастрономія» (грец. Gasternomos) походить із грецької мови. Якщо розібрати слово на складові, то отримаємо: gaster – шлунок; nomos – закон [1, с.137]. Можна зробити висновок, що гастрономія – це все те, що людина може вжити у їжу. Гастрономічний туризм – це нове явище, що розвивається як новий туристичний продукт, обумовлений, зокрема, тим фактом, що за даними спеціалізованої літератури більше третини туристичних витрат припадає на їжу. Тому кухня туристичної дестинації є одним із надзвичайно важливих аспектів, що визначає якість відпочинку [3, с.139].

В даний час відбувається перерозподіл туристичних потоків в сторону збільшення внутрішнього туризму. Зріст внутрішнього туризму свідчить про імпортозаміщення в галузі. Варто відзначити, що зміщення акцентів у бік внутрішнього туризму відбувається не тільки через економічних і політичних причин. Сьогодні змінюються споживчі переваги, це тому, що багато туристів, вже наситившись традиційним пляжним відпочинком, шукають нові формати відпочинку.

В Україні гастрономічний туризм поки рідкісне явище: бракує продуманих дегустаційних маршрутів, кількість внутрішніх туристів, які готових платити кошти за таку подорож дуже мало. На даний час, все більше людей розуміють перспективність розвитку цього напрямку туристичного бізнесу. У перспективі в Україні головним чином розвиватиметься «зелений» гастротуризм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні дослідження аспектів розвитку гастрономічного туризму, займалися такі зарубіжні вчені як: Б. Маккерчер [1], Е. Вульф [3], В. Мидлтон [11], Р. Митчелл, К. М. Холл [5]. Аналіз фахової та наукової літератури свідчить про активне опрацювання даної проблеми і в Україні. В дослідженнях вітчизняних вчених, таких як: Ковешніков В. С. [8], Басюк Д. І., Корнілова В. В [9], Цегельник А. О. [10], висвітлюється історичний та культурний контекст розвитку гастрономічного туризму в Україні, розглядаються особливості регіональних продуктів на основі кулінарних традицій національної кухні. [1]

Формулювання мети статті. Метою даного дослідження є з'ясування сучасного стану розвитку гастрономічного туризму в Україні та в Одеському регіоні, формування пропозицій щодо підвищення ефективності його функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Туристи, які подорожують Україною, безумовно, бажають спробувати класичні місцеві страви регіону або країни в цілому. Одним з важливих аспектів становлення туристичного сервісу вважається ознайомлення туристів зі специфікою традиційного харчування та формування сфери обслуговування в цьому напрямку.

Українська етнічна кухня – це така ж культурна спадщина українського народу, як мова, мистецтво та література. Українська кухня формувалася протягом багатьох століть, тому вона відображає не тільки історичне формування українського народу, однак і його традиції, звичаї та культуру.

У 2018 р. було представлено дослідження асоціацій з Україною у країнах-сусідах: Білорусі, Грузії, Молдові, Польщі та Румунії. Для опитування залучали експерти від сусідніх країн. Кількість експертів від кожної країни була різною, від 30 до 50. Опитування показало, що в країнах, де вони проживають, Україна асоціюється, як країна з великою культурою, гарною національною кухнею, місцем де можна відпочити влітку. Експерти, які досліджують розвиток туризму в Україні, прийшли до висновку, що в Україні вже починає швидко розвиватися такий напрям, як гастрономічний туризм.

Все більше стають популярними винні тури в регіонах України (Одеська, Миколаївська, Херсонська область та Закарпаття). В країнах Європи вважають, що найбільш цікавою та популярною формою є поєднання сільського та винного туризму. В Україні користуються попитом гурман-тури, які суміщені з сільським туризмом та етнотуризмом. [8, с.35]. Хотілося би відмітити те, що до п'ятірки країн, де винний туризм має велике значення, перспективи для розвитку, серед Європейських країн, входить і Україна.

Проаналізувавши пропозиції українських туроператорів, ми виявили дуже низьку чисельність різновидів гастрономічних турів. Основні напрямлення це винні тури по Південному регіону України, а ще гастрономічні та ресторанні туристичні подорожі по Закарпаттю. Якщо розглядати винний туризм, то в основному всі пропозиції зводяться до наступної програми: збір врожаю винограду, знайомство з виробництвом вина та дегустація [10, с.107]. Але тур в Одеському регіоні має на увазі відвідування єдиного в Україні «Центру культури вина Шабо», який розташований на місці виробничого комплексу підприємства «Шабо».

Одним із самих розвинутих міст в Україні згідно ресторанного та дегустаційного туризму вважається Львів. Це одне із найстаріших міст України, яке відзначається неповторним колоритом та атмосферою. Тут ведуться різні фестивалі та ярмарки, а влада міста сприяє залученню туристів до міста. Місто Львів налічує величезну чисельність унікальних тематичних ресторанів та кафе, більшість з яких відома потенційним туристам. Львівська мережа ресторанів «Компанія Фест» створила свою туристичну фірму та проводить унікальні тематичні екскурсії по Львову, а ще деяка кількість гастрономічних туристичних поїздок по власним закладам.

Найбільш знаменитим вважається дегустаційний тур «Від шпацеру до келішка», в рамках якого туристи відвідують ресторани даної мережі з дегустацією та майстер-класами кулінарів. Кожний рік в березні, а в цьому році в кінці лютого, по всій Україні святкують «Масляну». В різних регіонах країни проходять етнічні гуляння, приурочені до проводів зими. Зазвичай на святі можна спробувати млинці з різними начин-

ками, а також виграти кубки та подарунки, прийняти участь у хороводі та спалюванні опудала. «Фестиваль Сала» раз на рік проводиться в Луцьку. В минулому році в рамках фестивалю було виготовлено самий великий в світі бутерброд з салом. Його протяжність склала біля 25 м, і він був виготовлений з 2500 бутербродів. Цей бутерброд отримав назву «Український сало-бургер».

У жовтні на хуторі «Вороняча Слобідка» проходить «Фестиваль вареників». Двадцять господаринь змагаються між собою в мистецтві приготування вареників, які є традиційною та дуже популярною українською стравою. Кожна господиня повинна приготувати 200–300 вареників. Крашу господиню голосуванням обирають присутні. Крім того, всі бажаючі можуть взяти участь у чемпіонаті зі швидкісного поїдання вареників «без рук».

У вересні в Житомирській області проходить щорічний «Фестиваль дерунів», на якому проходить конкурс на найсмачніший дерун. Перший фестиваль відбувся в 2008 р., і в ньому взяло участь понад 5 тисяч гостей. Величезний дерун, спечений того дня важив 118 кг і був занесений в Книгу рекордів України.

Найважливішим етапом при формуванні стратегії розвитку туризму в країні (регіоні, місті) є стратегічний і конкурентний аналіз. Одним із інструментів стратегічного аналізу виступає SWOT-аналіз, який широко використовується в зарубіжній практиці корпоративного управління [11, с.287]. Такий вид аналізу допомагає знайти не тільки можливості регіону, але й виявити переваги над конкурентами. Якщо розглядати SWOT-аналіз для діяльності туристичного регіону, то цей аналіз дає змогу знайти відповіді на питання з кількох груп. SWOT-аналіз допомагає виявити ключові фактори успіху, переваги регіону, які найбільш сприяють туристичній діяльності. Застосування SWOT-аналізу на рівні регіону в сучасній практиці стратегічного управління не тільки можливо, але й необхідно. SWOT-аналіз розвитку гастрономічного туризму розроблений на прикладі України. У табл. 1 наведено SWOT-аналіз сильних та слабких сторін гастрономічної туристичної галузі України (табл. 1).

SWOT-аналіз гастрономічної туристичної галузі України

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Неповторна гастрономічна спадщина. 2. Сприятливий клімат. 4. Велика кількість гастрономічних туристичних напрямків. 5. Високий автотранспортний потенціал. 6. Високий рівень освіти народонаселення. 7. Здібності для становлення всіх видів туризму, гастрономічного в тому числі. 8. Доступний ступінь цін для зовнішніх туристів. 9. Високий рівень окупності вкладеного капіталу в порівнянні з іншими галузями.	1. Відсутність якісних гастрономічних пропозицій. 2. Низька якість гастрономічних пропозицій. 3. Застаріла туристична інфраструктура. 4. Незадовільний стан туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури. 5. Відсутність атракцій для такого виду туризму. 6. Високий рівень тінізації туристичних послуг. 7. Низький рівень популяризації України як гастрономічного туристичного об'єкта.
Можливості	Загрози
1. Популяризація гастрономічного туризму в Україні в інших регіонах та країнах. 2. Формування внутрішнього гастрономічного туризму. 3. Формування людських ресурсів. 4. Введення конкурентоспроможного гастрономічного туристичного продукту. 5. Введення економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу. 6. Проведення гідних гастрономічних виставок, ярмарок, фестивалів. 7. Посилення уваги держави до туристичної галузі країни.	1. Нестабільні політичні обставини. 2. Фінансово-економічна криза. 3. Формування гастрономічного туризму в прилеглих державах. 4. Підвищення розцінки на туристичні послуги, зменшення попиту. 5. Високий рівень аварійності на дорогах. 6. Висока вартість кредитів для розвитку галузі. 7. Трудова міграція. 8. Втрата зацікавленості з боку іноземних туристів та інвесторів.

Джерело: Складено авторами.

Результати SWOT-аналізу гастрономічної туристичної сфери України відображають те, що українська гастрономічна інфраструктура має багато сильних сторін та можливостей для запобігання загрозам і підсилення існуючих слабких сторін галузі. Однак рівень розвитку національної туристичної інфраструктури та якість туристичних послуг здебільшого не відповідають вимогам міжнародного ринку, який вимагає формування та просування конкурентоспроможного гастрономічного туристичного продукту, що неможливо без вираженої та відповідальної державної політики на національному та регіональному рівнях.

В Одеській обл. мешкає близько 133 різних народностей та національностей. Корінні українці, які проживають на Одещині, складають тільки 67%, а інші національності складають 37% [9]. Завдяки різним національностям сформувалися різні

національні культури, одним з фрагментів якої є національна кухня. В кожній кухні свої традиції та технології при приготуванні страв, особливості ставлення до їжі та застольного етикету. Такий полінаціональний регіон є дуже привабливим для розвитку дегустаційного туризму.

На території Одеської області проходять різноманітні тематичні події, фестивалі, виставки, ярмарки. Туристичні агентства з усієї України пропонують дегустаційні тури у місто Одеса та Одеську обл. Сама область багата на виноробні та сироварні. Одеська обл. займає 4 місце по Україні не тільки в рейтингу туристичних потоків регіонів України у 2018 р., а ще 4 місце за чисельністю гастрономічних заходів [9]. Найвідоміші та найбільші гастрономічні фестивалі та свята в Одеській обл., представлені в табл. 2. У серпні в Одесі відзначають День помідора. Під час святкування свята відбу-

ваються танцювальні змагання, парад червоних автомобілів та мотоциклів, відкриваються ярмарки з різними видами томатів, проводяться майстер-класи з приготування

став, основним інгредієнтом яких є помідори, проводяться відкриті та безкоштовні лекції з правильного вирощування томатів.

Таблиця 2

Гастрономічні свята в Одеській області

Місце проведення	Назва події	Дата проведення
Болград	Фестиваль молодого вина «Колоніст»	Вересень
	Свято вина та етнічного мистецтва	12 листопада
Місто Одеса	День помідора	Серпень
	Сезам, відкрийся	Листопад
	Свято полуниці	21–22 травня
	Таки да, смачно!	Кінець квітня, початок грудня
Місто Біляївка	Дністровська вертута	28 вересня
Село Маяки	Дністровські гостини	4–5 жовтня
Місто Вилкове	Дунайські гостини	8 вересня

Джерело: Розроблено авторами за даними офіційних сайтів районів Одеської обл.

У другому кварталі 2019 р. був презентований перший в Україні проект гастрономічного туризму «Дороги вина і смаку». Його представили експерти проекту Євросоюзу «Підтримка системи географічних зазначень в Україні». Проект створювався в Одеській обл., так як саме тут проходить швидкісна дорога Одеса-Рені. До участі у ньому запрошувались місцеві виробники (вино, сир та інші), які дали згоду на сертифікацію своєї продукції. Основна мета проекту – впровадження в Україні досвіду Євросоюзу та сприяння розвитку сільських місцевостей. Адже у світі щорічні надходження від гастрономічного туризму сягають 150 млрд доларів [2, с.131].

Висновки. Одеська область є перспективним місцем для розвитку гастрономічного туризму. Туристів може зацікавити її південь, а саме Бессарабія, так як там є великий потенціал для дегустаційного туризму. Головним позитивним фактором можна назвати те, що регіон є мультинаціональним, має ресурсну базу та розвинуту інфраструктуру. Основні переваги Одещини – чудова природа, велика кількість різних фруктів та овочів, різноманітні страви завдяки національностям, які проживають в даному регіоні (турецькі солодоші, українські солоноші, гострі гагаузькі страви, страви Болградської кухні, молдавська мамалига). Отже, гастрономічний туризм в Україні має дуже велику значимість та актуальність. На сьогоднішній день в Україні гастрономічний туризм –

це поки що рідкісне явище, так як немає великої кількості продуманих гастрономічних маршрутів, але все більше людей усвідомлюють перспективність цього напрямку туристичного бізнесу.

Література

1. McKercher B., Okumus F., Okumus B. Food Tourism as a Viable Market Segment: It's All How You Cook the Numbers! / B. McKercher, F. Okumus, B. Okumus // Journal of Travel & Tourism Marketing. – 2018. – Vol. 25(2). – pp. 137-148.
2. Басюк Д. І. Інноваційний розвиток гастрономічного туризму в Україні. / Д. І. Басюк // Наукові праці НУХТ. – 2012. – Вип. 45. – С. 128–132.
3. Wolf E. Culinary Tourism: The Hidden Harvest. / E. Wolf // Travel & Tourism Marketing. – 2017. – Vol. 25. – pp. 137-148.
4. Офіційний сайт Всесвітньої асоціації гастрономічного туризму: – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.worldfoodtravel.org>
5. Hall C. M., Mitchell R. Tourism Business Frontiers: Consumers, Products and Industry: website – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.globalspec.com/reference/47077/203279/chapter-16-gastronomy-food-and-wine-tourism>
6. UNWTO Tourism Highlights 2018: website. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029>
7. Крупіца І. В. Передумови та перспективи розвитку фестивального туризму в Одеській області. / І. В. Крупіца, О. К. Байрачна // Український журнал прикладної економіки. – 2020. – Том 5. – № 1. – С. 133–141.
8. Ковешніков В. С. Винний та гастрономічний туризм: важливий потенціал розвитку економіки. / В. С. Ковешніков // Інвестиції: практика та досвід. – 2018. – Вип. 4. – С. 32–37.

9. Корнілова В. В. Сучасні тенденції розвитку гастрономічного туризму. / В. В. Корнілова // Ефективна економіка. – 2018. – № 2. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/37.pdf

10. Цегельник А. О. Етнічна кухня як чинник розвитку кулінарного туризму. / А. О. Цегельник // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. – 2019. – № 8. – С. 105–110.

11. Мидлтон В. Менеджмент туризма / В. Мидлтон. – М. : Юнити, 2018. – 536 с.

References

1. McKercher, B., Okumus, F., & Okumus, B. (2018). Food Tourism as a Viable Market Segment: It's All How You Cook the Numbers! *Journal of Travel & Tourism Marketing*, Vol.25(2), pp. 137-148. <https://doi.org/10.1080/10548400802402404>

2. Basiuk, D.I. (2012). Innovatsiyni rozvytok hastronomichnoho turizmu v Ukraini. *Naukovi pratsi NUKhT*, Vol. 45, 128-132.

3. Wolf, E. (2017). Culinary Tourism: The Hidden Harvest. *Travel & Tourism Marketing*, Vol.25, pp. 137-148.

4. Ofitsiyni sayt Vsesvitnoi asotsiatsii hastronomichnoho turizmu. Retrieved from <http://www.worldfoodtravel.org>.

5. Hall, C.M., & Mitchell, R. (2018). *Tourism Business Frontiers: Consumers, Products and Industry*. Retrieved from <https://www.globalspec.com/reference/47077/203279/chapter-16-gastronomy-food-and-wine-tourism>.

6. UNWTO Tourism Highlights 2018. Retrieved from <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029>

7. Krupitsa, I.V., & Bayrachna, O.K. (2020). Peredumovi ta perspektyvy rozvytku festivalnogo turizmu v Odeskii oblasti. *Ukrainskiy zhurnal prykladnoi ekonomiky*, Vol. 5(1), 133–141. <https://doi.org/10.36887/2524-0455-2019-2-1>

8. Koveshnikov, V.S. (2018). Vynnyi ta hastronomichniy turizm: vazhlyvyi potentsial rozvytku ekonomiky. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, Vol. 4, 32-37.

9. Kornilova, V.V. (2018). Suchasni tendentsii rozvytu hastronomichnoho turizmu. *Efektivna ekonomika*, Vol. 2 Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/37.pdf.

10. Tsehelnik, A.O. (2019). Etnichna kukhnia yak chynnyk rozvytku kulinarnoho turizmu. *Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, Vol. 8, 105-110.

11. Midlton, V. (2018). *Menedzhment turizma*. Moskva: Yuniti.

АНАЛИЗ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ГАСТРОНОМИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ И ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

*Ф. А. Тришин, к. т. н., доцент, И. В. Крупица, к. э. н., доцент,
О. К. Байрачная, старший преподаватель, К. Г. Шведюк, студентка,
Одесская национальная академия пищевых технологий*

Методология исследования. Методологической базой исследования выступил системный подход, благодаря которому туристическая отрасль и ее отдельная составляющая – гастрономический туризм, были рассмотрены как многогранное явление, которое тесно связано с экономической, культурной и экологической сферами функционирования общества. Наряду с этим были использованы SWOT-анализ, который позволил выявить сильные и слабые стороны гастрономической туристической отрасли Украины, а также компаративистский анализ, на основе которого было установлено специфику отрасли гастрономического туризма в Одесской области.

Результаты. В статье рассмотрены основные аспекты гастрономического туризма как современного вида туристических услуг и проанализировано его развитие в региональном и национальном разрезе. Определено количество гастрономических фестивалей в Украине за последние годы и их региональная сосредоточенность. Одним из самых привлекательных видов туризма признано считать гастрономический туризм, цель которого заключается не столько в знакомстве туристов с экзотическими блюдами, сколько в возможности познания культуры определенной страны. Рассмотрены и проанализированы дегустационные туры, которые предлагаются на украинском туристическом рынке, а также гастрономические фестивальные мероприятия Одесской области. На основе анализа предложения на рынке туристических услуг выявлен его недостаточный уровень как с количественной, так и качественной характеристик.

Новизна. Выявлены сильные и слабые стороны гастрономической туристической сферы Украины и установлено, что украинская гастрономическая инфраструктура имеет достаточно сильных сторон и возможностей для предотвращения угроз и усиления существующих

слабых сторон отрасли. Выделены объекты привлекательности для гастрономического туризма, которые популярны в Одесской области и в Украине. Установлена специфика гастрономической культуры Одесского региона по сравнению с общеукраинской и показаны пути ее популяризации среди потенциальных потребителей.

Практическая значимость. Результаты проведенного исследования могут быть полезными для предпринимателей, осуществляющих свою экономическую деятельность в сфере гастрономического туризма как в Одесском регионе, так и в Украине в целом. Наряду с этим они могут заинтересовать непосредственно самих туристов при выборе сферы отдыха, а также национальные меньшинства, проживающие на определенной территории благодаря возможности продемонстрировать собственную аутентичность через пищу, сохраняя при этом традиции и получая дополнительные доходы.

Ключевые слова: гастрономический туризм, тенденции развития, гастрономические фестивали, дегустационные туры, анализ, Одесский регион.

ANALYSIS OF THE ATTRACTIVENESS OF GASTRONOMY TOURISM IN UKRAINE AND ODESSA REGION

F. A. Trishyn, Ph D (Tech.), Associate Professor, I. V. Krupitsa, Ph. D (Econ.), Associate Professor, O. K. Bairachna, Senior Lecturer, K. H. Shvediuk, student, Odessa National Academy of Food Technologies

Methods. The methodological basis of the study is a systems approach, which allows considering the tourism industry and its separate component – gastronomic tourism – as a multifaceted phenomenon that is closely related to the economic, cultural and environmental spheres of society. Along with this, a SWOT-analysis was used, which revealed the strengths and weaknesses of the gastronomic tourism industry of Ukraine; as well as a comparative analysis, which established the specifics of the gastronomic tourism industry in Odessa region.

Results. The article considers the main aspects of gastronomic tourism as a modern type of tourist services and analyzes its development in regional and national terms. The number of gastronomic festivals in Ukraine in recent years and their regional concentration have been determined. One of the most attractive types of tourism is gastronomic tourism, the purpose of which is not so much to acquaint consumers with exotic dishes, as in the possibility of learning about the culture of a particular country. Tasting tours offered on the Ukrainian tourist market, as well as gastronomic festival events of Odessa region are considered and analyzed. On the basis of the analysis of the supply in the market of tourist services, its insufficient level from both quantitative, and qualitative characteristics is revealed.

Novelty. The strengths and weaknesses of the gastronomic tourism sector of Ukraine have been identified and it has been established that the Ukrainian gastronomic infrastructure has sufficient strengths and capabilities to prevent threats and strengthen the existing weaknesses of the industry. The attractions for gastronomic tourism, which are popular in Odessa region and in Ukraine, are pointed out. The specifics of the gastronomic culture of the Odessa region in comparison with the all-Ukrainian one are established and the ways of its popularization among potential consumers are shown.

Practical value. The results of the study can be useful for entrepreneurs who carry out their economic activities in the field of gastronomic tourism in the Odessa region and in Ukraine as a whole. In addition, they can be of direct interest to tourists themselves when choosing a holiday destination, as well as national minorities living in a particular area, through the opportunity to demonstrate their authenticity through food, while maintaining traditions and earning additional income.

Keywords: gastronomic tourism, development tendencies, gastronomic festivals, tasting tours, analysis, Odessa region.

Надійшла до редакції 02.09.20 р.

ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

УДК 338.12:658

<https://doi.org/10.33271/ebdut/72.133>

ДО ПИТАННЯ ПРО ЦИКЛІЧНІСТЬ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

*О. В. Трифонова, д. е. н., професор, trifonova.o.v@nmu.one, orcid.org/0000-0003-2283-6258,
Г. В. Баранець, к. е. н., доцент, annabar270276@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3172-3001,
НТУ «Дніпровська політехніка»*

Методологія дослідження. Результати отримані за рахунок застосування методів: аналізу і синтезу – при формулюванні завдання дослідження; статистичного аналізу, економіко-математичного моделювання – для оцінки змін ділової активності, аналізу щільності зв'язку між діловою впевненістю у промисловості та обсягом виробництва лакофарбової продукції; формалізації – при побудові графіка бізнес-циклу, визначенні його фаз, поворотних точок; абстракції – для виявлення факторів впливу на зміну ділової активності підприємств.

Результати. Проаналізовано динаміку індикаторів ділових очікувань у промисловості. На основі скоригованого за допомогою фільтра Ходріка-Прескота індикатора ділової впевненості побудовано графік «Дослідження бізнес-циклу». Встановлено, що впродовж 2012–2020 рр. економіка промисловості перебувала у квадрантах «Депресія» та «Пожвавлення». Визначена послідовність зміни фаз падіння, відновлення та подальшого «просідання» економіки промислових підприємств України. Доведено, що економічні процеси в лакофарбовій галузі проходили ті ж фази циклу, що й у промисловості за аналізований період. Систематизовано фактори впливу на ділову активність лакофарбових підприємств. Встановлено, що протягом 2015–2020 рр. домінували фактори, які знижують ділову активність виробників лакофарбової продукції. Розраховано показники ділової активності лакофарбових підприємств, виявлено, що їхня динаміка відповідає зміні фаз економічного циклу промисловості.

Новизна. Запропоновано науково-методичний підхід до вивчення ендегенних елементів механізму економічної циклічності, що дозволив встановити відповідність зміни показників ділової активності лакофарбових підприємств зміні стадій економічного циклу в промисловості.

Практична значущість. Графік бізнес-циклу створює базис для побудови сценаріїв відновлення (розвитку) економіки. Систематизація факторів, які визначають періоди піднесення і спадів ділової активності у лакофарбовій промисловості, дає можливість сформулювати комплексне бачення проблем та окреслити перспективи розвитку галузі.

Ключові слова: ділова активність, ділова впевненість, діловий клімат, бізнес-цикл, економічний цикл, лакофарбові матеріали, десезоналізація, оборотність.

Постановка проблеми. Останнім часом у вітчизняних наукових, а також у періодичних бізнес-виданнях стають все популярнішими публікації, у тексті яких використовуються англійські словосполучення з іменником або прикметником «business» на

кшталт «doing business», «business activity», «business cycle», «business climate». Здебільшого вони спираються на використання статистичної інформації, а саме індикаторів або показників, які визначаються за методиками міжнародних організацій і засновані на

© 2020. О. В. Tryfonova, Н. В. Baranets. Published by Dnipro University of Technology on behalf of Economics bulletin of the Dnipro University of Technology. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, distribution and reproduction in any medium provided the original work is property cited

результатах опитувань учасників ринку на предмет оцінювання, наприклад, регуляторної функції держави з точки зору впливу на економічне зростання, організаційно-економічних умов ведення бізнесу з позицій відстеження та прогнозування циклічних коливань в економіці тощо. Тобто метою визначення таких показників є прогнозування змін в економічних процесах на основі оцінки їх учасниками поточних умов і визначення факторів впливу на перебіг таких процесів в майбутньому.

Популярним інструментом подібних досліджень є індекс легкості ведення бізнесу, який визначається Світовим банком в рамках проєкту «Doing business» та дозволяє надати порівняльну оцінку легкості ведення підприємницької діяльності в різних країнах. В основу розрахунку індексу покладено якісні показники, що дають змогу оцінити рівень сприятливості правових норм, які застосовуються на різних стадіях життєвого циклу підприємств малого та середнього бізнесу (створення підприємства, отримання права на будівництво, підключення до системи електропостачання і т. д.). Кінцевою метою розрахунку індексу є формування аналітичних даних для дослідження впливу державної функції регулювання бізнесу на економічне зростання.

Окрему групу показників становлять індикатори ділових очікувань. Відповідно до Методики їх розрахунку [1], розробленої Державною службою статистики України з урахуванням рекомендацій експертів ЄС, до даної групи віднесено чотири типи індикаторів, серед яких два визначаються для промисловості – індикатори ділової впевненості та ділового клімату. За способом побудови вони є інтегральними показниками, які визначаються як середнє значення балансів відповідей на запитання, поставлені керівникам підприємств та організацій у рамках проведення обстежень ділової активності за різними секторами економіки. Здійснюваний на методологічних засадах, які застосовуються в країнах-членах ЄС, розрахунок зазначених індикаторів покликаний окреслити перспективи розвитку ділової активності вітчизняних підприємств. Так, розрахунок індикатора ділової впевненості (індикатора довіри) у промисловості (*Industrial Confidence*

Indicator, ICI) базується на значеннях трьох показників – балансів відповідей: оцінка поточного обсягу замовлень на виробництво продукції (попит); оцінка поточного обсягу запасів готової продукції; зміни обсягу виробництва продукції у наступні три місяці. У свою чергу, для розрахунку індикатора ділового клімату (*Business Climate Indicator, BCI*) використовують п'ять запитань, сформульованих відповідно до вимог складання статистичної форми №2К-П. Запитання стосуються оцінки змін обсягів виробництва продукції за попередні три місяці й очікувань змін цього показника в найближчі три місяці, оцінки поточного обсягу замовлень на виробництво продукції (в тому числі іноземних), оцінки поточного обсягу запасів готової продукції. На основі цих індикаторів будують графік «Дослідження бізнес-циклу» (*Business Cycle Tracer, BCT*). Його побудова дає можливість відстежити циклічні коливання в різних секторах економіки та сформулювати прогнозні оцінки щодо очікуваних змін (напрямів руху) ділової активності учасників економічних відносин.

Отже, актуальним напрямом наукових досліджень сьогодні є дослідження стану ділової активності учасників економічних відносин, визначення індикаторів, на основі яких цей стан оцінюється, циклічності його змін, що становлять основу для прийняття стратегічних рішень щодо розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що дослідження з окреслених вище питань проводяться вітчизняними та зарубіжними науковцями окремо на мікро- та макрорівні. Так, стан ділової активності підприємств традиційно аналізують на підставі показників інтенсивності використання ресурсів, результативності діяльності. Майже всі автори подібних досліджень однастайні в питанні необхідності доповнення аналізу ділової активності показниками темпів зростання ключових показників (активів, обсягу продажів, прибутку, власного капіталу) та оцінки збалансованості економічного зростання на основі «золотого правила економіки».

У працях [2–4] здійснено спробу відбити складну багатофакторну природу ділової активності підприємства та виміряти її з

використанням кількісного показника – індикатора ділової активності. Зокрема, Кременевим А. М. розроблено модель, в основу якої покладено уявлення про існування локальних активностей (складових ділової активності підприємства), які можна кількісно виміряти та застосувати до них векторний підхід у визначенні просторових координат зміни [2]. Аніскін Ю. П. наголошує на важливості врахування динамічних параметрів складових ділової активності (темтів їхніх змін) та необхідності врахування економічних співвідношень між ними. Ці співвідношення подаються автором у нерівності, що побудована за принципом вже згаданого «золотого правила економіки» [3]. Левченко А. С. пропонує визначати складові ділової активності не як окремі самостійні поняття, а в структурі життєвого циклу підприємства. На його думку, циклічність прояву ділової активності підприємства є результатом послідовного проходження стадій підйому та спаду у фазах життєвого циклу її окремих видів (фінансової, виробничої, трудової, маркетингової, інноваційної, інвестиційної, економічної, управлінської активностей) [4].

Питання використання індикаторів ділової активності для оцінки та прогнозування розвитку економіки висвітлюються переважно у працях сучасних фахівців з проведення статистичних досліджень та використання технологій обробки даних (М. В. Пугачова [5,6], Г. А. Штофер [7,8], Л. О. Ященко та О. М. Мотузка [9]). Популярними вони також є у вітчизняних бізнес-виданнях.

Загалом дослідження змін ділової активності в економічному циклі обмежується проведенням макроекономічних досліджень і не передбачає подальшого «поглиблення» до галузевого рівня, рівня діяльності підприємств певного виду економічної діяльності. В той же час, дослідження стану ділової активності суб'єктів господарювання, визначення факторів впливу на її зростання або падіння є «відірваними» від результатів досліджень загальноекономічної кон'юнктури.

Слід зазначити, що сьогодні теорії ділового циклу розвиваються в напрямку все більш пильної уваги до мікроекономічних і ендеогенних елементів механізму циклічності [10] Підтримуючи позицію прихильників ендеогенного механізму циклічних коливань,

тобто пояснюючи причини циклічності економіки факторами, що діють усередині економічної системи, є підстави сформулювати гіпотезу про наявність зв'язку в проходженні певних фаз економічного циклу зі зміною показників ділової активності підприємств.

Багато провідних вчених вважали причиною циклічності проблеми, які виникають у сфері виробництва. Це і перевищення обсягів випуску засобів виробництва над предметами споживання (М. Туган-Барановський), і розрив у динаміці інвестицій та заощаджень (Н. Калдор), і коливання обсягів інвестицій у запаси (Л. Мецлер). Так, Л. Мецлер виходив з того, що рівень запасів сигналізує про необхідність змін обсягів виробництва [11]. Із початком фази рецесії підприємство починає скорочувати обсяг запасів, у результаті обсяг виробництва скоротиться не тільки внаслідок скорочення попиту, але й через необхідність скоротити запаси до нормативного (мінімально можливого) рівня. Така поведінка підприємства вважається причиною виникнення циклічних коливань.

З огляду на гіпотезу, сформульовану вище, теорія Л. Мецлера заслуговує на особливу увагу, оскільки зміна вартісних показників рівня запасів неодмінно визначає зміни в їхній часових параметрах – показниках оборотності, які на прикладному рівні є основними індикаторами змін ділової активності підприємства. Доводить правомірність зроблених припущень щодо наявності зв'язку показників ділової активності підприємств з проходженням певних фаз економічного циклу і той факт, що показник оцінки поточного обсягу запасів у Методологічних положеннях з організації державного статистичного спостереження «Стан ділової активності підприємств» [1] віднесено до складу показників кон'юнктурних обстежень (обстежень ділової активності).

Формулювання мети статті. В статті за мету прийнято доведення наявності зв'язку в проходженні певних фаз бізнес-циклу зі зміною показників ділової активності підприємств.

Дослідження проведено на прикладі хімічної галузі, в межах якої конкретизовано вид економічної діяльності 20.3 «Виробництво фарб, лаків і подібної продукції» (за КВЕД-2010).

У роботі запропонована така послідовність дій:

1. За даними Державної служби статистики України проаналізувати динаміку індикаторів ділового клімату та ділової впевненості в промисловості.

2. На основі скоригованого за допомогою фільтра Ходріка-Прескота індикатора ділової впевненості в промисловості, побудувати графік «Дослідження бізнес-циклу», визначити його основні фази такого циклу та поворотні точки (точки сингулярності).

3. Виходячи з рекомендацій, що містяться в методиці [1], індикатори ділової впевненості й індикатор ділового клімату, які резюмують погляди та оцінки великої кількості учасників економічного процесу, можна порівнювати зі значеннями певного узагальнюючого статистичного показника (наприклад, ВВП). Отже, пропонується оцінити кореляційний зв'язок рівня ділової впевненості та обсягу виробництва лакофарбової продукції з використання відповідних індикаторів. Наявність зв'язку дозволить стверджувати, що економічні процеси в лакофарбовій промисловості проходили ті ж фази циклу, що й у цілому в промисловості за визначений період.

4. Виявити й охарактеризувати фактори, які визначають періоди піднесення і спадів ділової активності у лакофарбовій промисловості.

5. На підставі статистичних даних (показників балансу та фінансових результатів) підприємств-виробників лакофарбових матеріалів (ЛФМ) розрахувати показники-індикатори ділової активності, які можуть сигналізувати про настання кожної фази економічного циклу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як було зазначено вище, індикатори ділового клімату та ділової впевненості є синтетичними композиційними показниками, що ґрунтуються на даних обстежень – оцінках господарюючих суб'єктів щодо минулої, поточної й очікуваної ситуації у виробництві. На рис. 1 та 2 представлено динаміку цих статистичних показників у промисловості.

За даними побудованих діаграм чітко окреслюється тенденція поживлення ділової

активності підприємств промисловості впродовж 2015–2017 рр. З початку 2018 р. темпи зростання зазначених показників уповільнюються, хоча індикатор ділового клімату в абсолютному вимірі набуває максимальних значень впродовж цього року (в діапазоні 1,0-1,3), а рівень ділової невпевненості знижується до мінімальних значень.

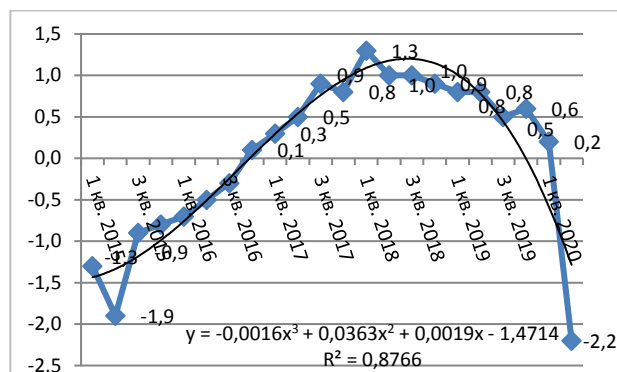

Рис. 1. Динаміка індикатора ділового клімату у промисловості (побудовано за даними Держстату України)

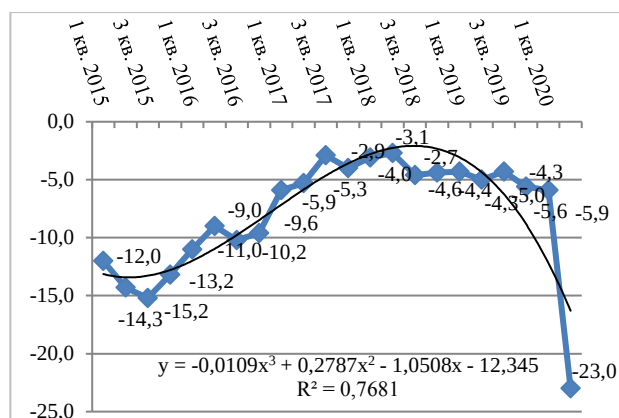

Рис. 2. Динаміка індикатора ділової впевненості у промисловості (побудовано за даними Держстату України)

Побудовані тренди показують, що, починаючи з 2019 р., спостерігається поступове зниження ділової активності, яке прискорюється в наступному році. В той же час, зважаючи на суттєвий розрив на цій часовій ділянці між побудованими динамічними рядами та кривими апроксимації, правильніше вести мову про проходження в 2019 р. так званого плато (а plateau), тобто про призупинення зростання ділової активності та певною мірою про стабілізацію її рівня (оскільки коливання індикаторів були не суттєвими, наприклад, для індикатора ділового клімату

– в межах 0,8–0,9). Погіршення ситуації відбулося на початку 2020 р. і посилилося протягом другого кварталу цього ж календарного періоду, коли очікування промислових підприємств щодо перспектив розвитку їхньої ділової активності були засновані на негативних оцінках і прогнозах невизначеності та ризиків скорочення або навіть припинення діяльності внаслідок введення карантину, а також нерозуміння тривалості й умов його подовження.

На наступному етапі з метою виділення довгострокових циклів з побудованих динамічних рядів економічних індикаторів застосовано статистичний фільтр Ходріка-Прескота. Для проведення математичних обчислень використано надбудову Hodrick-Prescott Filter (HPFilter) MS Excel. Слід зазначити, що стандартний одновимірний фільтр Ходріка-Прескота має низку загальновідомих недоліків, серед яких [12]: зміщення оцінок значень тренду в початкових і кінцевих точках часового ряду (end-point bias problem) і висока чутливість цих оцінок до додавання нових спостережень; відсутність жорсткої формалізації правила вибору значень параметра фільтра («параметра λ »), що визначає ступінь гладкості тренду та критичним чином впливає на властивості, які виділяються з компонент часового ряду.

Щодо останнього пункту, то на практиці значення λ коригуються з урахуванням особливостей розв'язуваної задачі, довжини передбачуваних циклів і часових рядів, що використовуються. Необхідно зважати на те, що при $\lambda \rightarrow 0$ значення тренду близькі до значень вихідного ряду, а при $\lambda \rightarrow \infty$ вид тренду наближається до лінійної функції. З урахуванням наведених в [1] рекомендацій в роботі використано значення $\lambda = 8$. Як показують окремі дослідження, при різних значеннях параметра згладжування відмінності в оцінках не є суттєвими, за виключенням кінцевих значень [12].

На рис. 3 представлено вхідні та скориговані за допомогою фільтра Ходріка-Прескота значення індикатора ділової впевненості в промисловості.

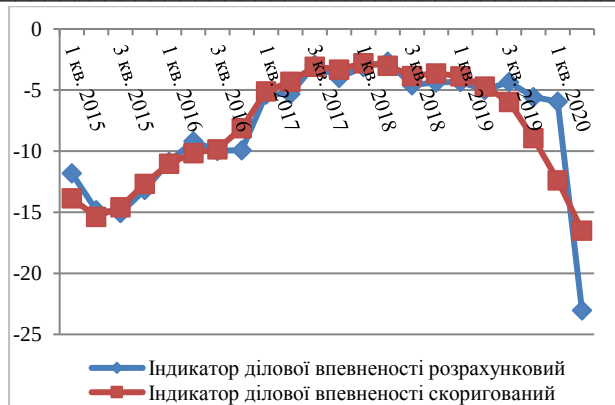

Рис. 3. Порівняння вхідних та скоригованих за допомогою фільтра Ходріка-Прескота значень індикатора ділової впевненості у промисловості

Графік «Дослідження бізнес-циклу» побудовано у вигляді точкової діаграми з використанням скоригованого за допомогою фільтра Ходріка-Прескота значення індикатора ділової впевненості у промисловості й абсолютного приросту цього показника (рис. 4).

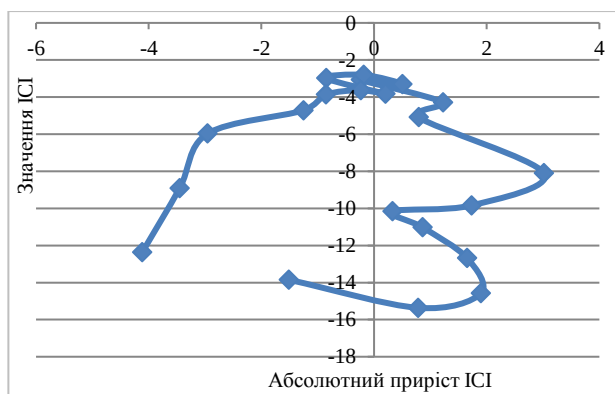

Рис. 4. Графік «Дослідження бізнес-циклу» за період 2015– перше півріччя 2020 рр.

Отримані за аналізований період дані вказують на те, що економіка підприємств промисловості перебувала в двох квадрантах «Депресія» та «Пожвавлення». Причому мала місце нетипова послідовність зміни фаз економічного циклу, оскільки початок дослідження збігся з фазою депресії, яку в третьому кварталі 2015 р. змінила фаза поживлення ділової активності, що тривала до літа 2018 р., а потім знову наступила затяжна фаза депресії, яка посилюється як і зараз триває.

Виходячи з розрахунків, поворотними точками були: западина (3 кв. 2015) та пік

(3 кв. 2018). Слід зважати, що пік у даному випадку є точкою повернення до стану хронічної депресії економіки промислових підприємств України. Необхідно підкреслити, що такі піки (точки повернення) були наявні і впродовж більш раннього періоду.

Наочне уявлення про фази циклу ділової активності надає графік на рис. 5, побудований за описаним алгоритмом, але на основі розширеного часового ряду тривалістю 8,5 років. Як видно з діаграми на рис. 5, включення до аналізу додаткового трирічного періоду 2012–2014 рр. помітно змінило форму кривої та дозволило виділити ще одну поворотну точку – пік у 2 кв. 2013 р., що також означав перехід від фази пожвавлення до депресії.

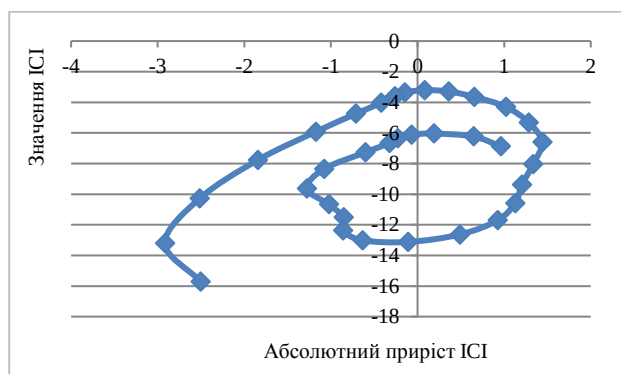

Рис. 5. Графік «Дослідження бізнес-циклу» за період 2012 – перше півріччя 2020 рр.

Проведене дослідження показало, що стан ділової активності промислових підприємств визначався переважно негативними поточними та прогнозними оцінками респондентів, які в окремі періоди ставали дещо оптимістичнішими. Відповідно була визначена послідовність зміни фаз падіння, незначного відновлення та подальшого «просідання» економіки промислових підприємств України (формат, подібний до Vv-циклу). Зважаючи на кризу 2020 року, яка кардинально змінила закони циклічного розвитку й обумовила перехід до іншої, поки що невідомої фази економічного циклу, провідні світові аналітики будують різні сценарії відновлення світової економічної системи [13]. Серед них: V-модель з критичною глибиною падіння та таким самим бурхливим зростанням; W-модель з чергуванням фаз зростання та падіння; U-модель з глибоким падінням і повільним відновленням і навіть L-модель,

коли за глибоким падінням настає так званий боковий тренд або формат «вічної стагнації».

Виходячи з поставлених завдань, наступним кроком в роботі є оцінка щільності взаємозв'язку ділової впевненості та обсягу виробництва лакофарбової продукції на основі кореляційного аналізу відповідних індикаторів. Для забезпечення максимальної співставності результатів як вихідні дані взято фактичні дані про квартальні обсяги випуску ЛФМ за аналізований період 2015–2020 р. [14]. Оскільки виробництво даних видів продукції має чітко виражений сезонний характер (максимальні обсяги виробництва та реалізації припадають на весняно-літній сезон та початок осені, тобто на другий та третій квартали), то постає додаткове завдання проведення десеզоналізації значень обсягів випуску ЛФМ з метою елімінування впливу квартальної сезонної компоненти. Всі розрахунки здійснено за методикою, детально описаною в [15, с. 295–301].

Наочне уявлення про характер зміни десеզоналізованих обсягів виробництва ЛФМ можна отримати з побудованої на рис. 6 лінії тренду. Отже, основна тенденція обсягів випуску продукції описується поліномом третього ступеня, що характеризує змінне зростання (уповільнення). Значення коефіцієнту достовірності апроксимації ($R^2 = 0,72$) вказує на те, що обрана модель коректно відбиває тенденцію зміни аналізованого показника.

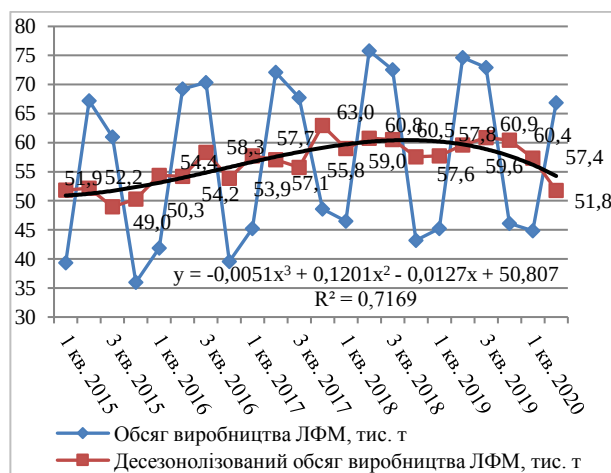

Рис. 6. Динаміка фактичних і десеզоналізованих обсягів випуску ЛФМ в Україні, тис. т

На рис. 7 подана динаміка обсягу випуску ЛФМ (без врахування сезонної компоненти) та індикатору ділової впевненості.

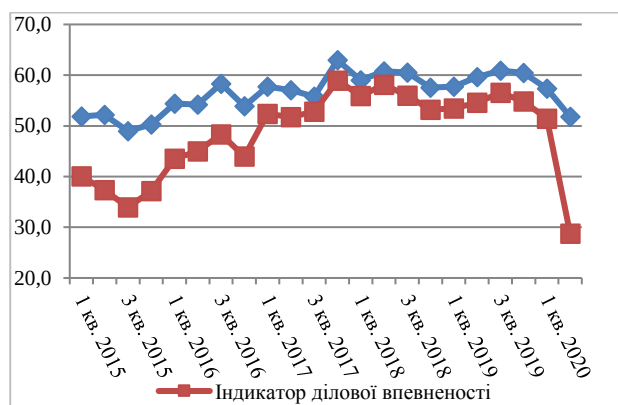

Рис. 7. Динаміка індикатору ділової впевненості та обсягу виробництва ЛФМ

Обидва показники мали однаковий характер зміни та майже аналогічні темпи при-

росту (уповільнення) на окремих часових ділянках. Виключення становить лише кінцева точка ряду, коли кон'юктурні очікування виявилися гіршими, ніж реальне падіння обсягів виробництва лаків і фарб. Висока щільність зв'язку підтверджується розрахунком коефіцієнту кореляції, який становить 0,80. Таким чином, можна стверджувати, що економічні процеси в лакофарбовій промисловості проходили ті ж фази бізнес-циклу, що і в цілому у промисловості за аналізований період.

Наступним етапом дослідження є виявлення факторів, які визначали періоди піднесення і спадів у лакофарбовій промисловості. Дослідження на даному етапі доцільно розпочати із загального групування факторів з використанням стратегічного бізнес-інструменту – PEST-аналізу, результати якого подано у табл. 1.

Таблиця 1

PEST-аналіз для підприємств лакофарбової промисловості

Фактори	Характеристика
Політико-правові	1. Нестабільність законодавства 2. Зміна кон'юктури ринку (втрата частини ринку виробниками ЛФМ) 3. Посилення вимог до сертифікації ЛФМ 4. Активізація процесів євроінтеграції 5. Жорсткі вимоги міжнародних організацій до надання фінансової допомоги державі 6. Низький рівень зацікавленості зарубіжних інвесторів у вкладанні капіталу в розвиток вітчизняних підприємств лакофарбової галузі, вихід потужних зарубіжних виробників з ринку 7. Ускладнення політичної ситуації всередині країни 8. Подальше погіршення відносин з Російською Федерацією
Економічні	1. Загальний спад в економіці внаслідок впровадження карантинних заходів 2. Збільшення рівня безробіття 3. Девальвація національної валюти 4. Високий рівень інфляції 5. Зниження реальних доходів на душу населення 6. Ускладнений доступ підприємств середнього бізнесу до кредитів
Соціально-культурні	1. Зменшення чисельності населення та його старіння 2. Значна частка населення з вищою освітою та дефіцит робочих спеціальностей на ринку праці 3. Високий рівень робочої міграції населення 4. Невисокий ступінь довіри до лакофарбової продукції вітчизняного виробника, традиційні переваги у виборі аналогічної продукції на користь зарубіжних компаній-виробників
Технологічні	1. Інновації в технології, в обладнанні та матеріали, інновації в бізнес-моделях і способах ведення бізнесу 2. Вплив веб-технологій на розвиток ринку 3. Вплив мобільних технологій на розвиток ринку 4. Інновації в розробках інформаційних систем

Виявлено, що лакофарбові підприємства в Україні зазнають переважно негативного впливу політичних та економічних факторів. Не сприяють розвитку галузі також чинники соціального та демографічного характеру, а стрімкий розвиток інформаційних,

інтернет, веб-технологій підвищує вимоги до організації бізнес-процесів і процесів управління.

У табл. 2 систематизовано фактори впливу на ділову активність лакофарбових підприємств.

Таблиця 2

Фактори впливу на ділову активність лакофарбових підприємств

Характеристика фактору	Наслідки впливу фактору
Розвиток будівельної галузі в професійному та споживчому сегментах	Розширення ринку водно-дисперсійної продукції
Розвиток галузі машинобудування	Збільшення обсягів виробництва та реалізації алкідних, акрилових емалей, лаків
Впровадження державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» та ініціювання програми «Нові гроші» для кредитування мікро-, малого та середнього бізнесу	Можливості реалізації інноваційних, інвестиційних проєктів за пільговими кредитними ставками, рефінансування існуючих кредитів, поповнення оборотних коштів
Коливання валютних курсів	Подорожчання сировини внаслідок того, що постачальники формують ціни з урахуванням ризику
Відтік працездатного населення, в тому числі кваліфікованих малярів, на сезонні роботи за кордон	Зменшення споживання лакофарбової продукції, скорочення обсягів реалізації продукції класу «преміум» через відсутність фахівців, які мають навички роботи з продукцією даного класу
Посилення імпортозалежності лакофарбових підприємств	Подорожчання сировини внаслідок її закупівлі за цінами світового ринку
Впровадження акцизного збору на розчинники (уайт-спірит, сольвент, толуол ксілол)	Подорожчання сировини, що призводить до необхідності або підвищення ціни на продукцію або зменшення рівня рентабельності виробників, що скорочує інвестиційні можливості розвитку галузі
Зростання тарифів на природний газ для населення через приведення його цін на внутрішньому ринку до ціни імпортного паритету; скорочення обсягів наданих субсидій	Зниження платоспроможності споживачів і, як наслідок, переорієнтація виробників на випуск продукції середнього цінового сегмента з низькою маржинальністю
Високі тарифи на електроенергію та їхнє подальше зростання	Скорочення обсягів реалізації продукції в сегменті споживачів з середніми та низькими доходами через зростання відпускної ціни на лакофарбову продукцію
Тривалий холодний сезон	Високі витрати на логістику водно-дисперсійної продукції, яка відповідає європейським вимогам екологічної безпеки і, як наслідок, обмежені можливості збільшення її частки на ринку
Відсутність законодавчо закріплених параметрів якості лакофарбової продукції при тендерних закупівлях	У тендерних закупівлях перемагають пропозиції з неадекватно низькими цінами на продукцію низької якості
Висока конкуренція з російськими виробниками на експортному ринку алкідних ЛФМ через однакову географію поставок	Обмеження зростання експортного потенціалу вітчизняних виробників алкідної продукції

Очевидно, що домінуючими є фактори, які знижують ділову активність або іншими словами стримують або навіть посилюють ділову пасивність виробників ЛФМ. Разом з

тим, слід вказати, що напрям і сила впливу зазначених факторів змінювалися в різні періоди, які відповідали фазам спадів або під-

несення у галузі. Так, економічний спад впродовж 2013–2015 рр. характеризувався високими темпами девальвації національної валюти, інфляційним зростанням цін, падінням купівельної спроможності населення. Як наслідок, зростає попит на лакофарбову продукцію класу «економ» та «субеконом», що значно погіршило фінансові результати підприємств-виробників. У цей самий період через політичну й економічну невизначеність мав місце сплеск робочої міграції, що негативно позначилося на кількісних та якісних показниках споживання ЛФМ.

Економічне пожвавлення впродовж 2016–2018 рр. дало можливість переорієнтувати виробників на випуск продукції класу «середній+», що не тільки покращило їхні фінансові результати, а й супроводжувалося впровадженням нової культури споживання ЛКМ, посиленням тренду екологічності продукції. В цей період відбувається усвідомлення світової тенденції розвитку ринку ЛФМ – збільшення частки водорозчинних матеріалів у продажах, удосконалення органорозчинних матеріалів, зменшення вмісту летючих органічних речовин. Збільшення обсягів будівельних робіт у промисловому та споживчому сегментах сприяло зростанню попиту на фарби для внутрішніх і зовнішніх робіт.

Економічна стагнація 2019 р. з поступовим переходом до стадії депресії й її загостренням у 2020 р. змусила виробників ЛФМ адаптуватися до нових реалій господарювання в умовах різних карантинних обмежень у регіонах, їхньої постійної зміни, нетипових змін споживчої активності впродовж високого сезону тощо. В той же час, порівняно з іншими галузями, лакофарбова змогла утримувати порівняно високий попит на продукцію завдяки ефекту відкладеного попиту. Так, в липні 2020 р. активні закупівлі розпочали муніципальні й освітні установи, а також автодорожні підприємства регіонального та державного значення, зросли продажі в DIY-мережах. Разом з тим, частка дешевих матеріалів у сукупних продажах знову почала розширюватися за рахунок продукції середньої цінової категорії. Це негативно позначилось на фінансових показниках виробників. У цілому за перше півріччя 2020 р. український ринок ЛФМ зменшився на 6,1%

[14].

Заключним етапом дослідження є розрахунок показників-індикаторів ділової активності підприємств лакофарбової промисловості, які можуть сигналізувати про настання певної фази економічного циклу. Зміну показників за період 2014–2018 рр. представлено графічно на рис. 8. Слід зазначити, що вибір показників здійснено відповідно до класичної методики аналізу ділової активності, в якій ключовими є показники оборотності активів підприємств, проте через обмеженість публічної статистичної інформації визначити уточнюючі показники оборотності активів за елементами неможливо.

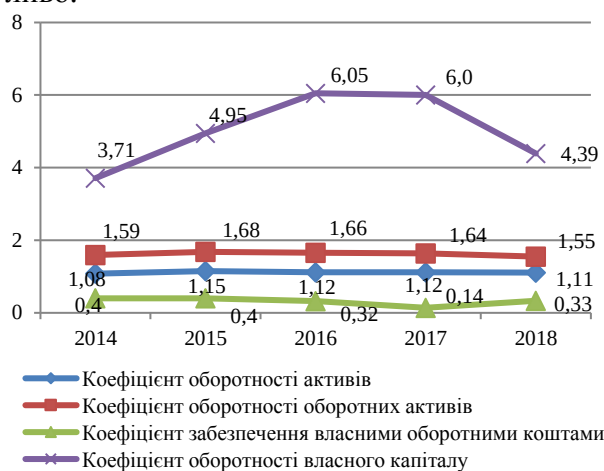

Рис. 8. Динаміка показників ділової активності підприємств лакофарбової промисловості (розраховано за даними Держстату України)

В аналізованому періоді найвищі значення показників оборотності припадають на період економічного підйому впродовж 2015–2017 рр., в 2018 р. швидкість обороту активів лакофарбових підприємств дещо уповільнюється, що свідчить про спад ділової активності. Відповідною виявленим змінам була динаміка показника оборотності власного капіталу. Так, найшвидша трансформація власних коштів у дохід від реалізації продукції спостерігалася протягом 2016–2017 рр., порівняно невисокі значення цього коефіцієнта в 2014–2015 р. можна пояснити тим, що в цей період більшість підприємств утримувалась від кредитування операційної діяльності через дорожнечу банківських кредитних ресурсів, і відповідно реалізовувало консервативну політику фінансування активів, результатом якої стало збільшення

частки власних коштів у структурі капіталу та відповідно зниження його оборотності.

Оскільки будь-яка активність характеризується динамікою кількісних показників, то крім аналізу коефіцієнтів для вирішення поставленого вище завдання також викорис-

тані співвідношення темпів зростання обсягів активів, капіталу та фінансових результатів, які традиційно досліджують на предмет відповідності «золотому правилу економіки» (табл. 3).

Таблиця 3

Показники «золотого правила економіки» підприємств лакофарбової промисловості

Період	Темп зростання чистого прибутку (Т _{чп})	Темп зростання обсягу реалізації продукції (Т _{орп})	Темп зростання власного капіталу (Т _{вк})	Темп зростання активів (Т _а)	Співвідношення показників
2014/2013	-5,14	1,07	0,87	1,21	$T_A > T_{орп} > T_{вк} > T_{чп}$
2015/2013	0,15	1,30	0,95	1,50	$T_A > T_{орп} > T_{вк} > T_{чп}$
2016/2013	3,76	1,56	0,83	1,83	$T_{чп} > T_A > T_{орп} > T_{вк}$
2017/2013	1,92	1,80	1,25	2,04	$T_A > T_{чп} > T_{орп} > T_{вк}$
2018/2013	6,75	2,04	1,96	2,37	$T_{чп} > T_A > T_{орп} > T_{вк}$

За встановленими співвідношеннями показників в табл. 3 можна констатувати, що впродовж аналізованого періоду «золоте правило економіки» порушувалося. Особливо помітним це було в 2014–2015 рр., коли темпи змін обсягів діяльності підприємств перевищували темпи зміни їхніх фінансових результатів. Проте спостерігалися й періоди, впродовж котрих нерівності були максимально наближені до ідеальних та за часом вони відповідали етапам поживавлення в економічному циклі – 2016–2018 рр.

Висновки. Проведене дослідження підтвердило наявність зв'язку у проходженні певних фаз економічного циклу зі зміною показників ділової активності лакофарбових підприємств. Неможливість точно відбити часову відповідність у динаміці показників змінам фаз економічного циклу пояснюються методикою їхнього розрахунку (зокрема, коефіцієнтів оборотності), яка передбачає необхідність усереднення показників вартості активів і капіталу для забезпечення співставності цих показників з показниками результатів діяльності підприємств.

У цілому можна стверджувати, що діалектика взаємозв'язку економічних циклів та зміни ділової активності підприємств полягає в тому, що з одного боку, підприємства спричиняють зрушення в економіці, змінюючи інтенсивність використання активів і

відповідно посилюючи або послаблюючи ділову активність. У той же час, визнаючи, що існують й інші об'єктивні фактори, які впливають на формування економічних циклів, як то сезонні коливання, зміни клімату, епідемії, вичерпання природних ресурсів, демографічні зміни, довгострокові тенденції змін в технологіях, готовність до інновацій тощо, коливання ділової активності підприємств відбуваються під впливом цих та інших внутрішніх та зовнішніх факторів. Загалом циклічний рух в економіці характеризується тим, що дія сукупності факторів ділової активності, які визначають підйом, з часом вичерпується, перетворюючись поступово в гальмуючий фактор і стаючи причиною спаду виробництва. У свою чергу, спад виробництва та кризовий стан є каталізаторами майбутнього підйому на основі інноваційних змін.

Література

1. Методологічні положення з організації державного статистичного спостереження «Стан ділової активності підприємств», затверджені наказом Державного комітету статистики України від 06.07.2015 № 155 : із змінами та допов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2017/318/m_sdap.zip.
2. Кремеров А. М. Деловая активность компании в экономической среде / А. М. Кремеров // Организатор производства. – 2011. – № 3. – С. 51–55.

3. Анискин Ю. П. Управление составляющими элементами деловой активности / Ю. П. Анискин // Организатор производства. – 2013. – № 1. – С. 37–40.

4. Левченко А. С. Разработка системы управления деловой активностью предприятия / А. С. Левченко, А. А. Рудычев, И. А. Кузнецова, А. Ю. Лычев // Вестник БГТУ имени В. Г. Шухова. – 2015. – № 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/razrabotka-sistemy-upravleniya-delovoy-aktivnostyu-predpriyatiya>.

5. Пугачова М. В. Високі статистичні технології: український досвід використання кон'юнктурних обстежень / М. В. Пугачова // Статистика України. – 2012. – № 2. – С. 27–33.

6. Пугачова М. В. Використання міжнародних рейтингів та індикаторів ділової активності для прогнозування розвитку економіки / М. В. Пугачова // Статистика України. – 2018. – № 4. – С. 34–43.

7. Штофер Г. А. Фондовый рынок как индикатор деловой активности / Г. А. Штофер // Экономика и управление. – 2008. – № 4. – С. 44–49.

8. Штофер Г. А. Экономическое значение внедрения и использования отраслевых индексов на фондовом рынке Украины / Г. А. Штофер, Т. И. Воробец // Экономика и управление. – 2012. – № 6. – С. 84–89.

9. Яценко Л. О. Алгоритм побудови та інтерпретація графіка «Дослідження бізнес-циклу» / Л. О. Яценко, О. М. Мотузка // Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. – 2015. – № 3. – С. 26–34.

10. Зикунова И. В. Генезис и развитие теорий делового цикла в экономической науке / И. В. Зикунова // Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина. Экономика. – 2009. – № 3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/genezis-i-razvitie-teoriy-delovogo-tsikla-v-ekonomicheskoy-nauke>.

11. Inventory Fluctuations and Economic Stabilization (1961). Joint Economic Committee. Congress of the United States. U.S. Government Printing Office/ Washington. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=uG0jaMdy_AUC&pg=PA111&lpg=PA111&dq=lloyd+metzler+inventory&source=bl&ots=tfdUKNpU74&sig=ACfU3U1TyJkRFBRM94ZAMuK7cCQKryvMag&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjchPWO3cXsAhWxw4sKHeHjBKI4HhDoATAle gQICBAC#v=onepage&q=lloyd%20metzler%20inventor y&f=false

12. Макаревич А. Сравнительный анализ фильтров Ходрика-Прескотта и Хамильтона при оценивании поворотных точек белорусской экономики / А. Макаревич, В. Малюга // Банковский вестник. – 2018. – № 8(661). – С. 49–56.

13. Куш А. Modern Monetary Theory. Как новые гурь придумали спасти капитализм от коронакризиса / А. Куш // Власть денег. – № 7(492). – 2020. – С. 8–11.

14. Хим-Эксперт. Украинский рынок ЛКМ. Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://chem-courier.com/page/paints_and_coatings/he_lkmukraine/about.

15. Эддоус М. Методы принятия решений / М. Эддоус, Р. Стэнсфилд; пер. с англ.; под. ред. И. И. Елисевой. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 590 с.

References

1. Metodolohichni polozhennia z orhanizatsii derzhavnoho statystychnoho sposterezhenia «Stan dilovoi aktyvnosti pidpryiemstv», zatverdzeni nakazom Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy vid 06.07.2015 №155: iz zminamy ta dopov. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2017/318/m_sdap.zip.

2. Kremerov, A.M. (2011). Delovaya aktivnost kompanii v ekonomicheskoy srede. Organizator proizvodstva, (3), 51-55.

3. Aniskin, Yu.P. (2013). Upravlenie sostavlyayushchimi elementami delovoy aktivnosti. Organizator proizvodstva, (1), 37-40.

4. Levchenko, A.S., Rudychyev, A.A., Kuznetsova, I.A., & Lychev, A.Yu. (2015). Razrabotka sistemy upravleniya delovoy aktivnostiu predpriyatiya. Vestnik BGTU imeni V.G. Shuhova, (1). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/razrabotka-sistemy-upravleniya-delovoy-aktivnostyu-predpriyatiya>.

5. Puhachova, M.V. (2012). Vysoki statystychni tekhnolohii: ukrainskyi dosvid vykorystannia koniunkturykh obstezhen. Statystyka Ukrainy, (2), 27-33.

6. Puhachova, M.V. (2018). Vykorystannia mizhnarodnykh reitynhiv ta indykatoriv dilovoi aktyvnosti dlia prohozuvannia rozvytku ekonomiky. Statystyka Ukrainy, (4), 34-43.

7. Shtofer, G.A. (2008). Fondovyy rynek kak indikator delovoy aktivnosti. Ekonomika i upravlenie, (4), 44-49.

8. Shtofer, G.A., & Vorobets, T.I. (2012). Ekonomicheskoe znachenie vnedreniya i ispolzovaniya otraslevykh indeksov na fondovom rynke Ukrainy. Ekonomika i upravlenie, (6), 84-89.

9. Yashchenko, L.O., & Motuzka, O.M. (2015). Algoritmy pobudovy ta interpretatsiya grafika «Doslidzhennia biznes-tsyklu». Naukovyy visnyk Natsionalnoyi akademiyi statystyky, obliku ta audytu, (3), 26-34.

10. Zikunova, I.V. (2009). Genezis i razvitie teoriy delovogo tsikla v ekonomicheskoy nauke. Vestnik LGU im. A.S. Pushkina, Ekonomika, (3). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/genezis-i-razvitie-teoriy-delovogo-tsikla-v-ekonomicheskoy-nauke>.

11. Inventory Fluctuations and Economic Stabilization. (1961). Joint Economic Committee. Congress of the United States. U.S. Government Printing Office/ Washington. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=uG0jaMdy_AUC&pg=PA111&lpg=PA111&dq=lloyd+metzler+inventory&source=bl&ots=tfdUKNpU74&sig=ACfU3U1TyJkRFBRM94ZAMuK7cCQKryvMag&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjchPWO3cXsAhWxw4sKHeHjBKI4HhDoATAle gQICBAC#v=onepage&q=lloyd%20metzler%20inventor y&f=false

12. Makarevich, A., & Malyuga, V. (2018). Sravnitelnyy analiz filtrov Hodrika-Prस्कotta i Hamiltona pri otsenivanii povorotnykh tocheb belorusskoy ekonomiki. Bankovskiy vestnik, 8(661), 49-56.

13. Kushch, A. (2020). Modern Monetary Theory. *Kak novyye guru pridumali spasat kapitalizm ot koronakrizisa*. *Vlast deneg*, 7(492), 8-11.

14. Him-Ekspert. *Ukrainskiy rynok LKM*. Retrieved from <https://chem->

courier.com/page/paints_and_coatings/he_lkmukraine/ab out.

15. Eddous, M., & Stensfild, R. (1997). *Metody prinyatiya resheniy*. (Trans.). I.I. Eliseeva (Ed.). Moskva: Audit, YuNITI

К ВОПРОСУ ЦИКЛИЧНОСТИ ДЕЛОВОЙ АКТИВНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

*Е. В. Трифонова, д. э. н., профессор, А. В. Баранец, к. э. н., доцент,
НТУ «Днепровская политехника»*

Методология исследования. Результаты получены за счет применения методов: анализа и синтеза – при формулировке задач исследования; статистического анализа, экономико-математического моделирования – для оценки изменений деловой активности, анализа тесноты связи между деловой уверенностью в промышленности и объемом производства лакокрасочной продукции; формализации – при построении графика бизнес-цикла, определении его фаз, поворотных точек; факторного анализа – для выявления факторов влияния на изменение деловой активности предприятий.

Результаты. Проанализирована динамика индикаторов деловых ожиданий в промышленности. На основе скорректированного с помощью фильтра Ходрика-Прескотта индикатора деловой уверенности построен график «Исследование бизнес-цикла». Установлено, что в течение 2012–2020 гг. экономика промышленности находилась в квадрантах «Депрессия» и «Оживление». Определена последовательность изменения фаз падения, восстановления и дальнейшего «проседания» экономики промышленных предприятий Украины. Доказано, что экономические процессы в лакокрасочной отрасли проходили те же фазы цикла, что и в целом в промышленности за анализируемый период. Систематизированы факторы влияния на деловую активность лакокрасочных предприятий. Установлено, что в течение 2015–2020 гг. доминировали факторы, снижающие деловую активность производителей лакокрасочной продукции. Рассчитаны показатели деловой активности лакокрасочных предприятий, выявлено, что их динамика соответствует изменению фаз экономического цикла в промышленности.

Новизна. Предложен научно-методический подход к изучению эндогенных элементов в механизме экономической цикличности, позволивший установить соответствие изменений показателей деловой активности лакокрасочных предприятий изменению стадий экономического цикла в промышленности.

Практическая значимость. График бизнес-цикла создает базис для построения сценариев восстановления (развития) экономики. Систематизация факторов, определяющих периоды подъемов и спадов деловой активности в лакокрасочной промышленности, дает возможность сформировать комплексное видение проблем и наметить перспективы развития отрасли.

Ключевые слова: деловая активность, деловая уверенность, деловой климат, бизнес-цикл, экономический цикл, лакокрасочные материалы, десезонализация, оборачиваемость.

ON BUSINESS CYCLE OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

*O. V. Tryfonova, D.E., Professor, H. V. Baranets, Ph. D (Econ.), Associate Professor,
Dnipro University of Technology*

Methods. The results are obtained with the following methods: the method of analysis and synthesis in formulating the research task; statistical analysis, economic and mathematical modeling in estimating changes in business activity, analysis of the density of the relationship between business confidence in the industry and the volume of production of paints and varnishes; formalization in building a business cycle schedule, determining its phases, turning points; abstractions in identifying factors influencing the change in business activity of enterprises.

Results. The dynamics of indicators of business expectations in industry is analyzed. The business confidence indicator is based on the Hodrick-Prescott filter is used for building Business Cycle Tracer chart. It is established that during 2012–2020 the industrial economy was in the quadrants of «Depression» and «Recovery». The sequence of changes in the phases of decline, recovery and further «subsidence» of the economy of the Ukrainian industrial enterprises is determined. It is proved that the economic processes in the paint industry went through the same phases of the cycle as in industry during the analyzed period. Factors influencing the business activity of paint and varnish enterprises are systematized. It is established that during 2015–2020 the factors that reduce the business activity of paint and varnish manufacturers were dominant. The indicators of business activity of paint and varnish enterprises are calculated. It has been found that their dynamics corresponds to the change of phases of the economic cycle of the industry.

Novelty. A scientific and methodological approach to the study of endogenous elements in the mechanism of economic cyclicity is proposed. This makes it possible to establish the correspondence of changes in business activity of paint and varnish enterprises to the changes in the stages of the economic cycle in the industry.

Practical value. The business cycle chart creates the basis for building scenarios for economic recovery (development). Systematization of factors that determine the periods of ups and downs of business activity in the paint and varnish industry makes it possible to form a comprehensive vision of the problems and outline the prospects for the development of the industry.

Keywords: business activity, business confidence, business climate, business cycle, economic cycle, paints and varnishes, deseasonalization, turnover.

Надійшла до редакції 21.08.20 р.

КРОСС-ФУНКЦІОНАЛЬНІ БІЗНЕС ПРОЦЕСИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОСНОВА СИСТЕМИ УПРАВЛІНСЬКИХ ІННОВАЦІЙ В РАКУРСІ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ

В. В. Прохорова, д. е. н., професор, Українська інженерно-педагогічна академія, vkprohkorova@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2552-2131,

Х. Я. Залуцька, к. е. н., доцент, Національний університет «Львівська політехніка», khrystyna.y.solovii@lpnu.ua, orcid.org/0000-0002-4342-4925

Методологія дослідження. При написанні статті використовувались наступні методи: теоретичного узагальнення – при дослідженні існуючих підходів до визначення сутності, структури і різновидів управлінських інновацій; наукового узагальнення, систематизації, аналізу й синтезу – при окресленні можливостей та шляхів застосування управлінських інновацій в управлінні диверсифікаційно-інтеграційним розвитком підприємств в умовах неотехнологічного відтворення; декомпозиції та структурно-логічного аналізу – при розробленні підходу щодо формування й поширення управлінських інновацій на основі крос-функціональних бізнес-процесів.

Результати. Розглянуто сутність, види та структуру управлінських інновацій. Досліджено умови, передумови, переваги та труднощі при розробленні й впровадженні управлінських інновацій на сучасних підприємствах. Визначено місце управлінських інновацій в управлінні розвитком підприємства. Обґрунтовано доцільність та необхідність використання управлінських інновацій при управлінні диверсифікаційно-інтеграційним розвитком підприємств як одного із основних стимулів його забезпечення. Визначено, що управлінські інновації забезпечують процес безперервних новацій, які за рахунок створення довгострокових конкурентних переваг підприємств сприяють ефективності їх диверсифікаційно-інтеграційного розвитку в умовах неотехнологічного відтворення.

Новизна. Запропоновано підхід щодо формування й поширення управлінських інновацій на основі крос-функціональних бізнес-процесів, спрямованих на створення ефекту необхідного для забезпечення диверсифікаційно-інтеграційного розвитку підприємств в умовах неотехнологічного відтворення на основі генерування знань з різних наук.

Практична значущість. Результати дослідження будуть корисними для підприємств при формуванні відповідних управлінських впливів та управлінських ефектів, які набувають особливого значення для оперативного прийняття результативних управлінських рішень забезпечення ефективності диверсифікаційно-інтеграційного розвитку підприємств в умовах неотехнологічного відтворення.

Ключові слова: управлінська інновація, диверсифікаційно-інтеграційний розвиток, неотехнологічне відтворення, вимушені управлінські інновації, ініціативні управлінські інновації, управлінський вплив, управлінські ефекти, комуляція, генерування знань, креатив-комплекс ініціативних ідей, крос-функціональні бізнес процеси.

Постановка проблеми. В сучасних умовах господарювання, які характеризуються високим рівнем невизначеності, активними процесами глобалізації, значною інформатизацією економіки, орієнтацією бізнесу на вимоги клієнтів, а також зміною парадигми управління, підприємства змушені

шукати нові способи досягнення конкурентних переваг та забезпечення ефективності діяльності. Імперативною основою такого пошуку є управлінські інновації як крос-функціональний генератор формування нових векторів розвитку підприємства, оптимальних

джерел домінантних змін їх середовищ і забезпечення ефективного функціонування підприємств в умовах, що утворилися.

Ефективним напрямком розвитку для сучасних підприємств в умовах швидкого розвитку техніки, науки, поширення інформації тощо є диверсифікаційно-інтеграційний розвиток, який за рахунок раціонального виділення у структурі підприємства (за допомогою власних та залучених на вигідних умовах зусиль) спеціалізованих бізнес одиниць та оптимального встановлення взаємозв'язків між їх структурними елементами забезпечить підприємству можливість адекватно, оперативно реагувати на зміни потреб, появу інновацій, максимально забезпечувати належне виконання певних бізнес процесів різних бізнес одиниць шляхом взаємозабезпечення одне одного результатами власної діяльності, створювати вагомі довгострокові конкурентні переваги тощо. Отже, основною перевагою такого напрямку розвитку є максимальне нарощення ефекту взаємодії бізнес одиниць різних господарських структур через результативне підсилення реалізації їх одних бізнес процесів елементами інших, для переведення якого (ефекту) у довгострокову конкурентну перевагу необхідним є застосування відповідних управлінських інновацій забезпечення ефективного виконання бізнес процесів різних напрямів та рівнів управління (крос-функціональних бізнес процесів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку національної економіки взагалі та на рівні підприємств як її основної ланки широкого поширення набувають дослідження, які стосуються розгляду сутності, необхідності та особливостей використання, підходів до формування, основних складових та видів управлінських інновацій. Зокрема, даним питанням присвячено роботи таких науковців: А. Г. Бистрова [1], Н. Давлетбаєвої [2], М. І. Дяченка [3], А. П. Левитської [5], Ю. Г. Мислякова [7], С. А. Мушникової [8], Л. П. Прокопишин [9], Ю. Г. Пухальського [10], І. О. Солов'ян [11], І. П. Федорка [12], М. Н. Чечуріної [13], З. Я. Шацької [14] тощо.

Однак, кожен із науковців описує сутність і розкриває можливість використання управлінських інновацій до вирішення кон-

кретних фрагментарних проблем, серед яких, відсутні дослідження щодо розроблення і використання управлінських інновацій при управлінні диверсифікаційно-інтеграційним розвитком підприємств в умовах неотехнологічного відтворення.

Формулювання мети статті. Метою статті є формування наукового підходу щодо розроблення і поширення управлінських інновацій на основі крос-функціональних бізнес процесів в управлінні диверсифікаційно-інтеграційним розвитком підприємств при неотехнологічному відтворенні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під терміном «управлінська інновація» в широкому розумінні розуміють нову систему організації управління, нову управлінську технологію, або новий бізнес процес [6].

Для уточнення сутності управлінської інновації та визначення можливості її застосування при управлінні диверсифікаційно-інтеграційним розвитком підприємства варто дослідити сфери застосування, розкрити зміст використовуваних видів та труднощі використання управлінських інновацій у діяльності вітчизняних підприємств.

На рис. 1 подано види управлінських інновацій за різними класифікаційними ознаками.

Кожна із запропонованих класифікаційних ознак дозволяє визначити специфіку управлінських інновацій із певної сторони, відповідно, різні їх види просто комплексно доповнюють та окреслюють можливі напрямки застосування та варіанти прояву. Наприклад, за класифікаційною ознакою «за сприйняттям» можливе виділення двох видів управлінської інновації: вимушені; ініціативні.

Вимушені (нормативні) управлінські інновації присутні у діяльності кожного підприємства, оскільки, стосуються прийняття відповідного рішення щодо ліквідації проблем, які виникають при здійсненні основних видів його діяльності. Відповідно, такі управлінські інновації залежно від можливості уникнення чи перенесення їх здійснення, а також черговості та історичності їх виникнення можна розділити на безваріантні та варіантні. В свою чергу, безваріантні управлінські інновації не мають творчого

характеру і вони нічим практично не відрізняються від інших управлінських рішень. Варіантні управлінські інновації характеризуються певним рівнем творчості, однак, для їх реалізації також зазвичай використовують готові приклади, аналоги, методики тощо і лише частково доповнюють власними да-

ними. Тобто, вимушені управлінські інновації не є радикальними, в основному вони присутні на усіх без винятку підприємствах і тому, на нашу думку, їх не варто розглядати окремо, а лише як основу (базу) формування управлінської інновації, доповнюючи її ініціативними елементами [4].

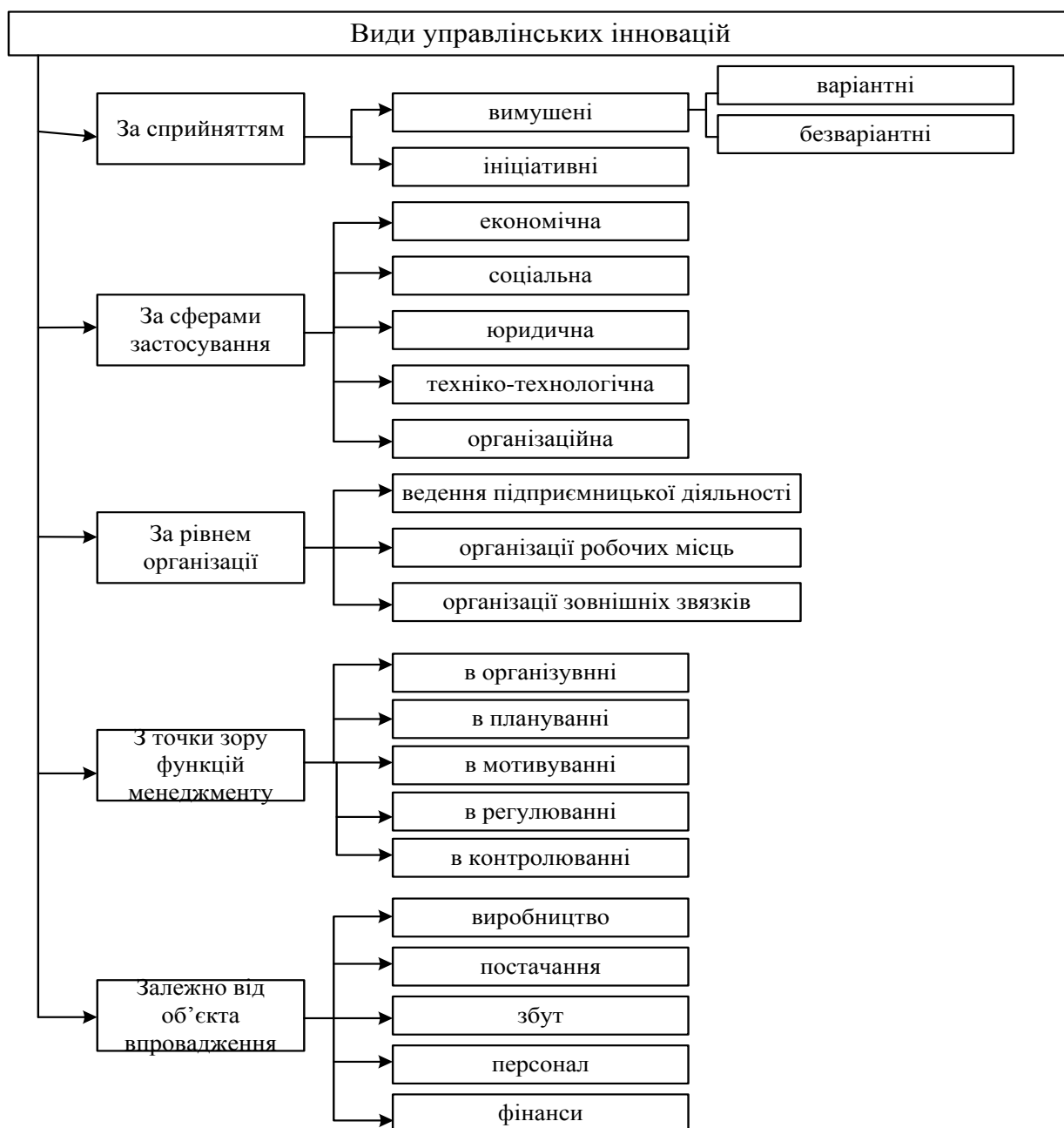

Рис. 1. Види управлінських інновацій

Аналогічно, що стосується критеріїв «за рівнем організації», «з точки зору функцій управління», «залежно від об'єкта впровадження», «за сферами застосування» кожен вид управлінської інновації виступає складовою частиною відповідно структури,

діяльності підприємства, процесу управління, яка проявляється у більшій чи меншій мірі у всіх його бізнес процесах та спрямована на їх максимальну взаємодію для досягнення потрібного ефекту, що забезпечить підприємству довгострокову конкурентну

перевагу на ринку в умовах неотехнологічного відтворення.

Отже, сукупність застосовуваних управлінських інновацій для реалізації конкретних бізнес процесів дозволить максимально пов'язати зусилля реалізації окремих із них, підвищивши, тим самим, їх результативність.

Для ефективності і практичної значущості, формування управлінських інновацій доцільно здійснювати із максимальною можливістю ліквідації наявних труднощів їх впровадження на підприємствах:

- відсутність з боку керівництва розуміння необхідності витрачання часу, коштів і ресурсів на формування та стимулювання управлінських інновацій;

- недостатня мотивація працівників генерування ними управлінських (креативних) ідей;

- неточна обґрунтованість зв'язку між управлінськими інноваціями та результатами діяльності підприємства;

- відсутність відповідних видів та обсягів ресурсів необхідних для формування управлінських інновацій;

- слабе використання на підприємствах фахівців з сфери менеджменту;

- низький рівень кваліфікації, компетенції, наявності необхідних знань, вмінь працівників;

- опір змінам;

- низький рівень поінформованості щодо ефективних нововведень у сфері управління;

- високий рівень ризику реалізації управлінських інновацій через складність їх оцінки.

З метою оптимізації тактичних дій в рамках формування управлінських інновацій пропонуємо графічне зображення (рис.2) і системне відображення (1–4) впливу управлінських інновацій на прийняття управлінських рішень щодо реалізації бізнес процесів різних бізнес одиниць, і рівня отриманого, при цьому, ефекту спрямованого на забезпечення, окрім, результативності бізнес процесів, ще й певну їх ефективність, яка відображає нові або додаткові властивості (характеристики) наявних ефектів, що забезпечують підприємству стійкість до умов нетехнологічного відтворення, оскільки, впливають на

трансформаційні процеси в економічній системі.

Формування ефекту без застосування управлінських інновацій відбувається за формулою 1:

$$E_A = \{Y_e(Y_B, Y_F) | P_{б.п.1.1} \cap P_{б.п.1.2} \cap P_{б.п.1.N}\}, \quad (1)$$

де E_A – ефект А; Y_e – управлінські ефекти; Y_B – управлінські впливи; Y_F – управлінські функції; $P_{б.п.1.1}$ – реалізація бізнес процесу 1 першої бізнес одиниці.

Управлінська результативність у даному випадку визначається за формулою 2:

$$Y_p = \sum_{i=1}^j E_{ij}, \text{ де} \quad (2)$$

j – кількість можливих ефектів; Y_p – управлінська результативність;

Формування ефекту із застосуванням управлінських інновацій відбувається за формулою 3:

$$E_{Ai} = \{Y_e(Y_B, Y_F, Y_i) | P_{б.п.1.1} \cap P_{б.п.1.2} \cap P_{б.п.2.1} \cap P_{б.п.2.2} \cap P_{б.п.N.N}\}$$

де Y_i – управлінська інновація; E_A – ефект А з додатковими характеристиками, які перевищують базову потребу (ціль) і необхідні для ефективного розвитку в умовах неотехнологічного відтворення.

При чому, взаємопроникаюча результативність реалізації бізнес процесів між собою з використанням управлінських інновацій забезпечує доповнення загальної результативності підприємства певним рівнем ефективності, необхідної для його успішного розвитку в умовах неотехнологічного відтворення, що показує рівність 4.

$$E_{Ai} \cap E_B \cap E_B \cap E_{Gi} = Y_p \cup Y_{ef}, \text{ де} \quad (4)$$

Y_{ef} – управлінська ефективність.

Формування ефектів без використання управлінських інновацій відбувається за рахунок прийняття ефективних управлінських рішень щодо результативного здійснення бізнес процесів у межах окремих бізнес одиниць, оскільки, бізнес одиниця – це окремий самостійний підрозділ із власною стратегією розвитку, ринком збуту, видом продукції, фінансовими та інвестиційними можливостями тощо.

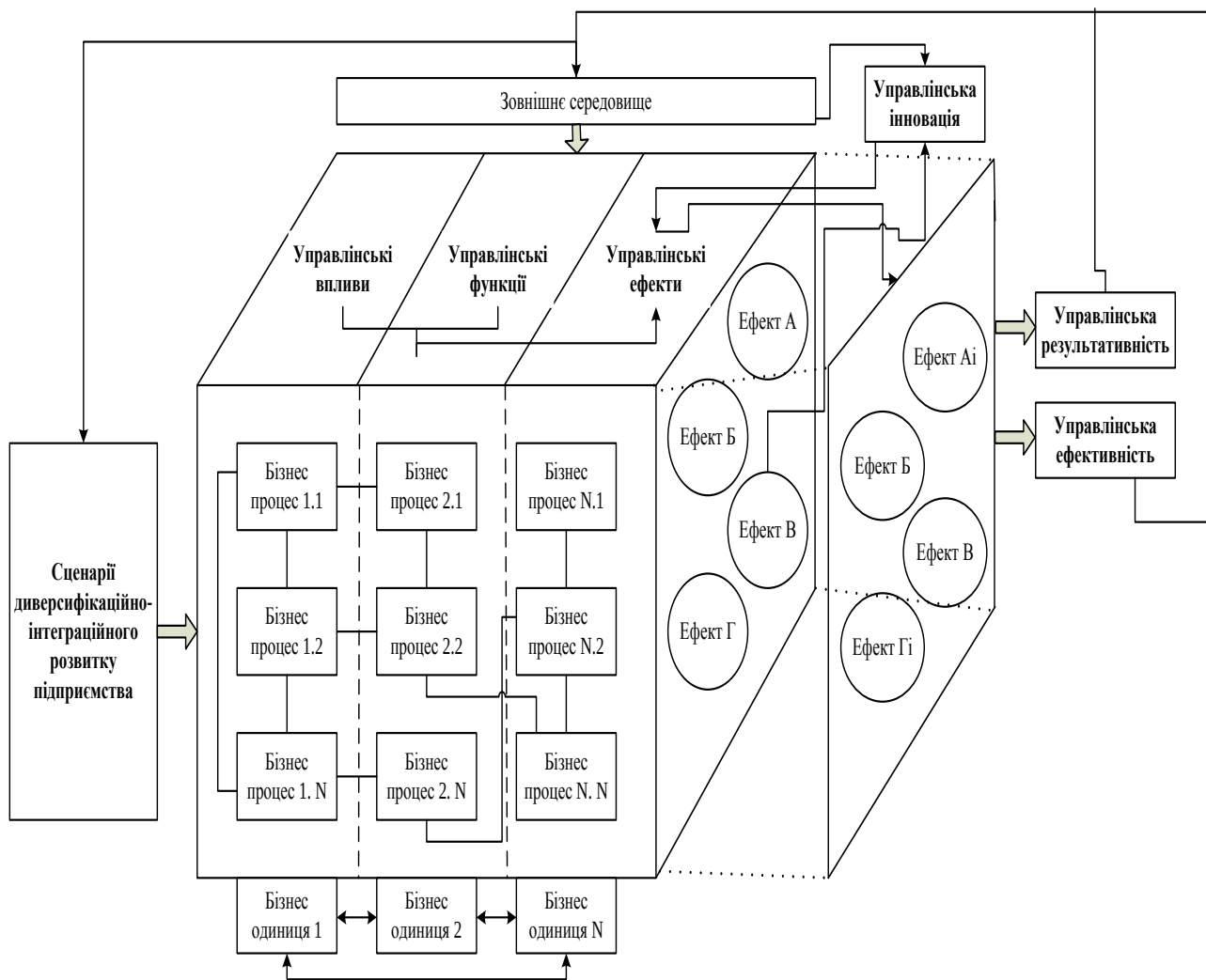

Рис. 2. Просторово-динамічна модель побудови системи управлінських інновацій

Ефект, у випадку, використання управлінських інновацій підвищується, залежно від їх спрямованості, набуваючи певних рис технологічності, креативності, унікальності тощо. Зумовлена поява нового ефекту раціональними ідеями, які сформовані вимогами створених на підприємстві управлінських ефектів шляхом реалізації певних управлінських впливів з врахуванням відповідних функцій управління та наявними перспективними пропозиціями на ринку, новими суспільними поглядами на певні речі тощо. Тобто, управлінська інновація являє собою сукупність вимушених та креативних ідей щодо реалізації відповідних бізнес процесів для досягнення певного інноваційного ефекту та вирішення конкретних проблем в процесі діяльності підприємства в умовах неотехнологічного відтворення.

Отже, використання управлінських інновацій необхідне для того, щоб злагодити роботу і ефективно налаштувати взаємодію бізнес одиниць підприємства через оптимізацію взаємозв'язків між їх бізнес процесами спрямовану на підвищення результативності бізнес процесів, бізнес одиниць, всього підприємства.

Диверсифікаційно-інтеграційний розвиток як і будь-який інший вид розвитку може здійснюватися за наступними сценаріями: оптимістичним; реалістичним; песимістичним. Для забезпечення ефективності розвитку по кожному із цих сценаріїв необхідна різна сукупність управлінських інновацій, яка включає найбільш вагомі і доцільні для досягнення бажаних результатів управлінські заходи підтримання на належному рівні окремих складових діяльності підприємства.

В таблиці 1 подано примірні домінанти в межах конкретних типів управлінських інновацій необхідні для забезпечення бажаного ефекту по кожному сценарію диверси-

фікаційно-інтеграційного розвитку для створення належних переваг ефективного довгострокового функціонування підприємства в умовах неотехнологічного відтворення.

Таблиця 1

Визначення типів управлінських інновацій залежно сценаріїв диверсифікаційно-інтеграційного розвитку підприємств

Сценарії диверсифікаційно-інтеграційного розвитку підприємств	Домінуючий вектор забезпечення необхідного ефекту	Тип управлінської інновації
Песимістичний	– оптимізація виробничого процесу; – реінженіринг бізнес процесів; – ефективне управління часом; – ощадне управління витратами; – ефективна робота з стейкхолдерами	Покращуюча управлінська інновація
Реалістичний	– впровадження інформаційних технологій; – тотальне управління допоміжними службами; – ефективна організація забезпечення стратегічного управління	Традиційна управлінська інновація
Оптимістичний	– стимулювання зовнішніх партнерів; – активізація наукових розробок; – організаційно-структурна перебудова	Креативна управлінська інновація

Підсумовуюче вищевикладене, доцільно управлінську інновацію трактувати як креатив-комплекс ініціативних (відомих та оригінальних) ідей та заходів забезпечення раціоналізації бізнес процесів підприємства усіх напрямків та рівня діяльності з технологічного, організаційного та економічного аспектів, спрямованих на максимальну результативність їх здійснення, забезпечивши, тим самим, максимальний додатковий ефект для стратегічного розвитку підприємства в сучасних неотехнологічних умовах функціонування.

Висновки. Конкретизація видів, підтвердження об'єктивної доцільності та необхідності побудови системи управлінських інновацій в загальній системі управління, особливості впровадження оперативного та тактичного характеру управлінських інновацій у діяльність вітчизняних підприємств дозволило уточнити сутність, окреслити переваги, можливості і етапи їх застосування для ефективного диверсифікаційно-інтеграційного розвитку підприємств в умовах неотехнологічного відтворення.

Проведені дослідження і подані рекомендації щодо формування та використання

управлінських інновацій для забезпечення належного рівня розвитку підприємства в умовах неотехнологічного відтворення дозволили встановити, що ефективна система управління диверсифікаційно-інтеграційним розвитком сучасних підприємств повинна складатися із взаємопов'язаних базової (вимушеної, нормативної) та інноваційної управлінських систем, пов'язаних управлінськими інноваціями, сформованими на основі крос-функціональних бізнес процесів підприємства.

Література

1. Бистров А. Г. Особливості та зміст організаційно-управлінських інновацій / А. Г. Бистров // Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. пр. – 2011. – №2(38). – С. 49–53.
2. Давлетбаєва Н. Упровадження управлінських інновацій на підприємствах харчової промисловості як запорука підвищення їх конкурентоспроможності / Н. Давлетбаєва // Галицький економічний вісник. – 2015. – Том 48. – № 1. – С. 48–54. – Т. : ТНТУ.
3. Дяченко М. І. Внутрішньоорганізаційні аспекти впровадження управлінських інновацій [Електронний ресурс] / М. І. Дяченко. – Режим доступу: <http://economica.org.ua/2011/dyachenkoui/>.
4. Залуцька Х. Я. Управлінські інновації: необхідність та особливості застосування сучасними

підприємствами в умовах неотехнологічного відтворення / Залуцька Х. Я. // The XI th International scientific and practical conference «Academic research in multidisciplinary innovation» November 30 – December 03, 2020 Amsterdam, Netherlands. – pp. 178–180.

5. Левитская А. П. Сущность и методы совершенствования организационно-управленческих инноваций на предприятиях [Электронный ресурс] / А. П. Левитская. – Режим доступа: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_21\(1\)_7.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_21(1)_7.pdf).

6. Методичні основи розробки і впровадження управлінських інновацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidru4niki.com/17261002/ekonomika/metodichni_osnovi_rozrobki_vprovadzhennya_upravlinskih_innovatsiy.

7. Мыслякова Ю. Г. Триада современных подходов к реализации управленческих инноваций на отечественных предприятиях / Ю. Г. Мыслякова // Креативная экономика. – 2008. – №2(14). – С. 4–13.

8. Мушников С. А. Эффективность внедрения управлінських інновацій в систему функціонування підприємств на синергетичних засадах / С. А. Мушников // Экономика и управление. – 2011. – №6. – С. 135–140.

9. Прокопишин Л. П. Управлінські інновації та особливості їх використання на машинобудівних підприємствах в сучасних умовах / Л. П. Прокопишин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – №628. – С. 628–633.

10. Пухарский А. Н. Состав и свойства управленческих инноваций: платформа для стратегического развития организации [Электронный ресурс] / А. Н. Пухарский. – Режим доступа: <http://uecs.ru/uecs64-642014/item/2862-2014-04-16-11-01-21>

11. Солов'ян І. О. Управлінські інновації на підприємствах в умовах сьогодення [Електронний ресурс] / І. О. Солов'ян. – Режим доступу: www.rusnauka.com.

12. Федорко С. І. Управлінські інновації в системі інтегрованого управління розвитком транспортнологістичних послуг [Електронний ресурс] / С. І. Федорко. – Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2014/797-1420813078.pdf>.

13. Чечурина М. Н. Управление инновационным процессом в многоуровневой экономической системе: монография / М. Н. Чечурина. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургской академии управления и экономики, 2010. – 214 с.

14. Шацька З. Я. Управлінські інновації в системі підприємства / З. Я. Шацька // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – №1(127). – С. 176–182.

Reference

1. Bystrov, A.H. (2011). Osoblyvosti ta zmist orhanizatsiyno-upravlinskykh innovatsiy. Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva, 2(38), 49-53.

2. Davlietbaieva, N. (2015). Uprovadzhennia upravlinskykh innovatsiy na pidpriemstvakh kharchovoi

promyslovosti yak zaporuka pidvyshchennia yikh konkurentospromozhnosti. Halytskyi ekonomichnyi visnyk, T. 48, (1), 48-54. Ternopol: TNTU.

3. Diachenko, M.I. (2011). Vnutrishnioorhanizatsiyni aspekty vprovadzhennia upravlinskykh innovatsiy Retrieved from <http://economica.org.ua/2011/dyachenkoui/>.

4. Zalutska, Kh.Ya. (2020). Upravlinski innovatsii: Neobkhdnist ta osoblyvosti zastosuvannia suchasnymy pidpriemstvamy v umovakh neotekhnolohichnoho vidtvorennia. Proceedings from MIIM '20 XI International scientific and practical conference «Academic research in multidisciplinary innovation». (pp. 178-180). Amsterdam, Netherlands.

5. Levitskaya, A.P. (2013). Sushchnost i metody sovershenstvovaniya organizatsionno-upravlencheskikh innovatsiy na predpriyatiyakh. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_21\(1\)_7.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecvu_2013_21(1)_7.pdf).

6. Metodichni osnovy rozrobki i vprovadzhennia upravlinskykh innovatsiy. (n.d.). Retrieved from https://pidru4niki.com/17261002/ekonomika/metodichni_osnovi_rozrobki_vprovadzhennya_upravlinskih_innovatsiy.

7. Myslyakova, Yu.G. (2008). Triada sovremennykh podkhodov k realizatsii upravlencheskikh innovatsiy na otechestvennykh predpriyatiyakh. Kreativnaya ekonomika, 2(14), 4-13.

8. Mushnikova, S.A. (2011). Efektyvnist vprovadzhennia upravlinskykh innovatsiy v systemu funktsionuvannia pidpriemstv na synerhetychnykh zasakh. Ekonomika i upravlenie, (6), 135-140.

9. Prokopishin, L.P. (2008). Upravlinski innovatsii ta osoblyvosti yikh vykorystannia na mashynobudivnykh pidpriemstvakh v suchasnykh umovakh. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika», (628), 628-633.

10. Pukharskiy, A.N. (2014). Sostav i svoystva upravlencheskikh innovatsiy: platforma dlya strategicheskogo razvitiya organizatsii. Retrieved from <http://uecs.ru/uecs64-642014/item/2862-2014-04-16-11-01-21>

11. Solovian, I.O. (n.d.). Upravlinski innovatsii na pidpriemstvakh v umovakh siohodennia. Retrieved from www.rusnauka.com.

12. Fedorko, S.I. (2014). Upravlinski minnovatsii v systemi intehrovanoho upravlinnia rozvytkom transportnolohistychnykh posluh Retrieved from <http://oaji.net/articles/2014/797-1420813078.pdf>.

13. Chечурина, M.N. (2010). Upravlenie innovatsionnym protsessom v mnogourovnevoy ekonomicheskoy sisteme. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskoy akademii upravleniya i ekonomiki.

14. Shatska, Z.Ya. (2012). Upravlinski innovatsii v systemi pidpriemstva. Aktualni problem ekonomiky, 1(127), 176-182.

КРОСС-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ БИЗНЕС-ПРОЦЕССЫ ПРЕДПРИЯТИЯ КАК
ОСНОВА СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ В РАКУРСЕ
СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

*В. В. Прохорова, д. э. н., профессор, Украинская инженерно-педагогическая академия,
Х. Я. Залуцкая, к. э. н., доцент, Национальный университет «Львовская политехника»*

Методология исследования. При написании статьи использовались следующие методы: теоретического обобщения – при исследовании существующих подходов к определению сущности, структуры и видов управленческих инноваций; научного обобщения, систематизации, анализа и синтеза – при характеристике возможностей и путей применения управленческих инноваций в управлении диверсификационно-интеграционным развитием предприятий в условиях неотехнологического воспроизводства; декомпозиции и структурно-логического анализа – при разработке подхода по формированию и распространению управленческих инноваций на основе кросс-функциональных бизнес-процессов.

Результаты. Рассмотрены сущность, виды и структура управленческих инноваций. Исследованы условия, предпосылки, преимущества и трудности при разработке и внедрении управленческих инноваций на современных предприятиях. Определено место управленческих инноваций в управлении развитием предприятия. Обоснована целесообразность и необходимость использования управленческих инноваций при управлении диверсификационно-интеграционным развитием предприятий как одного из основных стимулов его обеспечения. Определено, что управленческие инновации обеспечивают процесс непрерывных новшеств, которые за счет создания долгосрочных конкурентных преимуществ предприятий способствуют эффективности их диверсификационно-интеграционного развития в условиях неотехнологического воспроизводства.

Новизна. Предложен подход к формированию и распространению управленческих инноваций на основе кросс-функциональных бизнес-процессов, направленных на создание эффекта необходимого для обеспечения диверсификационно-интеграционного развития предприятий в условиях неотехнологического воспроизводства на основе генерирования знаний из разных наук.

Практическая значимость. Результаты исследования будут полезными для предприятий при формировании соответствующих управленческих воздействий и управленческих эффектов, которые приобретают особое значение для оперативного принятия результативных управленческих решений обеспечения эффективности диверсификационно-интеграционного развития предприятий в условиях неотехнологического воспроизводства.

Ключевые слова: управленческая инновация, диверсификационно-интеграционное развитие, неотехнологическое воспроизводство, вынужденные управленческие инновации, инициативные управленческие инновации, управляющее воздействие, управленческие эффекты, кумуляция, генерирование знаний, креатив-комплекс инициативных идей, кросс-функциональные бизнес-процессы.

CROSS-FUNCTIONAL BUSINESS PROCESSES AT AN ENTERPRISE AS THE BASIS OF
MANAGEMENT INNOVATION SYSTEM IN TERMS OF STRATEGIC DEVELOPMENT

*V. V. Prokhorova, D.E., Professor, Ukrainian Academy of Engineering and Pedagogy,
H. Ya. Zalutska, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Lviv Polytechnic National University*

Methods. The following methods were used: theoretical generalization – in the study of existing approaches to defining the nature, structure and types of management innovations; scientific generalization, systematization, analysis and synthesis – in outlining the possibilities and ways of applying managerial innovations in the management of diversification and integration development of enterprises in terms of neotechnological reproduction; decomposition and structural-logical analysis – in developing an approach to the formation and dissemination of managerial innovations based on cross-functional business processes.

Results. The essence, types and structure of managerial innovations are considered. The conditions, prerequisites, advantages and difficulties in the development and implementation of management innovations in modern enterprises are studied. The place of managerial innovations in the management of enterprise development is determined. The expediency and necessity of using managerial innovations in the management of diversification and integration development of enterprises as one of the main incentives for its provision are substantiated. It is determined that managerial innovations provide a process of continuous innovations, which by creating long-term competitive advantages of enterprises contribute to the effectiveness of their diversification and integration development in terms of neotechnological reproduction.

Novelty. There is offered an approach to the formation and dissemination of managerial innovations based on cross-functional business processes aimed at creating the effect necessary to ensure the diversification and integration development of enterprises in terms of neotechnological reproduction based on the generation of knowledge from various sciences.

Practical value. The results of the study will be useful for enterprises in the formation of appropriate management influences and management effects, which are of particular importance for the rapid adoption of effective management decisions to ensure the effectiveness of diversification and integration development of enterprises in neotechnological reproduction.

Keywords: managerial innovation, diversification and integration development, neotechnological reproduction, forced managerial innovations, initiative managerial innovations, managerial influence, managerial effects, cumulation, knowledge generation, creative complex of initiative ideas, cross-functional business processes.

Надійшла до редакції 18.09.20 р.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕІНЖІНІРИНГУ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

*О. В. Ареф'єва, д. е. н., професор, Національний авіаційний університет,
lena-2009-19@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0001-5157-9970>,*

*З. М. Побережна, к. е. н., доцент, Національний авіаційний університет,
zarina_www@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0001-6245-038X>*

Методологія дослідження. Результати отримані за рахунок застосування методів: аналізу та порівняння, синтезу та теоретичного узагальнення – для формування системи організаційно-економічного забезпечення антикризового управління; абстрактно-логічного – для визначення принципів, методів та інструментів антикризового управління бізнес-процесами при реалізації реінжинірингу діяльності підприємства та для розробки рекомендацій щодо його вдосконалення; графічного аналізу – для наглядного відображення отриманих результатів дослідження.

Результати. Запропоновано використання реінжинірингу як методу антикризового управління для підприємств, що спрямований на перепроєктування та удосконалення бізнес-процесів з метою оздоровлення підприємства та його виходу на інший рівень розвитку. Визначено, що бізнес-процеси складають основу діяльності підприємства та впливаючи на них можна покращити ефективність та забезпечити прибутковість підприємства. Узагальнено інформацію про основні методи антикризового управління, що можуть бути використані на вітчизняних підприємствах. Здійснено класифікацію заходів антикризового управління, відповідно до якої виділено тактичні й стратегічні заходи, а також активні та пасивні засоби. Визначено місце та роль реінжинірингу в системі антикризового управління як головного стратегічного інструменту.

Новизна. Сформовано систему організаційно-економічного забезпечення антикризового управління бізнес-процесами при реалізації реінжинірингу діяльності підприємства, яка дозволяє керівництву підприємства одержувати можливість кількісного та якісного аналізу виникаючих загроз, що можуть зумовити настання кризового стану. Представлено алгоритм проведення реінжинірингу бізнес-процесів підприємства при антикризовому управлінні. Забезпечення антикризового управління повинно починатися з поточного аналізу діяльності підприємства, а саме від місії підприємства аж до своєчасного розпізнавання сигналів, що свідчать про можливе погіршення стану підприємства, а також його конкурентного статусу.

Практична значущість. Полягає у можливості застосування розроблених та наданих пропозицій щодо організаційно-економічного забезпечення антикризового управління, оцінювання та удосконалення бізнес-процесів на підприємстві при реалізації реінжинірингу з метою підвищення його ефективності, зростання рівня прибутковості та забезпечення достатнього рівня конкурентоспроможності. Отримані висновки та результати дослідження, надані методичні рекомендації сприятимуть ефективному функціонуванню підприємств.

Ключові слова: підприємство, організаційно-економічне забезпечення, реінжиніринг, бізнес-процеси, методи антикризового управління, управління бізнес-процесами, кризові явища.

Постановка проблеми. Сучасні умови господарювання характеризується активним розвитком кризових явищ як на макро-, так і мікрорівні, що проявляється у збитковості

економічної діяльності, низькому запасі фінансової міцності, дефіциті ліквідних обігових коштів, значній заборгованості перед бюджетом і кредиторами. Актуальним інструментарієм для подолання зазначених вище кризових явищ є реінжиніринг бізнес-процесів, що є дієвим методом антикризового управління, який дозволяє керівництву радикально переосмислювати місію підприємства та шляхи її виконання з метою посилення конкурентних позицій на ринку. Формування системи організаційно-економічного забезпечення антикризового управління бізнес-процесами дозволяє підприємствам адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, забезпечує високу їх ефективність і конкурентоспроможність. У зв'язку з цим, питання антикризового управління бізнес-процесами підприємств й підвищення результативності їх діяльності на основі ефективного організаційно-економічного забезпечення мають актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати авторських досліджень щодо застосування реінжинірингу бізнес-процесів як інструменту антикризового управління знайшли відображення у роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців таких як: Виноградова О. [1], Скібіцька Л. [2], Шершньова З. [3], Юрій Е. [4], Хаммер М. й Чампі Д. [5]. Проблема антикризового управління підприємствами розглядається в роботах таких науковців як: Пілецька С. [6], Прохорова В. [7], Квілінський А. [8], Іванюта С. [9].

На думку, Шершньової З., система антикризового управління підприємством передбачає здійснення основної мети – виведення підприємства з кризового становища – за допомогою її розбиття на підцилі [3]. Скібіцька Л. вважає, що кризовий процес на підприємстві є етапом, який впливає на наявну структуру його зв'язків та відносин, а також наново їх формує [2]. На думку, Юрія Е., антикризове управління підприємством є невід'ємним елементом єдиної системи управління і являє собою систему заходів, спрямованих на вихід підприємства з кризи, що є умовою його успішного фінансового оздоровлення [4]. Але поза їхньою увагою залишаються питання забезпечення анти-

кризового управління бізнес-процесами при реалізації реінжинірингу діяльності підприємства, зокрема шляхом формування системи організаційно-економічного забезпечення.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад щодо ключових характеристик, принципів, методів та інструментів антикризового управління бізнес-процесами при реалізації реінжинірингу діяльності підприємства на основі організаційно-економічного забезпечення, що сприятиме підвищенню ефективності його діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення економічних криз, причин їх виникнення і характерних рис, що проявляються на різних етапах життєвого циклу діяльності суб'єктів господарювання, і, відповідно, відстеження цих проявів допоможе своєчасно прийняти профілактичні рішення про адекватні антикризові заходи. У цьому зв'язку організаційно-економічне забезпечення антикризового управління бізнес-процесами при реалізації реінжинірингу діяльності підприємства дозволить підвищити ефективність функціонування підприємства незалежно від стану, в якому воно знаходиться.

В умовах інформаційної економіки виникає необхідність оцінки рівня конкурентоспроможності та фінансових результатів підприємства. З одного боку, підприємство повинно бути вигідним для своїх власників, тобто мати прибуток. У той же час, необхідно забезпечити розвиток, тобто поліпшення стану та траєкторії розвитку підприємства у зовнішньому середовищі, що має здійснюватися через оцінку його конкурентоспроможності [8].

Під час кризи цілі підприємства часто змінюються. Проте замість максимізації прибутку основними завданнями стають збереження підприємства, оптимізація структури персоналу та/або мінімізація збитків. У загальному вигляді при здійсненні антикризового управління вибір інструментарію залежить від результатів діагностики стану підприємства, оскільки криза може мати різні причини і прояви. Антикризові заходи можна розрізняти з позиції активності – активні, так і пасивні. Реінжині-

ринг бізнес-процесів при антикризовому управлінні використовується у комплексі з такими методами: контролінгу, даунсайдингу, реструктуризації, антикризового маркетингу та фінансового менеджменту, а вже потім

оцінка наявних бізнес-процесів чи за потреби формування і розробка нових. На рис.1 наведено алгоритм проведення реінжинірингу бізнес-процесів підприємства при антикризовому управлінні.

Рис.1. Алгоритм реінжинірингу бізнес-процесів підприємства при антикризовому управлінні

Антикризові заходи спрямовані на усунення наслідків кризового явища та недопущення його повторного прояву. Доцільно зауважити, що на етапі виникнення та розвитку кризових явищ підприємство як система функціонує за принципом самоорганізації, знижуючи небажані відхилення і посилюючи бажані за допомогою позитивного зворотного зв'язку. Це стабілізує діяльність підприємства, що забезпечує повернення його до попереднього стану або до нового рівня розвитку [6].

Серед основних принципів антикризового управління є постійно діючий моніторинг як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства з метою виявлення на ранніх стадіях економічних загроз кризи. Забезпечення антикризового управ-

ління повинно починатися з поточного аналізу діяльності підприємства, а саме від місії підприємства, аж до своєчасного розпізнавання сигналів, що свідчать про можливе погіршення стану підприємства, а також її конкурентного статусу. Успіх антикризового управління бізнес-процесами при реалізації реінжинірингу діяльності підприємства залежить від ефективності створеної системи організаційно-економічного забезпечення, яка б дозволяла керівництву підприємства одержувати можливість кількісного та якісного аналізу виникаючих загроз, що можуть зумовити настання кризового стану. На рис.2 представлена система організаційно-економічного забезпечення антикризового управління бізнес-процесами при реалізації реінжинірингу діяльності підприємства.

Рис 2. Організаційно-економічне забезпечення антикризового управління бізнес-процесами при реалізації реінжинірингу діяльності підприємства

Зазначена система побудована на основі функціонального та процесно-орієнтованого підходів і має у своєму складі ключовим організаційним елементом антикризове управління, що спрямоване на спостереження за середовищем підприємства для подолання невизначеності, своєчасного

розпізнавання загроз і можливостей виникнення криз та розробки і реалізації комплексу антикризових заходів та напрямів адаптації підприємства в нових посткризових обставинах. Основними блоками формування системи організаційно-економічного забезпечення є:

1. Визначення основних цілей та проблеми в діяльності підприємства, а також розставлення пріоритетів, які із зазначених цілей мають більшу вагу.

2. Формування та виокремлення основних принципів та методів діяльності підприємства в умовах антикризового управління.

3. Виділення в діяльності підприємства взаємопов'язаних бізнес-процесів спрямованих на досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства, а саме класифікація їх на: бізнес-процеси центрального управління, бізнес-процеси операційної діяльності, бізнес-процеси забезпечення.

4. Результатом проведеної діагностики повинно стати досягнення поставлених цілей та конкурентоспроможності підприємства, а також виявлення причин неефективного управління.

5. Взаємозв'язок бізнес-процесів в рамках реалізації антикризового управління передбачає побудову процесно-орієнтованої моделі антикризового управління.

Організаційно-економічне забезпечення (ОЕЗ) антикризового управління бізнес-процесами при реалізації реінжинірингу складається з організаційної та економічної складових (кожному з якої властиві власні форми управлінського впливу), що чинять вплив на економічні і організаційні параметри системи управління підприємством, що сприяють формуванню та посиленню потенціалу підприємства, отриманню конкурентних переваг та ефективності діяльності підприємства в цілому.

Виконання цих функцій має специфічну спрямованість, яка полягає у своєчасній ідентифікації кризових явищ, що існують зовні та всередині підприємства, розробці та впровадженні заходів щодо запобігання, ліквідації або пом'якшення впливу негативних факторів на діяльність підприємства, прискореній та дієвій реакції на зміни в зовнішньому оточенні, розробці та введенні в дію інструментів в рамках складових елементів господарського механізму, які у критичній ситуації (наприклад, на межі банкрутства) могли б забезпечити вихід підприємства з такого стану з найменшими втратами. Спроможність (ОЕЗ) антикризового управління бізнес-процесами при реалізації

реінжинірингу залежить від результативності складових: економічної – ефективне управління фінансовим станом на підприємстві; якість продукції; скорочення постійних витрат; зменшення собівартості продукції; відновлення ліквідності та платоспроможності, організаційної – склад та структура функцій управління підприємством; професійно-кваліфікаційний склад працівників на підприємстві; кількість рівнів управління та розподіл функцій між працівниками; технологічне оснащення виробництва.

Організаційно-економічного забезпечення антикризового управління бізнес-процесами підприємством при реалізації реінжинірингу має відбуватися за такими основними напрямками:

1. Впровадження прогресивних бізнес-процесів, переобладнання та модернізація обладнання на підприємстві.

2. Активізація інвестиційно-інноваційної діяльності, залучення інвестицій.

3. Досягнення єдності дій усіх ланок управління у зовнішній та внутрішній політиці підприємства.

4. Ефективне використання фінансових ресурсів підприємства.

5. Вдосконалення маркетингової організації, роботи відділу збуту.

6. Удосконалення бізнес-процесів та управління виробничими ресурсами і запасами через поліпшення системи планування, обліку і контролю за основними показниками діяльності підприємства.

В сучасних умовах господарювання доцільно реалізовувати реінжиніринг в широких масштабах через впровадження інтелектуалізації технології здійснення управлінської, виробничої, маркетингової, інноваційної, фінансової та інших видів діяльності; а також у більш спеціалізованому – через реструктуризацію та удосконалення вказаних діяльностей на підставі змін в сутності виконуваних функцій, їхньої наповненості компетенціями. Доцільна також певна архітектура, де поєднуються реінжиніринг одного виду діяльності і реструктуризація іншого, що сприятиме більш повній адаптації до тенденцій цифрової економіки.

Виходячи із характеристик антикризового управління бізнес-процесами при реалізації

лізації реінжинірингу головними шляхами подолання кризових явищ є:

- підтримання обсягів виробництва та реалізації продукції, достатніх для підтримання ринкової стійкості підприємства;
- підтримання активів підприємства на рівні достатньої ліквідності, що досягається оптимізацією структури пасивів та активів балансу;
- відновлення достатнього рівня платоспроможності за рахунок оптимізації джерел фінансування діяльності підприємства;
- підтримання визначеного рівня ефективності діяльності підприємства.

Одним із заходів виходу з кризового стану підприємства розглядають реструктуризацію як елемент технології виявлення поточних і перспективних резервів розвитку підприємства, використання якого дозволяє підвищити ефективність його діяльності. Реструктуризації підприємства при реалізації системи організаційно-економічного забезпечення та інших заходів, спрямованих на реформування його господарської діяльності досягається шляхом здійснення необхідних структурних перетворень, адаптованих до зміни факторів зовнішнього середовища його функціонування. [10]. Отже, для підвищення результативності та ефективності діяльності підприємства, слід приділити максимум уваги аналізу бізнес-процесів, для того, щоб виявити проблемні місця, скласти план реорганізації процесів з метою їх вдосконалення. Формування ефективної системи організаційно-економічного забезпечення антикризового управління бізнес-процесами в контексті реалізації реінжинірингу сприяє саме цьому.

Висновки. Реінжиніринг виступає ефективним методом вдосконалення ведення діяльності підприємства шляхом радикальної перебудови бізнес-процесів, який дозволяє вийти підприємству на якісно новий рівень розвитку, вивести його на нову траєкторію руху у довгостроковій перспективі. Таким чином, ефективне використання інструментів системного реінжинірингу дозволить підприємству стати більш гнучким до змін зовнішнього середовища і більш стійким в умовах жорсткої конкурентної боротьби. Слід зазначити, що в сучасних умо-

вах господарювання елементи антикризового управління доцільно запроваджувати як на підприємствах, що є фінансово стабільними, так і на тих, які опинилися у фінансовій кризі. Саме тому важливим є комплексний та систематичний аналіз фінансових показників діяльності підприємства, якісний рівень управління підприємством, тобто можливості оперативного прийняття рішень і їх реалізації, а також оптимізація та удосконалення бізнес-процесів.

Література

1. Виноградова О. В. Реінжиніринг бізнес-процесів у сучасному менеджменті: монографія. / О. И. Виноградова. – Донецьк : Альфа, 2005. – 195 с.
2. Скібіцька Л. І. Антикризовий менеджмент: навч. пос. / Л. І. Скібіцька, В. В. Матвеев, В. І. Щелкунов, С. М. Подреза. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – С. 21–22.
3. Шершньова З. Є. Антикризове управління підприємством: навч. пос. – К. : КНЕУ, 2007. – 680 с.
4. Юрій Е. О. Санація, як система заходів оздоровлення підприємств. / Е. О. Юрій // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18. – Вип. 3(3). – С. 160–162.
5. Хаммер М. Реінжиніринг корпорації: манифест революції в бізнесі / М. Хаммер, Дж. Чампи. – М. : Изд-во «Манн, Иванов и Фербер», 2006. – 288 с.
6. Пілецька С. Т. Антикризове управління економічною стійкістю промислового авіапідприємства: монографія. / С. Т. Пілецька. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – 320 с.
7. Прохорова В. В. Інноваційні перетворення як структурний елемент антикризового управління підприємством / В. В. Прохорова // Економіка і управління. – 2013. – № 2. – С. 28–33.
8. Kwilinski, A. (2018). Mechanism of modernization of industrial sphere of industrial enterprise in accordance with requirements of the information economy. – Marketing and Management of Innovations. – №4. – P. 116–128. <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-11>
9. Іванюта С. Антикризове управління. / С. Іванюта // М-во освіти і науки України, Державний комітет статистики України, Державна академія статистики, обліку та аудиту. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 287 с.
10. Ареф'єв С. О. Реструктуризація підприємства: підходи, сутність, складові. / Ареф'єв С. О. // МЕНЕДЖЕР. – ДонДУУ. – 2014. – № 2 (68). – С. 129–134.

References

1. Vynohradova, O.V. (2005). Reinzhyrynynh biznes-protsesiv u suchasnomu menedzhmenti. Donetsk: Alfa.
2. Skibitska, L.I., Skibitska L.I., Matvyeyev V.V., Shchelkunov V.I., & Podryeza S.M. (2014).

Antykryzovyy menedzhment. Kyiv: «Tsentr uchbovoyi literatury».

3. Shershnova, Z.Y. (2007). Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom. Kyiv: KNEU.

4. Yuriy, E.O. (2013). Sanatsiya, yak systema zakhodiv ozdorovlennya pidpryyemstv. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu, Ekonomika, T.18, 3(3), 160-162.

5. Khammer, M., & Champy, Dzh. (2006). Reynzhynrynh korporatsyy: manifest revolyutsyy v byznese. Moskva: «Mann, Yvanov y Ferber».

6. Piletska, S.T. (2014). Antykryzove upravlinnya ekonomichnoyu stiykisty promyslovoho aviapidpryyemstva. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.

7. Prokhorova, V.V. (2013). Innovatsiyni peretvorennya yak strukturnyy element antykryzovoho

upravlinnya pidpryyemstvom. Ekonomika i upravlinnya, (2), 28-33.

8. Kwilinski, A. (2018). Mechanism of modernization of industrial sphere of industrial enterprise in accordance with requirements of the information economy. Marketing and Management of Innovations, 4, 116-128. <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.4-11>

9. Ivanyuta, S. (2007). Antykryzove upravlinnya. M-vo osvity i nauky Ukrainy, Derzhavnyy komitet statystyky Ukrainy, Derzhavna akademiya statystyky, obliku ta audytu. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.

10. Arefyev, S.O. (2014). Restrukturyzatsiya pidpryyemstva: pidkhody, sutnist, skladovi. MENEDZHER, DonDUU, 2(68), 129-134.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССАМИ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ РЕИНЖИНИРИНГА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

*Е. В. Арефьева, д. э. н., профессор, З. Н. Побережная, к. э. н., доцент,
Национальный авиационный университет*

Методология исследования. Результаты получены за счет применения методов: анализа и сравнения, синтеза и теоретического обобщения – для формирования системы организационно-экономического обеспечения антикризисного управления; абстрактно-логического – для определения принципов, методов и инструментов антикризисного управления бизнес-процессами при реализации реинжиниринга деятельности предприятия и разработки рекомендаций по его совершенствованию; графического анализа – для наглядного отображения полученных результатов исследования.

Результаты. Предложено использование реинжиниринга как метода антикризисного управления для предприятий, направленного на перепроектирование и усовершенствование бизнес-процессов с целью оздоровления предприятия и его выхода на другой уровень развития. Определено, что бизнес-процессы составляют основу деятельности предприятия и воздействуя на них возможно улучшить эффективность и обеспечить прибыльность предприятия. Обобщена информация об основных методах антикризисного управления, которые могут быть использованы на отечественных предприятиях. Осуществлена классификация мер антикризисного управления, согласно которой выделено тактические и стратегические меры, а также активные и пассивные средства. Определено место и роль реинжиниринга в системе антикризисного управления как главного стратегического инструмента.

Новизна. Сформирована система организационно-экономического обеспечения антикризисного управления бизнес-процессами при реализации реинжиниринга деятельности предприятия, которая позволяет руководству предприятия получать возможность количественного и качественного анализа возникающих угроз, которые могут привести наступления кризисного состояния. Представлен алгоритм проведения реинжиниринга бизнес-процессов предприятия при антикризисном управлении. Обеспечение антикризисного управления должно начинаться с текущего анализа деятельности предприятия, а именно: от миссии предприятия вплоть до своевременного распознавания сигналов, свидетельствующих о возможном ухудшении состояния предприятия, а также его конкурентного статуса.

Практическая значимость. Заключается в возможности применения разработанных и предоставленных предложений по организационно-экономическому обеспечению антикризисного управления, оценки и усовершенствования бизнес-процессов на предприятии при реализации реинжиниринга с целью повышения его эффективности, роста уровня прибыльности и обеспечения достаточного уровня конкурентоспособности. Полученные выводы и

результаты исследования, предоставленные методические рекомендации будут способствовать эффективному функционированию предприятий.

Ключевые слова: предприятие, организационно-экономическое обеспечение, реинжиниринг бизнес-процессы, методы антикризисного управления, управления бизнес-процессами, кризисные явления.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC SUPPORT OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF BUSINESS PROCESSES IN THE IMPLEMENTATION OF REENGINEERING ACTIVITIES

O. V. Arefieva, D.E., Professor, Z. M. Poberezhna, Ph. D (Econ.), Associate Professor, National Aviation University

Methods. The results are obtained through the use of methods: analysis and comparison, synthesis and theoretical generalization – to form a system of organizational and economic support of crisis management; abstract-logical – to determine the principles, methods and tools of crisis management of business processes in the implementation of reengineering of the enterprise and the development of recommendations for its improvement; graphical analysis – to visualize the results of the study.

Results. It is proposed to use reengineering as a method of crisis management for enterprises, aimed at redesigning and improving business processes in order to improve the health of the enterprise and reach another level of development. It is determined that business processes are the basis of the enterprise, thus, influencing them can improve efficiency and ensure the profitability of the enterprise. The information on the main methods of crisis management that can be used in domestic enterprises is summarized. The classification of anti-crisis management measures has been carried out, according to which tactical and strategic measures, as well as active and passive means have been identified. The place and role of reengineering in the crisis management system as the main strategic tool are determined.

Novelty. There is formed a system of organizational and economic support of crisis management of business processes in the implementation of reengineering of the enterprise, which allows the company's management to obtain a quantitative and qualitative analysis of emerging threats that may cause the crisis. The algorithm of reengineering of business processes of the enterprise at anti-crisis management is presented. Ensuring crisis management should begin with the current analysis of the enterprise, namely from the mission of the enterprise, to the timely recognition of signals indicating a possible deterioration of the enterprise, as well as its competitive status.

Practical value is the possibility of applying the developed and submitted proposals for organizational and economic support of crisis management, evaluation and improvement of business processes in the enterprise in the implementation of reengineering to increase its efficiency, increase profitability and ensure a sufficient level of competitiveness. The obtained conclusions and results of the research, the given methodical recommendations will promote effective functioning of the enterprises in the market.

Keywords: enterprise, organizational and economic support, reengineering, business processes, methods of anti-crisis management, business process management, crisis phenomena.

Надійшла до редакції 20.08.20 р.

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ТА ІНТЕГРАЦІЯ: ДОМІНУЮЧА РОЛЬ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В НЕОТЕХНОЛОГІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

В. Е. Хаустова, д. е. н., професор, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, v.khaust@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-5895-9287>,

С. А. Мушнікова, к. е. н., доцент, Національна металургійна академія України, svetamush@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3860-522X>

Методологія дослідження. Результати отримані за рахунок застосування методів: абстракції – при уточненні особливостей сутності неотехнологічного середовища; системного підходу, аналізу й синтезу – при визначенні домінуючої ролі процесів інтеграції та диверсифікації у розвитку підприємств та їхньому взаємозв'язку із визначенням особливостей неотехнологічного середовища; загального й особливого – при визначенні характерних особливостей диверсифікаційно-інтеграційного процесу розвитку підприємств у неотехнологічному середовищі.

Результати. За результатами дослідження виявлено окрема домінуюча роль процесів диверсифікації та інтеграції із зазначенням їх комплексного або синергетичного впливу на розвиток підприємств в сучасних умовах господарювання. Надана порівняльна характеристика періодів розвитку підприємств як складних соціально-економічних систем з визначенням особливостей неотехнологічного періоду. Поряд з існуючими формами та моделями диверсифікації та інтеграції охарактеризовано модель інноваційних трансфертів.

Новизна. На основі врахування особливостей неотехнологічного середовища визначено домінуючий характер процесів диверсифікації та інтеграції у розвитку підприємств. Запропоновано модель інноваційних трансфертів із зазначенням отримання синергетичного результату від диверсифікаційно-інтеграційного процесу розвитку підприємств.

Практична значущість. Визначення домінуючої ролі диверсифікації та інтеграції як окремих процесів дозволяє більш чітко обирати заходи інноваційної політики на підприємствах та окреслювати напрями їх впровадження в умовах неотехнологічного середовища.

Ключові слова: інтеграція, диверсифікація, розвиток підприємства, неотехнологічне середовище, інноваційні перетворення, інноваційні трансферти.

Постанова проблеми. Трансформації вітчизняного промислового комплексу вимагають пошуку нових альтернативних управлінських рішень щодо підвищення ефективності розвитку. Резервами стратегічного розвитку на рівні окремих підприємств виступають процеси диверсифікації та інтеграції. Саме ці процеси можуть надати інноваційним завданням підприємства структурно-цілісний, логічний, економічно обґрунтований та системний характер, що дозволяє отримувати реальні позитивні результати.

Неотехнологічне середовище, в якому функціонують інноваційно-орієнтовані вітчизняні підприємства, вимагає нових теоре-

тичних підходів до процесів диверсифікації та інтеграції, як стратегічних орієнтирів їх розвитку.

За результатами роботи Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) визначено, що в 2019 році Україна займає 85-те місце з 141 країни за розрахунком індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) [9]. Зменшення кількості інноваційно активних підприємств привели національну економіку на 112-е місце за показником «Зростання інноваційних компаній», при цьому маючи середній рівень показника «Інноваційної спроможності» – 58-ме місце.

Результати аналізу діяльності підприємств за статистичною звітністю свідчать про те, що, внаслідок дестабілізуючих факторів зовнішньої дії, зміни постіндустріальної економіки на неосферу, багато підприємств опинилися на межі кризи, частина з яких стали банкрутами. Це свідчить про нездатність системи управління до швидкої адаптації у змінах спричинених, перш за все, зовнішнім середовищем по відношенню до підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Широке коло вітчизняних та закордонних науковців, починаючи з 60-х років ХХ ст., обурювалися процесами диверсифікації та інтеграції підприємств, галузей та національних господарств. В більшості, ці процеси розглядаються й до сьогодні з точки зору стратегії розвитку підприємств, як складних соціально-економічних систем. До авторів, що займаються цим питанням можна віднести: И. Ансоффа [1], Г. Мінцберга [4], І. Скворцова, О. Цогла [7], та ін.

Але, на сьогодні існують суперечливі питання серед науковців відносно понять інтеграція та диверсифікація. Частина авторів позиціонують диверсифікацію як самостійну форму організації виробництва, відокремлюючи її від інших форм, в тому числі від інтеграції [2], [3] та ін. Інші автори отожднюють диверсифікацію та інтеграцію [4], [7] та ін.

Тому, виникає необхідність розгляду процесів диверсифікації та інтеграції з точки зору їх домінуючого впливу на розвиток підприємств в умовах неотехнологічного середовища внаслідок зміни епохи постіндустріального суспільства на неосферу.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є обґрунтування домінуючої ролі процесів диверсифікації та інтеграції в розвитку підприємств, які функціонують у неотехнологічному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Деградація економіки, яка спостерігається останніми десятиріччями може бути, як фактором дестабілізації епохи індустріалізації, аж до повного її знищення та заміною на постіндустріалізацію, так й фактором появи неотехнологічного середовища,

яке характеризує виникнення нової епохи – неосферної.

Перехід від індустріальної епохи до постіндустріальної спричинено багатьма факторами, серед яких можна виділити наступні:

- зміну структури економіки, що спричинено застарілістю техніки та технологій, які функціонують ще з періоду індустріалізації, із зменшенням долі промисловості у напрям збільшенням сфери послуг;

- низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, обмеженість, або повна відсутність, інноваційних впроваджень з недостатнім рівнем їх інвестуванням;

- застарілість принципів, ієрархічної структури, методів управління підприємствами, що викликає обмеженість або повну неспроможність його адаптації в трансформаційному середовищі;

- неефективна податкова система, яка зумовлює зростання податкового навантаження на діючі підприємства в міру нарощення їх доданої вартості;

- слабкий захист вітчизняних товаровиробників та/або відсутність державної підтримки щодо сприяння просування високотехнологічних товарів національного виробництва на світові ринки.

Створення неотехнологічного середовища в епоху неосфери має свої характерні ознаки, що можна представити через багатоконтурність їх взаємодії з формуванням системного та логічного уявлення до них (рис. 1).

Однією з центральних ознак неотехнологічного середовища є підвищення значущості людини, її інтелектуальних здібностей. Задовольнивши свої матеріальні потреби, особи, які зайняті інтелектуальною працею, починають висувати підвищені вимоги до попиту на послуги. У зв'язку із збільшенням добробуту основної маси населення, значне місце в переліку цінностей займають інтелектуальні зростання й вдосконалення творчих здібностей людей. Таким чином, в умовах людиноцентричної економіки набуває розвитку економіка знань.

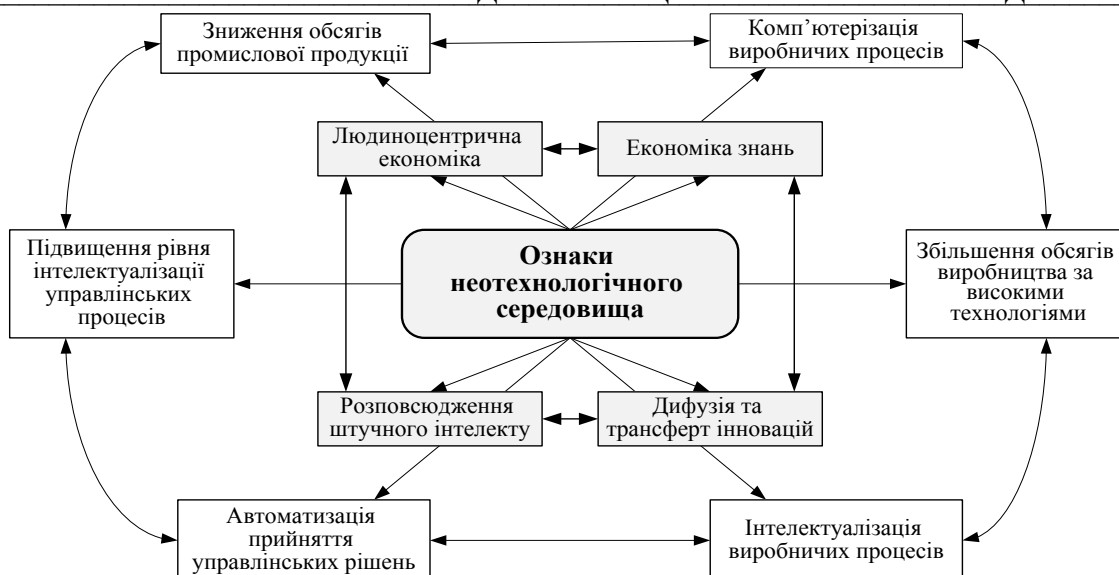

Рис. 1. Ознаки неотехнологічного середовища

Розвиток автоматизованого виробництва, зменшення частки людей, які зайняті в матеріальному виробництві, в свою чергу, є поштовхом до розвитку наукоємних, ресурсозберігаючих та інформаційних технологій, або «високих технологій». Зокрема, до них слід віднести: мікроелектроніку, програмне забезпечення, телекомунікації, робототехніку, виробництво матеріалів з заданими властивостями, біотехнології та ін. Але, частка промислової продукції у ВВП займає й сьогодні досить значне місце, незважаючи на зростання обсягів безробіття, скорочення робочих місць на промислових підприємствах і т. п.

Як було зазначено раніше, однією з ознак наявності неотехнологічного середовища є людиноцентрична економіка, з особистістю, як центрального елементу, та з наявністю певного кола знань, досвіду, компетентностей в прийнятті управлінських рішень. Метою розвитку підприємств в сучасних умовах є досягнення стійкого стану через отримання максимального позитивного результату з мінімальним рівнем ризику. З точки зору перспектив управління розвитком підприємства, значення диверсифікації та інтеграції полягає в необхідності розширення управлінських компетенцій та охоплення більшої кількості видів економічної діяльності через трансферт та дифузію інновацій (рис. 2).

Як зазначав Й. Шумпетер в середині ХХ ст., розвитку можна досягти лише через

впровадження інновацій [8]. Сучасні умови функціонування підприємств, диверсифікація виробництва, розширення асортименту продукції (товарів, послуг) та процеси інтеграції, в тому числі, у світове співробітництво, вимагають впровадження інновацій. Лише це спроможне вивести підприємства на нові ринки збуту (що є однією з форм диверсифікації та інтеграції), підвищити рівень конкурентоспроможності підприємств, враховуючи особливості технологічних процесів, та їх окремих видів продукції.

Зокрема, здатність підприємства або залучати існуючі світові й вітчизняні інноваційні проекти, або створювати та генерувати їх через трансферт (переміщення) та дифузію (розповсюдження) інновацій, характеризує підприємство як інноваційно активне та свідчить про тип інноваційності його управління: когнітивний або сенсорний [6].

Когнітивна інноваційність розглядається як здатність отримувати задоволення від нового досвіду, від взаємодії з будь-чим новим, від вивчення закономірностей функціонування цього нового. При цьому суб'єкт може отримувати «вторинне» задоволення від результату роботи з отриманою інформацією, зміною її структури та доповнення. Когнітивна інноваційність обумовлюється потребою в новому знанні про речі, факти, процеси та про те, як вони взаємопов'язані між собою [6].

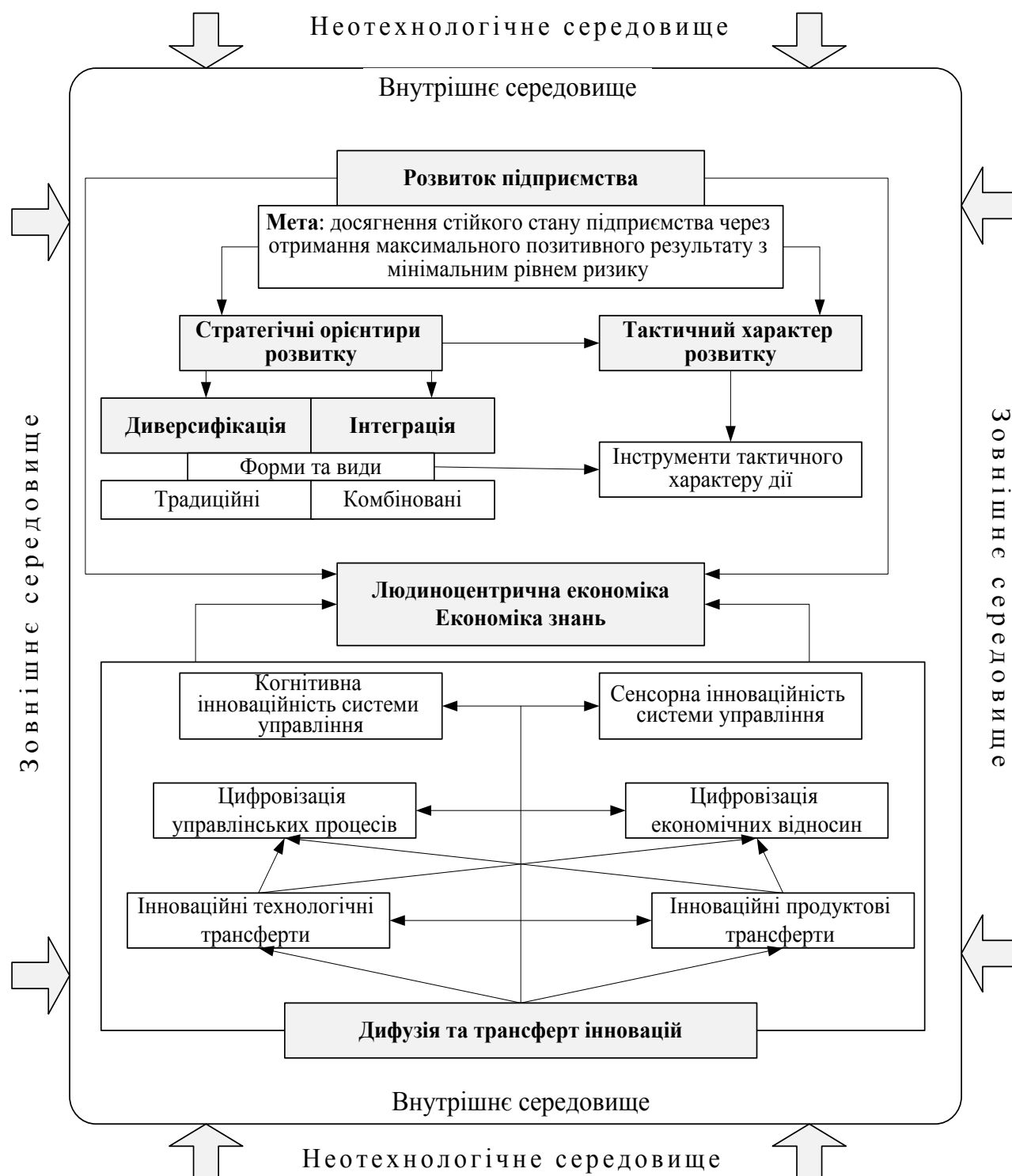

Рис. 2. Роль диверсифікації та інтеграції у процесі розвитку підприємства

Сенсорна інноваційність, яка свідчить про тенденції отримувати задоволення від взаємодії з речами із зовнішнього світу. Сенсорні інноватори схильні скоріше не структурувати та проводити аналіз нової інформації, а використовувати її для задоволення своєї потреби у нововведеннях [6].

Погоджуючись з думкою багатьох авторів, процеси диверсифікації та інтеграції

мають розглядатися як стратегічні орієнтири розвитку підприємств у взаємообумовленому зв'язку. Вибір системою управління підприємством форми та виду диверсифікації та інтеграції з метою його розвитку, мають бути обрані серед багатогранності існуючих їх форм та видів, враховуючи особливості діяльності підприємства, та тип управління його інноваційністю. Можна зазначити тради-

ційні форми й види процесів диверсифікації та інтеграції, до яких значне коло авторів відносять: споріднену або пов'язану, неспоріднену або незв'язану (або сторонню, побічну, конгломератну, латеральну) та концентричну [3].

В свою чергу споріднена диверсифікація виникає при функціональному об'єднанні підприємств в процесі виробництва, та поділяється на: горизонтальну, вертикальну, діагональну і змішану диверсифікацію. Неспоріднена диверсифікація характеризується інвестиційним об'єднанням підприємств без їх виробничої спільності.

Горизонтальна диверсифікація полягає у пошуку та появі на підприємстві нового інноваційного, але аналогічного «продукту», випуск якого здійснюється в рамках функціонуючих підприємств або схожий за своїми споживчими умовами серед існуючих «продуктів». Зокрема, така форма диверсифікації дозволяє розширювати масштаб інноваційно-орієнтованої діяльності підприємства, збільшувати обсяги продажів та більш повно охоплювати зайняті сегменти ринку. Залежно від області розширення діяльності підприємства, горизонтальна диверсифікація та інтеграція можуть протікати як географічне розширення, або як розширення номенклатури продукції.

Деякі автори виділяють центровану диверсифікацію, яка за змістом споріднена із горизонтальною диверсифікацією [3], але має деякі відмінності, а саме: потужності та ресурси для виробництва інноваційного продукту вишукуються у існуючому бізнесі, який є основним видом діяльності підприємства.

Вертикальна диверсифікація полягає у побудові повного виробничого ланцюжка вже існуючого «продукту». Цей вид диверсифікації передбачає випуск напівфабрикатів, комплектуючих виробів, товарів, необхідних для виробництва «продукту», включення видобувних й переробних підприємств, тобто рух вниз по виробничому ланцюжку (зворотна диверсифікація), або розвиток підприємств подальшої переробки та використання «продукту», його просування та збуту, тобто рух вгору по виробничому ланцюжку (пряма диверсифікація), або одночасний рух і вгору і вниз по виробничому

ланцюжку. Даний вид диверсифікації характеризується досягненням контролю над всіма ланками ланцюжку виробництва – від компонентів, матеріалів та комплектуючих до реалізації готового продукту [3]. Залежно від мети розвитку підприємства за допомогою диверсифікації, розрізняють кілька видів вертикальної диверсифікації, а саме: повна, часткова і квазіінтеграція [3].

Повна диверсифікація означає, що підрозділи підприємства задіяні на кожному етапі виробництва кінцевого «продукту», беруть участь у всіх етапах перетворення сировини в готову продукцію, починаючи з його видобутку, включаючи її подальшу реалізацію. Часткова диверсифікація передбачає освоєння підприємством найбільш важливих для неї етапів виробничого ланцюжка. Квазіінтеграція проявляється у створенні стратегічних об'єднань підприємств, зацікавлених у співпраці та взаємодії без переходу права власності під єдине управління.

Крім того, окремо виділяють змішані форми (комбіновані) диверсифікації та інтеграції. Змішана, або комбінована диверсифікація та інтеграція включають елементи горизонтальної та вертикальної диверсифікації та означає, що диверсифікація здійснюється одночасно уздовж технологічного ланцюжка, використовуючи інноваційні технології, й по паралельних видах інноваційної продукції [3].

Саме комбінована форма диверсифікації та інтеграції надає синергетичного ефекту від впровадження в діяльність підприємств інновацій в ланцюжку: технологічні інновації → продуктові інновації → управлінські інновації та в протилежній зворотності.

Висновки. Таким чином, на підставі проведеної порівняльної характеристики періодів розвитку підприємств, як складних соціально-економічних систем, з визначенням особливостей неотехнологічного періоду, виявлено окремо домінуюча роль процесів диверсифікації та інтеграції із зазначенням їх комплексного або синергетичного впливу на розвиток підприємств в сучасних умовах господарювання.

Узагальнюючи характеристику процесів диверсифікації та інтеграції, яка розглядається багатьма авторами протягом значного періоду часу, визначено, що наряду з іс-

нуючими формами та моделями диверсифікації та інтеграції має формуватися модель інноваційних трансфертів.

Процеси диверсифікації та інтеграції у розвитку підприємств визначено як домінуючі, враховуючи особливості неотехнологічного середовища. Запропоновано модель інноваційних трансфертів з зазначенням отримання синергетичного результату від диверсифікаційно-інтеграційного процесу розвитку підприємств.

Визначення домінуючої ролі окремо процесів диверсифікації та інтеграції можливо при формуванні інноваційних заходів та напрямів їх впровадження в діяльність підприємств, враховуючи особливості неотехнологічного середовища.

Література

1. Ансофф И. Стратегическое управление. / И. Ансофф; пер. с англ. – М. : Экономика, 1989.
2. Кокова Э. Р. Диверсификация производства как фактор стимулирования интеграционных процессов в АПК / Э. Р. Кокова // Научный журнал «Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки». – 2013. – № 2. URL: http://www.online-science.ru/m/products/economi_science/gid400/pg0/
3. Махнушина В. Н. Современные виды и формы диверсификации / В. Н. Махнушина, А. Н. Шинкевич // Российское предпринимательство. – 2015. – Т. 16. – № 10. – С. 1459–1468. – <http://journals.creativeconomy.ru/index.php/rp/article/view/264/>
4. Минцберг Г. Структура в кулаке: создание эффективной организации / Г. Минцберг. – СПб. : Издательский дом «Питер», 2004. – 512 с.
5. Офіційний сайт Держкомстат України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Прохорова В. В. Інноваційність системи управління як умова забезпечення безпеки розвитку підприємств / В. В. Прохорова, С. А. Мушнікова //

Економічний вісник НГУ – 2019. – №2 (66). – С. 82–91.

7. Скворцов І. Б. Обґрунтування та економічне оцінювання диверсифікації діяльності підприємств: монографія / І. Б. Скворцов, О. О. Цогла. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 231 с.

8. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Экономика, 1982. – 552 с.

9. http://edclub.com.ua/sites/default/files/files/index_eks_globalnoyi_konkurentospromozhnosti_2019.pdf

References

1. Ansoff, I. (1989). Strategicheskoe upravlenie. (Trans.). Moskva: Ekonomika.
2. Kokova, E.R. (2013). Diversifikatsiya proizvodstv kak faktor stimulirovaniya integratsionnykh protsessov v APK. Nauchnyy zhurnal «Gumanitarnye, sotsialno-ekonomicheskie i obshchestvennye nauki». (2). Retrieved from http://www.online-science.ru/m/products/economi_science/gid400/pg0/
3. Makhnushina, V.N., & Shinkevich, A.N. (2015). Sovremennye vidy i formy diversifikatsii. Rossiyskoe predprinimatelstvo, T.16, (10), 1459-1468. Retrieved from <http://journals.creativeconomy.ru/index.php/rp/article/view/264/>
4. Mintsberg, G. (2004). Struktura v kulake: sozдание effektivnoy organizatsii. Sankt-Peterburg: Izdatelskiy dom «Piter».
5. Ofitsiynyy sayt Derzhkomstat Ukrainy. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Prokhorov, V.V., & Mushnikova, S.A. (2019). Innovatsiynist systemy upravlinnia yak umova zabezpechennia bezpeky rozvytky pidpriemstva. Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu, 2(66), 82-91. <https://doi.org/10.33271/ev/66.082>
7. Skvortsov, I.B., & Tsohla, O.O. (2012). Obhruntuvannya ta ekonomichne otsiniuvannya dyversyfikatsii diyalnosti pidpriemstv. Lviv: Liha-Pres.
8. Shumpeter, Y. (1982). Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. Moskva: Ekonomika.
9. Retrieved from http://edclub.com.ua/sites/default/files/files/index_globalnoyi_konkurentospromozhnosti_2019.pdf

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ И ИНТЕГРАЦИЯ: ДОМИНИРУЮЩАЯ РОЛЬ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ В НЕОТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ СРЕДЕ

В. Е. Хаустова, д. э. н., профессор, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины, С. А. Мушнікова, к. э. н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины

Методология исследования. Результаты получены за счет применения методов: абстракции – при уточнении особенностей сущности неотехнологической среды; системного подхода, анализа и синтеза – при определении доминирующей роли процессов интеграции и диверсификации в развитии предприятий и их взаимосвязи с определением особенностей неотехнологической среды; общего и особенного – при определении характерных особенно-

стей диверсифікаційно-інтеграційного процесу розвитку підприємств в неотехнологічній середі.

Результати. По результатам дослідження виявлено окрема домінуюча роль процесів диверсифікації та інтеграції з вказанням їх комплексного або синергетичного впливу на розвиток підприємств в сучасних умовах господарювання. Представлено порівняльну характеристику періодів розвитку підприємств, як складних соціально-економічних систем з визначенням особливостей неотехнологічного періоду. Поряд з існуючими формами та моделями диверсифікації та інтеграції охарактеризована модель інноваційних трансфертів.

Новизна. На основі урахування особливостей неотехнологічної середі визначено домінуючий характер процесів диверсифікації та інтеграції в розвитку підприємств. Представлено модель інноваційних трансфертів з вказанням отримання синергетичного результату від диверсифікаційно-інтеграційного процесу розвитку підприємств.

Практична значимість. Визначення домінуючої ролі диверсифікації та інтеграції як окремих процесів дозволяє більш чітко вибирати заходи інноваційної політики на підприємствах та визначати напрями їх впровадження в умовах неотехнологічної середі.

Ключові слова: інтеграція, диверсифікація, розвиток підприємства, неотехнологічна середа, інноваційні перетворення, інноваційні трансферти.

DIVERSIFICATION AND INTEGRATION: THE DOMINANT ROLE IN ENTERPRISE DEVELOPMENT IN THE NEOTECHNOLOGICAL ENVIRONMENT

V. E. Khaustova, D.E., Professor, Research Center for Industrial Development Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, S. A. Mushnikova, Ph. D (Econ.), Associate Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine

Methods. The results are obtained through the use of the following methods: abstraction – in clarifying the nature of the neotechnological environment; systems approach, analysis and synthesis – in determining the dominant role of integration and diversification processes in the development of enterprises and their relationship with the definition of the features of the neotechnological environment; general and specific – in determining the characteristics of the diversification and integration process of enterprise development in the neotechnological environment.

Results. The results of the study revealed a separate dominant role of diversification and integration processes, indicating their complex or synergistic impact on the development of enterprises in modern economic conditions. The comparative characteristic of the periods of development of the enterprises is given as complex social and economic systems with definition of features of the neotechnological period. The model of innovative transfers is characterized along with the existing forms and models of diversification and integration.

Novelty. Based on the specifics of the neotechnological environment, the dominant nature of the processes of diversification and integration in the development of enterprises is determined. A model of innovative transfers is proposed, indicating the synergetic result from the diversification and integration process of enterprise development.

Practical value. Defining the dominant role of diversification and integration as separate processes allows to more clearly choose the measures of innovation policy in enterprises and to outline the directions of their implementation in a non-technological environment.

Keywords: integration, diversification, enterprise development, neotechnological environment, innovative transformations, innovative transfers.

Надійшла до редакції 19.09.2020 р.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ГРОШОВИМИ ПОТОКАМИ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ОСНОВІ ДИСКРИМІНАНТНОЇ ФУНКЦІЇ

Г. О. Роганова, к. е. н., доцент, Національний університет харчових технологій, hanna.rohanova@gmail.com, orcid.org/ 0000-0003-3758-9675,

Л. В. Шірінян, д. е. н., професор, Національний університет харчових технологій, ladashirinyan@ukr.net orcid.org/ 0000-0002-8349-2113

Методологія дослідження. У статті застосовано методи дискримінантного аналізу для побудови моделей оцінки ефективності управління грошовими потоками 15 підприємств на основі даних їхньої фінансової звітності. У процесі дослідження застосовувалися загальні та конкретні наукові методи, а саме: абстрагування, групування, фінансових коефіцієнтів, описової статистики, кореляційний аналіз, методи класифікації й дискримінації.

Результати. Стаття присвячена вивченню інструментів дискримінантного аналізу та їхнього застосуванню в процесі оцінки ефективності управління грошовими потоками. Досліджено зарубіжні та вітчизняні способи застосування методу дискримінантного аналізу до ідентифікації фінансового стану підприємств. На основі найбільш впливових фінансових коефіцієнтів оцінки грошових потоків було визначено, які із залучених показників доцільно застосовувати у практичних оцінках ефективності управління грошовими потоками підприємства. Здійснено групування вибірки досліджуваних підприємств у чотири класи та розроблено дискримінантну модель для кожної групи. У процесі моделювання було здійснено аналіз та порівняння значущості та прогнозової якості розроблених моделей.

Новизна. Вперше запропоновано розв'язання питань визначення ефективності управління грошовими потоками на основі дискримінантної класифікації підприємств, що дає змогу сформувати практичне підґрунтя для подальшої якісної оцінки стану управління грошовими потоками підприємств харчової промисловості.

Практична значущість. Одержані результати дозволяють стверджувати, що визначення стану управління грошовими потоками із застосуванням обраного методу дискримінації підприємств є якісним і достовірним для українських кондитерських підприємств і можуть використовуватися у процесі діагностики ефективності фінансового управління суб'єкта господарювання в цілому. Результати дослідження мають практичну значущість для фінансових менеджерів, які працюють над створенням ефективного механізму управління грошовими потоками.

Ключові слова: грошовий потік, ефективність, дискримінантний аналіз, моделювання, кондитерське підприємство, харчова промисловість, фінанси.

Постановка проблеми. Управління грошовими потоками є важливою ланкою фінансового менеджменту та охоплює всю систему управління підприємством. Одним з головних завдань підприємств є підвищення ефективності управління грошовими потоками через зростання вільних грошових потоків. Це дасть можливість забезпечити фінансову рівновагу та ритмічність діяльності,

прискорити обіг капіталу, знизити ризик неплатоспроможності та стабільно отримувати прибуток [1, с. 305–309]. Ефективність управління грошовими потоками на підприємстві визначається синхронізацією у часі збалансованих за обсягом надходжень та витрачання грошових коштів та підтримкою постійної платоспроможності. Тобто, з практичного погляду підприємство має знайти оптимальний баланс між розміром грошових

коштів для забезпечення необхідного рівня ліквідності та бажанням отримувати дохід від фінансових вкладень [2, с.597].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінки якості управління грошовими потоками завжди були актуальними серед вчених.

У дослідженні [3] подано огляд моделей управління балансом грошових коштів з метою отримання більш узгодженої моделі на рівні з інвестиційним аналізом з дотриманням характеристик, пов'язаних із забезпеченням грошових коштів, а також диверсифікацією фінансових ресурсів. Автори роботи [1, с. 305–309] аргументували необхідність залучати в практику оцінки фінансового стану підприємств розрахунок системи показників грошових потоків як вимірників фінансової стійкості, платіжної стабільності та нормальної платоспроможності.

У дослідженні [4] запропоновано вдосконалений метод розрахунку інтегрального показника ефективності управління грошовими потоками на високотехнологічних підприємствах, що дає змогу визначити вплив окремих факторів на формування та використання теперішньої вартості (Net Present Value).

На основі статистичних даних в США та Великобританії і багатофакторного аналізу в роботі [5] показано, що приблизно 60% грошових коштів поточного року зберігатимуться у грошових коштах наступного періоду. За результатами дослідження прогнозована здатність розчленованих моделей грошових потоків є кращою за агреговану модель; такі моделі створюють менші помилки прогнозування, ніж агреговані моделі.

У праці [6] за допомогою факторного аналізу побудовано мультиплікативну модель Net Cash Flow Margin на основі 7 фінансових показників: коефіцієнт фінансової залежності; коефіцієнт оборення грошових коштів; загальна рентабельність діяльності; коефіцієнт покриття сукупним чистим грошовим потоком суми всіх зобов'язань; частка чистого операційного грошового потоку у сукупному чистому грошовому потоці; коефіцієнт оборенності всіх активів; коефіцієнт рентабельності середнього залишку грошових коштів. Апробація моделі для 3-х підпри-

ємств корпорації кондитерської галузі «Рошен» показала, що показники, що входять до моделі NCFM, можна поділити на три групи впливу – негативного, позитивного, різноспрямованого. До факторів негативного впливу відносяться: коефіцієнт фінансової залежності підприємства, частка операційного чистого грошового потоку у сукупному чистому грошовому потоку. Позитивний вплив на показник NCFM здійснюють такі фактори: коефіцієнт оборення грошових коштів підприємства та коефіцієнт покриття сукупним чистим грошовим потоком загальної суми зобов'язань підприємств. Група таких показників як загальна рентабельність діяльності, коефіцієнт оборенності активів та коефіцієнт рентабельності середнього залишку грошових коштів підприємств має різноспрямований вплив на NCFM.

Автори публікації [7] використали регресійний аналіз незбалансованих даних на вибірці для 6926 нефінансових малих і середніх підприємств Великобританії за період 2004–2013 рр. і дійшли висновку про те, що фірми з обмеженим грошовим потоком повинні прагнути скорочувати інвестиції в оборотний капітал, а фірми з наявним грошовим потоком – збільшувати інвестиції в оборотний капітал для підвищення ефективності.

У наведених прикладах методологічною основою визначення ефективності розміщення та використання грошових потоків є статистичний та динамічний підходи до оцінки вартості грошових потоків. Економіко-статистичний метод базується на визначенні результатів перетворення економічних ресурсів, ураховує характер зміни натуральної і вартісної форми грошових потоків, характер їх розміщення в активах підприємства [8, с.147], синхронність формування потоків у часі [9]. Динамічний метод дає змогу оцінити потенційні можливості підприємства генерувати прибуток у майбутньому, що є основною наروщування ринкової вартості [8, с. 144–147].

Альтернативним підходом, який набув широкого використання, є дискримінантний аналіз, в рамках якого виконується віднесення об'єкта дослідження до однієї з відомих груп певним оптимальним способом [10–13]. Модель Альтмана (1868 р.) є найста-

рішою моделлю, що використовує багатоваріантний дискримінантний аналіз для прогнозування банкрутства підприємства.

У роботі [11] запропоновано модель діагностики кризового стану машинобудівних підприємств України на основі дискримінантної функції, де статистична класифікація показників проведена методом k-середніх кластерного аналізу. В рамках такого підходу було з'ясовано залежність інтегрального критерію діагностики господарської діяльності DCS від факторів впливу таким чином: зниження – ліквідності, рівня покриття довгострокових зобов'язань необоротними активами, рентабельності активів та оборотності оборотних коштів, зростання – фінансової залежності, фінансового ризику, залежності від зовнішніх кредиторів.

Автором роботи [12] у програмі Statistica, використовуючи модуль Discriminant analysis, було досліджено 58 українських підприємств будівельної галузі за період 2007–2012 рр. по 22 факторах, поділених на чотири групи (ліквідності, рентабельності, фінансової стійкості та ділової активності). За результатами аналізу фінансово-економічного стану підприємств розроблена модель, що дозволяє віднести досліджуване підприємство до однієї з груп – «стійкий фінансовий стан» та «можливість настання неплатоспроможності». У роботі [13] на основі дискримінантної моделі і регресійного аналізу показано ефект страхування у виробництві сільськогосподарської продукції підтверджено гіпотези стосовно зв'язку між конкурентоспроможністю підприємства та частиною грошей, що виділяється підприємством на страхування.

Досліджуючи розвиток харчової промисловості України, Семененко О. Г. пропонує використовувати методологією оцінки міжгалузевої конкурентоспроможності відповідно до такої групи векторів, як фінансової конкурентоспроможності; ефективності структури капіталу; ефективності управління капіталом; ефективності використання виробничого потенціалу та операційної діяльності; результативності фінансово-економічної діяльності [14].

У роботі [15] подано критику існуючих (розроблених у період 1968–2013 рр.) моделей діагностики банкрутства у послідов-

ності: відбір вибіркового фірм, відбір пояснювальних змінних, конкретизація моделей, результати аналізу та перевірка дискримінантної функції. Аргументовано, що більшість моделей побудовані на основі використання даних перших двох форм фінансової звітності та орієнтовані на певну галузь, у той час як модель Бхандарі (Bhandari, 2013) може бути використана для фірм будь-якої галузі та потребує доступу до інформації з перших трьох форм фінансової звітності.

Огляд робіт виявляє той факт, що дотепер не розроблено моделі діагностики ефективності управління грошовими потоками для кондитерських підприємств України. Постає необхідність розробки моделей, що спираються на фактичні дані та здатних визначати рівень ефективності управління грошовими потоками кондитерських підприємств на основі науково-обґрунтованих методів дослідження.

Формулювання мети статті. Метою роботи є виконати оцінку ефективності управління грошовими потоками кондитерських підприємств України на основі запропонованих дискримінантних функцій, здатних достовірно ідентифікувати якість управління грошовими потоками на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. У даному дослідженні застосовано метод дискримінантного аналізу до оцінки ефективності управління грошовими потоками і діяльності підприємств харчової промисловості України в цілому. Дискримінантний аналіз вирішує завдання декількох типів. Завдання першого типу припускають наявність інформації про деяке числі об'єктів, характеристики кожного з яких дозволяють віднести об'єкти до однієї з двох або більше угруповань. На основі цієї інформації знаходиться функція, що дозволяє поставити у відповідність новим об'єктам характерні для них групи. Другий тип завдання відноситься до ситуації, коли ознаки належності об'єкта до тієї чи іншої групи втрачені, і їх потрібно відновити. Завдання третього типу пов'язані з передбаченням майбутніх подій на підставі наявних даних. Такі завдання виникають при прогнозі, прикладом, фінансового стану підприємств в майбутніх періодах [16, с.90], а саме прогнозування банкрутства. У нашому дослідженні вирішуються завдання першого

типу методом пошуку багатовимірної залежності категоріальної змінної від предикторів.

Основний етап багатовимірного аналізу пов'язаний з великим обсягом трудомістких обчислень, і проводився за допомогою відповідного технічного та програмного забезпечення (пакети SPSS та Statistica).

Інформаційними джерелами аналізу слугували звітні дані 15 кондитерських підприємств України за період 2012–2018 років (94 спостереження), а саме: ПрАТ «Кондитерська фабрика «АВК» (м. Дніпро), ПАТ «Кондитерська фабрика «А.В.К.» (м. Мукачеве), ПрАТ «Домінік» (м. Полтава), ПрАТ «Запорізька кондитерська фабрика», ПАТ «Виробничо-торгова кондитерська фабрика «Ласощі» (м. Івано-Франківськ), ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика «Рошен», ПАТ «Київська кондитерська фабрика «Рошен», ПрАТ «Кременчуцька кондитерська фабрика «Рошен», ПАТ «Маріупольська кондитерська фабрика «Рошен», ПрАТ «Монделіс України» (м. Тростянець), ПАТ «Рівненська кондитерська фабрика», ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч», ПрАТ «Кондитерська фабрика «Харків'янка», ПАТ «Харківська бісквітна фабрика», ПАТ «Чернігівська кондитерська фабрика «Стріла».

Результати дослідження представлені наступним чином: спочатку нами було досліджено щільність розподілу показників (попередньо відібраного масиву незалежних коефіцієнтів) за фактичними даними, а потім здійснене групування підприємств з позицій їх класифікації щодо ефективності управління грошовими потоками. Кінцева частина присвячена апробації визначення ефективності управління грошовими потоками підприємств харчової промисловості (на прикладі кондитерських підприємств України) за побудованими дискримінантними функціями.

Етап 1. Формування масиву даних. Використовуючи перші три форми фінансової звітності наведених підприємств, зібраної за даними Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України [17], ми розраху-

вали 30 коефіцієнтів, що базуються на використанні грошових потоків (вхідних, вихідних, чистих, вільних, сукупних, по видах діяльності).

Попередньо нами було класифіковано показники оцінки грошових потоків у 7 груп – це коефіцієнти: 1) ефективності грошових потоків; 2) рентабельності грошових потоків; 3) достатності грошових потоків; 4) фінансування грошовими потоками; 5) генерування грошових потоків; 6) ліквідності грошових потоків; 7) якості чистого грошового потоку. Окрім того, коефіцієнтний аналіз грошових потоків було доповнено загальноприйнятими показниками оцінки фінансового стану підприємств, такими як коефіцієнти стійкості, ліквідності, рентабельності та ділової активності.

Відсутність інвестиційної або фінансової діяльності підприємств призводить до нульових значень коефіцієнтів, пропусків даних та значні ненормальні «викиди» призвели до скорочення вибірки до 12 коефіцієнтів: коефіцієнт ліквідності грошового потоку, коефіцієнт ефективності грошових потоків, коефіцієнт чистого поповнення грошових засобів, коефіцієнт фінансової автономії, коефіцієнт покриття, грошове наповнення операційної маржі, рентабельність активів (ROA), рентабельність капіталу (ROE), вільний грошовий потік, коефіцієнт грошового покриття боргу, коефіцієнт Гроші/Виручка (Cash/Sales), рентабельність продажу (ROS).

Запропоновані показники не повинні бути мультиколінеарними, тобто між ними не має бути щільний кореляційний зв'язок. Саме тому попередньо здійсненій аналіз матриці парних кореляцій для 12 коефіцієнтів привів до відбору лише шістьох показників.

Відповідні показники є такими: коефіцієнт ліквідності грошового потоку, коефіцієнт ефективності грошових потоків, коефіцієнт чистого поповнення грошових засобів, коефіцієнт фінансової автономії, коефіцієнт покриття, грошове наповнення операційної маржі (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика відібраних показників оцінки грошових потоків та фінансового стану

№	Назва	Формула розрахунку	Скорочення
K1	Коефіцієнт ліквідності грошового потоку	$K1 = \frac{ДГП}{ВГП}$	ДГП – додатний грошовий потік (надходження підприємства від усіх видів діяльності);

K1	Коефіцієнт ліквідності грошового потоку	$K1 = \frac{ДГП}{ВГП}$	ВГП – витратний грошовий потік (витрачання підприємства від усіх видів діяльності);
K2	Коефіцієнт ефективності грошового потоку (у %)	$K2 = \frac{ЧГП}{ВГП}$	ЧГП – чистий грошовий потік (від усіх видів діяльності);
K3	Коефіцієнт чистого поповнення грошових засобів	$K3 = \frac{ЧГП}{ЗК_{к.р}}$	ЗК _{к.р} – залишок коштів на кінець року;
K4	Коефіцієнт фінансової автономії	$K4 = \frac{ВК}{ВБ}$	ВК – власний капітал підприємства;
K5	Коефіцієнт покриття	$K5 = \frac{ОА}{КЗ}$	ВБ – валюта балансу (активи) підприємства;
K6	Грошове наповнення операційної маржі	$K6 = \frac{ЧГП_0}{ФР_0}$	ОА – оборотні активи підприємства;
			КЗ – короткострокова заборгованість підприємства;
			ЧГП ₀ – чистий грошовий потік від операційної діяльності підприємства;
			ФР ₀ – фінансовий результат (прибуток) від операційної діяльності підприємства

Джерело: складено авторами

Аналіз парних кореляцій K1–K6 (табл. 2) свідчить про відсутність помітних кореляційних зв'язків, тобто запропоновані показники є незалежними і можуть далі використовуватися в побудові дискримінантних функцій.

Таблиця 2

Кореляційна матриця

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
K1	1,00					
K2	0,36	1,00				
K3	0,12	0,24	1,00			
K4	0,06	0,03	0,07	1,00		
K5	-0,08	-0,12	-0,03	0,31	1,00	
K6	0,01	0,02	0,01	0,07	0,03	1,00

Джерело: побудовано на основі даних фінансової звітності за допомогою Excel

Етап 2. Описова статистика (табл. 3) дає узагальнені характеристики досліджуван

них коефіцієнтів. За її допомогою можна визначити інтервальні оцінки. Так, для математичного сподівання маємо:

$$X - \varepsilon < M(X) < X + \varepsilon$$

де X – середнє арифметичне, ε – довжина напівінтервалу надійності (рівень надійності).

Результати розрахунків за формулою (1) дають інтервали значень:

$$\begin{aligned} 0,999 < M(K_1) < 1,012; \\ -0,004 < M(K_2) < 0,729; \\ 1,224 < M(K_3) < 14,151; \\ -1,439 < M(K_4) < 3,013; \\ 0,526 < M(K_5) < 0,632; \\ -23,923 < M(K_6) < 6,798. \end{aligned}$$

Тобто, з довірчою ймовірністю $p=0,95$ можна стверджувати, що середні значення досліджуваних показників у генеральній сукупності будуть знаходитись у зазначених інтервалах.

Таблиця 3

Описова статистика

Показники		K1	K2	K3	K4	K5	K6
Кількість	Валідні	94	94	94	94	94	94
	Пропущені	0	0	0	0	0	0
Середнє		1,005	0,363	0,787	0,579	7,688	-8,563
Медіана		1,000	0,003	0,044	0,563	0,979	-0,640
Стандартне відхилення		0,032	1,791	10,868	0,261	31,557	74,997
Дисперсія		0,001	3,206	118,110	0,068	995,816	5624,486
Асиметрія		5,145	0,093	9,416	-0,259	5,499	-5,321
Експес		42,084	4,568	90,460	-0,839	30,114	41,550
Мінімум		0,930	-6,981	-8,350	0,020	0,044	-589,830
Максимум		1,261	6,802	104,068	0,977	211,882	197,030
Рівень надійності		0,007	0,367	2,226	0,053	6,463	15,361

Джерело: побудовано на основі даних фінансової звітності у програмі SPSS Statistics

Найбільш показовим відносно оцінки коефіцієнтів щодо їх нормального розподілу є показник K2, де асиметрія майже дорівнює нулю (рис. 1). Позитивні значення асиметрії при показниках K1–K3, K5 вказує на те, що розподіл даних скошений вправо. Для показників K4, K6 навпаки спостерігається скошеність даних вліво, оскільки лівий хвіст більш довгий порівняно з правим.

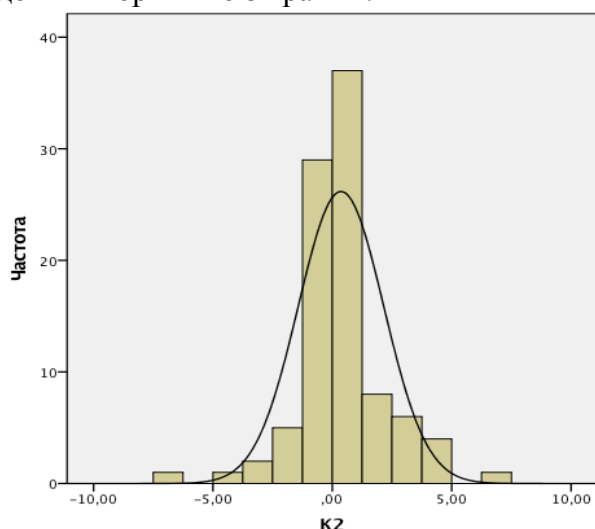

Рис. 1. Графік щільності розподілу коефіцієнта ефективності грошового потоку K2 для 15 досліджуваних кондитерських підприємств України

Джерело: побудовано на основі даних фінансової звітності підприємств у програмі SPSS Statistics

Мінімально рекомендованим значенням для K2 є перевищення 1, що означає формування чистого грошового потоку у розмірі, що перевищує 1% від усіх витрачань підприємства (операційна, інвестиційна та фінансова діяльність). Із рис. 1 можна зробити висновок, що більшість спостережень

по досліджуваних підприємствах не мають задовільні значення (середнє 0,36). Це є негативним явищем щодо якості управління грошовими потоками більшості підприємств і свідчить про тяжіння більшості підприємств до 3–4 груп.

Оптимальним значенням для K1 також є перевищення 1, що означає перевищення надходжень підприємства від усіх видів діяльності над його витратами. Розрахунки свідчать про те, що більшість досліджуваних спостережень мають приблизно задовільні значення (середнє 1,01 та довгий правий хвіст), що є позитивним явищем і за цим розподілом підприємства схилиються до 1–2 груп.

Середнє значення K5 складає 0,58, нормативне 0,4–0,6. Більшість підприємств мають перевищення мінімального оптимального значення показника, що свідчить про фінансову незалежність більшості підприємств.

Етап 3. Класифікація підприємств. У якості результуючого показника нами обрано категоріальну змінну – показник ефективності управління грошовими потоками – ECFM (Effectiveness of cash flow management). З'ясування наявної ситуації на підприємствах кондитерської промисловості здійснюється шляхом віднесення рівня ECFM до однієї з 4 груп класифікацій: 1) стійка ефективність; 2) часткова ефективність; 3) нестійка (передкризова щодо управління грошовими потоками) ефективність; 4) абсолютна неефективність. Класифікація комбінацій показників враховує вплив найбільш значущих показників (табл. 4).

Таблиця 4

Класифікація на групи залежно від рівня ефективності управління грошовими потоками

Стан управління грошовими потоками	Номер групи	Умови включення підприємства до відповідної групи
Стійка ефективність (СЕ)	1	Значення п'яти або шести показників (в тому числі обов'язково K1 і щонайменше одного з K2, K3, K6) повинні відповідати нормативним або рекомендованим значенням (≥ 1)
Часткова ефективність (ЧЕ)	2	Значення чотирьох показників (в тому числі одного з показників K1, K2, K3) повинні відповідати нормативним або рекомендованим. Значення K1 має бути ≥ 1 , $K2 \geq 0,5$
Нестійка (передкризова) ефективність (НЕ)	3	Значення трьох показників (в тому числі одного з показників K1, K2, K3) повинні відповідати нормативним або рекомендованим.
Абсолютна неефективність (АН)	4	Значення двох і менше показників відповідають нормативним або рекомендованим, або серед показників, що відповідають нормативним або рекомендованим, немає показників K1, K2, K3

Джерело: складено авторами

Аналіз показує валідність усіх 94 спостережень. У табл. 5 наведено статистичні характеристики чотирьох класифікаційних

груп. Можна віднести до першої групи 1 підприємство, друга група включає 41 підприємство, третя група – 42 підприємства, четверта – 10 підприємств.

Таблиця 5

Статистика групи

Група ефективності		Середнє	Стандартне відхилення	Кількість підприємств, що відносяться до відповідної групи	
				Незважені	Зважені
1. Стійка Ефективність (СЕ)	K1	1,0354	–	1	1
	K2	3,5356	–	1	1
	K3	104,0677	–	1	1
	K4	0,8022	–	1	1
	K5	1,8613	–	1	1
	K6	3,3046	–	1	1
2. Часткова ефективність (ЧЕ)	K1	1,0100	0,01830	41	41
	K2	1,3410	1,61459	41	41
	K3	0,3301	1,44681	41	41
	K4	0,6030	0,26005	41	41
	K5	8,1406	33,15638	41	41
	K6	7,9761	20,82257	41	41
3. Нестійка (передкризова) ефективність (НЕ)	K1	0,9978	0,01298	42	42
	K2	–0,3242	1,10601	42	42
	K3	–0,9464	1,41294	42	42
	K4	0,6242	0,22172	42	42
	K5	8,9994	34,23732	42	42
	K6	16,7898	91,15293	42	42
4. Абсолютна неефективність (АН)	K1	1,0160	0,08969	10	10
	K2	–1,0822	2,44371	10	10
	K3	–0,3907	0,58652	10	10
	K4	0,2683	0,23241	10	10
	K5	0,9063	0,54127	10	10
	K6	–23,4243	61,92373	10	10
Всього, по всіх підприємствах	K1	1,0054	0,03247	94	94
	K2	0,3626	1,79059	94	94
	K3	0,7867	10,86783	94	94
	K4	0,5790	0,26092	94	94
	K5	7,6879	31,55655	94	94
	K6	8,5240	66,04278	94	94

Джерело: побудовано на основі даних фінансової звітності у програмі SPSS Statistics

У кореляційній матриці (табл. 6) наводяться коефіцієнти, усереднені для всіх 4-х груп.

Таблиця 6

Об'єднані внутрішньогрупові матриці

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
K1	1,000	0,370	0,117	0,117	–0,073	0,017
K2	0,370	1,000	0,352	–0,112	–0,164	–0,044
K3	0,117	0,352	1,000	–0,138	–0,094	0,040
K4	0,117	–0,112	–0,138	1,000	0,310	–0,082
K5	–0,073	–0,164	–0,094	0,310	1,000	–0,040
K6	0,017	–0,044	0,040	–0,082	–0,040	1,000

Джерело: побудовано у SPSS Statistics

З даних табл. 6 можна зробити висновок про низький ступінь кореляції (тільки між K1 і K2 кореляційний коефіцієнт 0,37, між іншими показниками спостерігається зв'язок на рівні, що не перевищує 0,35). У зв'язку з цим їх підбір для побудови дискримінантної функції можна охарактеризувати як вдалий.

Данні табл. 7 ілюструють поділ підприємств по групах з допомогою дискримінантної функції.

Апріорні ймовірності для груп

Стан управління грошовими потоками	Апріорна ймовірність, %	Використані в аналізі спостереження	
		Незважені	Незважені
Стійка ефективність	1,1	1	1
Часткова ефективність	43,6	41	41
Нестійка (передкризова) ефективність	44,7	42	42
Абсолютна неефективність	10,6	10	10
Разом	100	94	94

Джерело: побудовано на основі даних фінансової звітності у програмі SPSS Statistics

Специфікація різних апріорних ймовірностей може сильно впливати на точність класифікації. Їхній аналіз показує, що найбільша частка підприємств попадає до другої (ЧЕ) – 43,6% та третьої (НЕ) – 44,7% груп.

Етап 4. Інтерпретація дискримінантних функцій.

Для наступної класифікації нових підприємств було розраховано значення класифікаційних функцій, використовуючи значення коефіцієнтів і константи, отриманих за результатами розрахунків у SPSS. Побудовані функції *ECFM* мають наступний вигляд:

Стійка ефективність (СЕ):

$$ECFM1 = -3884,304 + 1152,643 \cdot K1 - 27,193 \cdot K2 + 63,850 \cdot K3 + 22,027 \cdot K4 + 0,073 \cdot K5 - 0,082 \cdot K6 \quad (1)$$

Часткова ефективність (ЧЕ):

$$ECFM2 = -570,679 + 1149,217 \cdot K1 - 8,549 \cdot K2 + 0,149 \cdot K3 - 16,664 \cdot K4 + 0,063 \cdot K5 - 0,020 \cdot K6 \quad (2)$$

Нестабільна (передкризова) ефективність (НЕ):

$$ECFM3 = -570,960 + 1149,813 \cdot K1 - 9,142 \cdot K2 - 0,320 \cdot K3 - 16,664 \cdot K4 + 0,058 \cdot K5 - 0,019 \cdot K6 \quad (3)$$

Абсолютна неефективність (АН):

$$ECFM4 = -608,709 + 1188,825 \cdot K1 - 10,037 \cdot K2 + 0,072 \cdot K3 - 24,300 \cdot K4 + 0,064 \cdot K5 - 0,031 \cdot K6 \quad (4)$$

Значення класифікуючої функції може використовуватися і для ранжирування підприємств в рамках кожної групи. Чим вище значення такої функції, тим вище за рангом знаходиться підприємство, тобто спостерігається ефективніше управління грошовими

потоками і підприємство за показниками наближається до вищої групи.

На завершення наведемо класифікаційну таблицю із зазначенням досягнутої точності прогнозування (табл. 8). У нашому прикладі вона склала 79,8%, що є добрим результатом.

Таблиця 8

Результати класифікації (79,8% згрупованих спостережень кваліфіковані вірно)

Показник	Група ефективності	Передбачена належність до групи				Разом
		СЕ	ЧЕ	НЕ	АН	
Кількість	СЕ	1	0	0	0	1
	ЧЕ	0	34	7	0	41
	НЕ	0	7	34	1	42
	АН	0	0	4	6	10
Відсоток	СЕ	100,0	0,0	0,0	0,0	100,0
	ЧЕ	0,0	82,9	17,1	0,0	100,0
	НЕ	0,0	16,7	81,0	2,4	100,0
	АН	0,0	0,0	40,0	60,0	100,0

Джерело: побудовано на основі даних фінансової звітності у програмі SPSS Statistics

Етап 5. Апробація дискримінантних функцій. Для перевірки розрахунків і апробації наведеного підходу було обрано підприємство харчової промисловості, яке не входило до вибірки тих, що аналізувалися. Ми обрали фінансову звітність АТ «Конті» [18] за 2018 р. щодо якості управління грошовими потоками. Вхідні данні для аналізу є: $K_1=1,008$; $K_2=1,051$; $K_3=-23,894$; $K_4=0,121$; $K_5=0,851$; $K_6=3,362$. Стійка ефективність = -4274,74; Часткова ефективність = 572,68; Нестабільна (передкризова) ефективність = 583,56; Абсолютна неефективність = 573,85. Таким чином, за даними 2018 р. стан ефективності управління грошовими потоками оцінено як нестабільний (передкризовий).

Висновки. Від ефективності управління грошовими потоками залежить подальший розвиток підприємства та кінцевий результат його фінансово-господарської діяльності. Для відповідної дискримінантної моделі достатньо 6 показників, які дозволяють зробити найбільш значимі висновки щодо ефективності управління грошовими потоками підприємств. Результати аналізу свідчать про те, що вона на кондитерських підприємствах України визначається різними фінансовими параметрами (ліквідності, ефективності, фінансової стійкості та рентабельності). Включення до моделі запропонованих коефіцієнтів дозволяє більш точно ідентифікувати ситуацію щодо якості управління грошовими потоками підприємств.

Література

1. Майборода О. Є. Напрями управління грошовими потоками підприємства / О. Є. Майборода, О. В. Майборода, О. В. Реплюк // Економіка і суспільство. – №10. – 2017. – С. 305–309.
2. Водолазська О. А. Грошові потоки підприємства: принципи та методи управління / О. А. Водолазська, К. О. Петренко // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – Випуск. – 6 (23). – 2019. – С. 593–598.
3. da Costa Moraes M. B., Nagano M. S., Sobreiro V. A. Stochastic Cash Flow Management Models: A Literature Review Since the 1980s. In: Guarnieri P. (eds) Decision Models in Engineering and Management. Decision Engineering. Springer, Cham. 2015. – С. 11–28. https://doi.org/10.1007/978-3-319-11949-6_2.
4. Kemenov A., Abalakina T., Zhukova O. Improving the Calculation of the Efficiency Assessment of Cash Flow Management in High-Tech Industries / A. Kemenov, T. Abalakina, O. Zhukova // Journal of Reviews on Global Economics, 2018. – Vol. 7, pp. 759-

767. <https://doi.org/10.6000/1929-7092.2018.07.72>.

5. Khansalar E., Namazi M. Cash flow disaggregation and prediction of cash flow / E. Khansalar, M. Namazi // Journal of Applied Accounting Research, 2017. – Vol. 18, no 4, pp. 464–479. <http://dx.doi.org/10.1108/JAAR-02-2015-0011>.
6. Rohanova, H. Factor analysis of Net Cash Flow Margin ratio / H. Rohanova // In book: Prognostication and planning of economic development: microeconomic and macroeconomic levels. Multi-authored monograph, Vol. 2, Lithuania: Publishing House «Baltija Publishing», 2019. –P. 757–769.
7. Afrifa G. A. Net working capital, cash flow and performance of UK SMEs / G. A. Afrifa // Review of Accounting and Finance, 2016. – Vol. 15, № 1, pp. 21–44. <https://doi.org/10.1108/RAF-02-2015-0031>.
8. Крюкова І. О. Сучасні методичні підходи до оцінки грошових потоків підприємства / І. О. Крюкова, М. С. Свірідова // Науковий вісник: зб. наук. праць. – Вип.21. – 2016. – С. 144–148. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет.
9. Роганова Г. Впровадження статистичних показників до методики аналізу ефективності грошових потоків підприємств / Г. Роганова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Економіка. – №1(202). – 2019. – С. 34–42. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2019/202-1/5>.
10. Анализ данных : учебник для академического бакалавриата [Електронний ресурс] / В. С. Мхитарян [и др.] ; под редакцией В. С. Мхитаряна. – Москва : Издательство Юрайт, 2018. – 490 с. – Режим доступа: <https://web0.ura.it.ru/bcode/412967>.
11. Кривов'язюк І. В. Діагностика кризового стану інноваційно активних машинобудівних підприємств на базі дискримінантної моделі / І. В. Кривов'язюк, Р. М. Стрільчук // Актуальні проблеми економіки. – № 7. – 2016. – С. 454–465.
12. Антропов Ю. В. Прогнозування неплатоспроможності малого будівельного підприємства за допомогою дискримінантного аналізу / Ю. В. Антропов // Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин.: зб. наукових праць. – Вип. 26. – 2012. – С. 99–107.
13. Shirinyan L., Arych M. The Impact of the Insurance Costs on the Competitiveness of Food Industry Enterprises of Ukraine in the Context of the Food Market Security / L. Shirinyan, M. Arych // Ukrainian Food Journal, 2019. – №8(2), pp. 368–385.
14. Семененко О. Г. Аналіз розвитку харчової промисловості України / О. Г. Семененко // Економічний вісник університету: Економіка та управління. – №33/1. – 2017. – С. 168–182.
15. Shyam B. Bhandari. Two Discriminant Analysis Models of Predicting Business Failure: A Contrast of the Most Recent with the First Model / Shyam B. Bhandari // American Journal of Management, 2014. – Vol. 14(3), pp. 11–19.
16. Ермолович Л. Л. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учеб. пос. / Л. Л. Ермолович, О. В. Головач, Л. Г. Сивчик, И. В. Щитникова; под общ. ред. Л. Л. Ермолович. – Минск : «Современная школа», 2009. – 915 с.

17. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://smida.gov.ua>.

18. Консолідована фінансова звітність, підготовлена відповідно до Міжнародних стандартів фінансової звітності Приватного Акціонерного Товариства «Виробниче об'єднання «Конті» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.konti.com>.

References

1. Maiboroda, O. Ye., Maiboroda, O.V., & Replyk, O.V. (2017). Napriamy upravlinnia hroshovymy potokamy pidpriemstva. *Economika i suspilstvo*, 10, 305-309.
2. Vodolazska, O.A., & Petrenko K.O. (2019). Hroshovi potoky pidpriemstva: pryntsyipy ta metody upravlinnia. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, 6 (23), 593-598. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.23-88>
3. M.B da Costa, Moraes, Nagano, M.S., Sobreiro, V.A. (2015). Stochastic Cash Flow Management Models: A Literature Review Since the 1980s. In: Guarnieri P. (eds) *Decision Models in Engineering and Management. Decision Engineering*. Springer, Cham, 11-28. https://doi.org/10.1007/978-3-319-11949-6_2.
4. Kemenov A., Abalakina T., Zhukova O. (2018). Improving the Calculation of the Efficiency Assessment of Cash Flow Management in High-Tech Industries. *Journal of Reviews on Global Economics*, 7, 759-767. <https://doi.org/10.6000/1929-7092.2018.07.72>.
5. Khansalar, E., Namazi, M. (2017). Cash flow disaggregation and prediction of cash flow. *Journal of Applied Accounting Research*, 18 (4), 464-479. <http://dx.doi.org/10.1108/JAAR-02-2015-0011>.
6. Rohanova, H. (2019). Factor analysis of Net Cash Flow Margin ratio. In book: *Prognostication and planning of economic development: microeconomic and macroeconomic levels*. Multi-authored monograph, Vol. 2, Lithuania: Publishing House «Baltija Publishing» 757-769.
7. Afrifa. G.A. (2016). Net working capital, cash flow and performance of UK SMEs. *Review of Accounting and Finance*, 15 (1), 21-44. <https://doi.org/10.1108/RAF-02-2015-0031>.
8. Kryukova, I.O., & Sviridova, M.S. (2016). Suchasni metodychni pidkhody do otsinky hroshovykh potokiv pidpriemstva. *Naukovyy visnyk*, Issue 21, 144-148. Odesa: Mizhnarodnyy humanitarnyy universytet.
9. Rohanova, H. (2019). Vprovadzhennia statystychnykh pokaznykiv do metodyky analizu efektyvnosti hroshovykh potokiv pidpriemstv. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenko, Ekonomika*, 1(202), 34-42. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2019/202-1/5>.
10. Mkhitarian, V.S., Arkhipova, M.Yu., Dubrova, T.A., & Sirotin, V.P. (2018). *Analiz dannykh*. V.S. Mkhitarian (Ed.). Moskva: Izdatelstvo Yurayt. Retrieved from <https://web0.urait.ru/bcode/412967>.
11. Kryvovyazyuk, I.V., & Strilchuk, R.M. (2016). Diahnostyka kryzovoho stanu innovatsiyno aktyvnykh mashynobudivnykh pidpriemstv na bazi dyskryminantnoi modeli. *Aktualni problemy ekonomiky*, 7(181), 454-465.
12. Antropov, Yu.V. (2012). Prohnozuvannia neplatospromozhnosti maloho budivelnogo pidpriemstva za dopomohoiu dyskryminatnoho analizu. *Proceedings of: Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannia rynkovykh vidnosyn: zb. naukovykh prats*, Issue 26, 99-107.
13. Shirinyan, L., & Arych, M. (2019). The Impact of the Insurance Costs on the Competitiveness of Food Industry Enterprises of Ukraine in the Context of the Food Market Security. / *Ukrainian Food Journal*, 8(2), 368-385. <https://doi.org/10.24263/2304-974x-2019-8-2-15>
14. Semenenko, O.H. (2017). *Analiz rozvytku kharchovoi promyslovosti Ukrainy*. Ekonomichniy visnyk universytetu im. H. Skovorody, *Ekonomika ta upravlinnia*, 33/1, 168-182.
15. Shyam, B. Bhandari (2014). Two Discriminant Analysis Models of Predicting Business Failure: A Contrast of the Most Recent with the First Model. *American Journal of Management*, 14(3), 11-19.
16. Ermolovich, L.L., Golovach, O.V., Sivchik, L.G., & Shchitnikova, I.V. (2009). *Analiz khozyaystvennoy deyatelnosti predpriyatiya*. L.L. Ermolovich (Ed.). Minsk: «Sovremennaya shkola».
17. Ahentstvo z rozvytku infrastruktury fondovoho rynku Ukrainy. Retrieved from <http://smida.gov.ua>.
18. Konsolidovana finansova zvitnist, pidhotovlena vidpovidno do Mizhnarodnykh standartiv finansovoi zvitnosti Pryvatnoho Aktsionernoho Tovarystva «Vyrobnyche obiednannia «Konti». Retrieved from <http://www.konti.com>.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ДЕНЕЖНЫМИ ПОТОКАМИ ПРЕДПРИЯТИЙ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ НА ОСНОВЕ ДИСКРИМИНАНТНОЙ ФУНКЦИИ

*А. А. Роганова, к. э. н., доцент, Л. В. Ширинян, д. э. н., профессор,
Национальный университет пищевых технологий*

Методология исследования. В статье применены методы дискриминантного анализа для построения моделей оценки эффективности управления денежными потоками 15 предприятий на основе данных их финансовой отчетности. Применялись общие и конкретные научные методы, а именно: абстрагирование, группировка, финансовых коэффициентов, описательной статистики, корреляционный анализ, методы классификации и дискриминации.

Результаты. Статья посвящена изучению инструментов дискриминантного анализа и его применению в процессе оценки эффективности управления денежными потоками. Исследованы способы применения метода дискриминантного анализа для идентификации финансового состояния предприятий. На основе наиболее влиятельных финансовых коэффициентов оценки денежных потоков было определено, какие из привлеченных показателей целесообразно применять в практических оценках эффективности управления денежными потоками предприятия. Осуществлена группировка выборки исследуемых предприятий в четыре класса и разработана дискриминантная модель для каждой группы. В процессе моделирования был осуществлен анализ и сравнение значимости и прогнозного качества разработанных моделей.

Новизна. Впервые предложено решение вопросов определения эффективности управления денежными потоками на основе дискриминантной классификации предприятий, что позволяет сформировать практическую основу для дальнейшей качественной оценки состояния управления денежными потоками предприятий пищевой промышленности.

Практическая значимость. Полученные результаты позволяют утверждать, что определение состояния управления денежными потоками с применением выбранного метода дискриминации предприятий является качественным и достоверным для украинских кондитерских предприятий и могут использоваться в процессе диагностики эффективности финансового управления предприятия в целом. Результаты исследования имеют практическую значимость для финансовых менеджеров, которые работают над созданием эффективного механизма управления денежными потоками.

Ключевые слова: денежный поток, эффективность, дискриминантный анализ, моделирование, кондитерское предприятие, пищевая промышленность, финансы.

ASSESSING THE EFFICIENCY OF CASH FLOW MANAGEMENT AT FOOD INDUSTRY ENTERPRISES BY USING THE DISCRIMINANT FUNCTION

H. A. Rohanova, Ph. D (Econ.), Associate Professor, L. V. Shirinyan, D.E., Professor, National University of Food Technologies

Methods. In the article the methods of discriminant analysis have been used to develop models for assessing the efficiency of cash flow management at 15 enterprises based on their financial statements. General and specific scientific methods have been used, including abstraction, grouping, financial ratios, descriptive statistics, correlation, classification, and discrimination.

Results. The article is devoted to the study of discriminant analysis instruments and their use in assessing the efficiency of cash flow management. Methods of applying the method of discriminant analysis to identify the financial state of enterprises have been studied. Based on the most influential financial ratios of cash flow assessment, it has been determined which of the indicators involved should be used to assess the efficiency of cash flow management at an enterprise. A sample of the enterprises under study has been grouped into four classes, and a discriminant model has been developed for each group. When modeling, the significance and forecast quality of the developed models have been analyzed and compared.

Novelty. This is the first time when it has been suggested to address the issues on determining the efficiency of cash flow management by using the discriminant classification of enterprises, which allows forming a practical basis for the further qualitative assessment of cash flow management in the food industry.

Practical value. According to the results, it is possible to state that determining the state of cash flow management by using the chosen method of enterprises discrimination is of high quality and reliability for Ukrainian confectionery enterprises and can be used to diagnose the efficiency of financial management of the economic entity, as a whole. The results of the study are important for financial managers working on developing an efficient cash flow management mechanism.

Keywords: cash flow, efficiency, discriminant analysis, modeling, confectionery enterprise, food industry, finance.

Надійшла до редакції 14.09.2020 р.

СПЕЦИФІКА ВПЛИВУ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

*О. Д. Дерігін, аспірант, Національний авіаційний університет,
jazzboy@ukr.net, orcid.org/0000-0001-6104-5198*

Методологія дослідження. У дослідженні було використано метод класифікацій та групування – при поділі чинників впливу на інноваційну діяльність підприємств на внутрішні та зовнішні, а також структурний аналіз – при виокремленні основних характеристик інноваційної діяльності.

Результати. Виокремлено провідну роль малого та середнього підприємництва як однієї з рушійних сил економічного й науково-технічного прогресу суспільства. Показано, що саме ці види бізнесу виступають основним інструментом створення нових робочих місць в економіці та є провідниками інноваційних ідей. Поряд з цим рівень розвитку малого й середнього бізнесу та активності підприємців багато в чому визначає рівень демократизації країни і відкритості її економіки. Продемонстровано, що шляхом підтримки малого підприємництва, держава вирішує проблеми підвищення рівня добробуту населення, збільшення середнього класу в країні, що дозволяє їй вийти на новий, більш високий щабель соціально-економічного розвитку.

Визначено, що інноваційна діяльність підприємств в період реформування економіки України піддавалася негативному впливу зовнішніх і внутрішніх чинників. У якості зовнішніх виокремлено макроекономічні, політичні, юридичні, фінансові, організаційно-комунікаційні, науково-технічні, інформаційні, внутрішньовиробничі, ринкові, інституційні та соціальні. Внутрішніми чинниками визначено проблеми основних фондів підприємств, рівень механізації й автоматизації виробничих процесів, рівень ринкових досліджень, матеріальне стимулювання, інноваційна культура.

Новизна. Виокремлено специфіку впливу макроекономічних чинників на регулювання інноваційної активності малого й середнього бізнесу в Україні.

Практична значущість. Розуміння того, що на розвиток бізнес-можливостей впливає система факторів, що носять різну природу, дозволяє завчасно врахувати їхній вплив та розробити адекватну стратегію розвитку підприємства.

Ключові слова: підприємство, інноваційна діяльність, фактори зовнішнього середовища, фактори внутрішнього середовища, малий та середній бізнес.

Постановка проблеми. За останні роки в Україні виникло багато проблем, пов'язаних з факторами, які уповільнюють розвиток ефективної економіки та інноваційної діяльності підприємств. Українська промисловість має низку недоліків, що спричиняють системні проблеми: технічна недосконалість, низький рівень сировинної бази, інституційна нерозвиненість та неефективність. Саме тому більшість дослідників пов'язує вирішення цих проблем з діяль-

ністю самих підприємств. Зазвичай стимули бізнесу до інновацій реалізуються у прагненні підприємців до максимізації прибутку, який можна отримати за рахунок більш якісної, конкурентоспроможної продукції. На нього, у свою чергу, впливають розмір очікуваного від інновації доходу, стартові витрати, рівень надприбутковості від інновацій за певний проміжок часу, витрати на здійснення інновації, величина дисконтування майбутніх доходів і витрат [10].

Незважаючи на цілком правомірну позицію, слід зазначити, що інноваційна діяльність підприємства є залежною від цілої системи чинників, які є зовнішніми для підприємства і які воно повинно враховувати у своїй інноваційній діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням впливу макроекономічних чинників на регулювання інноваційної активності середнього бізнесу в Україні в контексті глобальних викликів сьогодення присвятили свої роботи такі вчені, як: А. Гальчинський [1], Д. Лук'яненко [3], С. Мочерний [4], Ю. Пахомов [5], А. Поручник [6], Є. Савельєв [7], В. Сіденко [8], Т. Циганкова [9] та інші. На національному рівні інноваційна діяльність перебувала у центрі уваги таких дослідників, як Г. Пилипенко, В. Чорнобаєв [10], Ю. Пилипенко [11–12]. Однак, при всій їх значимості для розвитку економічної науки і практики, проблемі виявлення специфіки впливу макроекономічних чинників на розбудову інноваційної стратегії підприємства увага приділялась недостатня.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження специфічних особливостей впливу макроекономічних чинників на регулювання інноваційної активності малого й середнього бізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державна підтримка підприємницької діяльності сприяє розвитку інноваційної інфраструктури, забезпечення інформаційної підтримки, створення кадрового потенціалу необхідного рівня підготовки, стимулювання інноваційного розвитку країни в контексті інтеграційних процесів з метою захисту інтересів і прав вітчизняних виробників на міжнародних ринках [1]. Державне регулювання спрямоване на розвиток підприємницької діяльності як основний важіль створення конкурентоспроможної економіки, націленої на розширення експорту та зміцнення міжнародних зв'язків [3]. Така політика, в свою чергу, дасть поштовх розвитку ринкових відносин; новим принципам ціноутворення, що сприяють розвитку попиту і пропозиції; підвищенню якості кадрового складу і забезпечення зайнятості; оновленню матеріально-технічної бази виробництва; що в цілому приведе до розвитку

загального соціально-економічного потенціалу країни.

Основними базисами інноваційної активності є інноваційна діяльність, активність діяльності фірми та потенціал підприємства. Активність діяльності фірми – це характеристика компанії, що відображає взаємозв'язок між заданим змістом діяльності та її результатами. Цей зв'язок пояснюється поведінкою фірми при реалізації запланованих дій. Так, за умов наявності однакових планів, стратегій, цілях, потенціалі керівники різних компаній досягають різних результатів, що пов'язано із їхньою неоднаковою активністю. Саме різниця у рівні інноваційної активності пояснює різні інноваційні результати при однакових вихідних даних [4].

Згідно із чинним законодавством інноваційна діяльність визначається як діяльність, що спрямована на використання, комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [5]. Інноваційна діяльність визначається та зумовлюється наступним характеристиками [2; 4]:

- змістом та складом конкретних дій, що здійснюються згідно із визначеною технологією, процедурою. За цією ознакою один вид діяльності відрізняється від іншого. Так, наприклад, дії щодо виконання функцій маркетингу кардинально відрізняються від комплексу дій стосовно виробництва;

- інноваційна діяльність є складовою більш загального процесу. Так, наприклад, діяльність новатора, що створює інновацію, є складовою частиною загального інноваційного процесу, що відображає життєвий цикл інновації;

- загальність інноваційного процесу пов'язана із тим, що, крім новатора, необхідною є діяльність інших суб'єктів інноваційного процесу, які здійснюють діяльність на інших стадіях життєвого циклу інновації. Отже, місце інноваційної діяльності у структурі інноваційного процесу чітко визначене. Його необхідно знати для організації як самої інноваційної діяльності, так і всього інноваційного процесу.

Таким чином, можна визначити структуру складових категорії «інноваційна активність», до якої включені інноваційна діяльність, активність діяльності фірми та потенціал підприємства.

Інноваційна діяльність в рамках загальної стратегії розвитку країни передбачає певну концентрацію фінансових ресурсів та ефективний їх перерозподіл. Важливе місце в цій програмі займає формування системи фінансових інструментів стимулювання інноваційної діяльності та підтримки бізнесу [5].

У зв'язку з посиленням конкуренції інновації все більше залежать від різноманітних спеціалізованих інноваційних ресурсів і можливостей. Навіть найбільші інноваційні підприємства не можуть покладатися виключно на внутрішні інноваційні ресурси для інноваційного процесу, і тому їм необхідні зовнішні інноваційні ресурси у формі ідей, інформації, знань і/або технологій для розвитку інновацій. Для аналізу детермінант інноваційної активності підприємств необхідно досліджувати теоретичну базу, яка здатна охопити всю складність, багатовимірність і взаємодію факторів, керуючих рішеннями про впровадження або не впровадження інновацій, а також вибором інноваційної стратегії [5].

Необхідно звернути увагу, що інноваційна діяльність повинна одночасно фокусуватися на багатьох аспектах, пов'язаних із новими продуктами, новими виробничими процесами і новими ринковими та організаційними практиками [3]. Крім того, можливо, що одночасне впровадження більш декількох інновацій може бути більш ефективним для збереження або поліпшення конкурентної позиції фірми, ніж впровадження тільки одного виду інновацій.

Отже, в процесі аналізу та оцінки інноваційної діяльності важливо виявляти не тільки стимулюючі чинники, але і стримуючі фактори. Дослідження науковців дають можливість стверджувати, що основними внутрішніми чинниками, що стримують інноваційну активність підприємств, є: брак фінансових коштів, низький потенціал підприємства щодо розробки та впровадження новизни і брак кваліфікованих кадрів. Серед загальних проблем з науковою сферою виді-

ляють: низьку мотивацію дослідників; високу ціну наукових досліджень; низький рівень завершеності розробок та ін. Тому інноваційна діяльність в контексті наукових розробок являє собою безперервне вдосконалення існуючих характеристик економічних категорій з метою досягнення поставлених цілей на основі зовнішніх і внутрішніх факторів.

Слід зазначити, що розрізняють наступні основні проблеми, що впливають з характеру інноваційної активності підприємств: високі економічні ризики та терміни окупності, а також вартість інновацій та витрати на інноваційні проекти та ін. Саме тому в даний час стає очевидною необхідність розробки конкретних інструментів і методів державної підтримки та стимулювання впровадження інноваційних розробок підприємств. Очевидно, що сьогодні креативність та інноваційні стратегії розвитку в усьому світі стали важливими і відіграють значну роль у міжнародній конкуренції. Впровадження креативних та інноваційних підходів дозволяють інноваційним підприємствам ставитися до інновацій як до рушійної сили розвитку, що поєднує внутрішні і зовнішні ресурси, а також створює цінність для споживача.

Також варто наголосити, що інноваційна діяльність підприємств в період реформування економіки України піддавалася негативному впливу різних зовнішніх і внутрішніх чинників. Серед зовнішніх чинників можна виділити наступні:

–*макроекономічні*: системна криза в державі, інфляція, високі норми оподаткування, розрив економічних зв'язків, відсутність державного фінансування;

–*політичні*: нестабільність, несвоєчасність і нездатність уряду проводити реформи і приймати відповідні нормативні акти;

–*юридичні*: недосконалість законодавчої бази, відсутність необхідних і діючих правових і нормативних актів щодо регулювання інноваційної діяльності [7];

–*фінансові*: неолік власних коштів підприємств, складність залучення фінансових ресурсів з ринкових джерел, жорсткі умови кредитування, недостатня фінансова підтримка з боку держави;

–*організаційно-комунікаційні*: нерозвиненість ринку технологій; незрілість інноваційної інфраструктури, яка повинна надавати посередницькі, інформаційні, юридичні, експертні, фінансово-кредитні та інші послуги; недоліки нормативно-правової бази інноваційної діяльності; відсутність умов для налагодження добросусідських відносин з іншими суб'єктами інноваційного процесу;

–*науково-технічні*: недосконалість науково-технічної політики держави, недостатність досвіду в питаннях купівлі-продажу ліцензій, несприятливий інноваційно-інвестиційний клімат, відсутність ефективної системи заохочення науковців і винахідників;

–*інформаційні*: відсутність або недостатність систематизованої інформації про нові технології, які мають потенціал комерціалізації, а також про стан і прогностичних оцінках кон'юнктури ринків збуту інноваційної продукції [9];

–*внутрішньовиробничі*: низький рівень інноваційних можливостей підприємства, недолік кваліфікованого технічного та управлінського персоналу;

–*ринкові*: висока вартість нововведень, невизначеність термінів інноваційних процесів, високий економічний ризик інноваційної діяльності, тривалі терміни окупності нововведень, низький платоспроможний попит на вітчизняну інноваційну продукцію;

–*інституційні*: відсутність державних інститутів, що забезпечують координацію і управління інноваційною діяльністю;

–*соціальні*: низький рівень життя, тенденція до зниження чисельності населення, відтік кадрів, старіння нації, еміграція фахівців в інші країни [4].

Внутрішніми чинниками слід вважати:

–*проблеми основних фондів підприємств*: зростання питомої ваги фізично і морально застарілого обладнання;

–*рівень механізації і автоматизації виробничих процесів*: низькі показники введення в дію сучасного обладнання, що знижує трудомісткість продукції і забезпечує відповідність її сучасним вимогам світового і вітчизняного ринку [8];

–*рівень ринкових досліджень*: недостатній обсяг маркетингових досліджень,

відсутність достовірної інформації про споживачів і ринковому попиті;

–*матеріальне стимулювання*: недостатність матеріального стимулювання безпосередніх учасників інноваційної діяльності на підприємствах і в установах;

–*інноваційна культура*: недобросовісна конкуренція, високий відсоток випадків прямого порушення умов інноваційних угод [6].

Більшість перерахованих вище проблем пов'язані з недостатністю або повною відсутністю фінансування даних процесів. За роки незалежності Україні не вдалося стабілізувати фінансову систему країни через відсутність системного підходу до вирішення кризових ситуацій в економіці. Ще один фактор впливу на економіку України в 2020 році це пандемія COVID-19, безумовно, позначається на житті не тільки простих громадян, а й на суб'єктів підприємницької діяльності. Як позитивно, так і негативно, – в залежності від сфери діяльності.

Рекомендації лікарів і органів державної влади – забороняються масові заходи, будь-які скупчення людей в обмеженою кількості. Такі заходи «впливають» на ритейл: непродовольчі точки (торгові центри, магазини) відчують пандемію на собі найбільше. Люди відмовляються зайвий раз виходити з дому, багато компаній закривають офіси і організовують роботу своїх співробітників з дому. Значний вплив також надало і тимчасове закриття китайського виробництва, яке активно використовується як українськими, так і європейськими компаніями. Зокрема, це відбилося на сфері держзамовлення, де часто предметом закупівлі є товари / продукція, пропоновані до постачання саме з Китаю.

В результаті ні держзамовники не змогли вчасно отримати бажаний товар, ні постачальники, сумлінно діючі на ринку, але зіткнулися з неможливістю виконання покладених на них зобов'язань. Відповідно, підприємці несуть колосальні збитки, пов'язані з неможливістю виконати зобов'язання, поставити товар, змушені продовжувати орендувати приміщення, нести штрафні санкції.

Враховуючи можливий негативний ефект на економіку, деякі країни запустили

програми з підтримки бізнесу. Для підтримки як бізнесу, так і населення, 18 березня 2020 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню корона вірусної хвороби (COVID-19)» №533-IX [2]. На період карантину підтримка бізнесу з боку держави є дуже важливою. Це допоможе підприємствам втриматися на плаву в умовах теперішніх змін.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що мале та середнє підприємництво є однією з рушійних сил економічного і науково-технічного прогресу та основним стимулюючим інструментом робочих місць в усіх галузях економіки. Рівень малого і середнього бізнесу та активності підприємців багато в чому визначає рівень демократизації країни і відкритості її економіки. Шляхом підтримки малого підприємництва, держава вирішує проблеми підвищення рівня добробуту населення і збільшення відсотка середнього класу в державі.

На розвиток бізнес-можливостей впливає безліч факторів, включаючи загально-економічні умови розвитку країни або регіону, рівень культури підприємництва, історичний досвід, утворення. Багато з факторів, що впливають на розвиток підприємництва, такі як сприйняття підприємництва, освіта підприємців, витрати часу і коштів, адміністративні процеси і бар'єри досліджуються в рейтингах міжнародних економічних агентств. Дані рейтингів є ефективним інструментом для поліпшення бізнес-середовища в різних країнах. Сукупність таких факторів не тільки впливає на підприємницьку активність, але і дає можливість оцінити підприємницький потенціал країни.

Література

1. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 4–17.
2. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню корона вірусної хвороби (COVID-19)» від 18.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20#Text>

3. Лук'яненко Д. Ідентифікація креативних інвестицій у глобальній економіці / Д. Лук'яненко // Міжнародна економічна політика. – 2016. – № 2. – С. 7–20.

4. Мочерний С. Економічна теорія: навч. посіб. – 4-те вид, стер. / С. Мочерний. – Київ : Академія, 2009. – 639 с.

5. Пахомов С. Чинники формування міжнародної конкурентоспроможності та проблеми їх розвитку в Україні / С. Пахомов // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. – 2015. – Вип. 10. – С. 40–46.

6. Поручник А. Формування інституційних передумов системи глобального управління. / А. Поручник // Міжнародна економічна політика. – 2008. – Вип. 1–2. – С. 44–87.

7. Савельєв Є. Кризи як природний стан економіки і управління ними / Є. Савельєв // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2007. – Вип. 5. – С. 17–22. – Тернопіль.

8. Сіденко В. Модифікація світової економіки під впливом новітніх факторів глобальної трансформаційної кризи / В. Сіденко // Економіка України. 2012. – № 5. – С. 18–31.

9. Циганкова Т. Маркетингові технології формування конкурентоспроможності експорту компаній. / Т. Циганкова // Міжнародна економічна політика – 2017. – № 1. – С. 7–27.

10. Пилипенко Г. М. Інноваційно-інвестиційна діяльність та її регулювання в економіці України. / Г. М. Пилипенко, В. В. Чернобаєв. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2010. – 151 с.

11. Пилипенко Ю. І. Механізми інноваційної мотивації та їх специфіка в умовах України. / Ю. І. Пилипенко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2003. – №1. – С. 16–20.

12. Пилипенко Ю. І. Інституціональні інновації як фактор інноваційного розвитку національної економіки. / Ю. І. Пилипенко // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2009. – №2. – С. 33–40.

References

1. Halchynskyi, A. (2012). Ekonomichnyi rozvytok: metodolohiia onovlenoi paradyhmy. Ekonomika Ukrainy, (5), 4-17.
2. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo pidtrymky platnykiv podatkov na period zdiisnennia zakhodiv, spriamovanykh na zapobihannia vynykenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19)» vid 18.03.2020. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20#Text>
3. Lukianenko, D. (2016). Identyfikatsiia kreatyvnykh investytsii u hlobalnii ekonomitsi. Mizhnarodna ekonomichna polityka, (2), 7-20.
4. Mochernyi, S. (2009). Ekonomichna teoriia. (4th ed., rev.). Kyiv: Akademiia.
5. Pakhomov, S. (2015). Chynnyky formuvannia mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti ta problemy yikh rozvytku v Ukraini. Visnyk

Mariupolskoho derzhavnoho universytetu, Seriya: Ekonomika, Issue 10, 40-46.

6. Poruchnyk, A. (2008). Formuvannia instytutsiinykh peredumov systemy hlobalnoho upravlinnia. Mizhnarodna ekonomichna polityka, Issue 1-2, 44-87.

7. Saveliev, Ye. (2007). Kryzy yak pryrodnyi stan ekonomiky i upravlinnia nymy. Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu, Issue (5), 17-22. Ternopil.

8. Sidenko, V. (2012). Modyfikatsiia svitovoi ekonomiky pid vplyvom novitnikh faktoriv hlobalnoi transformatsiinoi kryzy. Ekonomika Ukrainy, (5), 18-31.

9. Tsyhankova, T. (2017). Marketynhovi tekhnologii formuvannia konkurentospromozhnosti

eksportu kompanii. Mizhnarodna ekonomichna polityka, (1), 7-27.

10. Pylypenko, H.M., & Chornobayev, V.V. (2010). Innovatsiyno-investytsiyna diyalnist ta yiyi rehulyuvannya v ekonomitsi Ukrainy. Dnipropetrovsk: Natsionalnyy hirnychyy universytet.

11. Pylypenko, Yu.I. (2003). Mekhanizmy innovatsiynoi motyvatsii ta yikh spetsyfika v umovakh Ukrainy. Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu, (1), 16-20.

12. Pylypenko, Yu.I., & Pylypenko, H.M. (2009). Instytutsionalni innovatsii yak faktor innovatsiynoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky. Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu, (2), 33-40.

СПЕЦИФИКА ВЛИЯНИЯ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА РЕГУЛИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ АКТИВНОСТИ СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В УКРАИНЕ

А. Д. Деригин, аспирант, Национальный авиационный университет

Методология исследования. В исследовании был использован метод классификаций и группировки – при разделении факторов влияния на инновационную деятельность предприятий на внутренние и внешние, а также структурный анализ – при выделении основных характеристик инновационной деятельности.

Результаты. Выделена ведущая роль малого и среднего бизнеса как одной из движущих сил экономического и научно-технического прогресса общества. Показано, что именно эти виды бизнеса выступают основным инструментом создания новых рабочих мест в экономике и являются проводниками инновационных идей. Наряду с этим уровень развития малого и среднего бизнеса и активности предпринимателей во многом определяет уровень демократизации страны и открытости ее экономики. Продемонстрировано, что путем поддержки малого предпринимательства государство решает проблемы повышения уровня благосостояния населения, увеличения среднего класса в стране, что позволяет ей выйти на новый, более высокий уровень социально-экономического развития.

Определено, что инновационная деятельность предприятий в период реформирования экономики Украины подвергалась негативному влиянию внешних и внутренних факторов. В качестве внешних выделены макроэкономические, политические, юридические, финансовые, организационно-коммуникационные, научно-технические, информационные, внутрипроизводственные, рыночные, институциональные и социальные. Внутренними факторами определены: проблемы основных фондов предприятий, уровень механизации и автоматизации производственных процессов, уровень рыночных исследований, материальное стимулирование, инновационная культура.

Новизна. Выделена специфика влияния макроэкономических факторов на регулирование инновационной активности малого и среднего бизнеса в Украине.

Практическая значимость. Понимание того, что на развитие бизнес-возможностей влияет система факторов, которые имеют различную природу, позволяет заблаговременно учесть их влияние и разработать адекватную стратегию развития предприятия.

Ключевые слова: предприятие, инновационная деятельность, факторы внешней среды, факторы внутренней среды, малый и средний бизнес.

SPECIFICITY OF INFLUENCE OF MACROECONOMIC FACTORS ON REGULATION OF INNOVATIVE ACTIVITY OF MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN UKRAINE

O. D. Derigin, Post-graduate student, National Aviation University

Methods. The study used the method of classification and grouping – when dividing the factors of influence on the innovation activity of enterprises into internal and external ones; as well as structural analysis – when highlighting the main characteristics of innovation.

Results. The leading role of SMEs is highlighted as one of the driving forces of economic, scientific and technological progress of society. It is shown that these types of business are the main tool for creating new jobs in the economy and are the conductors of innovative ideas. Along with this, the level of development of SMEs and the activity of entrepreneurs largely determines the level of democratization of the country and the openness of its economy. It has been demonstrated that by supporting small business, the state solves the problems of increasing the welfare of the population, increasing the middle class in the country, which allows it to reach a new, higher level of socio-economic development.

It is determined that the innovative activity of enterprises was negatively influenced by external and internal factors during the period of reforming the Ukrainian economy. The following factors are distinguished as external ones: macroeconomic, political, legal, financial, organizational and communication, scientific and technical, informational, intraindustrial, market, institutional and social factor. Internal factors are determined as follows: problems of fixed assets of enterprises; the level of mechanization and automation of production processes; the level of market research; material incentives; innovative culture.

Novelty. The specificity of the influence of macroeconomic factors on the regulation of innovative activity of SMEs in Ukraine is highlighted.

Practical value. Understanding that the development of business opportunities is influenced by a system of factors that are of a different nature, allows taking into account their influence in advance and develop an adequate strategy for the development of the enterprise.

Keywords: enterprise, innovation activity, environmental factors, internal environmental factors, SME.

Надійшла до редакції 19.09.2020 р.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. А. Карлова, д. е. н., професор, Українська інженерно-педагогічна академія, eakarlova@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-5506-4154>,

Я. В. Секірож, асистент, Українська інженерно-педагогічна академія, Sekirozh.yaroslav@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0003-0857-9590>

Методологія дослідження. При розробці концептуальних основ формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств використовувались системний підхід (представлення підприємства як окремої мікросистеми), факторний аналіз (виокремлення чинників стійкості підприємства), граничний аналіз (дослідження змін витратної та доходної складових діяльності підприємства)..

Результати. У статті визначено, що концептуальний підхід до формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств є багатоаспектним процесом. Він характеризує стан машинобудівних підприємств і можливості їх розвитку в тому чи іншому напрямку. З врахуванням сучасних тенденцій важливого значення набувають подальші дослідження формування внутрішнього механізму використання інноваційного забезпечення стійкого розвитку підприємства з врахуванням його складових. Зв'язок між факторами когнітивної моделі машинобудівних підприємств розкривається за допомогою концептуальних основ, а також взаємозв'язку якісних та кількісних змінних значень станів функціональної залежності між відповідними чинниками та зважає на аномалії фактор-причини та фактора-наслідка з перспективою задати точне значення відхилень у вигляді нечіткої множини, яка являє собою апроксимацію залежності між входами і виходами системи за допомогою нечіткої бази знань та операцій над нечіткими множинами.

Новизна. Доведено, що концептуальні основи формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств реалізуються через застосування специфічних факторів та функцій: розробку програми комплексного формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку; створення організаційних структур, що забезпечують прийняття і реалізацію управлінських рішень в області забезпечення найбільш повного використання потенціалу стійкого розвитку; формування ефективних інформаційних потоків, що дадуть змогу враховувати всі можливі варіанти управлінських рішень; аналіз факторів, що впливають на формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку; контроль над виконанням управлінських рішень.

Практична значущість. Конкурентоспроможність машинобудівних підприємств залежить від правильної розробки концептуальних основ формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств, встановлення пропорцій між його складовими та від повноти і раціональності застосування системно-адаптивного підходу. Врахування цих факторів у практичній діяльності підприємств дозволить їм бути більш конкурентоспроможними в умовах мінливого економічного середовища.

Ключові слова: стійкий розвиток, вплив, підприємство, рівень, показник, ефективність, інновації, забезпечення.

Постановка проблеми. Надаючи оцінку фінансово-економічним можливостям українських машинобудівних підприємств, слід зазначити загальну для них те-

нденцію обмеженості інноваційних ресурсів, що визначається складним економічним становищем і недостатньою законодавчою підтримкою товаровиробників з боку

держави, що, у свою чергу, не сприяє залученню інвесторів і позикових засобів та підвищенню рівня інноваційного забезпечення стійкого розвитку. Різноманіття концептуальних форм опирається на три глобальних напрямки: інтернаціоналізацію, диверсифікованість, сегментацію. Подібно трьом осям просторової системи координат глобальні напрямки охоплюють всю широту стійкого розвитку машинобудівних підприємств. У літературі зустрічаються також посилання на аналогію із четвертим просторовим вектором: часу – швидкість здійснення ринкових дій. Чим вище швидкість здійснення операцій, тим значніше успіхи за інших рівних умов.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями розробки концептуальних основ формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку підприємств займалися вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Дикань [1, 2], Борисова О. [3], Вікарчук О. [4], Воронжак П. [5], Гриньов А. [6], Гук О. [7], Гурочкіна В. В. [8], Іванілова О. А. [9], та інші, але аналіз робіт свідчить про те, що визначені питання потребують подальших досліджень.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є розробка концептуальних основ формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальні основи орієнтовані на раціональність використання затрат виробництва, для досягнення переваг по цьому показнику. Це також стосується стратегії недиференційованого маркетингу, що характеризується охопленням усього споживчого ринку. Основним орієнтиром розробки концептуальних основ формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку підприємств може служити також купівельний попит. У цьому випадку товаровиробник адресує свою продукцію індивідуально до кожного сегмента споживчого ринку. Товар повинен у максимальному ступені відповідати потребам відповідної групи покупців. Цей напрямок рекомендований підприємствам, що мають невеликі масштаби виробництва й обмежені ресурси. Міцна ринкова позиція досягається на долі одного або де-

кількох ринкових сегментів, оскільки є докладна інформація про їхні вимоги. Економія досягається за рахунок вузької спеціалізації й спрямованості стійкої роботи. Однак цей концептуально-стратегічний напрямок уразливий й ризикований, оскільки при наявності сильної конкуренції не виправдує розрахунків й втрачає стійкий розвиток. Третім орієнтиром формування концептуальних основ може бути товар, коли машинобудівне підприємство займається виробництвом одного товару різних видів, що відрізняються споживчими властивостями, якістю, оформленням, упакуванням і призначених для безлічі сегментів. Цей напрямок у більшості випадків приносить позитивний результат при формуванні високого рівня інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств. Подібна концепція припускає затрати, тому що націлено на велике охоплення ринку, пропонуючи безліч індивідуалізованих різновидів товарів. Роблячи загальний висновок щодо впливу обраного векторного спрямування концептуальних основ на підвищення рівня стійкого розвитку, слід зауважити: зважаючи той факт, що кожна концепція являє собою список визначених дій спрямованих на одержання поставленої мети, вона може бути комбінованою, яка включає елементи як виробничої, так і маркетингової й фінансової діяльності. Всі вони здійснюють певний вплив на прийняття рішень щодо формування стійкого розвитку підприємств та високого рівня інноваційного забезпечення. В залежності від проміжних цілей обраної концепції, розмір витрат на інноваційне забезпечення стійкого розвитку може бути орієнтований на мінімальне значення, чи, навпаки, бути необмеженим, аби досягти обраної мети. У відповідності до цього змінюється підхід до аналізу доцільності розміру витрат й необхідним стає розгляд аналітичних показників діяльності підприємств. Також проблемою є вихід підприємства на новий ринок. Займаючи свій певний сегмент воно буде орієнтуватися на сформовану ринкову ціну й визначати тільки свої обсяги збуту. При такому підході основною метою машинобудівних підприємств є максимізація прибутку для забезпечення стійкого розвитку. Для цього можна скористатися двома

підходами: зіставленням валових показників і зіставленням граничних показників. Зіставлення валових показників припускає розрахунок прибутку при різних значеннях обсягу виробництва й реалізації продукції шляхом відрахування суми витрат.

Зіставлення граничних показників припускає використання граничних витрат і граничного доходу на одиницю продукції. Доти поки величина граничного доходу перевищує величину граничних витрат, збільшення виробництва й реалізації продукції є рентабельним та позитивно впливає на рівень інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств.

Управління стійким розвитком носить як довгостроковий характер. У довгостроковій перспективі підприємство повинне сформувати мінімально припустиму ціну, тобто ціна реалізації виробничої продукції повинна бути принаймні не нижче величини середніх валових витрат. У короткостроковій перспективі підприємство повинне сформувати перевищення ціни над середніми витратами – затрати на одиницю продукції. Це пов'язане з тим, що у випадку, якщо машинобудівне підприємство тимчасово припиняє виробництво й збут продукції воно однаково отримує затрати. Отже, при тимчасовому зниженні ціни мінімально припустима ціна для продавця, що діє на конкурентному ринку, повинна бути дорівнює величині середніх змінних витрат. Розглядаючи підприємство як певну систему або об'єкт, який функціонує в економічному полі певного локального ринкового середовища, можна відзначити певні особливості його стійкого розвитку. В процесі функціонування машинобудівного підприємства відбуваються процеси, пов'язані з використанням визначених ресурсів (фінансових, матеріальних, енергетичних, людських, організаційних і т. д.) для виготовлення і реалізації певної продукції, що супроводжується функціонуванням відповідних грошових потоків. Фактично в процесі функціонування машинобудівних підприємств з тією чи іншою швидкістю відбувається процес використання, а також збільшення або зменшення вартості її активів. Водночас відбуваються зміни у ринкових позиціях стійкого розвитку підприємства, тобто зміна положення підприємства ві-

дносно економічного поля локального ринкового середовища.

Але при цьому важливим є врахування певних аспектів:

- 1) економічне поле локального ринкового середовища можна вважати лише умовно закритою системою протягом достатньо невеликого проміжку часу, що обумовлено закономірностями функціонування підприємств;
- 2) величина і швидкість руху або функціонування машинобудівного підприємства як об'єкта або системи може бути визначена рівнем стійкого розвитку;
- 3) показники швидкості руху активів підприємства обумовлюються кількістю випущеної та реалізованої продукції, а не часом, як це є у фізичних/технічних системах;
- 4) потенціал машинобудівного підприємства теж обумовлюється кількістю випущеної та реалізованої продукції, оскільки цей показник визначає стійкі позиції підприємства на ринку.

Таким чином, в сучасних умовах господарювання фактори макrorівня все більше впливають на досягнення стійкого розвитку машинобудівних підприємств. Очевидно, що найбільш негативний вплив серед факторів здійснюють економічні фактори. Вони акумулюють та віддзеркалюють вплив усіх інших факторів. Несприятливі економічні умови призводять до зниження попиту на продукцію машинобудівних підприємств, що негативно позначається на прибутковості його діяльності. В такій ситуації, звісно, знижуються можливості стійкого розвитку підприємства. За умови ж сприятливої економічної ситуації, навпаки, створюються умови для розвитку підприємства, зростання його прибутковості.

Концептуальні основи формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств представлено на рис. 1.

Концептуальний підхід спрямований також на визначення факторів впливу на досягнення стійкого розвитку машинобудівного підприємства, що забезпечує формування системи ефективного управління даним процесом та сприяє прийняттю ефективних рішень.

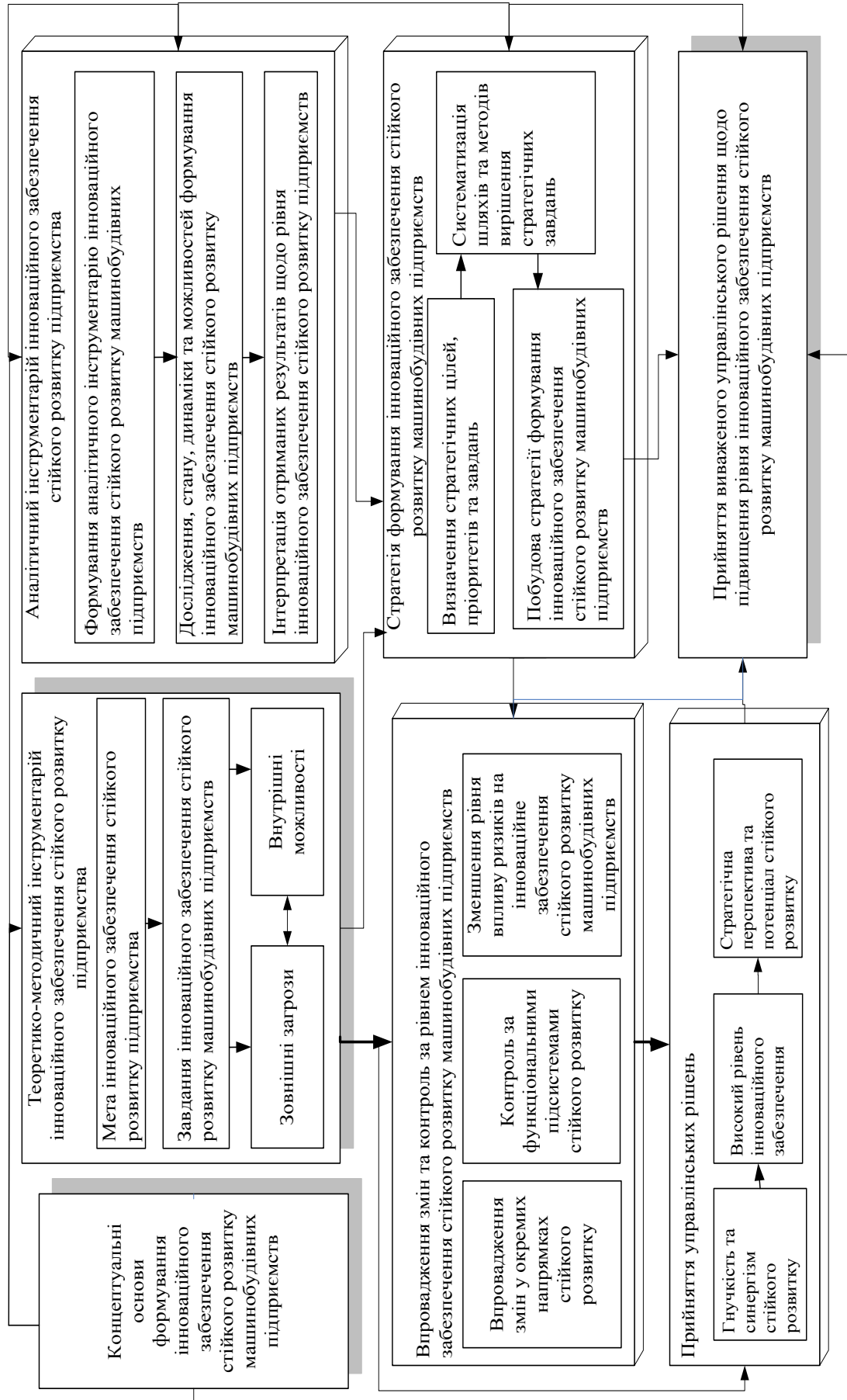

Рис. 1. Концептуальні основи формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств

Концептуальний підхід в управлінні діяльністю машинобудівних підприємств визначає наступні позиції формування:

1) використання в господарській діяльності економічних ресурсів (в якості таких джерел необхідно розглядати як традиційні ресурси, так і не ресурсні параметри, зокрема – характеристики організаційної структури управління машинобудівними підприємствами, параметри їх організаційної культури, знання персоналу, ресурси репозиціонування, рівень трудової мотивації персоналу, рівень конкуренції на ринку. В складі потенціалу машинобудівних підприємств виділяють задіяні реальні, конкретні, фіксовані засоби, які використовуються на даний час на практиці, та нереалізовані, нерозкриті можливості, які на даний час не можуть бути виміряні з використанням традиційної економічної звітності);

2) ефективної реалізації функціональних завдань для забезпечення стійкого розвитку. Спільний облік набору елементів дозволяє більш повно і адекватно визначити рівень досягнення підприємствами кінцевих стійких цілей функціонування. Функціональними складовими потенціалу підприємств є: виробничий потенціал (матеріально-інноваційні способи та можливості їх застосування для виробництва продукції); фінансово-економічний потенціал (особисті та позичені кошти й можливості їх використання в промислово-господарській діяльності); ринковий потенціал (маркетингове ресурсне забезпечення підприємств); інноваційний потенціал (можливості організації розвивати і впроваджувати результати НТП); екологічний потенціал (можливості підприємств здійснювати господарську діяльність за умови збереження екосистеми); трудовий потенціал (сукупність трудових потенціалів всіх функціональних видів діяльності);

3) визначення межі інноваційного забезпечення стійкого розвитку, оскільки завдяки принципово новим інноваційним бізнес-рішенням досягається інтенсифікація використання існуючого розвитку. Якість

управління виступає комплексною характеристикою компетентності та вміння машинобудівними підприємствами успішно функціонувати.

В залежності від пошуку можливостей протидії або сприяння тим чи іншим тенденціям в підприємницькому середовищі, виділяють стійкий потенціал (можливості підприємства протистояти кризам), стратегічний потенціал (використання стратегічних ресурсів для досягнення довгострокових цілей), конкурентоспроможний потенціал (можливості досягнення конкурентної позиції); трансформаційний потенціал (готовність підприємства до перетворень). Таким чином, концептуальний підхід до формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств є багатоаспектним процесом. Він характеризує стан машинобудівних підприємств і можливості їх розвитку в тому чи іншому напрямку. З врахуванням сучасних тенденцій важливого значення набувають подальші дослідження формування внутрішнього механізму використання інноваційного забезпечення стійкого розвитку підприємства з врахуванням його складових. Зв'язок між факторами когнітивної моделі машинобудівних підприємств розкривається за допомогою концептуальних основ, а також взаємозв'язку якісних та кількісних змінних значень станів функціональної залежності між відповідними чинниками та зважає на аномалії фактора-причини та фактора-наслідка з перспективою задати точне значення відхилень у вигляді нечіткої множини, яка являє собою апроксимацію залежності між входами і виходами системи за допомогою нечіткої бази знань та операцій над нечіткими множинами. В іншому випадку має місце неповна база нечітких правил. Застосування методів для формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку дозволяє прогнозувати зміни результатуючих факторів стійкого розвитку підприємств залежно від вхідних параметрів (табл. 1).

Методи, які використовуються при розробці концептуальних основ формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств

Завдання	Методи, які використовуються
1	2
Виявлення необхідності інноваційного забезпечення	Аналіз змін – ринкових, технологічних, навколишнього середовища
Забезпечення згоди в керівній ланці	Обговорення, дискусії для розробки концептуального підходу і підтримки визначених цілей
Навчання групи з напрямів підтримки стійкого розвитку	Формування групи. Створення системи мотивацій і зацікавленості
Планування змін	Створення системи управління змінами. Проектне управління
Виявлення поточних і перспективних інтересів споживачів	Моделювання поведінки споживачів
Планування і вимірювання необхідних заходів	Метод вимірів і оцінок. Аналіз тимчасових циклів
Вибір суб'єктів і об'єктів	Моделювання процесів
Розробка моделі поточного стану підприємств	Моделювання процесів
Виявлення видів діяльності підприємств	Моделювання процесів. Вартісний аналіз
Модель розширення меж стійкого розвитку з орієнтацією на процеси підприємств-споживачів	Моделювання процесів. Інтеграція з постачальниками і програмування партнерства
Складання структурної схеми підприємств	Моделювання процесу. Аналіз виробничого процесу. Складання організаційної схеми
Карта ресурсів	Облік витрат за видами діяльності
Виявлення пріоритетних процесів	Аналіз ефективності процесу
Розуміння структури процесу	Аналіз трудового процесу
Розуміння розвитку процесу	Аналіз трудового процесу
Виявлення значимих операцій	Оціночний аналіз процесу. Аналіз тимчасових циклів
Порівняння рівнів розвитку аналогічних підприємств	Порівняння своїх досягнень і недоліків з досягненнями і недоліками аналогічних підприємств
Впровадження стимулюючих факторів	Аналіз трудового процесу
Оцінка можливостей удосконалення процесу	Аналіз тимчасових циклів
Оптимізація схеми процесу з урахуванням інтересів споживачів і замовників	Концептуальне бачення. Інтеграція з постачальниками програми партнерства
Інтегрування інтересів внутрішніх і зовнішніх учасників процесу	Концептуальне бачення
Поетапне прогнозування реорганізації	Концептуальне бачення
Завдання	Методи управління
Модель взаємин суб'єктів і об'єктів	Інформаційне проектування
Перегляд зв'язків процесу	Аналіз трудового процесу
Інструменти й інформатика	Інформаційне проектування. Вимір і оцінка інформації

Об'єднання інтерфейсів та інформації	Інформаційне проектування
Оцінка варіантів	Інформаційне проектування
Поліпшення режиму контролю	Інформаційне проектування
Модулювання	Інформаційне проектування
Розміщення обраних модулів	Інформаційне проектування
Застосування інноваційних технологій	Інформаційне проектування. Стратегічна автоматизація
Реалізація плану	Управління процесом
Можливість контактів споживача і персоналу	Надання повноважень персоналу. Кваліфікаційна матриця
Характеристика за видами робіт	Кваліфікаційна матриця
Оцінка нових робочих місць, груп	Створення бригад. Бригади і самоврядування
Визначення кваліфікацій і вимог до кадрового складу	Кваліфікаційна матриця
Характеристика структури управління	Організаційна перебудова
Окреслення меж підприємств	Організаційна перебудова. Складання структурної схеми підприємств
Зміни в характері робіт	Кваліфікаційна матриця
Моделювання кар'єри	Кваліфікаційна матриця
Організаційна модель перехідного періоду	Організаційна перебудова
Модель зміни програми управління	Зміни в системі управління
Модель стимулювання персоналу	Винагорода персоналу і стимули
Реалізація плану	Управління проектом
Завершення моделі діяльності підприємств	Моделювання процесу
Розробка технічного проекту	Інформаційне проектування
Оцінка персоналу	Кваліфікаційні матриці
Проектування системи	Інформаційне проектування
Навчання персоналу	Створення бригад. Своєчасне навчання
Експериментування з новим процесом	Системи зворотного зв'язку
Удосконалення і перетворення	Створення системи контролю
Постійне удосконалення	Постійне коригування процесу. Вимір проведених робіт і управління проектом

У формуванні концептуальних основ машинобудівних підприємств закладена системна властивість цілісності. Оскільки вони визначаються як «інтегральне відображення», «системну єдність», «взаємозв'язок», «взаємодію», а також «здібностей» управляти процесами інноваційного забезпечення стійкого розвитку. Істотними властивостями концептуальних основ інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств як системного об'єкта крім цілісності є:

1) складність, обумовлена різноманітністю елементів та їх взаємодію між собою,

що означає – кількість способів системного подання потенціалу підприємств не має обмежень;

2) структурність, що характеризує внутрішню впорядкованість і певну ієрархічність елементів (рис. 2);

3) пропорційність, що припускає, що елементи стійкого розвитку в системі перебувають у певній співвідносності й пропорційності;

4) відкритість, що означає, що стійкий розвиток піддається впливу факторів зовнішнього середовища.

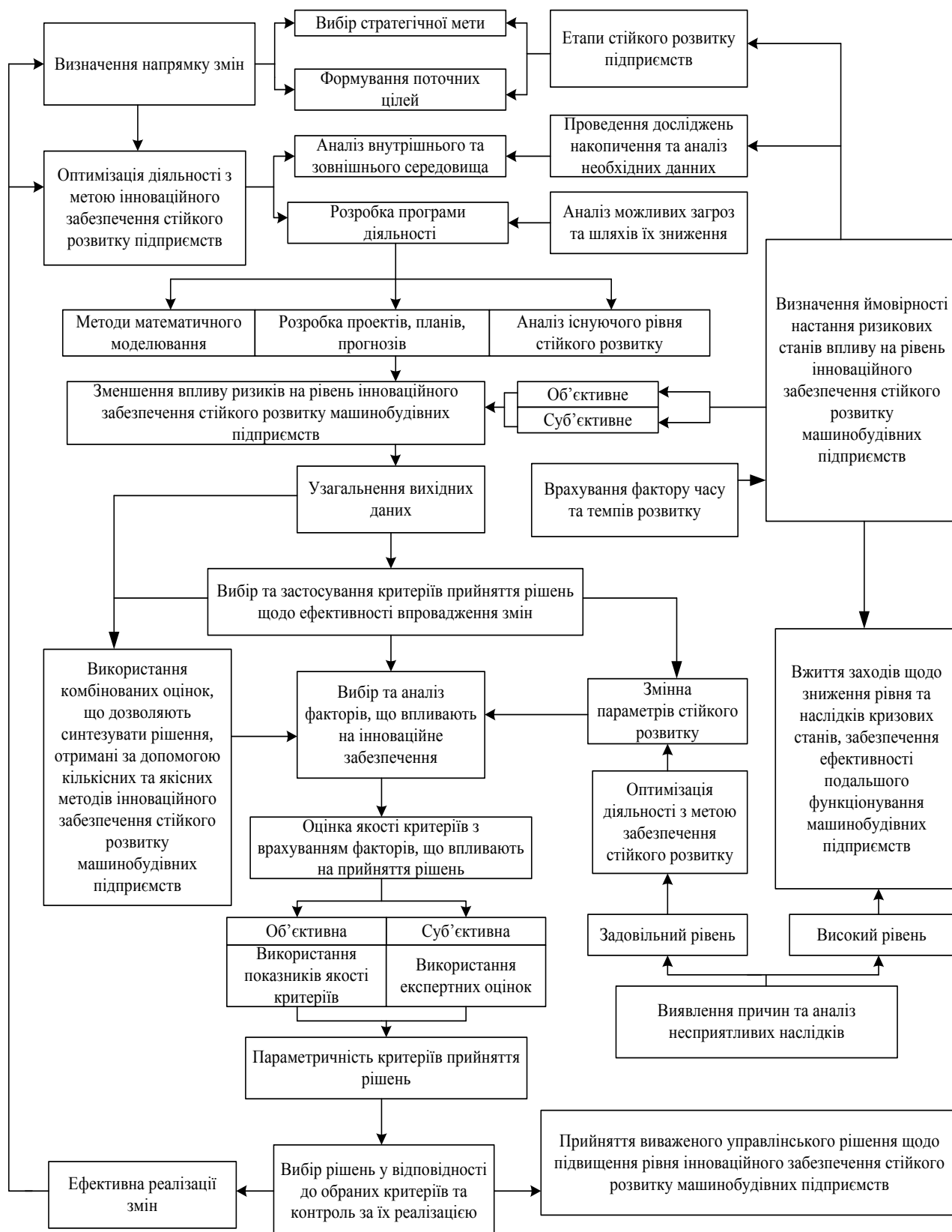

Рис. 2. Деталізація блоку «Впровадження змін та контроль за рівнем інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств»

Концептуальні основи відображають закономірності функціонування й стійкого розвитку машинобудівних підприємств, які

визначені властивостями:

1) динамічності – змінам піддаються структура, якісний стан і величина іннова-

ційного забезпечення стійкого розвитку підприємств;

2) еластичності – швидкість зміни рівня стійкого розвитку залежить від рівня ресурсного стану;

3) стабільності – система прагне до рівноваги й стабілізації діапазону змін інноваційного забезпечення;

4) синергетичності – цілеспрямована й погоджена взаємодія всіх елементів інноваційного забезпечення стійкого розвитку підприємств. Для управління найбільш складним є не тільки завдання обліку перерахованих і пошук схованих, але й формування і розвиток необхідних властивостей для досягнення цілей. До таких властивостей інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств відносять:

1) адаптивність, що характеризує процес цілеспрямованої зміни структури й властивостей інноваційного забезпечення стійкого розвитку відповідно до змін зовнішнього й внутрішнього середовища підприємств;

2) гнучкість, що розкриває характер зв'язків між елементами інноваційного забезпечення стійкого розвитку, «легкість їх перегрупування без корінних змін у структурі потенціалу;

3) оптимальність, обумовлена найбільш відповідним станом інноваційного забезпечення відповідно до цілей функціонування й розвитку підприємств;

4) достатність, яка позначає, що рівень стійкого розвитку й всіх його елементів дозволяє з урахуванням ризику досягати поставлених стратегічних цілей;

5) інноваційність, що припускає зростання рівня стійкого розвитку під впливом реалізації нововведень;

6) мобільність, що припускає здатність елементів інноваційного забезпечення стійкого розвитку переміщатися, концентруватися в необхідних сполученнях і раціонально функціонувати в конкретних умовах;

7) обмеженість у часі, що припускає, що процесом реалізації інноваційного забезпечення стійкого розвитку визначають необхідність його розгляду в певній тимчасовій перспективі;

8) спрямованість, що обумовлена вектором стійкого розвитку й відображає спад-

ний або висхідний потенціал відповідно до цілей підприємства;

9) самоорганізація й саморозвиток, закладені в здатностях персоналу підприємства управляти процесами формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку.

Висновок. Концептуальні основи формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств реалізуються через застосування специфічних факторів та функцій: розробку програми комплексного формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку; створення організаційних структур, що забезпечують прийняття і реалізацію управлінських рішень в області забезпечення найбільш повного використання потенціалу стійкого розвитку; формування ефективних інформаційних потоків, що дадуть змогу враховувати всі можливі варіанти управлінських рішень; аналіз факторів, що впливають на формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку; контроль над виконанням управлінських рішень. Конкурентоспроможність машинобудівних підприємств залежить від правильної розробки концептуальних основ формування інноваційного забезпечення стійкого розвитку машинобудівних підприємств, встановлення пропорцій між його складовими та від повноти і раціональності застосування системно-адаптивного підходу.

Література

1. Дикань В. Л. Управлінський менеджмент у концепції сталого розвитку організації / В. Л. Дикань, Г. П. Заєць // Вісник економіки транспорту і промисловості. Збірник наук. праць. – 2018. – № 62. – Харків, УкрДУЗТ.
2. Дикань В. Л. Комплексний підхід до управління стійким розвитком підприємств машинобудування / В. Л. Дикань // Вісник економіки транспорту і промисловості. Збірник наук. праць. – 2015. – № 49. – С. 11–18. – Харків: УкрДАЗТ.
3. Борисова О. О. Інноваційний розвиток системи економічної безпеки підприємств сфери ресторанного бізнесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. / О. О. Борисова. – Київ: Університет економіки і права «Крок».
4. Вікарчук О. І. Інноваційний потенціал: основа розробки стратегії розвитку підприємства. / О. І. Вікарчук // Вісник
5. Воронжак П. В. Організаційні та економічні інструменти стратегії інноваційного розвитку промислового підприємства: автореф. дис. кандидата

економ. наук : 08.00.04 / Воронжак Павло Вікторович. – Одеса, Національний політехнічний університет, 2016. – 287 с.

6. Гриньов А. В. Оцінка інноваційного потенціалу підприємства / А. В. Гриньов // Проблеми науки. – 2003. – Випуск 12. – С. 12–17.

7. Гук О. В. Інноваційний потенціал як інструмент забезпечення інноваційного розвитку підприємства / О. В. Гук, О. С. Дейнека, Р. І. Лєксін // Глобальні та національні проблеми економіки. –

8. Гурочкіна В. В. Інноваційний потенціал підприємства: сутність та система захисту / В. В. Гурочкіна // Економіка: реалії часу. – Випуск 5. – №. 21. – С. 51–57.

9. Іванілова О. А. Методологічні підходи до підвищення ефективності виробництва на інноваційній основі / О. А. Іванілова // Ефективна економіка. – 2011. – Випуск 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=667>

10. Левченко Ю. Г. Сутність та складові інноваційного потенціалу підприємства / Ю. Г. Левченко // Наукові праці НУХТ. – 2012. – № 43. – С. 57–61.

References

1. Dykan, V.L., & Zaiets, H.P. (2018). Upravlinskyi menedzhment u kontseptsii staloho rozvytku orhanizatsii. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, Zbirnyk naukovykh prats, (62). Kharkiv: UkrDUZT.

DOI 10.18664/338.47:338.45.v0vi65i.159738

2. Dykan, V.L. (2015). Kompleksnyi pidkhyd do upravlinnia stykyom rozvytkom pidpriemstv mashynobuduvannia. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. Zbirnyk naukovykh prats, (49), 11-18. Kharkiv, UkrDAZT.

3. Borysova, O.O. (2017). Innovatsiynny rozvytok systemy ekonomichnoi bezpeky psdpriemstv sfery restorannoho biznesu. Innovative development of

the economic security of enterprises restaurant business. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Universitet Ekonomiky i Prava «KROK».

4. Vikarchuk, O.I. (2009). Innovatsiynnyy potentsial: osnova rozrobky stratehii rozvytku pidpriemstva. Innovative potential: the basis of development of enterprise development strategy. Visnyk KhNPI, (8), 136-143.

5. Voronzhak, P.V. (2016). Orhanizatsiyni ta ekonomichni instrumenty stratehii innovatsiynoho rozvytku promyslovoho pidpriemstva. Organizational and economic tools of the strategy of innovative development of the industrial enterprise. Extended abstract of candidate's thesis. Odessa: National Polytechnic University.

6. Hryniov, A.V. (2003). Otsinka innovatsiynoho potentsialu pidpriemstva. Estimation of the innovative potential of the enterprise. Problemy nauky, Vol. 12, 12-17.

7. Huk, O.V., Dejneka, O.S., & Lieksin, R.I. (2016). Innovatsiynnyy potentsial yak instrument zabezpechennia innovatsiynoho rozvytku pidpriemstva. Innovative potential as a tool for providing innovation development of the enterprise. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky, Vol. 14, 348-351.

8. Hurochkina, V.V. (2015). Innovatsiynnyy potentsial pidpriemstva: sutnist ta systema zakhystu. Innovative potential of enterprises: essence and system of protection. Ekonomika: realii chasu, Vol. 5, (21), 51-57.

9. Ivanilova, O.A. (2011). Metodolohichni pidkhody do pidvyshchennia efektyvnosti vyrobnytstva na innovatsiyniy osnovi. Methodological approaches to increasing the efficiency of production on an innovative basis. Efektyvna ekonomika, Vol. 8, Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=667>

10. Levchenko, Yu.H. (2012). Sutnist ta skladovi innovatsiynoho potentsialu pidpriemstva. The essence and components of the innovative potential of the enterprise. Naukovi pratsi NUKhT, Vol. 43, 57-61.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ИННОВАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫХ

*О. А. Карлова, д. э. н., профессор, Я. В. Секирож, ассистент,
Украинская инженерно-педагогическая академия*

Методология исследования. При разработке концептуальных основ формирования инновационного обеспечения устойчивого развития машиностроительных предприятий использовались системный подход (представление предприятия как отдельной микросистемы), факторный анализ (выделение факторов устойчивости предприятия), предельный анализ (исследование изменений расходной и доходной составляющих деятельности предприятия).

Результаты. В статье определено, что концептуальный подход к формированию инновационного обеспечения устойчивого развития машиностроительных предприятий является многоаспектным процессом. Он характеризует состояние машиностроительных предприятий и возможности их развития в том или ином направлении. С учетом современных тенденций важное значение приобретают дальнейшие исследования формирования внутреннего механизма использования инновационного обеспечения устойчивого развития предприятия с учетом его составляющих. Связь между факторами когнитивной модели машиностроительных предприятий раскрывается с помощью концептуальных основ, а также взаимосвязи ка-

чественных и количественных переменных значений состояний функциональной зависимости между соответствующими факторами и учитывает аномалии фактора-причины и фактора-следствия с перспективой задать точное значение отклонений в виде нечеткого множества, которая представляет собой аппроксимацию зависимости между входами и выходами системы с помощью нечеткой базы знаний и операций над нечеткими множествами.

Новизна. Доказано, что концептуальные основы формирования инновационного обеспечения устойчивого развития машиностроительных предприятий реализуются путем применения специфических факторов и функций: разработки программы комплексного формирования инновационного обеспечения устойчивого развития; создания организационных структур, обеспечивающих принятие и реализацию управленческих решений в области обеспечения наиболее полного использования потенциала устойчивого развития; формирования эффективных информационных потоков, которые позволят учитывать все возможные варианты управленческих решений; анализа факторов, влияющих на формирование инновационного обеспечения устойчивого развития; контроля над выполнением управленческих решений.

Практическая значимость. Конкурентоспособность машиностроительных предприятий зависит от правильной разработки концептуальных основ формирования инновационного обеспечения устойчивого развития машиностроительных предприятий, установления пропорций между его составляющими и от полноты и рациональности применения системно-адаптивного подхода. Учет этих факторов в практической деятельности предприятий позволит им быть более конкурентоспособными в условиях меняющейся экономической среды.

Ключевые слова: устойчивое развитие, влияние, предприятие, уровень, показатель, эффективность, инновации, обеспечения.

CONCEPTUAL APPROACH TO THE FORMATION OF INNOVATIVE SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

O. A. Karlova, D.E., Professor, Ya. V. Sekirozh, Assistant, Ukrainian Academy of Engineering and Pedagogy

Methods. While developing the conceptual foundations for the formation of innovative support for the sustainable development of machine-building enterprises, the following methods were used: a systems approach (representing the enterprise as a separate microsystem), factor analysis (highlighting the factors of enterprise stability), and limit analysis (studying changes in the expenditure and income components of the enterprise activities).

Results. The article defines that the conceptual approach to the formation of innovative support for sustainable development of machine-building enterprises is a multifaceted process. It characterizes the state of machine-building enterprises and the possibilities of their development in one direction or another. Taking into account modern trends, it has become increasingly important to make further research into the formation of the internal mechanism of using innovative support for sustainable development of the enterprise, taking into account its components. The relationship between the factors of the cognitive model of machine-building enterprises is revealed through conceptual foundations, as well as the relationship of qualitative and quantitative variables of functional dependence between the relevant factors. It takes into account the anomalies of factor-cause and factor-consequence, fuzzy set, which is an approximation of the relationship between the inputs and outputs of the system using a fuzzy knowledge base and operations on fuzzy sets.

Novelty. It has been proven that the conceptual foundations of the formation of innovative support for sustainable development of machine-building enterprises are implemented through the use of specific factors and functions: development of a program of integrated formation of innovative support for sustainable development; creation of organizational structures that ensure the adoption and implementation of management decisions in the field of ensuring the maximum use of the potential of sustainable development; formation of effective information flows that will allow to

take into account all possible options for management decisions; analysis of factors influencing the formation of innovative support for sustainable development; control over the implementation of management decisions.

Practical value. The competitiveness of machine-building enterprises depends on the proper development of conceptual foundations for the formation of innovative support for sustainable development of machine-building enterprises, establishing proportions between its components and the completeness and rationality of the system-adaptive approach. If enterprises take these factors into account in the practical activities, it will allow them to be more competitive in the changing economic environment.

Keywords: sustainable development, impact, enterprise, level, indicator, efficiency innovation, provision.

Надійшла до редакції 05.09.2020 р.

АДАПТИВНО-ОРІЄНТОВАНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ НА ЗАСАДАХ ІННОВІНГУ: НАУКОВО- ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗРОБКИ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ

*Я. В. Юхман, старший викладач, Національний університет «Львівська політехніка»,
aryna2003@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3535-731X*

Методологія дослідження. Результати отримані за рахунок застосування наступних методів: аналізу та синтезу – для вивчення та дослідження проблеми формування адаптивно-орієнтованої системи управління промисловими підприємствами на засадах інновіingu; економіко-математичне моделювання – для визначення загальних інтегральних показників ступеня адаптивного потенціалу промислових підприємств.

Результати. У статті визначено, що швидко змінні умови господарювання характеризуються впливом негативних наслідків внутрішнього і зовнішнього середовища. Традиційні методи управління втрачають свою доцільність, виникає необхідність формувати нові адаптивно-орієнтовані системи для підвищення рівня розвитку промислових підприємств, нейтралізації негативних впливів, адаптивності до нових потреб ринку. Необхідно постійно аналізувати діяльність аналогічних підприємств, галузей, ринків для адаптації у складному невизначеному середовищі, що матиме велику конкурентну цінність. Економічна наука підтверджує закономірності руху економіки довгими циклами (хвилі Кондратьєва), які виникають під впливом процесу інновіingu. Відповідно до цієї теорії, кожен прорив формує тривале зростання, потім виникає переломний кризовий момент. Проблеми сьогодення полягають у розвитку інновацій, пов'язаних з альтернативною енергетикою, а також з розвитком галузі біо- та нанотехнологій. Відповідно, технології інновіingu, безумовно, впливають на розвиток суспільства, на рівень життя населення. Основною метою діяльності галузі машинобудування є розробка, проектування та забезпечення пристроїв, машин, споруд, систем та процесів для просування, вдосконалення, підтримки та підвищення рівня розвитку життя людей.

Новизна. В статті запропоновано змістовну характеристику кластерних об'єднань промислових підприємств. Проаналізовано види відстаней для специфічних застосувань при використанні методів побудови деревовидної кластеризації. Побудовано ієрархічну дендрограму об'єднання за інтегральними показниками ступеня адаптивного потенціалу промислових підприємств. Визначено кластерні об'єднання промислових підприємств за інтегральними показниками ступеня їх адаптивного потенціалу. Розроблено механізм формування адаптивно-орієнтованої системи управління промисловими підприємствами на засадах інновіingu.

Практична значущість. Механізм формування адаптивно-орієнтованої системи управління промисловими підприємствами на засадах інновіingu, який базується на стратегічній, тактичній та оперативній орієнтації з використанням інноваційних за складом ідей і методів, структурованих у багаторівневі системи взаємозв'язків, що ґрунтуються на кластерного аналізу, надає можливість промисловим підприємствам продукувати ефективні адаптивно-орієнтовані управлінські рішення, забезпечуючи при цьому ефективний розвиток підприємств у динамічних умовах господарювання.

Ключові слова: механізм, адаптивно-орієнтована система управління, промислові підприємства, кластерний аналіз, розвиток, інновіинг.

Постановка проблеми. Швидко змінні умови господарювання характеризуються впливом негативних наслідків внутрішнього і зовнішнього середовища. Традиційні методи управління втрачають свою доцільність, виникає необхідність формувати нові адаптивно-орієнтовані системи для підвищення рівня розвитку промислових підприємств, нейтралізації негативних впливів, активності до нових потреб ринку тощо. Необхідно постійно аналізувати діяльність аналогічних підприємств, галузей, ринків тощо для адаптації у складному невизначеному середовищі, що матиме велику конкурентну цінність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями обґрунтування доцільності кластерного аналізу як основи розробки механізму формування адаптивно-орієнтованої системи управління промисловими підприємствами на засадах інновіngu займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких: Б. М. Андрушків, О. Кузьмин [1], І. Ансофф [2], І. Бланк [3], І. Вербицький [4], П. Друкер [5], Б. Карлофф [6], Г. Мінцберг [7], М. Потрер [8], В. Прохорова [9], В. Проценко [9], В. Чобіток [9] та ін.

Незважаючи на значний внесок науковців в розгляд цих питань залишаються недостатньо розглянутими питання щодо ролі кластерного аналізу та порядку його проведення.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є визначення сутності кластерного аналізу як основи розробки механізму формування адаптивно-орієнтованої системи управління промисловими підприємствами на засадах інновіngu.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна наука підтверджує існування теорії, згідно з якою економіка рухається довгими циклами (хвилі Кондратьєва), які виникають під впливом процесу інновіngu.

Відповідно до цієї теорії, кожен прорив формує тривале зростання, потім виникає переломний кризовий момент. Пробле-

ми сьогодення полягають у розвитку інновацій пов'язаних з альтернативною енергетикою, а також з розвитком галузі біо- та нанотехнологій. Відповідно технології інновіngu безумовно впливають на розвиток суспільства, на рівень життя населення тощо. Основною метою діяльності галузі машинобудування є розробка, проектування та забезпечення пристроїв, машин, споруд, систем та процесів для просування, вдосконалення, підтримки та підвищення рівня розвитку життя людей.

В цих умовах виникає необхідність пошукати інноваційні підходи для формування адаптивно-орієнтованої системи управління промисловими підприємствами з метою вирішення стратегічних, тактичних та оперативних завдань. Одним із векторних напрямів розвитку промислових підприємств є кластерний аналіз, який визначає змістовне наповнення інноваційної моделі зростання. Сутність якої полягає у формуванні інтелектуальної парадигми нового технологічного циклу.

Кластерні об'єднання є основою для нових принципів розвитку промислових підприємств з метою задоволення попиту та для ефективного виробництва.

Кластерні об'єднання промислових підприємств являються потенційно-складними і динамічними системами, які спроможні до інтелектуального розвитку, що дозволить їм активно розвиватися та підвищувати рівень конкурентоспроможності на вітчизняних та зарубіжних ринках.

Формування кластерних об'єднань промислових підприємств надасть можливість долати кризові явища, виявляти, хеджувати та локалізувати ризики підприємств, підвищувати рівень їх прибутковості та стійкості.

Змістова характеристика кластерних об'єднань промислових підприємств представлена на рис.1.

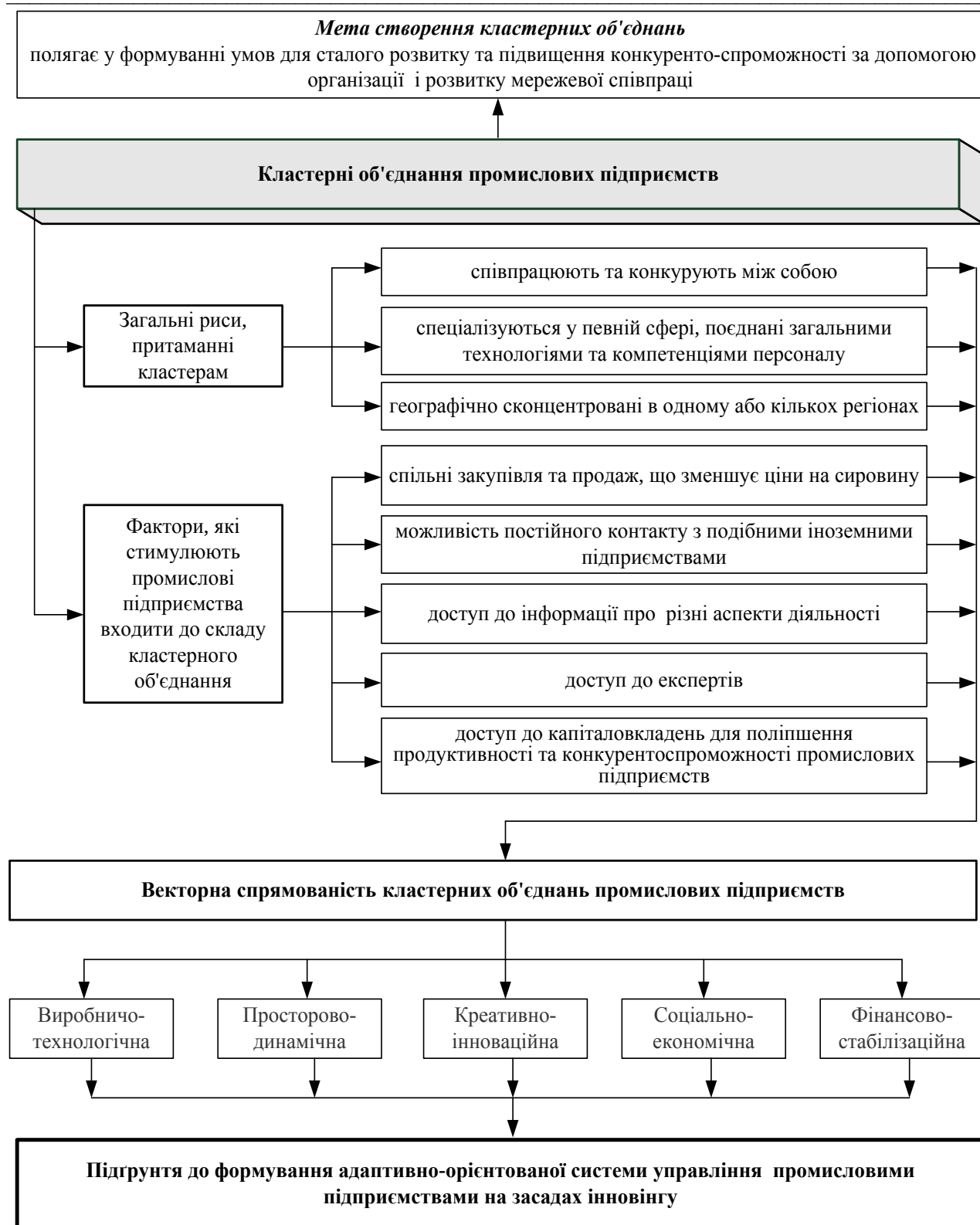

Рис. 1. Змістовна характеристика кластерних об'єднань промислових підприємств

Об'єднання або метод деревовидної кластеризації використовується при формуванні кластерів промислових підприємств або відстані між об'єктами. Ці відстані можуть визначатися в одновимірному або ба-

гатовимірному просторі. Найбільш прямий шлях обчислення відстаней між об'єктами в багатовимірному просторі полягає в обчисленні евклідових відстаней або будь-яких альтернативних (рис. 2).

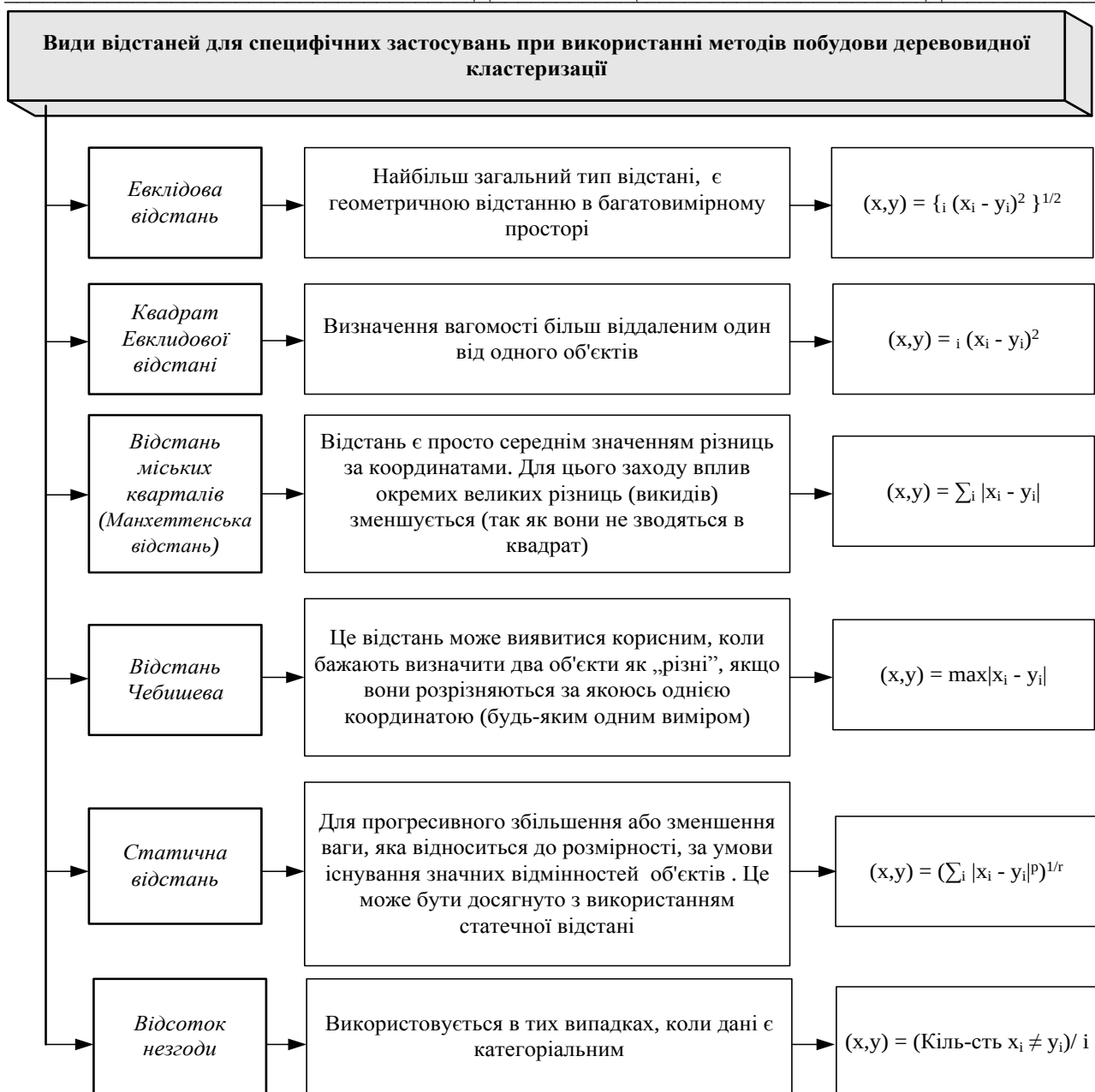

Рис. 2. Види відстаней для специфічних застосувань при використанні методів побудови деревовидної кластеризації

Машинобудування займається проектуванням, розробкою, дослідженням, оцінкою, виготовленням, встановленням, випробуванням, експлуатацією, технічним обслуговуванням та управлінням машинами, механічними та автоматизованими системами, робототехнічними пристроями, процесами теплообміну, термодинамічними та системами згоряння, рідиною та системи теплової енергії, системи обробки матеріалів та матеріалів, виробничим обладнанням тощо. Сучасні фахівці повинні займатися розробкою інноваційних технологій, повинні формувати стійкі рішення, які відповідають основ-

ним потребам та покращують якість життя суспільства.

Дослідження базувалося на вибірці, сформованій із 20 машинобудівних підприємств України, до якої увійшли: приватне акціонерне товариство «Харківський тракторний завод», приватне акціонерне товариство «Харківський верстатобудівний завод», акціонерне товариство «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря», акціонерне товариство «Турбоатом», приватне акціонерне товариство «Київський ремонтно-механічний завод», приватне акціонерне товариство «Завод агротехнічних машин»,

приватне акціонерне товариство «Одеський машинобудівний завод», приватне акціонерне товариство «Полтавський турбомеханічний завод», приватне акціонерне товариство «Куп'янський машинобудівний завод», публічне акціонерне товариство «Дніпропетровський агрегатний завод».

За результатами дослідження було розраховано загальні інтегральні показники ступеня адаптивного потенціалу промислових підприємств та їх якісний вимір за 2012–2019 рр., які наведено в табл. 1.

Таблиця 1

**Загальні інтегральні показники ступеня адаптивного потенціалу промислових підприємств та їх якісний вимір за 2012–2019 рр.,
(коефіцієнтний вимір)**

№	Назва підприємства	Роки							
		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Приватне акціонерне товариство «Харківський тракторний завод»	0,301	0,283	0,233	0,322	0,415	0,433	0,452	0,415
2	Приватне акціонерне товариство «Харківський верстатобудівний завод»	0,364	0,374	0,343	0,414	0,345	0,311	0,288	0,262
3	Акціонерне товариство «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»	0,667	0,684	0,565	0,664	0,671	0,686	0,586	0,519
4	Акціонерне товариство «Турбоатом»	0,816	0,758	0,774	0,655	0,671	0,686	0,795	0,624
5	Приватне акціонерне товариство «Київський ремонтно-механічний завод»	0,615	0,606	0,601	0,618	0,694	0,639	0,616	0,596
6	Приватне акціонерне товариство «Завод агротехнічних машин»	0,504	0,490	0,424	0,429	0,309	0,316	0,457	0,477
7	Приватне акціонерне товариство «Одеський машинобудівний завод»	0,561	0,564	0,579	0,560	0,546	0,639	0,659	0,615
8	Приватне акціонерне товариство «Полтавський турбомеханічний завод»	0,451	0,472	0,455	0,507	0,484	0,433	0,488	0,436
9	Приватне акціонерне товариство «Куп'янський машинобудівний завод»	0,403	0,327	0,363	0,437	0,367	0,404	0,342	0,377
10	Публічне акціонерне товариство «Дніпропетровський агрегатний завод»	0,486	0,548	0,438	0,519	0,440	0,507	0,421	0,507

Результати розрахунків загального інтегрального показника ступеня адаптивного потенціалу промислових підприємств за 2012–2019 рр. надали можливість отримати ієрархічну дендрограму об'єднання промислових підприємств (за допомогою програми

Statistica версії 6.4, модуль Cluster Analysis) (рис. 3).

Розшифровування ієрархічної дендрограми об'єднання за інтегральними показниками ступеня адаптивного потенціалу промислових підприємств наведено в табл.2.

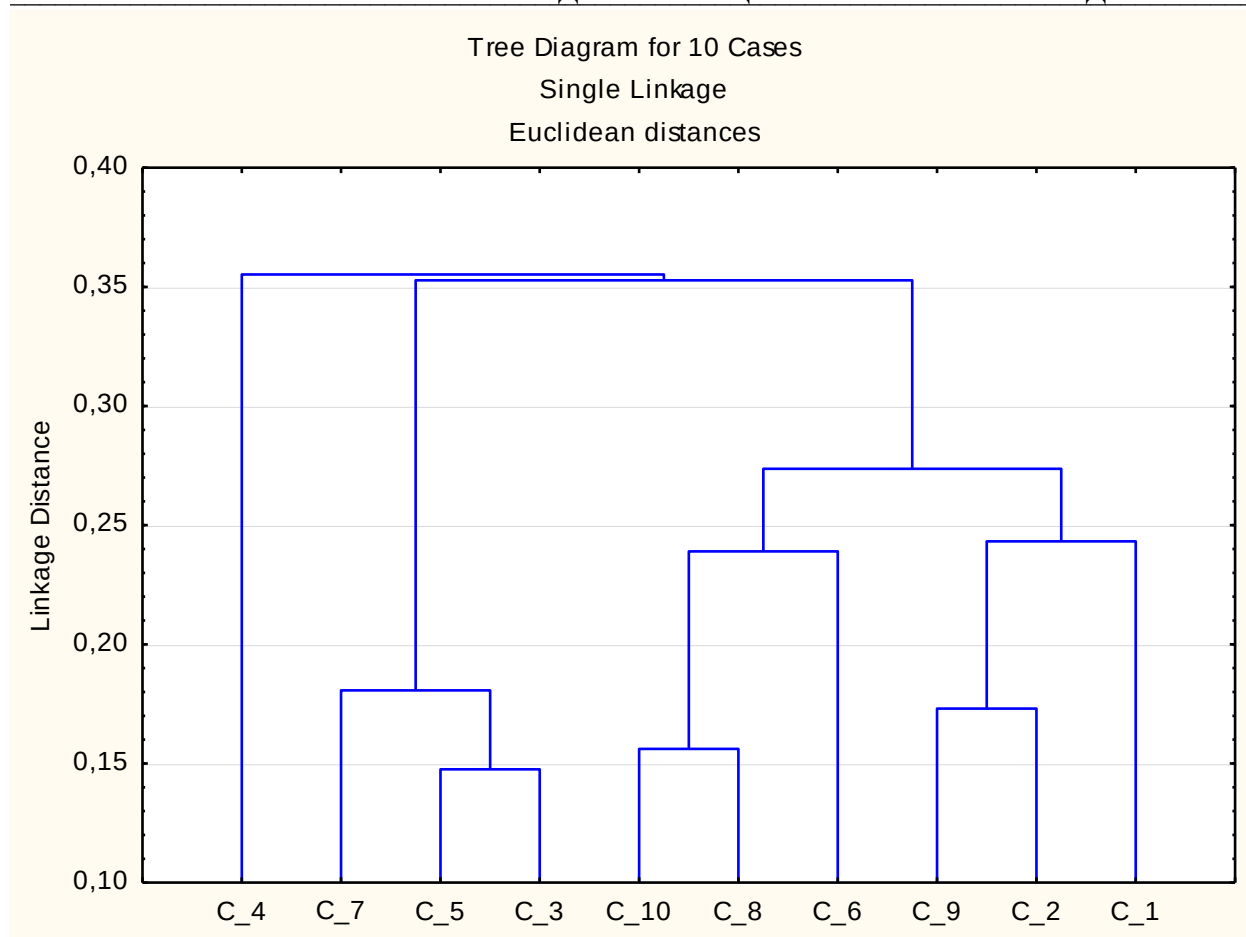

Рис. 3. Ієрархічна дендрограма об'єднання за інтегральними показниками ступеня адаптивного потенціалу промислових підприємств (за результатами Statistica версії 6.4)

Таблиця 2

Розшифрування позначень ієрархічної дендрограми об'єднання за інтегральними показниками адаптивного потенціалу промислових підприємств

Назва підприємства	Позначка на дендрограмі
Приватне акціонерне товариство «Харківський тракторний завод»	С 1
Приватне акціонерне товариство «Харківський верстатобудівний завод»	С 2
Акціонерне товариство «Харківський машинобудівний завод «СВІТЛО ШАХТАРЯ»	С 3
Акціонерне товариство «ТУРБОАТОМ»	С 4
Приватне акціонерне товариство «Київський ремонтно-механічний завод»	С 5
Приватне акціонерне товариство «Завод агротехнічних машин»	С 6
Приватне акціонерне товариство «Одеський машинобудівний завод»	С 7
Приватне акціонерне товариство «Полтавський турбомеханічний завод»	С 8
Приватне акціонерне товариство «Куп'янський машинобудівний завод»	С 9
Публічне акціонерне товариство «Дніпропетровський агрегатний завод»	С 10

Отже, на підставі побудови ієрархічної дендрограми об'єднання за інтегральними показниками ступеня адаптивного потенціалу

та їх описової статистики, можна розділити промислові підприємства за кластерами (рис. 4).

Рис. 4. Кластерні об'єднання промислових підприємств за інтегральними показниками ступеня їх адаптивного потенціалу

Евклідові відстані між кластерами машинобудівних підприємств наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Матриця Евклідових відстаней між кластерами промислових підприємств

Case No.	Euclidean distances (Spreadsheet2)8									
	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8	C_9	C_10
C_1	0,00	0,32	0,82	1,09	0,78	0,40	0,68	0,39	0,24	0,45
C_2	0,32	0,00	0,84	1,11	0,82	0,34	0,75	0,38	0,17	0,44
C_3	0,82	0,84	0,00	0,36	0,15	0,65	0,26	0,49	0,74	0,45
C_4	1,09	1,11	0,36	0,00	0,36	0,86	0,43	0,75	1,01	0,72
C_5	0,78	0,82	0,15	0,36	0,00	0,62	0,18	0,45	0,71	0,43
C_6	0,40	0,34	0,65	0,86	0,62	0,00	0,52	0,24	0,27	0,26
C_7	0,68	0,75	0,26	0,43	0,18	0,52	0,00	0,38	0,62	0,35
C_8	0,39	0,38	0,49	0,75	0,45	0,24	0,38	0,00	0,28	0,16
C_9	0,24	0,17	0,74	1,01	0,71	0,27	0,62	0,28	0,00	0,33
C_10	0,45	0,44	0,45	0,72	0,43	0,26	0,35	0,16	0,33	0,00

Обрану сукупність промислових підприємств було об'єднано у два кластери з середнім та з низьким рівнем адаптивного потенціалу. Це свідчить про те, що більша частина вітчизняних промислових підприємств знаходяться в критичному стану, для

виходу з нього необхідно впроваджувати елементи інновінгу. Відповідно, було запропоновано механізм формування адаптивно-орієнтованої системи управління промисловими підприємствами на засадах інновінгу, який представлено на рис.5.

Рис. 5. Механізм формування адаптивно-орієнтованої системи управління промисловими підприємствами на засадах інновінгу

Механізм формування адаптивно-орієнтованої системи управління промисловими підприємствами на засадах інновінгу, який базується на стратегічній, тактичній та оперативній орієнтації з використанням інноваційних за складом ідей і методів, структурованих у багаторівневі системи взаємозв'язків, що ґрунтуються на кластерного аналізу, та надає можливість промисловим підприємствам продукувати ефективні адаптивно-орієнтовані управлінські рішення, забезпечуючи ефективний розвиток підприємств у динамічних умовах господарювання.

Висновки. У статті визначено, що швидко змінні умови господарювання характеризуються впливом негативних наслідків внутрішнього і зовнішнього середовища. Традиційні методи управління втрачають свою доцільність, виникає необхідність формувати нові адаптивно-орієнтовані системи для підвищення рівня розвитку промислових підприємств, нейтралізації негативних впливів, активності до нових потреб ринку тощо. Відповідно технології інновінгу безумовно впливають на розвиток суспільства, на рівень життя населення тощо.

Запропоновано змістовну характеристику кластерних об'єднань промислових підприємств. Проаналізовано види відстаней для специфічних застосувань при використанні методів побудови деревовидної класифікації. Побудовано ієрархічну дендрограму об'єднання за інтегральними показниками ступеня адаптивного потенціалу промислових підприємств. Визначено кластерні об'єднання промислових підприємств за інтегральними показниками ступеня їх адаптивного потенціалу. Розроблено механізм формування адаптивно-орієнтованої системи управління промисловими підприємствами на засадах інновінгу.

Література

1. Андрушків Б. М. Основи менеджменту / Б. М. Андрушків, О. Є. Кузьмін. – Львів : Світ, 1995. – 296 с.

2. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб. : Питер, 1999. – 416 с.

3. Бланк И. А. Торговый менеджмент / И. А. Бланк. – К. : Украинско-Финский институт менеджмента и бизнеса, 1997. – 408 с.

4. Вербицкий И. С. Концептуальні засади стратегічного планування соціально- економічного розвитку регіону / І. С. Вербицкий // Актуальні проблеми економіки. Науковий економічний журнал. – К., 2007. – № 8. – С. 157–165.

5. Друкер П. Ф. Инновации и предпринимательство / П. Ф. Друкер. – СПб. : Бук Чембер Интернешнл, 1992. – 160 с.

6. Карлофф Б. Ділова стратегія / Б. Карлофф. – Москва : Економіка, 1991. – 239 с.

7. Минцберг Г. Школы стратегий: учеб. пос. / Г. Минцберг, Б. Альстренд. – СПб. : Питер, 2000. – 336 с.

8. Портер Майкл Е. Стратегія конкуренції : пер. з англ. / Е. Майкл Потрер. – К. : Основи, 1997. – 390 с.

9. Прохорова В. В. Формування конкурентної стратегії підприємств на засадах інноваційно-спрямованого інвестування : монографія / В. В. Прохорова, В. М. Проценко, В. І. Чобіток; Укр. інж.-пед. акад. – Херсон : Грін Д. С. [вид.], 2016. – 287 с.

Reference

1. Andrushkiv, B.M., & Kuzmin, O.Ie. (1995). *Osnovy menedzhmentu*. Lviv: Svit.

2. Ansoff, Y. (1999). *Novaya korporativnaia strategiya*. Sankt-Petrburg: Piter.

3. Blank, I.A. (1997). *Torhovui menedzhment*. Kyiv: Ukraynsko-Fynskyi instytut menedzhmenta i biyznesa.

4. Verbytskyi, I.S. (2007). *Kontseptualni zasady stratehichnoho planuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu*. Aktualni problemy ekonomiky. Naukovyi ekonomichniy zhurnal, (8), 157-165.

5. Druker, P.F. (1992). *Innovatsii i predprinimatelstvo*. Sankt-Peterburg: Buk Chamber Interneshnl.

6. Karloff, B. (1991). *Dilova stratehiia*. Moskva: Ekonomika.

7. Myntsberh, H., & Alstrend, B. (2000). *Shkoli stratehyi*. Sankt-Peterburg: Piter.

8. Porter, Maykl E. (1997). *Stratehiia konkurentsii*. (Trans.). Kyiv: Osnovy.

9. Prokhorova, V.V., Protsenko, V.M., & Chobitok V.I. (2016). *Formuvannia konkurentnoi stratehii pidpriemstv na zasadakh innovatsiino-spryamovanoho investuvannia*. Ukrainska inzhenerno-pedahohichna akademiia. Kherson: Hrin D. S.

ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА
АДАПТИВНО-ОРИЕНТИРОВАННАЯ СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫМ
ПРЕДПРИЯТИЕМ НА ОСНОВЕ ИННОВИНГА: НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
РАЗРАБОТКИ МЕХАНИЗМА ФОРМИРОВАНИЯ

*Я. В. Юхман, старший преподаватель, Национальный университет
«Львовская политехника»*

Методология исследования. Результаты получены за счет применения следующих методов: анализа и синтеза – для изучения и исследования проблемы формирования адаптивно-ориентированной системы управления промышленными предприятиями на основе инновинга; экономико-математическое моделирование – для определения общих интегральных показателей степени адаптивного потенциала промышленных предприятий.

Результаты. В статье определено, что быстро меняющиеся условия хозяйствования характеризуются влиянием негативных последствий внутренней и внешней среды. Традиционные методы управления теряют свою целесообразность, возникает необходимость формировать новые адаптивно-ориентированные системы для повышения уровня развития промышленных предприятий, нейтрализации негативных воздействий, адаптивности к новым потребностям рынка. Необходимо постоянно анализировать деятельность аналогичных предприятий, отраслей, рынков для адаптации в сложной неопределенной среде, иметь большую конкурентную ценность. Экономическая наука подтверждает закономерности движения экономики длинными циклами (волны Кондратьева), которые возникают под влиянием процесса инновинга. Согласно этой теории, каждый прорыв формирует продолжающийся рост, затем возникает переломный кризисный момент. Проблемы заключаются в развитии инноваций, связанных с альтернативной энергетикой, а также с развитием отрасли био- и нанотехнологий. Соответственно, технологии инновинга, безусловно, влияют на развитие общества, на уровень жизни населения. Основной целью деятельности отрасли машиностроения является разработка, проектирование и обеспечение устройств, машин, сооружений, систем и процессов для продвижения, совершенствования, поддержки и повышения уровня развития жизни людей.

Новизна. В статье предложена содержательная характеристика кластерных объединений промышленных предприятий. Проанализированы виды расстояний для специфических применений при использовании методов построения древовидной кластеризации. Построена иерархическая дендрограмма объединения по интегральным показателям степени адаптивного потенциала промышленных предприятий. Определены кластерные объединения промышленных предприятий по интегральным показателям степени их адаптивного потенциала. Разработан механизм формирования адаптивно-ориентированной системы управления промышленными предприятиями на основе инновинга.

Практическая значимость. Механизм формирования адаптивно-ориентированной системы управления промышленными предприятиями на основе инновинга, основанный на стратегической, тактической и оперативной ориентации с использованием инновационных по составу идей и методов, структурированных в многоуровневые системы взаимосвязей, основанных на кластерного анализа, позволяет промышленным предприятиям продуцировать эффективные адаптивно-ориентированные управленческие решения, обеспечивая эффективное развитие предприятий в динамических условиях хозяйствования.

Ключевые слова: механизм, адаптивно-ориентированная система управления, промышленные предприятия, кластерный анализ, развитие, инновинг.

ADAPTIVE-ORIENTED SYSTEM OF MANAGEMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES ON THE BASIS OF INNOVATION: SCIENTIFIC AND PRACTICAL ASPECTS OF DEVELOPING THE MECHANISM OF ITS FORMATION

Ya. V. Yukhman , Senior Lecturer, National University «Lviv Polytechnic»

Methods. The results were obtained through the use of the following methods: analysis and synthesis – to study and research the problem of forming an adaptive-oriented management system for industrial enterprises based on innovation; economic and mathematical modeling – to determine the general integral indicators of the degree of adaptive potential of industrial enterprises.

Results. The article defines that rapidly changing economic conditions are characterized by the influence of negative consequences of the internal and external environment. Traditional management methods are losing their expediency, there is a need to form new adaptive-oriented systems to increase the level of development of industrial enterprises, neutralize negative impacts, be active in meeting new market needs, and the like. It is necessary to constantly analyze the activities of similar enterprises, industries, markets, etc. for adaptation in a complex uncertain environment, have great competitive value. Economic science confirms the existence of a theory according to which the economy moves in long cycles (Kondratyev waves), which arise under the influence of the innovation process. According to this theory, each breakout forms an ongoing rally, then a tipping point occurs. The problems lie in the development of innovations related to alternative energy, as well as the development of the bio- and nanotechnology industry. Accordingly, innovation technologies undoubtedly affect the development of society, the standard of living of the population, and the like. The main goal of the engineering industry is the development, design and provision of devices, machines, structures, systems and processes for the promotion, improvement, support and development of people's lives.

Novelty. The article offers a meaningful characteristic of cluster associations of industrial enterprises. The types of distances for specific applications are analyzed using methods for constructing tree-like clustering. A hierarchical dendrogram of the association is built according to integral indicators of the degree of adaptive potential of industrial enterprises. Cluster associations of industrial enterprises have been identified by integral indicators of the degree of their adaptive potential. A mechanism for the formation of an adaptive-oriented management system for industrial enterprises based on innovation has been developed.

Practical value. The mechanism for the formation of an adaptively-oriented management system for industrial enterprises based on innovation, based on strategic, tactical and operational orientation using innovative ideas and methods, structured into multi-level systems of interconnections based on cluster analysis, and allows industrial enterprises to produce effective adaptive-oriented management decisions, ensuring the effective development of enterprises in a dynamic economic environment.

Keywords: mechanism, adaptive-oriented management system, industrial enterprises, cluster analysis, development, innovation.

Надійшла до редакції 04.09.2020 р.

УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

*А. М. Ковальчук, старший викладач, Національний авіаційний університет,
alenam9697@gmail.com, orcid.org / 0000-0002-9059-8303*

Методологія дослідження. Теоретичну основу дослідження склали теоретико-методологічні підходи, створені українськими вченими щодо оцінки економічної безпеки підприємства. Автором використано методи аналізу та синтезу для дослідження етапів та основних підходів до оцінки економічної безпеки підприємства. У процесі проведення дослідження також було застосовано загальнонаукову методологію: узагальнення, формалізацію та абстрагування для пояснення основних аспектів забезпечення оцінки економічної безпеки підприємства. Графічний метод використовувався для визначення чинників та елементів оцінки економічної безпеки підприємства.

Результати. Результатами проведеного дослідження є виділення основних аспектів забезпечення оцінки економічної безпеки підприємства у контексті прийняття управлінських рішень в умовах трансформаційної економіки, до яких віднесено планування процесу оцінювання економічної безпеки (виділення етапів оцінки), відбір складових оцінки, визначення чинників, що впливають на вибір підходів оцінки економічної безпеки та методичних підходів, які визначають модель оцінки економічної безпеки підприємства. Продemonстровано, що управління економічною безпекою підприємства базується на якісній, своєчасній оцінці рівня його економічної безпеки.

Новизна. У статті запропоновано комплексний підхід до визначення основних аспектів забезпечення оцінки економічної безпеки підприємства у розрізі етапів, елементів та чинників, що впливають на їх вибір.

Практична значущість. Визначено, що поєднання різних підходів до оцінки рівня економічної безпеки підприємства сприятиме адаптації системи управління безпекою до умов швидких трансформацій в економіці, а також дозволить своєчасно реагувати на нові загрози, що виникають у внутрішньому та зовнішньому середовищах економічної діяльності підприємства.

Ключові слова: економічна безпека, управління економічною безпекою, складові економічної безпеки, показники, критерії, елементи, оцінка економічної безпеки, передумови оцінки.

Постановка проблеми. Сучасні умови діяльності підприємств та забезпечення належного рівня стійкості їх економічної безпеки зумовлюють формування на підприємствах системи оцінки економічної безпеки. У контексті своєчасного виявлення загроз та належного реагування системи управління економічною безпекою на них, усі господарсько-економічні аспекти діяльності підприємства потребують оцінки та аналізу. Саме тому необхідно визначити основні аспекти оцінки економічної безпеки підприємства, систематизувати існуючі елементи,

напрями та підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства у контексті управління нею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми оцінки стану економічної безпеки підприємств в останні роки постає у дослідженнях Зубко Т. Л. [2], Матвійчук Л. О. [3], Коптева Г. М. [1,5], Ареф'єва О. В. [8], Копча Ю. Ю. [9], Штангрет А. М. [4], Висоцький О. О. [10], Лепейко Т. І., Кривобок К. В. [12], Данілова Е. І. [6], Сосновська О. О., Житар, М. О. [7].

Проте, у сучасних динамічних умовах трансформації соціально-економічного життя вважаємо необхідним визначити основні аспекти та систематизувати деякі підходи до оцінки рівня економічної безпеки для подальшого використання їх у системі управління економічною безпекою.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження сучасних аспектів забезпечення оцінки економічної безпеки підприємства у контексті забезпечення належного управління нею в умовах трансформаційних перетворень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна безпека підприємства – це стан захищеності економічних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, який дозволяє здійснювати господарську діяльність із забезпеченням основної мети (отримання прибутку) та нарощувати потенціал до розвитку. Управління економічною безпекою – це діяльність, спрямована на забезпечення належного рівня економічної безпеки. Тобто для того, щоб забезпечити належну захищеність економічних інтересів, у процесі управління необхідно здійснювати оцінку стану показників економічної безпеки.

Оцінка економічної безпеки – це конкретний вираз сукупності економічних характеристик підприємства про його здатність забезпечити функціонування і стійкий розвиток як у поточному періоді, так і на перспективу. Вона опосередковано свідчить про рівень компетентності керівників та менеджерів підприємства у безпечозабезпечувальній діяльності [1, с.36].

Оцінка економічної безпеки підприємства є одним із елементів системи управління нею. Саме від такого твердження сучасним науковцям та менеджерам слід відштовхуватись при прийнятті рішення щодо використання того чи іншого підходу до оцінки рівня економічної безпеки. Менеджер чи власник підприємства має забезпечити належний постійний моніторинг стану показників економічної безпеки власного підприємства з метою забезпечення ефективності управління економічною безпекою, як окремої підсистеми та ефективності управління підприємством загалом.

У сучасній економічній науковій літературі є досить багато підходів щодо оцінки економічної безпеки. Проте, вважаємо за необхідне спочатку визначити основні етапи її проведення, адже який би підхід не обрало підприємство алгоритм проведення оцінки буде мати загальні риси. До визначення етапів оцінки економічної безпеки розглянемо два підходи:

1. Зубко Т. Л. визначає, що «діагностику економічної безпеки підприємства зазвичай виконують у такій послідовності:

- виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів, що визначають економічну безпеку підприємства (щодо кожної з функціональних складових), аналіз та оцінка ступеня їх впливу;

- розрахунок узагальнених показників економічної безпеки для кожної з функціональних складових;

- розрахунок інтегрального показника економічної безпеки підприємства;

- розробка комплексу заходів, спрямованих на підвищення економічної безпеки, та оцінка їх ефективності» [1].

2. Матвійчук Л. О. у контексті забезпечення фінансової безпеки, як складової економічної, визначила, що оцінку рівня економічної безпеки слід проводити за такими етапами:

- формування множини індикаторів для визначення стану функціональних складових безпеки підприємства;

- визначення характеристик індикаторів;

- формування вагових коефіцієнтів індикаторів;

- розрахунок стану кожної складової безпеки підприємства;

- формування вагових коефіцієнтів складових безпеки підприємства;

- розрахунок інтегрально показника складових безпеки підприємства [2].

Підхід Матвійчук Л. О. є більш детальним та базується на функціональному підході до складових економічної безпеки підприємства з використанням інтегральних показників оцінки [2]. Зубко Т. Л. також наголошує на необхідності оцінки саме за функціональними складовими, проте включає як завершальний етап розробки комплексних заходів, які будуть спрямовані на

підвищення економічної безпеки, так і оцінку їх ефективності, а, отже, необхідність використання отриманих результатів в управлінні економічною безпекою [1]. Матвійчук Л. О. не пропонує визначити внутрішні та зовнішні фактори впливу, а розпочати із індикаторів економічної безпеки. Проте, забезпечення потрібного для розвитку рівня фінансової безпеки можливе лише за умови ідентифікації найбільших зовнішніх і внутрішніх загроз та розроблення адекватних стратегій їх нейтралізації [4, с.64]. Тобто, якщо розглядати саме такі підходи до етапів проведення оцінки економічної безпеки, то необхідно надати перевагу етапам Зубко Т. Л. і на їх основі формувати алгоритм проведення оцінки економічної безпеки на конкретному підприємстві.

Після того, як визначились із планом (алгоритмом) проведення оцінки економічної безпеки підприємства необхідно розглянути, які ж елементи вона включає в себе. Тут, можемо звернутись до праці Коптевої Г. М., яка розглядає їх через призму бізнес-процесів, тобто «оцінюватися вона повинна з огляду на відповідність створюваного на виході процесу цінності запитам кінцевого споживача продукту або послуги

(суб'єкта господарської діяльності, що використовує (виходи) бізнес-процесів) та з огляду на параметри створювання подібної цінності; таким чином, стан економічної безпеки виникатиме лише в разі досягнення достатнього (бажаного) рівня узгодженості цільової (створювана цінність) та забезпечуючої (сукупність бізнес-процесів) підсистем підприємства» [5]. Тобто, Коптева Г. М. визначає, що оцінка економічної безпеки підприємства має ґрунтуватися на його бізнес-процесах, а не на функціональному підході. З точки зору управління економічною безпекою, не можемо не погодитись з автором [5], оскільки управління є по суті процесною діяльністю. Зауважимо, що дослідження Коптевої Г. М. стосується підприємств торгівлі, проте вважаємо застосування його у інших видах діяльності доцільним, оскільки бізнес-процеси мають важливе значення у будь якій сфері. Тому таке доповнення функціонального підходу дозволить сформулювати комплексну систему оцінки, яка буде враховувати усі аспекти. Елементи системи оцінки економічної безпеки підприємства за підходом бізнес-процесів та основні напрями представлені на рисунку 1.

Рис. 1. Основні елементи системи оцінки економічної безпеки [5].

Після того, як підприємство визначилось із алгоритмом проведення оцінки економічної безпеки необхідно обрати, за який підхід оцінювання буде найкраще імплементовано на конкретному підприємстві та за визначеної ситуації. Щоб розуміти логіку вибору того чи іншого підходу оцінки рівня економічної безпеки необхідно визначити, чинники, що можуть вплинути на їх вибір (рис. 2):

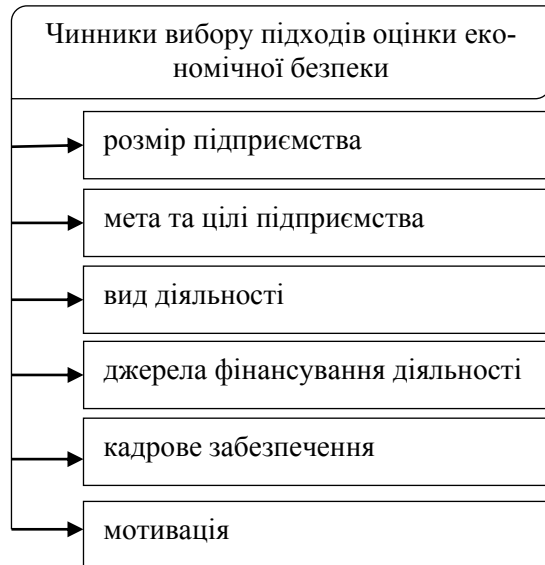

Рис. 2. Чинники, що визначають вибір підходів оцінки економічної безпеки

– розмір підприємства (управління економічною безпекою суттєво відрізняється на малих, середніх та великих підприємствах);

– мета та цілі підприємства (від мети та цілей підприємства відштовхуються усі системи забезпечення його діяльності, в т. ч. й управління економічною безпекою);

– вид діяльності (специфіка конкретної галузі буде визначати застосування спеціальних підходів, посилені заходи та процесів забезпечення економічної безпеки, які будуть мати узагальнені та специфічні риси);

– джерела фінансування діяльності (використання різних джерел фінансування на одному підприємстві зумовлює низку загроз та факторів, та необхідність їх оцінки);

– кадрове забезпечення (компетентність персоналу, в тому числі й керівника,

визначає результати проведення оцінки, вибору процесів управління економічною безпекою);

– мотивація (у сучасних трансформаційних умовах діяльність підприємства повинна бути забезпечена, не лише цілями та метою, але й мотивацією до розвитку). Дані чинники доповнюють систему елементів оцінки економічної безпеки підприємства.

Система оцінки економічної безпеки підприємства повинна характеризуватись наступними властивостями: бути якісними, своєчасність проведення, точність результатів, комплексність (поєднання різних методів, показників, критеріїв), постійність та системність проведення, інформаційно забезпеченими та інші.

Однією із основних особливостей оцінки економічної безпеки є використання різноманітних методів. Данілова Е. І., здійснивши порівняльний аналіз методів оцінки економічної безпеки підприємства умовно поділила їх на три великі групи: економічні, статистичні та математичні методи оцінювання, які використовуються в системі управління економічною безпекою. Автор зазначає, що аналіз методичного інструментарію оцінювання економічної безпеки дає змогу зробити висновок, що в основі вибору відповідного методу лежать задачі оцінювання, які укрупнено можна розподілити на задачі оцінювання економічної безпеки на основі вихідних потоків (результатів) та задачі оцінювання економічної безпеки на основі вхідних потоків (якими в контексті дослідження є ризики діяльності підприємства).

Так, використання методів нечіткої логіки, сценарного підходу, експертного методу відбувається здебільшого для реалізації завдань оцінювання економічної безпеки на основі моделювання взаємозалежностей між вхідними факторами впливу на стан економічної безпеки. Економічні, статистичні методи, згортання часткових індикаторів використовуються переважно для оцінювання стану економічної безпеки на основі аналізу стану складових частин економічної безпеки [6, с.17]. Тобто, методи оцінювання економічної безпеки підприємства напряду зале-

жать від завдань, які стоять перед системою управління економічною безпекою.

Щодо підходів до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства то здійснивши аналіз деяких досліджень [1; 2; 6; 7; 8; 9; 10; 11] можемо стверджувати, що в науковій думці сформувалось три основні напрями підходів:

- методичний;
- стратегічний;
- визначення потенціалу економічної безпеки.

Методичний напрям визначення підходів до оцінки економічної безпеки зумовлений існуванням чисельних методів оцінки рівня економічної безпеки підприємств, що відрізняються за якістю інформаційного забезпечення, алгоритмами проведення та математичною складністю. Сосновська О. О. та Житар М. О. у своїй праці здійснили полі усіх методичних підходів на 5 великих груп: ресурсно-функціональний, індикаторний (пороговий), експертний (за результатами експертного опитування), матричний, економіко-математичного моделювання [7]. Зауважимо, що в умовах трансформацій економічного життя суспільства використання таких методичних підходів одночасно має забезпечити якість та адаптивність системи управління економічною безпекою підприємства.

Формування стратегії підприємства ґрунтується з урахуванням сильних та слабких сторін, загроз та можливостей, які у цілому стають підставою для обґрунтування конкурентних позицій за вибраними напрямками бізнесу [8, с.7], тобто управління економічною безпекою є частиною забезпечення реалізації стратегії підприємства. Стратегічний підхід до оцінювання економічної безпеки підприємства дозволить проводити моніторинг виконання стратегії, впливатиме на досягнення стратегічних цілей

В аспекті стратегічного управління економічною безпекою нами доведено, що саме стан потенціалів економічної безпеки та стратегічний набір здатностей підприємства до забезпечення економічної безпеки є основою економічної безпеки підприємства, тому виникає необхідність визначення рівня

економічної безпеки у відповідності до отриманих результатів Висоцький О. О. пропонує оцінювати рівень економічної безпеки підприємства у вигляді функції, яка базується на таких показниках:

- рівень потенціалу економічної безпеки підприємства;
- значення стратегічного набору здатностей підприємства до забезпечення економічної безпеки [9, с. 55–56].

Одним із останніх досліджень підходів до оцінки економічної безпеки був розроблений Копчею Ю. Ю. алгоритм оцінки потенціалу економічної безпеки підприємства, тобто автор запропонував оцінювати економічну безпеку через визначення її потенціалу. Визначення рівня потенціалу економічної безпеки підприємства пропонується проводити за його обґрунтованими складовими, які впливають та обумовлюють його динаміку. Основою запропонованого методичного підходу є алгоритм, який представляє послідовність проведення оцінки потенціалу економічної безпеки підприємства та його змістовне наповнення через три основні складові кадрову, фінансову та виробничу [11].

Трансформаційні процеси, що вирують нині в економіці країни, потребують постійних адаптації усіх систем підприємства, а особливо управління економічною безпекою, оскільки вона першочергово має реагувати на зовнішні виклики трансформацій.

Розроблений для конкретного підприємства підхід до трансформацій забезпечить власників та менеджерів достовірними результатами аналізу з урахуванням факторів впливу і стане основою для розробки ефективної стратегії розвитку, що буде враховувати захищеність інтересів усіх учасників господарських процесів.

Така система має передбачати: постійний моніторинг тенденцій змін та оперативне прийняття управлінських рішень щодо зіставлення рівня сприятливості зовнішнього середовища з потенціалом підприємства та його потенціалу економічної безпеки; застосовування швидких, дієвих, простих, прозорих і зрозумілих для працівників управлінських засобів для забезпечення

адаптаційних змін; розподіл показників на загальні (використовуються для експрес-оцінки підприємств із різних галузей) та спеціальні (приватні) для поглибленого аналізу з урахуванням специфіки конкретного підприємства; формування власних резервів для забезпечення необхідними ресурсами процеси адаптаційних змін [12].

Висновки. Результатами проведеного дослідження є виділення основних аспектів забезпечення оцінки економічної безпеки підприємства у контексті управління нею в умовах трансформацій, до яких можемо віднести: планування оцінки економічної безпеки (тобто етапи оцінки), елементи оцінки, чинники, що впливають на вибір підходів оцінки економічної безпеки, властивості оцінки, методи оцінки та підходи до оцінки, які в подальшому дозволять сформувати адаптивну модель оцінки економічної безпеки підприємства. Управління економічною безпекою підприємства базується на якісній, своєчасній оцінці рівня економічної безпеки. Подальші дослідження плануємо зосередити на розробці комплексної системи оцінки управління економічною безпекою підприємства з врахуванням адаптивних тенденцій їх розвитку.

Література

1. Коптева Г. М. Основні елементи системи оцінки рівня економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі / Г. М. Коптева // Матеріали міжнародної наукової конференції. «Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук ХХІ століття». Т. 1, (7 серпня, 2020 рік). – Черкаси : МЦНД, 2020. – С. 36–38.
2. Зубко Т. Л. Методика визначення економічної безпеки підприємства / Т. Л. Зубко // Економіка. Менеджмент. Бізнес. – 2016. – № 2. – С. 69–76.
3. Матвійчук Л. О. Методика визначення рівня фінансової безпеки машинобудівних підприємств / Л. О. Матвійчук // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №5(119). – С. 109–114.
4. Штангрет А. М. Фінансова безпека підприємства: методичні засади управління. / А. М. Штангрет, Я. В. Котляревський, О. В. Мельников // Фінанси України. – 2013. – №11. – С. 56–65.
5. Коптева Г. М. Теорія та методологія забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів торговельного підприємства: монографія / Г. М. Коптева; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». – Харків : Іванченко І. С., 2020. – 254 с.

6. Данілова Е. І. Порівняльний аналіз методик оцінювання економічної безпеки підприємств / Е. І. Данілова // Підприємництво та інновації. – 2019. – №7. – С. 13–19.
7. Сосновська О. О. Аналіз методів оцінки рівня економічної безпеки підприємств / О. О. Сосновська, М. О. Житар // Бізнес Інформ. – 2019. – №1. – С. 21–26.
8. Ареф'єва О. В. Особливості формування економічного потенціалу підприємств із позицій економічної безпеки / О. В. Ареф'єва, С. Г. Мізюк, М. Д. Ращепкін // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2018. – Вип. 22(1). – С. 5–9.
9. Копча Ю. Ю. Методичний підхід до оцінювання потенціалу економічної безпеки підприємства. / Ю. Ю. Копча // II International Scientific Conference The Modern Economic Research: Theory, Methodology, Practice: Conference Proceedings, September 27-th, 2019. – Kielce, Poland: Baltija Publishing. – 2019. – С. 45–48.
10. Висоцький О. О. Теорія та практика оцінювання рівня економічної безпеки машинобудівних підприємств. / О. О. Висоцький // Актуальні проблеми інноваційної економіки. – 2017. – №4. – С. 55–61.
11. Ковальчук А. М. Стратегічний підхід до формування мотиваційного управління економічною безпекою підприємства / А. М. Ковальчук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2019. – № 6. – Том 2 (276). – С. 104–109.
12. Лепейко Т. І. Удосконалення інструментів адаптації підприємств до впливу конкурентного середовища / Т. І. Лепейко, К. В. Кривобок // Бізнес Інформ. – 2016. – № 12. – С. 176–181.

References

1. Kopteva, H.M. (2020). Osnovni elementy systemy otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky biznes-protsesiv pidpriemstva torhivli. Proceedings from MIIM'20: Mizhnarodna naukova konferentiia «Zdobutky ta dosiahnennia prykladnykh ta fundamentalnykh nauk XXI stolittia» (T.1), 7 serpnia, 2020. (pp. 36-38). Cherkasy: MTsND. doi.org/10.32847/business-navigator.59-15
2. Zubko, T.L. (2016). Metodyka vyznachennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva. Ekonomika. Menedzhment. Biznes, (2), 69-76.
3. Matviychuk, L.O. (2011). Metodyka vyznachennia rivnia finansovoi bezpeky mashynobudivnykh pidpriemstv. Aktualni problemy ekonomiky, 5(119), 109-114.
4. Shtanhret, A.M., Kotlyarevskyy, Ya.V., & Melnykov, O.V. (2013). Finansova bezpeka pidpriemstva: metodychni zasady upravlinnia. Finansy Ukrayiny, (11), 56-65.
5. Kopteva, H.M. (2020). Teoriia ta metodolohiia zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky biznes-protsesiv torhovelnoho pidpriemstva. Natsionalnyy

tekhnichnyy universytet «Kharkivskyy politekhnichnyy instytut». – Kharkiv: Ivanchenko I. S.

6. Danilova, E. I. (2019). Porivnialnyy analiz metodyk otsiniuvannya ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, (7), 13-19. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/7.2>

7. Sosnovska, O.O., & Zhytar, M.O. (2019). Analiz metodiv otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv. *Business Inform*, 1(492), 13-19. doi.org/10.32983/2222-4459-2019-2-259-266.

8. Arefiyeva, O.V., Miziuk, S.H., & Rashchepkin, M.D. (2018). Osoblyvosti formuvannya ekonomichnoho potentsialu pidpriemstv iz pozytsiy ekonomichnoi bezpeky. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 22(1), 5-9. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/24236>

9. Kopcha, Yu.Yu. (2019). Metodychnyy pidkhid do ootsiniuvannya potentsialu ekonomichnoi

bezpeky pidpriemstva. *Proceedings from MIIM'19 II International Scientific Conference «The Modern Economic Research: Theory, Methodology, Practice»*. (pp. 45-48). Kielce, Poland: Baltija Publishing.

10. Vysotskyi, O.O. (2017). Teoriia ta praktyka otsiniuvannya rivnia ekonomichnoi bezpeky mashynobudivnykh pidpriemstv. *Aktualni problemy innovatsiynoi ekonomiky*, (4), 55-61.

11. Kovalchuk, A.M. (2019). Stratehichnyy pidkhid do formuvannya motyvatsiynoho upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, (6), T.2(276), 104-109. DOI: 10.31891/2307-5740-2019-276-6(2)-104-109

12. Lepeyko, T.I., & Krivobok, K.V. (2016). Udoskonalennia instrumentiv adaptatsii pidpriemstv do vplyvu konkurentnoho seredovyscha. *Business Inform*, 12(467), 176-181.

УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОЦЕНИВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

А. Н. Ковальчук, старший преподаватель, Национальный авиационный университет

Методология исследования. Теоретической основой исследования являются теоретико-методологические подходы, созданные украинскими учеными относительно оценки экономической безопасности предприятия. Автором использовано методы анализа и синтеза для исследования этапов и основных подходов к оценке экономической безопасности предприятия. В процессе проведения исследования также была использована общенаучная методология: обобщение, формализация и абстрагирования для объяснения основных аспектов обеспечения оценки экономической безопасности предприятия. Графический метод использовался для определения факторов и элементов оценки экономической безопасности предприятия.

Результаты. Результатами проведенного исследования является выделение основных аспектов обеспечения оценки экономической безопасности предприятия в контексте принятия управленческих решений в условиях трансформационной экономики, к которым отнесено планирование процесса оценивания экономической безопасности (то есть этапы оценки), элементы оценки, факторы, влияющие на выбор подходов оценки экономической безопасности и методические подходы, которые определяют модель оценки экономической безопасности предприятия. Продемонстрировано, что управление экономической безопасностью предприятия базируется на качественной, своевременной оценке уровня его экономической безопасности.

Новизна. В статье предложен комплексный подход к определению основных аспектов обеспечения оценки экономической безопасности предприятия в разрезе этапов, элементов и факторов, влияющих на их выбор.

Практическая значимость. Определено, что сочетание различных подходов к оценке уровня экономической безопасности будет способствовать адаптации системы управления безопасностью к условиям быстрых преобразований в экономике, а также позволит своевременно реагировать на новые угрозы, возникающие во внутренней и внешней средах экономической деятельности предприятия.

Ключевые слова: экономическая безопасность, управление экономической безопасностью, составляющие экономической безопасности, показатели, критерии, элементы, оценка экономической безопасности, предпосылки оценки

MANAGEMENT ASPECTS OF ESTIMATING THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF THE TRANSFORMATION ECONOMY

A. M. Kovalchuk, Senior Lecturer, National Aviation University

Methods. The theoretical basis is the scientific research by domestic scientists on the assessment of the economic security of an enterprise. The author used analysis and synthesis to study the stages and basic approaches to assessing the economic security of an enterprise. The study also used the general scientific methodology of synthesis, formalization and abstraction to explain the main aspects of ensuring the assessment of the economic security of an enterprise. The graphical method was used to determine factors and evaluation elements.

Results. The results of the study highlight the main aspects of ensuring the assessment of the economic security of an enterprise in the context of its management in a changing environment which can be: planning for the assessment of economic security (i.e., stages of assessment), evaluation elements, factors influencing the choice of approaches for the assessment of economic security and methodological approaches that determine the model of the assessment of the economic security of an enterprise. Management of the economic security of an enterprise is based on qualitative, timely assessment of the level of economic security.

Novelty. The author proposes an integrated approach to the identification of the main aspects of ensuring the assessment of the economic security of an enterprise in terms of the stages, elements and factors influencing their choice.

Practical value. It has been determined that a combination of different approaches to assessing economic security will facilitate the adaptation of the system of economic security management to the rapid changes in the economy; will enable a timely response to new threats in the internal and external environment.

Keywords: economic security, management of economic security, components of economic security, indicators, criteria, elements, assessment of economic security, prerequisites for evaluation.

Надійшла до редакції 14.09.20 р.

ОБГРУНТУВАННЯ РАЦІОНАЛЬНИХ УМОВ ІНВЕСТИВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАШИНОБУДІВНОГО ПІДПРИЄМСТВА

*О. Г. Вагонова, д. е. н., професор, НТУ «Дніпровська політехніка»,
vagonova@ntu.org.ua, orcid.org/0000-0001-6553-7771, Д. О. Беклешов, аспірант,
НТУ «Дніпровська політехніка», orcid.org/0000-0002-6510-9512*

Методологія дослідження. Результати отримані за рахунок застосування методів: теорії ймовірностей – при оцінюванні внеску кожної цілі підприємця (кредитора) в підвищення ефективності інвестування проєкту; порівняльного аналізу – при визначенні цілей позичальника інвестиційних ресурсів; математичного програмування – для встановлення показників, що відіграють важливу роль у формуванні вартості кредиту та тривалості його окупності. Змодельовано аналітичним шляхом ринковий вплив на величину платежу визначених банком умов кредитування та знецінення грошей у подальшому часі.

Результати. Виявлено підприємницькі умови формування економічних відносин між кредитором та позичальником на основі компромісу між цілями їхньої інвестиційної діяльності. Систематизовано чинники оптимального поєднання інтересів позичальника і кредитора інвестиційних ресурсів. Розроблено методичний підхід до планування достатньої величини платежу підприємця за рахунок витрат, що відносяться до собівартості виготовленої продукції для погашення залишку тіла кредиту після введення об'єкту в експлуатацію. В частині поліпшення умов кредитування підприємницької діяльності обгрунтовано раціональний рівень інфляційного очікування як складової відсоткової ставки для планування реального рівня ставки на наступний рік та на віддалений час разом із рівнем прибутковості наданого кредиту, що планує банк. Здійснено порівняння схем капіталовкладень в проєкт оновлення основних засобів виробництва на машинобудівному підприємстві та запропоновано раціональну схему оновлення засобів виробництва на заводі «Дніпроважмаш».

Новизна. Сформовано основні положення щодо надання та отримання кредиту, оцінено вибір раціонального варіанту кредитування за критерієм ефективності взаємодії позичальника й кредитора та розроблено методичний підхід до розрахунку величини платежу підприємця для погашення залишку тіла кредиту протягом певного часу. Розроблена аналітична формула урахування впливу на величину платежу, визначених банком умов надання позики та знецінення грошей у подальшому часі.

Практична значущість. Результати дослідження дозволяють встановити взаємовигідні економічні відносини між кредитором та позичальником на основі компромісу між цілями їхньої інвестиційної діяльності.

Ключові слова: підприємництво, інвестиційна діяльність, кредитор, позичальник, банківські відносини, погашення кредиту, банківська ставка.

Постановка проблеми. Підприємництво – самостійне організаційно-господарське новаторство, яке полягає у використанні різних можливостей для випуску товарів новими методами з метою отримання прибутків і самореалізації власної мети. Важливою рисою такого новаторства, як особливого економічного фактору за визначенням А. Мар-

шалла [1, т.1, с.261], є організація виробництва. На думку Й. Шумпетера [1, т.3, с.919], підприємництво містить реформування й докорінну перебудову виробництва через здійснення нових комбінацій техніки і технології, освоєння нових товарів, нових джерел сировини тощо.

З метою якісного зростання виробничих засобів впроваджуються наукові, високотехнологічні нововведення, кількісний ріст цих засобів забезпечується їх мобілізацією на попередження витрат, що знижують продуктивність. І в одному, і в другому напрямках, розвиток виробництва ґрунтується на реалізації певної програми інвестиційної діяльності.

Ефективність використання засобів матеріального виробництва обумовлена природними ресурсами, працею, капіталом і підприємництвом. Для таких факторів виробництва як: робоча сила, сировина й матеріали, науково-прикладна оцінка має достатнє методичне обґрунтування, у той же час капітальні вкладення щодо їх впливу на умови підприємницької діяльності потребують поширеного дослідження [2]. Зазвичай підприємницький проєкт реалізується із залученням кредитного фінансування. У такому разі здійснення проєкту інвестує банківська установа шляхом надання підприємцю грошової позики. Умови фінансування проєктів поліпшуються при оптимальному поєднанні інтересів позичальника і кредитора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Алгоритм розробки інвестиційної стратегії підприємства розробили автори роботи [3]. Основними цілями підприємства, на думку авторів, є збільшення його капіталу, рівня прибутковості інвестицій й обсягу доходу від інвестиційної діяльності. Бикова Н. А. й Сушко А. С. [4] при формуванні інвестиційної стратегії пропонують враховувати й інтереси позичальників. Створення привабливих інвестиційних умов забезпечується захистом прав та інтересів інвесторів, а також вільним доступом до інформації про об'єкти інвестування. Рівень інноваційно-інвестиційної активності українських підприємств, на думку Ушеренко С. В. [5], обумовлений не тільки недоліками державної політики, але й недостатніми фінансовими можливостями цих суб'єктів. На думку Науменка О. В. [6], ефективність інвестицій на впровадження того чи іншого проєкту обумовлена рівнем їх прибутковості. Недостатній обсяг інвестицій зумовлює неможливість процесів відтворення та оновлення основних засобів підприємства та

становить реальну загрозу подальшого розвитку його економіки [7]. З метою поліпшення умов інвестування підприємств в монографії [8] рекомендується використання економіко-математичної моделі, що дозволяє оптимально розподілити інвестиційні ресурси.

Умови фінансування проєктів підприємництва поліпшуються при оптимальному поєднанні інтересів позичальника і кредитора. Таке поєднання інтересів позичальника і кредитора, визначає схему інвестиційних надходжень, а в підсумку, вартість кредиту на розвиток засобів виробництва й тривалість окупності кредиту за рахунок доходу, що приносить його залучення. Схема відображає кредиторські умови підприємця, на які можна впливати і таким чином забезпечувати сприятливі для нього умови отримання інвестицій. В розглянутій літературі питанню поліпшення умов надання позики приділено недостатньо уваги.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає в подальшому удосконаленні методичних підходів до розробки схеми інвестиційних надходжень від банку, що сприятимуть поліпшенню умов кредитування підприємницьких проєктів та забезпечуватимуть розширене відтворення основних засобів виробництва, а в цілому, ефективну підприємницьку діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сьогоденної практики підприємства прагнуть створити максимально сприятливі умови для залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій. Позичальник зацікавлений у поліпшенні показників комерційного розрахунку (комплексна оцінка його кредитоспроможності та здатності своєчасно повернути борг), а також самостійності у прийнятті управлінських рішень; для кредитора головним є отримання максимального прибутку (на підставі відсотка). Умови взаємодії цих суб'єктів суттєво впливають на результати їхньої економічної діяльності. Для поліпшення умов конкретизовано основні цілі, які визначають ефективність взаємодії суб'єктів процесу надання позики (див. рис. 1).

Цілі позичальника інвестиційних ресурсів:

1) мати можливість не лише своєчасно повернути вкладені інвестиції, а й спла-

тити відсоток за користування ними;

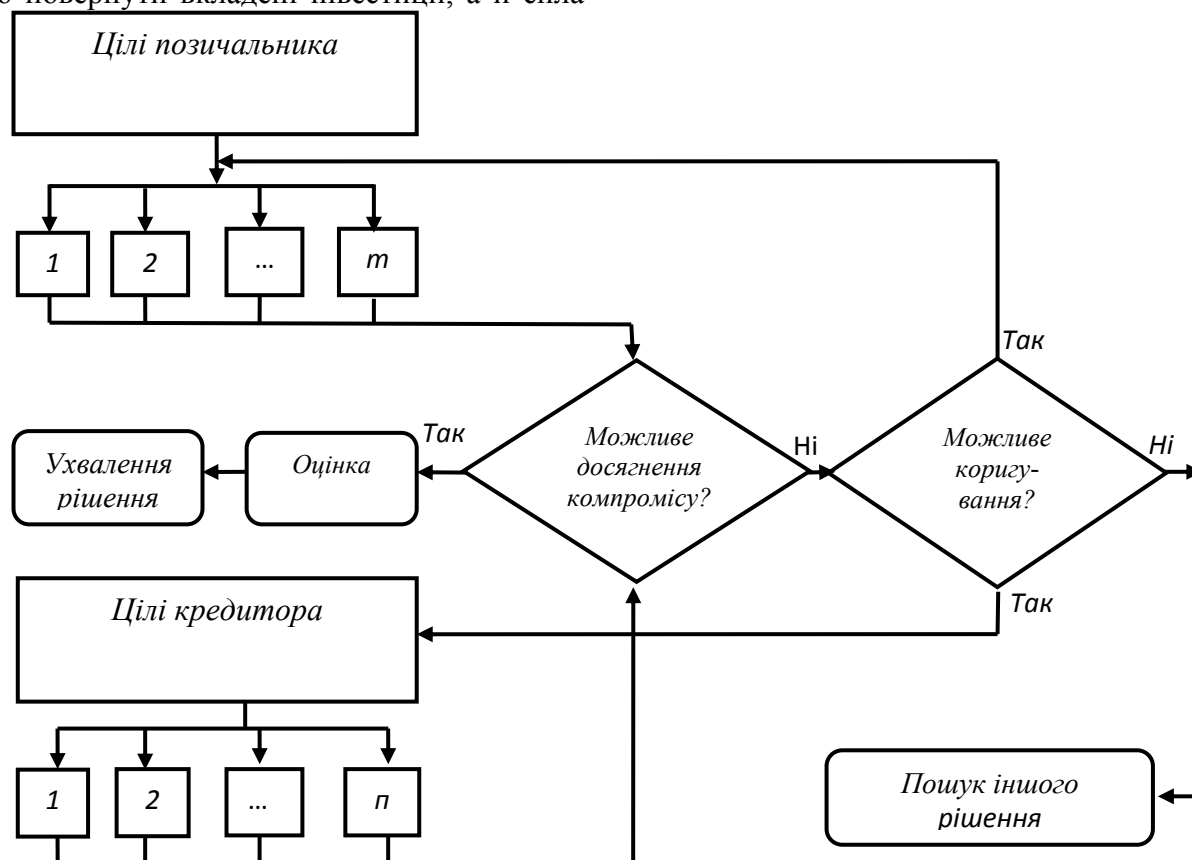

Рис. 1. Схема погодження цілій щодо поліпшення умов взаємодії кредитора й підприємця

2) мати ставку по кредиту, яка віддзеркалює прибуток банку та інфляцію вартості кредиту, не вищу за норму підприємницького прибутку;

3) забезпечити рентабельність інвестицій, вищу за мінімально припустиму рентабельність вироблюваної продукції, відпускна ціна та якість якої мають задовольняти ринковим вимогам;

4) виконати будівництво підприємницького об'єкту за проєктним порядком освоєння його виробничої потужності, для чого мають бути дотримані одночасність, періодичність чи поетапність капіталовкладень, тощо, передбачені кредитною угодою;

5) частково раніше кінцевого строку ввести в експлуатацію потужність об'єкту інвестування, якщо цього не заперечує технологія його будівництва, що дозволяє дострокове виробництво продукції;

6) мати можливість залучення закордонних джерел фінансування, технології і устаткування для утворення об'єкту.

Цілі кредитора:

1) мати кількість позичальників, яка навіть при невисокій банківській ставці по кредиту, забезпечуватиме йому достатній прибуток;

2) надавати кредит під різні форми його забезпечення з метою зменшення ризику кредитної операції та захисту інтересів кредитора;

3) запобігати конфліктним ситуаціям з позичальниками щодо сплати відсотків за наданий кредит, а також повернення його тіла;

4) мати сприятливі умови для перерозподілу акумульованих коштів та надання наступних кредитів незалежно від суми кредитних засобів, що надаються позичальникам, сплати відсотків та повернення самого кредиту;

5) здійснювати посередницькі послуги у платежах і розрахунках, та загалом виконувати певну низьку фінансових функцій з

різними господарюючими суб'єктами, з якими банк зацікавлений співпрацювати;

6) підтримувати на належному рівні взаємовигідні фінансові відносини з суб'єктами підприємницької діяльності, в які банк вкладає свої ресурси;

7) мати необхідну інформацію про економічний стан позичальника за основними критеріями (ліквідність, рентабельність і безпека), а також контролювати витрачання позичених ним коштів на цілі, обумовлені кредитною угодою, що знижуватиме ризик несплати відсотків та неповернення позичальником отриманого кредиту.

Краща взаємодія позичальника-підприємця та кредитора буде досягатися при співпадінні цілій їхньої економічної діяльності. Природно, що деякі цілі можуть бути погоджені шляхом пошуку компромісного рішення. Можливість досягнення цілей обумовлює прибуток підприємця (на рис. 1 цілі позначено 1, 2, ..., m). Кредитор має контролювати перетворення його грошових засобів на капітал, коли вони витрачаються на придбання засобів виробництва (на рис. 1 його цілі - 1, 2, ..., n). Наведені вище цілі партнерів з надання та з отримання кредиту для поліпшення умов здійснення цього процесу залежать різною мірою від вихідних даних його виконання, ставлення партнера, ризику, що в підсумку впливає на взаємодію партнерів. Рішення щодо ухвалення варіанту досягнення цілей має бути оцінено за кількісними показниками.

Запропонований методичний підхід до оцінювання внеску кожної цілі підприємця (кредитора) в підвищення ефективності інвестування проєкту. Вимір ефективності за j -м варіантом реалізації може бути здійснений за комплексним критерієм:

$$W_j = R_1 W_{1j} + R_2 W_{2j} + \dots + R_m W_{mj} \quad (1)$$

де R_1, R_2, R_m – вага 1-ої, 2-ої, m -ої цілі реалізації кредитного процесу позичальником (n -ої цілі кредитором), частка од.;

W_{1j}, W_{2j}, W_{mj} – чисельна міра досягнення кожної цілі R (за відношенням до найкращого значення) при кредитуванні j -го варіанту.

Для кожного прийнятого варіанту забезпечення проєкту кредитними засобами обчислюють зважене значення комплексного критерію. Його вимір проводять з урахуванням технології будівництва, найбільш прийнятної з погляду цілей проєкту, місцевих умов, у тому числі доступності й вартості сировини, енергії, робочої сили тощо, які впливають на комплексну оцінку кредитоспроможності підприємця та його здатність своєчасно повернути борг.

В основі методичного підходу до вибору варіанту надання кредиту, доцільного за критерієм ефективності W_j , є забезпечення сприятливих умов кредитування для позичальника. Передусім підприємця цікавитиме величина платежу, спрямованого на погашення залишку тіла кредиту та сплату відсотків за цей залишок. Витрати для платежу включаються в калькуляцію виробничої собівартості продукції. Узагальнений підхід до розрахунку достатньої величини платежу Pe за час погашення боргу протягом s періодів. Приймаючи витрати за платежем Pe за кожний період незмінним, підприємець має сплатити залишок кредиту та відповідні за нього відсотки у розмірі, що визначається такою формулою:

$$Pe = \frac{K_{инв} (1 + p \sum_{j=1}^s (1 + p)^{j-1})}{\sum_{j=1}^s (1 + p)^{j-1}}, \quad (2)$$

де j – порядковий номер періоду оплати відсотків та залишку тіла кредиту; $j = 1, 2, \dots, s$;

$K_{инв}$ – сума кредитних коштів, що залишились не сплаченими на час введення об'єкту в експлуатацію, грн.;

p – банківський відсоток за використання кредиту, частка од.

Обґрунтовуючи банківську ставку за сумою $p = R_k + i_{з.г}$, де R_k – рівень прибутковості наданого кредиту, що планує банк виходячи з рентабельності на свій капітал, а $i_{з.г}$ – рівень знецінення грошової одиниці протягом періоду часу, що розглядається, частка од., можна урахувувати вплив на величину платежів Pe за формулою (2) факторів надання позики та інфляції кредитних сум незалежно один від одного. Показники R_k та $i_{з.г}$ відіграють важливу роль у формуванні вартості $V_{ин}$ кредиту та тривалості $T_{ок}$

його окупності, що пов'язані між собою рівнянням:

$$\sum_{t=1}^{T_{ок}} \frac{B_{ин.т}}{(1+\alpha)^t} = \sum_{t=T_{в.в}}^{T_{ок}} \frac{\Pi_{ин.т}(1-\delta_p)}{(1+\alpha)^t}, \quad (3)$$

де $B_{ин.т}$, $\Pi_{ин.т}$ – відповідно, витрати інвестицій, включаючи оплату відсотків, й чистий прибуток підприємства в результаті впровадження підприємницького проекту в t – му році, грн.;

α – дисконтна ставка, частка од.;

$T_{в.в}$ – рік введення об'єкту, що будується, в експлуатацію;

δ_p – частка прибутку, що спрямовується на подальший розвиток засобів виробництва, частка од.

Рівність (3) дозволяє встановити підприємцю термін погашення його боргу виходячи із співвідношення ставки позикових обов'язків та рівня рентабельності продукції побудованого об'єкту. Розглянуто схеми вкладення кредитних ресурсів в підприємницький проект на прикладі оновлення основних засобів виробництва на машинобудівному заводі «Дніпроважмаш» (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна оцінка схем інвестування засобів виробництва, млн. грн

Показники	Схема інвестування підприємницького проекту				
	1	2	3	4	5
Номер півріччя по порядку – кредитне надходження	1–49,0	1–21,0 2–21,0 3– 7,0	1–21,0 3– 21,0 5–7,0	1–21,0 4– 21,0 7–7,0	1–21,0 5– 21,0 7–7,0
Додатковий грошовий потік	147,10	137,28	127,47	117,67	111,13
%%	20,04	17,34	15,24	31,86	11,58
Грошовий потік мінус %% та сума позики	73,04	65,94	58,23	31,81	52,55
Дисконтований грошовий потік	28,57	24,74	19,90	15,28	22,55
Накопичений дисконтований грошовий потік	74,93	45,52	20,49	17,09	7,26

Витрати на реалізацію проекту складають 54 млн. грн., в тому числі на передінвестиційному (довиробничому) етапі – 5 млн. грн., на 49 млн. грн. закуповується інноваційне обладнання для виготовлення металевих злитків (ІСТ- печі ємністю 20 т за ціною 21 млн. грн. – 2 шт. та 1 піч – 5 т ціною 7 млн. грн.). Прийнято, що додатковий грошовий потік від реалізації злитків зростає пропорційно обсягу вкладених за півріччя інвестицій – від 6,54 млн. грн. при вкладенні 21,0 млн. грн. до 14,71 млн. грн. при вкладенні 49,0 млн. грн. Період кредитування – 5 років (10 півріч), розрахункова ставка плати за кредитні ресурси 24% (0,24). Шляхом дисконтування вартість приводиться на момент початку виробничої фази.

Стосовно кожної схеми кредитування розглянуто такі варіанти: А – кредит погашається рівномірними частинами протягом 2,5 року; В – тіло кредиту повертається одноразово через 2,5 року, а відсотки сплачуються за півріччями; С – кредит погашається рівномірними частинами протягом 5 років, відсотки сплачуються кожного півріччя. Для прийнятих вихідних даних, наведених у табл. 1 у разі погашення кредиту за варіантом А, найбільший дисконтований грошовий потік (74,93 млн. грн.) досягається при 1-й схемі надання інвестицій, коли вся сума кредиту надається одноразово у перше півріччя. Зміна грошового потоку за цією схемою показана на рис. 2.

Рис. 2. Графіки дисконтованих грошових потоків за схемою 1 при різних варіантах погашення кредиту: 1, 2, 3 – варіанти А,В,С.

Грошовий потік значно зменшується за величиною, якщо кредитні суми надходять пізніше, наприклад, у 1-е, 4-е та 7-е півріччя за схемою 4, через що потік, який

розглядається, формується в обсязі 17,09 млн. грн.). Вплив порядку надходження кредиту на величину грошового потоку відображають графіки, наведені на рис. 3.

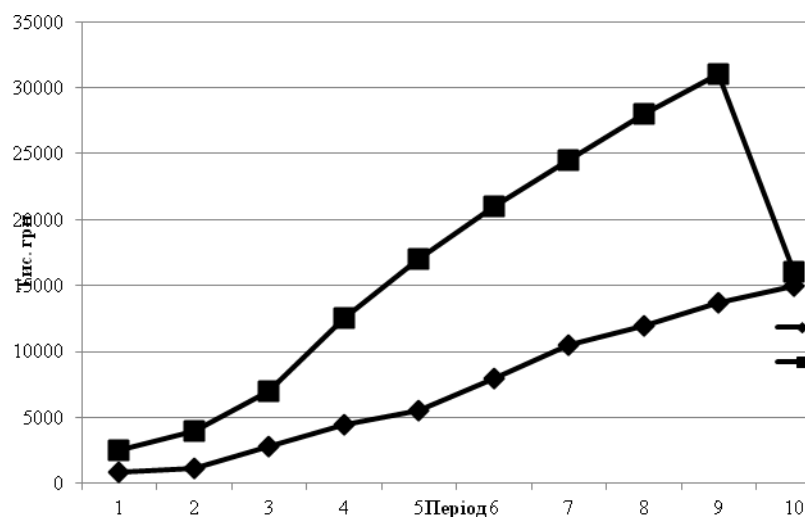

Рис. 3. Графіки грошового потоку за мінусом відсотків та суми позики за схемою 4: 1, 2 – варіанти А і В.

Отже, з метою поліпшення умов кредитування проєкту будівництва об'єкту підприємцю слід скоріше вкласти всю суму позики на введення об'єкту в експлуатацію, що дозволить скоріше погасити тіло кредиту й зменшити відсотки за його використання. Це приведе до збільшення накопиченого грошового потоку, що є основною ціллю підприємця.

Висновки. 1. Взаємовигідні економічні відносини між кредитором та позичальником слід будувати на основі компромісу між цілями їхньої інвестиційної діяльності.

Узагальнені цілі названих суб'єктів кредитного процесу та розроблена схема погодження цілей у напрямку поліпшення умов інвестування підприємницького проєкту.

2. Погодженість цілей суб'єктів з надання та з отримання кредиту пропонується оцінювати за комплексним критерієм ефективності взаємодії позичальника з кредитором, який ґрунтується на оцінці впливу кожної цілі суб'єктів на комплексну оцінку кредитоспроможності підприємця та його здатність своєчасно повернути борг.

3. Обґрунтований методичний підхід до планування достатньої величини платежу підприємця за рахунок витрат, що відносяться до собівартості виготовленої продукції, для погашення залишку тіла кредиту після введення об'єкту в експлуатацію. Розроблена аналітична формула дозволяє ураховувати вплив на величину платежу визначених банком умов надання позики та знецінення грошей у подальшому часі.

4. Розглянуто схеми капіталовкладень в проєкт оновлення основних засобів виробництва на машинобудівному заводі «Дніпроважмаш». Схеми відрізняються між собою обсягами та часом кредитних надходжень, а також графіками повернення кредиту. Більший накопичений грошовий потік формується за умови скорішого вкладення всієї суми позики на введення об'єкту в експлуатацію, що дозволяє скоріше погасити тіло кредиту й зменшити відсотки за його використання.

5. В частині поліпшення умов кредитування підприємницької діяльності потребує подальшого методичного обґрунтування рівень інфляційного очікування, як складова відсоткової ставки для планування реально-го рівня ставки на наступний рік та на віддалений час разом із рівнем прибутковості наданого кредиту, що планує банк.

Література:

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1, 3 / Редкол.: С. В. Мочерний та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 873, 952 с.
2. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / Бланк И. А. – К. : Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. – 448 с.
3. Погрішук Б. В. Формування стратегії інвестиційної діяльності підприємств [Електронний ресурс] / Б. В. Погрішук, І. Т. Кішак, І. Ю. Рудь // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. – 2013. – Випуск 5.1(97) – Режим доступу: http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/18_13.pdf
4. Бикова Н. А. Стан та перспективи розвитку інвестиційної діяльності Чернівецької області / Н. А. Бикова, А. С. Сушко // Молодий вчений. – № 5 (20). – Частина 1. – 2015. – С. 96–99.

5. Ушеренко С. В. Інноваційно-інвестиційна діяльність українських підприємств: сучасний стан і пріоритети активізації [Електронний ресурс] / С. В. Ушеренко // Економічний часопис-XXI. – № 7-8 (2). – 2014. – С. 56–59. http://soskin.info/userfiles/file/2014/7_2014/7-8_2/Usherenko.pdf

6. Науменко О. В. Напрями підвищення інвестиційної привабливості підприємства з метою його розвитку / О. В. Науменко // Управління розвитком. – 2013. – № 21. – С. 21–23.

7. Курган О. Г. Капітальні інвестиції як основа інноваційного розвитку підприємства [Електронний ресурс] / О. Г. Курган, В. В. Шехман // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – №1. Режим доступу: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi_2013_1_180_187.pdf

8. Чуріканова О. Ю. Оптиміальне інвестування вугледобувних підприємств: монографія / О. Ю. Чуріканова, І. М. Пістунів. – Д. : НГУ, 2013. – 116 с.

References

1. Mochernyy, S.V. «et al». (2002). *Ekonomichna entsyklopediia*. (Vols. 1-3). Kyiv: Vydavnychy tsestr «Akademiiia».
2. Blank, I.A. (2001). *Investitsionnyy menedzhment*. Kyiv: Elha-N, Nika-Tsestr.
3. Pohrishchuk, B.V., Kishchak, I.T., & Rud, I.Yu. (2013). *Formuvannia stratehii investytsiynoi diialnosti pidpriemstv*. *Naukovyy visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho*, Issue 5.1(97). Retrieved from http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/18_13.pdf
4. Bykova, N.A., & Sushko, A.S. (2015). *Stan ta perspektyvy rozvytku investytsiynoi diialnosti Chernivetskoï oblasti*. *Molodyy vchenyy*, 5(20), Part 1, 96-99.
5. Usherenko, S.V. (2014). *Innovatsiyno-investytsiyna diialnist ukrainskykh pidpriemstv: suchasnyy stan i priorytety aktyvizatsii*. *Ekonomichnyy chasopys-XXI*, 7-8(2), 56-59. Retrieved from http://soskin.info/userfiles/file/2014/7_2014/7-8_2/Usherenko.pdf
6. Naumenko, O.V. (2013). *Napriamy pidvyshchennia investytsiynoi pryvablyvosti pidpriemstva z metoiu yoho rozvytku*. *Upravlinnia rozvytkom*, (21), 21-23.
7. Kurhan, O.H., & Shekhman, V.V. (2013). *Kapitalni investytsii yak osnova innovatsiynoho rozvytku pidpriemstva*. *Marketynh i menedzhment innovatsiy*, (1). Retrieved from http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi_2013_1_180_187.pdf
8. Churikanova, O.Yu., & Pistunov, I.M. (2013). *Optymalne investuvannia vuhledobuvnykh pidpriemstv*. *Dnipropetrjvsk: NHU*.

ОБОСНОВАНИЕ РАЦИОНАЛЬНЫХ УСЛОВИЙ ИНВЕСТИРОВАНИЯ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОГО
ПРЕДПРИЯТИЯ

*А. Г. Вагонова, д. э. н., профессор, НТУ «Днепровская политехника»,
Д. О. Беклешов, аспирант, НТУ «Днепровская политехника»*

Методология исследования. Результаты получены за счет применения методов: теории вероятностей – при оценивании вклада каждой цели предпринимателя (кредитора) в повышение эффективности инвестирования проекта; сравнительного анализа – при определении целей заёмщика инвестиционных ресурсов; математического программирования – для установления показателей, которые играют важную роль в формировании стоимости кредита и продолжительности его окупаемости. Смоделировано аналитическим путем рыночное влияние на величину платежа определенных банком условий кредитования и обесценения денег в дальнейшем времени.

Результаты. Выявлены предпринимательские условия формирования экономических отношений между кредитором и заёмщиком на основе компромисса между целями их инвестиционной деятельности. Систематизированы факторы оптимального соединения интересов заёмщика и кредитора инвестиционных ресурсов. Разработан методический подход к планированию достаточной величины платежа предпринимателя за счет расходов, которые относятся к себестоимости изготовленной продукции для погашения остатка тела кредита после введения объекта в эксплуатацию. В части улучшения условий кредитования предпринимательской деятельности обоснован рациональный уровень инфляционного ожидания, как составляющая процентной ставки для планирования реального уровня ставки на следующий год и на отдаленное время вместе с уровнем прибыльности предоставленного кредита, который планирует банк. Осуществлено сравнение схем капиталовложений в проект обновления основных средств производства на машиностроительном предприятии и предложена рациональная схема обновления средств производства на заводе «Днепротяжмаш».

Новизна. Сформулированы основные положения относительно предоставления и получения кредита, оценен выбор рационального варианта кредитования по критерию эффективности взаимодействия заёмщика и кредитора и разработан методический подход к расчетам величины платежа предпринимателя для погашения остатка тела кредита на протяжении определенного времени. Разработана аналитическая формула учета влияния на величину платежа определенных банком условий предоставления займа и обесценения денег в дальнейшем времени.

Практическая значимость. Результаты исследования позволяют установить взаимовыгодные экономические отношения между кредитором и заёмщиком на основе компромисса между целями их инвестиционной деятельности.

Ключевые слова: предпринимательство, инвестиционная деятельность, кредитор, заёмщик, банковские отношения, погашение кредита, банковская ставка.

JUSTIFICATION OF RATIONAL CONDITIONS FOR INVESTING ENTREPRENEURIAL
ACTIVITIES OF A MACHINE-BUILDING ENTERPRISE

*O. H Vagonova, D.E., Professor, Dnipro University of Technology,
D. O. Bekleshow, Post-graduate student, Dnipro University of Technology*

Methods. The results are obtained through the application of the following methods: the probability theory – when assessing the contribution of each goal of the entrepreneur (lender) to the increase in the efficiency of project investment; comparative analysis – when determining the goals of the borrower of investment resources; mathematical programming – to establish indicators that play an important role in the formation of the cost of a loan and the duration of its payback. Analytical model is built to determine the market influence on the amount of payment of the credit conditions determined by the bank and the depreciation of money in the future.

Results. The business conditions for the formation of economic relations between the lender and the borrower are revealed on the basis of a compromise between the goals of their investment activities. The factors of optimal combination of interests of the borrower and the lender of investment resources are systematized. A methodological approach has been developed to the planning of a sufficient amount of payment for an entrepreneur at the expense of expenditures that refer to the prime cost of manufactured products to repay the balance of the loan after the facility is put into operation. In terms of improving the conditions for lending to business activities, the rational level of expected inflation is substantiated as a component of the interest rate for planning the real level of the rate for the next year and in the long term, together with the level of profitability of the loan provided by the bank. There are compared the schemes of capital investments in the project of renewal of fixed assets of production at a machine-building enterprise, and a rational scheme of renewal of production means at «Dneprotyazhmash» plant is proposed.

Novelty. The main statements regarding the provision and receipt of a loan are formulated, the choice of a rational option for lending is assessed by the criterion of the effectiveness of interaction between the borrower and the lender, there is also developed a methodological approach to calculating the amount of payment from an entrepreneur to repay the balance of the loan over a certain time. An analytical formula has been developed for accounting for the impact on the amount of payment of the terms of the loan and the depreciation of money in the future.

Practical value. The results of the study make it possible to establish mutually beneficial economic relations between the lender and the borrower on the basis of a compromise between the goals of their investment activities.

Keywords: entrepreneurship, investment activity, lender, borrower, banking relations, loan repayment, bank rate.

Надійшла до редакції 19.09.20 р.